

І. МИЦЕНКО, І. БАБЕЦЬ

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЮ
БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Кропивницький – 2021

УДК 338.24

Рекомендовано Вченою Радою Центральноукраїнського національного технічного університету (протокол № 7 від 9.03.2021р.)

Автори:

І.М. Миценко (розділ 1, 2, 3. Умовн. друк. арк. 15)

І.Г. Бабець (розділ 4, 5. Умовн. друк. арк. 14)

Рецензенти:

О.І. Амоша, академік НАН України, д.е.н., проф. (Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ)

О.М. Сохацька, д.е.н., проф., заслужений економіст України (Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль)

І.В. Хаджинов, д.е.н., проф. (Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця)

І.М. Миценко, І.Г. Бабець. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. - 464 с.

ISBN 978-966-2294-67-5

У монографії розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження проблем, пов'язаних з удосконаленням управління зовнішньоекономічною та інвестиційною складовими національної безпеки держави. На основі модифікованого методичного підходу до оцінки зовнішніх чинників економічної безпеки проаналізовано стан та динаміку зовнішньоекономічної та інвестиційної безпеки України як складових безпеки, що найбільше залежать від впливу зовнішніх факторів в умовах глобальних викликів сучасності. Виділено основні дестабілізуючі чинники та окреслено напрями

удосконалення механізму зміцнення економічної безпеки України на основі підвищення ефективності інструментів управління зовнішньоекономічною та інвестиційною діяльністю. Означено шляхи фіскальної політики як засобу покращення структури зовнішньої торгівлі та інвестиційної привабливості галузей промисловості та секторів економіки. Визначено організаційно-інституціональні пріоритети формування зовнішньоторговельної та інвестиційної політики України, розроблено інструменти протидії зовнішньоекономічним загрозам господарського розвитку та запропоновані напрями удосконалення інституційного забезпечення зовнішньоекономічної та інвестиційної безпеки України з урахуванням глобальних викликів.

The monograph discloses theoretical and methodological foundations to study the problems related to improving management of foreign economic and investment components of the national security. Based on the modified methodological approach to the assessment of external factors of economic security, the state and dynamics of foreign economic and investment security of Ukraine as components of security that depend most on external factors in the context of global challenges are analyzed. The main destabilizing factors based on improving the efficiency of foreign economic and investment management tools, improving fiscal policy as a tool of improving the structure of foreign trade and investment attractiveness of industries and sectors of the economy have been identified. The organizational and institutional priorities for the formation of Ukraine's foreign trade and investment policy have been analysed, tools for counteracting foreign economic threats to economic development have been developed, and areas for improving Ukraine's foreign economic and investment security have been proposed, taking into account global challenges.

ЗМІСТ

Передмова	10
Розділ 1. Теоретичні основи формування та функціонування складових безпеки в економічній системі	14
1.1. Зовнішньоекономічна безпека як складова економічної безпеки держави	14
1.2. Ризики та загрози зовнішньоекономічній безпеці держави	25
1.3. Зовнішньоекономічна діяльність АПК як базовий параметр продовольчої безпеки держави	43
1.4. Інвестиційна складова економічної безпеки держави	61
1.5. Прямі іноземні інвестиції та їх роль у формуванні економічної безпеки держави	73
Висновки	85
Розділ 2. Методологічні підходи та методи оцінювання зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності в контексті економічної безпеки	88
2.1. Методика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави	88
2.2. Методичні підходи до визначення ролі прямих іноземних інвестицій у формуванні інвестиційної безпеки держави	103
2.3. Методика оцінки ефективності використання інвестиційного потенціалу як чинника інвестиційної безпеки регіону	116
2.4. Методи дослідження зовнішньоекономічної діяльності АПК з урахуванням критеріїв економічної безпеки	130
2.5. Вплив геополітичних процесів на стан зовнішньоекономічної безпеки України	149
Висновки	158
Розділ 3. Стан та перспективи зміцнення зовнішньоекономічної та інвестиційної складових економічної безпеки України	162

3.1. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України в контексті економічної безпеки	162
3.2. Структурно-динамічні характеристики зовнішньої торгівлі АПК	174
3.3. Оцінка рівня зовнішньоекономічної безпеки України	186
3.4. Системно-структурні характеристики інвестиційної безпеки України	197
3.5. Оцінка впливу ПШ на рівень інвестиційної безпеки України	209
3.6. Прогнозні сценарії залучення ПШ та динаміка інвестиційної безпеки України	221
Висновки	239
Розділ 4. Удосконалення методів управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах загострення глобальних криз	243
4.1. Формування механізму управління зовнішньоекономічною безпекою України в умовах глобальних змін	243
4.2. Інституціональні інструменти підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки України	255
4.3. Удосконалення економічного та нормативно-правового механізму інвестиційної безпеки України	266
4.4. Засоби активізації процесу залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України	289
4.5. Напрями формування та реалізації експортного продовольчого потенціалу	303
4.6. Комплексний підхід до формування механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю АПК України: досвід країн світу	315
Висновки	335
Розділ 5. Інвестиційна компонента економічної безпеки Кіровоградської області	340
5.1. Характеристика інвестиційної діяльності Кіровоградської області	340

5.2. Оцінка використання інвестиційного потенціалу регіону в контексті економічної безпеки	352
5.3. Аналіз виконання інвестиційних завдань стратегічного розвитку Кіровоградської області	364
5.4. Стратегічні напрями покращення інвестиційної привабливості регіону для іноземного інвестора	377
5.5. Удосконалення механізму залучення прямих іноземних інвестицій в економіку регіону	390
Висновки	404
Загальні висновки	408
Список використаних джерел	413
Додатки	437

CONTENTS

Introduction	10
Section 1. Theoretical foundations of the formation and functioning of security components in the economic system	14
1.1. Foreign economic security as a component of economic security of the state	14
1.2. Risks and threats to foreign economic security of the state	25
1.3. Foreign economic activity of the agro-industrial complex as a basic parameter of food security of the state	43
1.4. Investment component of economic security of the state	61
1.5. Foreign direct investment and their role in shaping the economic security of the state	73
Conclusion	85
Section 2. Methodological approaches and methods of assessing foreign economic and investment activities in the context of economic security	88
2.1. Methods for assessing foreign economic security of the state	88
2.2. Methodical approaches to determining the role of foreign direct investment in the formation of investment security of the state	103
2.3. Methods for assessing the effectiveness of the use of investment potential as a factor of investment security in the region	116
2.4. Methods of research of foreign economic activity of agrarian and industrial complex taking into account criteria of economic security	130
2.5. The impact of geopolitical processes on the state of foreign economic security of Ukraine	149
Conclusion	158
Section 3. Status and prospects of strengthening foreign economic and investment components of economic security of Ukraine	162

3.1. Primary trends in Ukraine's foreign trade in the context of economic security	162
3.2. Structural and dynamic characteristics of foreign trade in agriculture	174
3.3. Assessment of the level of foreign economic security of Ukraine	186
3.4. System-structural characteristics of investment security of Ukraine	197
3.5. Assessment of the impact of FDI on the level of investment security of Ukraine	209
3.6. Forecast scenarios of FDI attraction and dynamics of investment security of Ukraine	221
Conclusion	239
Section 4. Improvement of management methods of foreign economic and investment security of Ukraine in the conditions of aggravation of global crises	243
4.1. Formation of management mechanism of foreign economic security of Ukraine in the conditions of global changes	243
4.2. Institutional tools for increasing the level of foreign economic security of Ukraine	255
4.3. Improving the economic and regulatory mechanism of investment security of Ukraine	266
4.4. Means of intensifying the process of attracting foreign direct investment into the economy of Ukraine	289
4.5. Directions of formation and realization of export food potential	303
4.6. A comprehensive approach to the formation of a mechanism for managing foreign economic activity of the agro-industrial complex of Ukraine: the experience of countries	315
Conclusion	335
Section 5. Investment component of economic security of Kirovohrad region	340
5.1. Characteristics of investment activity of Kirovohrad region	340

5.2. Assessment of the use of investment potential of the region in the context of economic security	352
5.3. Analysis of the implementation of investment objectives of strategic development of Kirovohrad region	364
5.4. Strategic directions for improving investment attractiveness of the region for foreign investors	377
5.5. Improving the mechanism for attracting foreign direct investment into the region's economy	390
Conclusion	404
Conclusions	408
References	413
Annexes	437

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап глобалізації економічних відносин створює можливості розвитку та, одночасно, нові загрози й виклики економічній безпеці України. Вразливість національної економічної макросистеми до глобальних викликів відбувається в торговельних відносинах України з країнами-партнерами. В останні роки активізувалося суперництво провідних глобальних та регіональних держав-лідерів за перерозподіл сфер впливу, зокрема на теренах пострадянських країн. Боротьба України за незалежність, як країни із позаблоковим статусом, відбувається в складних і небезпечних умовах загострення конфлікту інтересів найбільш впливових держав. Зазначені зовнішні загрози посилюють негативний вплив внутрішніх загроз, що виникають в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні.

Участь України у міжнародному поділі праці та вплив зовнішніх чинників на конкурентоспроможність національної економіки актуалізують проблему забезпечення зовнішньо-економічної безпеки, гарантування якої є основою протидії впливу загроз національній безпеці у глобалізованому світі. Поряд з цим, важливим завданням залишається оптимізація товарної структури зовнішньої торгівлі та узгодженість обсягів експортно-імпортних операцій за відповідними групами товарів з критеріями продовольчої безпеки держави.

Зменшення адміністративних та митних бар'єрів у торгівлі з країнами Європейського Союзу, які є важливими торговими партнерами для України, обумовило зростаючу динаміку товарообігу сільськогосподарської продукції та продуктів харчування і, відповідно, збільшення частки агропродовольчих товарів у загальних обсягах зовнішньої торгівлі нашої країни. Попри позитивні тенденції нарощення експорту сільськогосподарської продукції та збільшення доходів підприємств агропромислового комплексу, загострюються загрози економічному розвитку України, які з одного боку проявляються в поглибленні структурних диспропорцій в економіці, а з іншого –

в погіршенні стану продовольчої безпеки внаслідок надмірної експортної орієнтації вітчизняних виробників окремих видів аграрної продукції.

Висока частка аграрного сектору у ВВП та в експорті України свідчить про поступовий відхід від реалізації в країні диверсифікованої економічної моделі, що базується на збільшенні частки продукції з високою доданою вартістю у загальних обсягах виробництва. Для аграрного сектору характерне монокультурне виробництво, за якого основу товарної маси та доходів становить кілька сільськогосподарських продуктів низького ступеня переробки. Переважання сільськогосподарської продукції у структурі ВВП та зростання її частки у загальних обсягах експорту свідчить про домінування сировинного виробництва, що є небезпечним з точки зору активізації процесу деіндустріалізації економіки.

Для протидії викликам глобальної конкуренції та зниження впливу зовнішніх деструктивних чинників важливим завданням є запобігання перетворенню України на аграрну економіку, вирішення якого вбачаємо у інноваційному розвитку переробних галузей, насамперед, харчової промисловості. У зв'язку із цим актуальною є розробка ефективних інструментів стимулювання переробки сільськогосподарської продукції, виробництва і експорту агропромислових товарів з вищим рівнем доданої вартості.

Ефективні й швидкі структурні перетворення в економіці України в умовах неоднозначного впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів можливі лише на основі модернізації політики гарантування економічної безпеки держави в частині активізації сучасних чинників економічного зростання, насамперед, інноваційних та інфраструктурних. Для побудови інвестиційно-інноваційної моделі економіки важливу роль відіграють інвестиції, які спрямовані на забезпечення позитивних темпів розширеного відтворення, реструктуризацію економіки, реконструкцію, розширення і технічне переозброєння діючих підприємств.

Обмеженість розвитку окремих видів економічної діяльності та невідповідність їх характеристик критеріям інвестиційної безпеки трансформується в загрози для економічної безпеки держави в цілому.

З точки зору зміцнення інвестиційної безпеки України важливим є забезпечення ефективного процесу інвестування та розроблення напрямів покращення інвестиційного клімату відповідно до критеріїв безпеки. З огляду на недостатність обсягів внутрішніх інвестицій в нашій країні в сучасних умовах зростає роль прямих іноземних інвестицій у формуванні інвестиційної безпеки як на національному, так і регіональному рівнях.

Неоднозначний вплив прямих іноземних інвестицій на економіку приймаючої країни, особливо в умовах перехідної економіки, обумовлює актуальність дотримання критеріїв економічної безпеки в процесі залучення зовнішніх інвестицій, обґрунтування кількісних параметрів гарантування інвестиційної безпеки України, визначення пріоритетних напрямів удосконалення інвестиційної політики в контексті економічної безпеки. Особлива увага, на нашу думку, повинна приділятися системно-структурним характеристикам інвестицій, які відображають збалансованість вітчизняних та зарубіжних інвестиційних ресурсів, ступінь їх достатності для фінансування економічного розвитку, рівень наукомісткості та відповідності принципам концепції сталого розвитку економіки.

Розв'язання проблем забезпечення ефективного процесу залучення інвестицій та зміцнення інвестиційної безпеки держави безпосередньо залежить від інвестиційного клімату в країні та інвестиційної привабливості регіонів. Досягнення балансу між інтересами держави та регіонів в сфері залучення інвестицій повинно відбуватися через узгодження інституціональних інструментів регулювання інвестиційного процесу на макро- та мезорівні з обов'язковим збільшенням повноважень місцевих органів влади щодо прийняття рішень про надання преференцій інвесторам залежно від пріоритетності інвестиційних проектів.

Удосконалення механізму забезпечення інвестиційної безпеки держави повинно відбуватися з урахуванням регіонального чинника, вагомість якого обумовлена безпосереднім впливом місцевих органів влади на формування інвестиційного клімату та ефективність використання інвестиційного потенціалу. З цієї точки зору, першочерговим завданням вважаємо вирішення суперечностей, що виникають внаслідок розбіжностей між положеннями існуючого нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності та потребами створення ефективного інституційного підґрунтя для реалізації повноважень місцевих органів влади в сфері співпраці з інвесторами для активного залучення інвестицій в економіку регіону. При цьому важливим аспектом підвищення інвестиційної привабливості регіону є не лише створення сприятливих умов для інвесторів, а й врахування критеріїв економічної безпеки при реалізації структурних змін в економіці регіону, які значною мірою впливають на рівень досягнення регіональних та національних інтересів.

Проведене дослідження спрямоване на комплексне вивчення основних тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності та процесу залучення інвестицій в економіку України, визначення ключових чинників зовнішньоекономічної безпеки держави і факторів формування інвестиційної безпеки на макро- та мезорівні системної ієрархії управління, розробці пропозицій щодо удосконалення інституційного забезпечення зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності з урахуванням критеріїв економічної безпеки.

Автори висловлюють надію, що пропонувана наукова праця зацікавить науковців, аспірантів, здобувачів наукових ступенів, студентів та спонукатиме їх для подальшого пошуку, обґрунтування нових ідей та практичних рішень в сфері зміцнення економічної безпеки України.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДОВИХ БЕЗПЕКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

1.1. Зовнішньоекономічна безпека як складова системи економічної безпеки держави

Процеси інтернаціоналізації та транснаціоналізації здійснюють неоднозначний вплив на економічну безпеку України, що проявляється як в позитивних ефектах для національних виробників товарів та послуг через розширення ринків збуту та отримання доступу до дешевших сировини і матеріалів, так і у негативних – загострення конкуренції внаслідок надмірної відкритості внутрішнього ринку та застосування розвиненими країнами «подвійних стандартів» в міжнародній торгівлі по відношенню до українських товарів. Тому, участь країни у міжнародному поділі праці та інтеграція до світового господарства повинна відбуватися із врахуванням національних економічних інтересів, які в зовнішньоекономічній сфері визначаються здатністю держави забезпечити співробітництво з іншими країнами на паритетних засадах з належною економічною ефективністю.

Відповідно, в умовах ускладнення геополітичної ситуації, зокрема, в результаті загострення відносин між розвиненими країнами, які змагаються за розширення сфер свого впливу, країнам з перехідною економікою складно збалансувати внутрішні та зовнішні чинники формування зовнішньоекономічної безпеки. Як зазначає Чесноков А., «під час інтеграції держави в систему світогосподарських зв'язків перед нею постає проблема суперечності між необхідністю, з одного боку, інтегруватись у світову економіку, а з другого – забезпечити гармонійний розвиток національної економіки, захист національних економічних інтересів, внутрішнього ринку й вітчизняного виробника»¹.

¹Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01. Київ, 2006. 19 с, с. 3

Знаходячись у суперечливому глобалізованому світі Україні необхідно мати свою чітку позицію як в зовнішніх економічних відносинах так і внутрішніх перетвореннях, що матиме адекватні зовнішнім викликам заходи протистояння та забезпечення позитивного розвитку економіки.

Адже прагнення України - створення соціально-орієнтованого ринкового господарства слід розглядати в контексті глобальних економічних і політичних інтересів суспільства. Слід також врахувати, що в силу геополітичної і гео економічної ситуації, що склалася, Україну світова спільнота характеризує як європейську країну. Але всупереч діям деструктивних сил, різнобічністю поглядів політиків, суспільства Україна переживає великомасштабні економічні та соціальні труднощі. Такий розвиток подій вимагає досить прагматичної як зовнішньої так і внутрішньої економічної політики, яка була б, перш за все, спрямована на подолання внутрішніх соціально-економічних проблем і з максимальним використанням потенційних переваг, які надає економічна співпраця з країнами світу і в першу чергу з країнами Євросоюзу².

Економічна безпека держави як надсистема зовнішньоекономічної безпеки – це здатність держави через систему заходів забезпечувати незалежність національної економіки, її стабільність, керованість і стійкість до негативних впливів, спроможність постійно удосконалювати структуру національної економічної системи з метою підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції за умов виконання вимог участі в системі міжнародних економічних відносин та гео економічній структурі. При цьому необхідно враховувати, що не можливо забезпечити абсолютну економічну незалежність держави, оскільки участь у міжнародному поділі праці обумовлює

² Миценко І.М.. Глобальні виклики і трансформація гео економічної політики України // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 20, ч. I. – Кіровоград: КНТУ, 2011. - С. 17-27.

взаємозалежність країн-партнерів. Виходячи з цього, економічну незалежність необхідно розглядати як здатність держави забезпечити: контроль над розподілом національних ресурсів, створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку конкурентоспроможних суб'єктів господарювання та підтримку їх виходу на зовнішні ринки.

З позицій системного підходу, ключовими взаємопов'язаними характеристиками соціально-економічної системи держави є стійкість економіки та економічна безпека. Стійка економіка характеризується надійністю її складових елементів, міцністю горизонтальних і вертикальних зв'язків, здатністю швидко повертатися до нормального стану після впливу зовнішніх і внутрішніх деструктивних чинників. Відповідно, стійкій економічній системі притаманний високий рівень економічної безпеки, а порушення пропорцій та зв'язків між її елементами призводить до дестабілізації системи та зниження рівня економічної безпеки.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень дають таке визначення економічної безпеки: «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає можливість зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави»³.

В глобалізованому середовищі стійкість соціально-економічної безпеки держави залежить від впливу зовнішніх чинників, на які складно впливати і можливо лише протидіяти їм чи пристосовувати функціонування господарського комплексу до нових умов зовнішнього оточення. В цьому контексті Яремко Л. наголошує, що «...відмова чи недооцінка зовнішніх чинників впливу прирікає територію на відставання. Для багатьох країн світу міжнародна

³ Національний інститут стратегічних досліджень. Сутність і сучасний стан економічної безпеки України. Концептуальні засади економічної безпеки. URL: <http://www.niss.gov.ua/book/rozdil/binko.htm>.

господарська співпраця з притаманною їй конкуренцією стали одним з головних факторів економічного розвитку»⁴.

Саме тому, зовнішньоекономічну безпеку розглядають як певний вид діяльності. Чернова О. та Попко В. пояснюють такий підхід тим, що «в міру посилення глобалізації зростає необхідність виходу країн на міжнародні ринки, як наслідок, зростає зовнішньоторговельна активність країн світу, оскільки експортно-імпортні операції є неодмінною складовою економічного зростання національної економіки, саме тому питання забезпечення зовнішньоекономічної безпеки є досить актуальним»⁵.

Отже, підсумуємо, що в глобалізованому світі розвиток країни в умовах автаркії є неможливим, оскільки обмежує доступ до ресурсів, у першу чергу інтелектуальних і технологічних, тому забезпечення відповідності зовнішньоекономічних зв'язків критеріям безпеки є надзвичайно важливим завданням. Національна безпека й економічний розвиток країни суттєво залежать від зовнішнього середовища: тенденцій розвитку світового господарства, політичної та економічної ситуації в світі, тому питання зовнішньоекономічної безпеки набуває суттєвої ваги, що зумовлює потребу в поглиблених дослідженнях соціальних та економічних процесів і явищ з метою визначення основних чинників зовнішньоекономічної безпеки та засобів протидії впливу негативних факторів.

У міжнародних економічних відносинах на першому місці виступає конкурентоспроможність національних виробників. Загалом у науковій літературі зміст національної безпеки розглядається, виходячи з національних інтересів держави, національної ідеї, взаємозв'язку економічної безпеки з іншими складовими національної безпеки країни (рис. 1.1). Виокремлення зовнішньоекономічної безпеки держави як складової національної економічної безпеки

⁴ Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід: монографія. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. 524 с, с. 39 – 40.

⁵ Чернова О.В., Попко В.М. Комплексна оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної безпеки України. Економіка і суспільство. 2017. №9. С. 133-138, с. 134

обумовлене істотним впливом міжнародних відносин на стан економіки та економічне зростання в країні. Зовнішньоекономічна компонента національної безпеки держави відображає взаємозв'язок валютної, інвестиційної, науково-технічної, виробничої та міжнародної безпеки. Саме тому, в умовах глобальних викликів сучасності та посилення взаємозалежності економік різних країн, прийняття важливих політичних рішень неможливе без урахування зовнішніх факторів економічної безпеки країни.

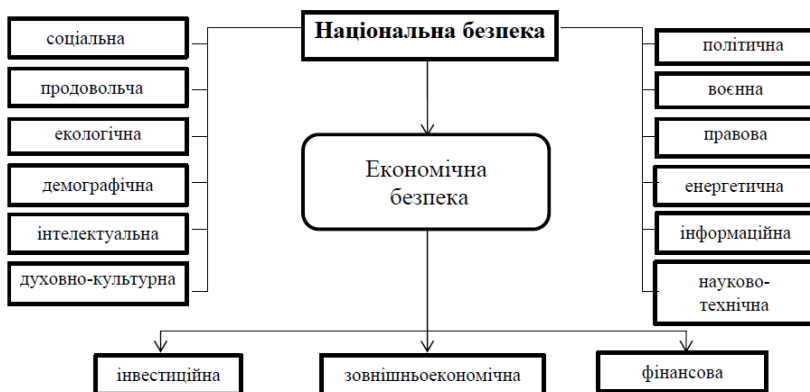

Рис. 1.1. Структура національної безпеки⁶

Структура системи національної безпеки включає взаємопов'язані складові. Зміни, які відбуваються в кожному окремому виді національної безпеки, можуть позитивно або негативно впливати на інші складові та обумовлювати зворотній вплив. Економічна складова національної безпеки є підґрунтям формування інших її складових (військової, інтелектуальної, екологічної, соціальної та ін.) та відображає рівень розвитку виробничої сфери та ринкових відносин. Тобто, як наголошує Власюк О., економічна безпека проявляється у сферах впливу

⁶Складено за: Гбур З. Складові економічної безпеки та їх вплив на економічну безпеку України в умовах євроінтеграції. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 3(52). Ч. 2. С. 251-257, с. 252-253; Мандзіновська Х.О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Наукові записки. 2016. №2 (53). С. 159-166, с. 163; Методика 2007; Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 416 с., с. 77-79.

інших видів національної безпеки, проникаючи в них і взаємодіючи з ними, своєю чергою акумулює в собі їхню дію, залишаючись одночасно основою національної безпеки⁷. Якщо в зовнішніх відносинах головним чинником є воєнна безпека, у внутрішніх – соціальна, у глобальному зовнішньому оточенні – екологічна, то визначальним базисом усіх складових національної безпеки є налагоджений соціально-економічний механізм, ефективність якого і визначає рівень добробуту та якість життя населення в державі.

Економічна безпека як наука є відносно новою, тому змістовно-понятійне трактування і сутнісні характеристики зовнішньоекономічної безпеки знаходяться на стадії розроблення. У зарубіжній науковій літературі поняття зовнішньоекономічної безпеки не використовується, а зовнішньоекономічні відносини досліджуються з позицій макроекономіки. Вітчизняні вчені по різному тлумачать поняття зовнішньоекономічної безпеки, але при цьому всі розглядають цю категорію як складову економічної безпеки держави.

Так, Ліпкан В.А., Ліпкан О.С. означають зовнішньоекономічну безпеку як «складову економічної безпеки, свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на загрози й небезпеки, за якого державні, недержавні та міжнародні інституції та організації створюють необхідні та достатні умови для унеможливлення зовнішньої залежності, дискримінації, диктату, підкорення інтересам інших країн»⁸.

В Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України зазначено, що зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення

⁷Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ, 2008. 48 с., с. 21–22.

⁸Ліпкан В.А., Ліпкан О.С. Національна і міжнародна безпека: у визначеннях та поняттях: словник-довідник : 2-ге вид., доп. і перероб. Київ, 2008. 398 с, с. 141

сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці⁹.

Укладачі Методичних рекомендацій щодо оцінки рівня економічної безпеки України та низка провідних вчених-безпекознавців під зовнішньоекономічною безпекою розуміють «зовнішньоторговельну безпеку, яка полягає в спроможності держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту; забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним економічним інтересам»¹⁰.

Аналогічними вищенаведеному визначенню зовнішньоекономічної безпеки є означення, наведені в працях З. Варналія¹¹ та В. М. Гейця¹².

А. І. Сухоруков сутність економічної безпеки держави окреслює як «здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати власні економічні інтереси та протистояти зовнішнім економічним загрозам, використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці»¹³.

В. А. Богомолів дає таке означення: «Зовнішньоекономічна безпека досягається підвищенням конкурентоспроможності, пристосованістю національної економіки до умов світового ринку, забезпеченням управління та адаптаційної сприйнятливості її як до

⁹ Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivera/law5xwqoi/index.htm>.

¹⁰ Власюк О. С. Система економічної безпеки держави / [О. С. Власюк, А. І. Сухоруков, І. В. Недін та ін.]; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ: Стилюс, 2010. 684 с., с. 276-280.

¹¹ Економічна безпека: навч. посіб. / під заг. ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с, с. 50–51.

¹² Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Гейць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.] / за ред. Гейця В. М. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с, с. 62.

¹³ Сухоруков А. І. Методологія оцінки рівня економічної безпеки. Вісник КНТЕУ. 2008. № 1. С. 49–55, с. 49.

заходів протекціоністського захисту, так і до політики лібералізації в цілях забезпечення сталого економічного зростання»¹⁴.

Чесноков А. В. під зовнішньоекономічною безпекою розуміє «здатність держави через комплекс заходів у зовнішньоекономічній сфері забезпечити сталий розвиток економічної системи та її витривалість до зовнішніх негативних чинників, проявів глобалізаційних перетворень у світогосподарській системі з метою реалізації національних економічних інтересів»¹⁵. Автор пропонує виділяти при цьому горизонтальні (соціальні, правові, фінансові, екологічні і кадрові) та вертикальні (експортні, імпортні, кредитно-інвестиційні) складники.

Вчені-регіоналісти, не даючи безпосередньо означення суті поняття «зовнішньоекономічна безпека», розглядають її як окрему функціональну складову при оцінці рівня економічної безпеки регіону та використовують таку її характеристику, як рівень зовнішньоекономічної відкритості¹⁶. Як вважають автори, рівень зовнішньоекономічної безпеки регіону відображає можливість забезпечення високого економічного розвитку через максимальне використання переваг у міжнародному поділі та кооперації праці, здатність забезпечувати позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу в довгостроковій перспективі.

Яремко Л. під зовнішньоекономічною безпекою регіону розуміє здатність соціально-економічної системи захищати свої загальні та специфічні інтереси в умовах глобалізації, до яких відносяться:

1) забезпечення стабільних надходжень товарів, які належать до критичного імпорту і відсутні на території країни;

¹⁴Богомоллов В. А. Экономическая безопасность: учеб. пособ. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 303 с, с. 214.

¹⁵Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України: автореф. дис. канд. екон. наук, спеціальність 08.05.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 19 с., с. 5.

¹⁶Герасимчук З. В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк: Надстир'я, 2006. 244 с, с. 51.

2) усунення екологічно шкідливих наслідків діяльності промисловості та урбанізації;

3) подолання депресивності території, створення працевітких виробництв з метою абсорбування стійких надлишків робочої сили¹⁷.

Олексієнко М. М. пропонує зовнішньоекономічну безпеку регіону вивчати винятково на основі загальної теорії систем та розглядати як підсистему міжнародної економічної безпеки, що має на меті забезпечення захисту економічних інтересів регіону як соціально-економічної системи, а також високий рівень реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу¹⁸.

Стан та динаміка рівня зовнішньоекономічної безпеки держави, як і інших складових національної безпеки, залежить не лише від зовнішніх чинників, а й від внутрішніх. Таким вагомим фактором формування безпеки держави, який визначає якість внутрішнього середовища, є інституціональне забезпечення соціально-економічних та політичних процесів.

Так, М. Григорчук визначає зовнішньоекономічну безпеку як «діяльність уповноважених органів держави, спрямовану на мінімізацію збитків від дії негативних зовнішніх економічних чинників, ужиття комплексу заходів, у тому числі в законодавчій сфері, для приведення у відповідність завдань зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, а також створення сприятливих умов для розвитку вітчизняної економіки»¹⁹.

¹⁷ Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід: монографія. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. 524 с., с. 100.

¹⁸ Олексієнко М. М. Уточнення сутнісних характеристик зовнішньоекономічної безпеки регіону та окреслення пріоритетів її зміцнення. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*: [збірник наукових трудов]. Донецьк: ДонНУ, 2010. С. 298–301, с. 299.

¹⁹ Григорчук М. В. Напрями діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України в системі зовнішньоекономічної безпеки держави. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 147–155, с. 147–155.

Варналій З. С. наголошує на тому, що зовнішньоекономічна безпека полягає у спроможності держави протистояти впливу негативних зовнішніх чинників та активно використовувати участь у світовому поділі праці з метою створення сприятливих умов для розвитку економіки²⁰.

Григорова-Беренда Л. також визначає зовнішньоекономічну безпеку як здатність держави протистояти зовнішнім загрозам та реалізувати свої економічні інтереси на внутрішньому й зовнішньому ринках, створюючи свої конкурентні переваги²¹.

Зовнішні інституціональні чинники також істотно впливають на рівень економічної безпеки держави та, зокрема, на стан її зовнішньоекономічної складової. Тут наголосимо на взаємозв'язку цих категорій з міжнародною економічною безпекою, яку Сенчагов В. визначає як такий «стан світового господарства та міжнародних економічних відносин, коли забезпечується стабільний економічний розвиток держав та створюються умови для взаємовигідної економічної співпраці, які виключають протиправне застосування економічної сили»²². Власне, на думку цього вченого, ефективно діюча система міжнародної економічної безпеки повинна забезпечити захист держав від таких загроз мегарівня, як: різке погіршення умов розвитку світової економіки; вплив негативних наслідків економічних рішень, неузгоджених між країнами; застосування агресивної економічної політики окремими державами.

Виходячи з теорії конкурентоспроможності М. Портера, А. П. Градов зазначає, що «принаймні дві третини загроз економічної безпеки безпосередньо пов'язані з проблемою конкурентоспроможності національної економіки і одна третина – з

²⁰ Варналій З. С. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України. *Економіка і управління*. 2001. № 3. С. 3-12, с. 8-10.

²¹ Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози. *Проблеми економіки*. 2010. № 2. С. 39-46, с. 40.

²² Экономическая безопасность России: общий курс: учебник / под. ред. В. К. Сенчагова. 2-е изд. Москва: Дело, 2005. 896 с, с. 833.

нерациональною економічною політикою в соціальній та екологічній сферах»²³. При чому, значна частина загроз в соціальній сфері опосередковано генерується низьким рівнем конкурентоспроможності економіки. Тому автор робить висновок, що основою забезпечення економічної безпеки країни є постійна, цілеспрямована діяльність держави зі створення необхідних умов для підвищення конкурентоспроможності: підтримка конкурентних переваг провідних галузей національної економіки на зовнішніх та внутрішніх ринках завдяки вдосконаленню й розвитку всіх детермінант «національного ромба»; досягнення європейського (міжнародного) рівня і якості життя населення країни, зокрема з урахуванням протидії «екологічній експансії».

Аналізуючи наведені вище визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека держави», розуміння сутності цієї економічної та безпекової категорії залежить від напрямів наукових досліджень та сфери наукових інтересів вчених, тому по різному акцентується увага на основних змістовних системних характеристиках. В одних працях зовнішньоекономічна безпека розглядається як стан певного об'єкта (держави, регіону), в інших – як необхідна передумова стійкого економічного розвитку, або, в інституціональному аспекті, - як результат реалізації певних суб'єктивно-управлінських заходів.

Узагальнюючи ці підходи до трактування зовнішньоекономічної безпеки держави, виділимо їх спільні риси з позиції системного підходу: на виході системи, як результат забезпечення відповідного рівня зовнішньоекономічної безпеки, отримуємо економічне зростання; процеси в середині системи безпосередньо спрямовані на захист національних інтересів в зовнішньоекономічній сфері; на вході системи – методи підвищення конкурентоспроможності національних виробників та удосконалення інституціонального середовища.

²³Градов А. П. Национальная экономика. [2-е изд.]. СПб.: Питер, 2005. 240 с, с. 164.

Для уточнення суті поняття «зовнішньоекономічна безпека» застосуємо правила логіки побудови означення понять²⁴. При цьому використовуємо наступні правила: (1) правило розмірності, яке полягає в тому, що обсяг поняття, яке визначається як «зовнішньоекономічна безпека», повинно дорівнювати обсягу того об'єкта, який окреслюється цим поняттям; (2) визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» не повинно містити замкнутого циклу, тобто, є вимога не використовувати інші поняття, які, своєю чергою, визначаються за допомогою першого; (3) визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» повинно бути зрозумілим, тому, його формулювання має використовувати відомі ознаки, які не потребують пояснень і не містять двозначності; (4) визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» не повинно містити суперечливих тверджень, а також негативних окреслень, які вказують, чим не є система, при цьому не вказуючи, чим вона є насправді.

Виходячи з вищенаведеного, визначимо поняття зовнішньоекономічної безпеки як здатність держави забезпечити реалізацію національних інтересів в зовнішньоекономічній сфері та стійке економічне зростання в умовах глобального середовища на основі створення ефективних інституціональних механізмів протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам та розвитку конкурентних переваг.

1.2. Ризики та загрози зовнішньоекономічній безпеці держави

Першочерговим завданням системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави є моніторинг внутрішнього і зовнішнього середовища, ідентифікація та оцінювання відповідних загроз, а також розроблення прогнозних сценаріїв розвитку ситуацій на зовнішніх ринках та визначення можливостей щодо максимальної

²⁴Кирилов В. И., Старченко А.А. Логика. Москва: Юрист, 1998. 256 с, с. 241-242.

реалізації національних інтересів держави в сфері зовнішньої торгівлі та мінімізації зовнішніх впливів на внутрішній ринок.

У методиці розрахунку рівня економічної безпеки України під загрозами економічної безпеці держави розуміють «сукупність наявних та потенційних можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері»²⁵.

В наукових джерелах для позначення несприятливих чинників чи явищ, крім поняття «загроза», використовуються інші подібні за змістом категорії: виклик, небезпека, ризик. Автори комплексного наукового дослідження, на основі узагальнення та систематизації різноманітних підходів до трактування сутності загроз економічній безпеці держави, пропонують це поняття розуміти як «сукупність викликів, ризиків, чинників та умов, що унеможливають та/або перешкоджають функціонуванню економічної системи держави, створюють небезпеку національним економічним інтересам, цінностям та основним соціально-економічним пріоритетам»²⁶.

При цьому, окремі вчені розрізняють поняття «загроза» і «небезпека», хоча ці категорії мають спільне походження і подібні ознаки. Так, Ревак І. розкриваючи «практично невидимі» відмінності між цими поняттями через форми їх прояву або зону виникнення, наголошує, що загроза – це потенційно можлива або реальна дія (умова), здатна завдати і матеріальної, і нематеріальної шкоди, а небезпека – це конкретна і реальна форма розвитку і реалізації загрози, тобто, загроза є вихідним або початковим ступенем розвитку небезпеки²⁷.

А. Сухоруков, С. Мошенський, О. Петрук розрізняють поняття економічного ризику і загрози безпеці соціально-економічної системи. Під економічним ризиком автори розуміють

²⁵Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivera/law5xwqoi/index.htm>.

²⁶Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі: колективна монографія / за ред. Мокія А.І. Львів, 2019. 872 с., с. 57.

²⁷Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 416 с., с. 46.

можливість зниження стійкості, стабільності, здатності до розвитку та зовнішньоекономічної відкритості, а економічну загрозу визначають як порушення стійкості, стабільності, здатності до розвитку²⁸. Враховуючи, що в економіці під ризиком розуміють ймовірність настання небажаної події, яка призведе до фінансових чи матеріальних втрат, загрозу безпеці економічної системи можна визначити як негативний вплив чинника на її стійкість і стабільність в результаті реалізації ризику.

Варналій З. С. вважає, що загрози економічній безпеці держави виникають внаслідок явних чи потенційних дій, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєдіяльності нації та окремого громадянина. Відповідно до теорії систем, вчений визначає загрозу як небезпеку руйнування будь-якої системи або небезпеку завдання їй значного збитку²⁹.

Надійність системи забезпечення економічної безпеки держави залежить від ефективності механізму ідентифікації загроз національним інтересам та виявлення найбільш небезпечних деструктивних чинників соціально-економічного розвитку, що безпосередньо впливають на економічну систему, порушуючи процес суспільного відтворення.

Прояв і вплив загроз економічній безпеці змінюються залежно від стану та рівня розвитку соціально-економічної системи і для кожної конкретної держави характер їх дії та рівень гостроти відрізняється. Загальну класифікацію загроз економічній безпеці держави можемо представити на основі аналізу основних їх параметрів (рис. 1.2).

²⁸ Сухоруков А.І., Мошенський С.З., Петрук О.М. Національна економічна безпека: навч. посібник / за ред. А.І.Сухорукова. Житомир: Рута, 2010. 384 с. , с. 261.

²⁹ Варналій З. С. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України. *Економіка і управління*. 2001. № 3. С. 3-12., с. 8-10.

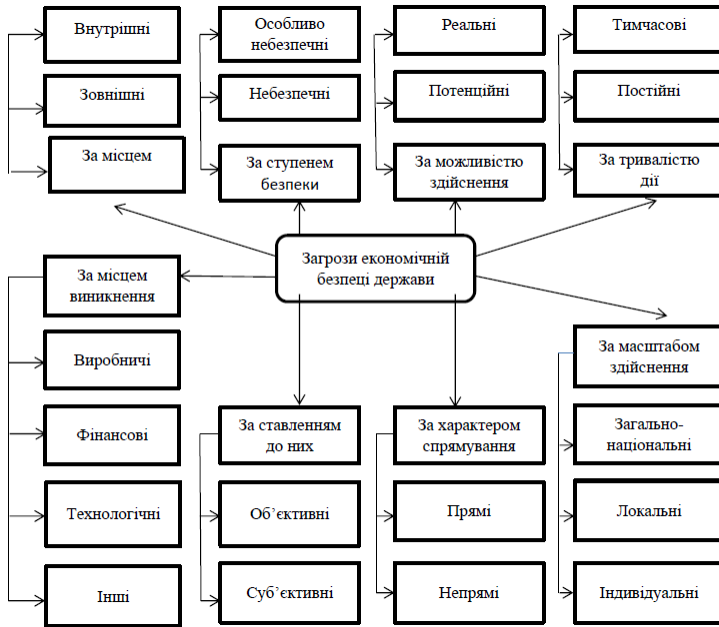

Рис. 1.2. Класифікація загроз економічній безпеці держави³⁰

Зовнішньоекономічна безпека впливає на всі складові національної економічної безпеки через явну або латентну взаємодію з цими компонентами. Водночас, зовнішньоекономічна складова змінюється під впливом інших складових безпеки, залишаючись при цьому відносно відокремленою сферою економічної та національної безпеки. Тому, з позицій системного підходу, важливим завданням є ідентифікація загроз економічній безпеці, які мають безпосередній та опосередкований зв'язок із зовнішньоекономічною сферою, і, навпаки, - виявлення таких залежностей зовнішньоекономічної безпеки із загрозами, що генеруються в інших складових економічної безпеки.

З огляду на вище наведене, варто звернути увагу, що зовнішні економічні загрози, які є результатом нормальної

³⁰Складено за: Економічна безпека: навч. посіб. / під заг. ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с, с. 78-94.

діяльності в конкурентному середовищі, безпосередньо стосуються проблеми взаємозалежності. Це означає, що взаємне переплетення національних відтворювальних комплексів не лише може бути корисним для економіки країни, але й наражати її на негативний вплив чинників, що виникають за її межами. Канали, що пов'язують окремі національні господарства одне з одним і з рештою світової економічної системи, є каналом переміщення факторів виробництва та передавання економічної інформації³¹.

Серед основних чинників, які формують загрози в зовнішньоекономічному середовищі, Яремко Л. виділяє інтенсивність зовнішньоекономічних зв'язків³². Кожний вид міжнародної економічної діяльності пов'язаний з ризиком і є джерелом загроз для соціально-економічної системи країни. Зі збільшенням видів діяльності в зовнішньоекономічній сфері зростає рівень сумарних загроз, для яких також притаманний ефект синергії. При цьому необхідно враховувати обсяги комерційних обороток, кількість трансакцій та зарубіжних партнерів. Виходячи з цього, іншим ключовим чинником зовнішньоекономічних загроз є ступінь відкритості економіки. Лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, послаблення державного контролю призводить до підвищення рівня загроз. Це зумовлено нерегульованістю міжнародних економічних зв'язків (за винятком товарообмінних), опортуністичними діями зарубіжних контрагентів, недобросовісною конкуренцією тощо.

З точки зору характеристики впливу геополітичного чинника на економічну безпеку держави, варто звернути увагу на класифікацію загроз у відповідності до двох типів безпеки – «жорсткої», яка стосується воєнних та оборонних аспектів, та «м'якої», сконцентрованої в площині політичних, соціальних та економічних викликів (рис. 1.3).

³¹Економічна безпека: навч. посіб. / під заг. ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с, с. 98-100.

³²Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід: монографія. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. 524 с, с. 96-97.

Рис. 1.3. Сутність «жорстких» та «м'яких» загроз економічній безпеці держави³³

Загрози в сфері зовнішньоекономічної безпеки тісно пов'язані із загостренням низки глобальних проблем, розв'язання яких можливе лише в межах міжнародної співпраці та об'єднання зусиль багатьох країн. Такі глобальні загрози, як поглиблення різниці в рівнях економічного та культурного розвитку між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, економічна відсталість країн, вичерпність природних ресурсів та екологічна криза, спонукають країни, які є провідними лідерами в світі, шукати нові шляхи для посилення своєї економічної могутності, що, переважно, відбувається із порушенням інтересів слабших за економічним розвитком країн. Внаслідок цього загострюються геополітичні загрози, обумовлені суперництвом країн за перерозподіл сфер впливу, отримання доступу до джерел сировини та нових ринків збуту продукції.

³³Складено за: Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / за ред. К. А. Кононенка. К.: НІСД, 2013. 56 с., с. 6-8.

Отже, загрози в зовнішньоекономічній сфері пов'язані з такими основними чинниками: ступенем відкритості економіки; інтенсивністю зовнішньоекономічної діяльності; геополітичним впливом розвинених країн та безпосередніх країн-сусідів. Проаналізувавши основні загрози економічної безпеки в зовнішньоекономічній сфері, зробимо висновок, що внаслідок їхнього зворотного впливу вразливими є три основні сфери господарської діяльності, а саме: фінансова; торговельна; виробнича.

Загрози у фінансовій сфері проявляються у нерациональному розміщенні та структурі фінансових резервів і політиці НБУ, а також у санкціях FATF (узгодження національного законодавства зі вимогами цієї організації), які можуть ускладнити діяльність вітчизняної банківської системи.

Загрози в торговельній сфері – це неефективна товарна структура (експорт чотирьох сировинних товарних груп: чорні метали та вироби з них; паливо мінеральне, нафта та продукти її переробки; зернові культури); географічна концентрація (істотна залежність від експорту товарів з Росії, яка, не зважаючи на обмежувальні заходи у зв'язку із воєнними діями на сході України, не послаблюється).

Виробнича сфера знаходиться під впливом таких зовнішньоекономічних загроз, як надходження на внутрішній ринок імпортованих товарів з вищою якістю та відносно не високою ціною, що робить неконкурентоспроможною продукцію вітчизняного виробництва, а також залежність від технологічного імпорту, яка призводить до руйнування науково-дослідницької сфери внаслідок зниження попиту на вітчизняні розробки.

Визначаючи внутрішні та зовнішні загрози економічної безпеки, Губський Б. В. наголошує на інституційній, соціальній,

фінансовій, «тіньовій», виробничій та інноваційній сферах їх спрямування³⁴.

1. В інституційній сфері – недостатня діяльність гілок влади. Суперечність чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема ринкової трансформації економіки, утвердження ефективного конкурентного середовища та ін.

2. У соціальній сфері – занижена вартість одного з основних виробничих ресурсів – робочої сили. Наслідком цього є низька платоспроможність населення, брак стимулів зростання його кваліфікаційного потенціалу, нагромадження капіталу, технічного прогресу. Глибока диференціація населення унеможливорює створення вагомого прошарку середнього класу; критичної межі досягли бідність та безробіття.

3. Загрози фінансовій безпеці. Залишається структурно незбалансованим фінансовий сектор економіки. Низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційної перебудови економіки. Низький рівень розвитку фондового ринку. Україна ще не посіла належного місця в міжнародному русі капіталів, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою постійного економічного зростання. Не зменшується взаємна заборгованість підприємств та організацій.

4. Тінізація та корумпованість української економіки. Тінізація економіки є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці. Вона негативно позначається на всіх сферах суспільного життя, гальмує та викривляє соціально-економічні реформи. Великі масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги та структуру ВВП і

³⁴ Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія. Київ: ДП «Укразхбудінформ», 2001. 122 с, с. 70–71.

спотворюють офіційні дані про стан економіки. Водночас тінізація формує негативний імідж держави серед міжнародної спільноти.

5. Структурні диспропорції розвитку промисловості. Україна отримала у спадок дуже енергомісткий промисловий комплекс, суттєво змінити структуру якого за роки незалежності виявилось неможливо. Відчувається надзвичайно висока зовнішньоекономічна орієнтація та критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою часткою продукції з високою часткою доданої вартості.

На економічній безпеці також позначається критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та брак активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному стані ядерних об'єктів на території України.

6. Недосконалість системи інноваційного розвитку. За роки незалежності не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств та організацій, що призвело до деградації наявного науково-технічного потенціалу, повільного оновлення продукції виробничого комплексу. Критичним залишається рівень державного фінансування науково-технічної діяльності.

Небезпека прояву зазначених загроз для економіки України посилюється ефектом синергії, який виникає внаслідок поєднання і взаємовпливу внутрішніх та зовнішніх дестабілізуючих чинників.

До суттєвих загроз у сфері зовнішньої торгівлі вчені зараховують: погіршення зовнішньоторговельного балансу, обмеженість можливостей географічної диверсифікації експорту; недостатню конкурентоспроможність вітчизняних виробників; залежність від імпорту енергоносіїв та окремих видів продукції;

дискримінацію України в торговельних відносинах³⁵. Внутрішніми проблемами, що посилюють вплив зовнішніх загроз, є недосконалість галузева і технологічна структура економіки, високий ступінь зношеності основних фондів, значна ресурсо- та енергомісткість виробництва, відсутність власних транснаціональних компаній, висока частка «тіньового» сектора.

Під впливом геополітичних змін виникають нові загрози зовнішньоекономічній безпеці України, серед яких Венцковський Д. Ю. виділяє найбільш актуальні на сучасному етапі:

1) втрата частини експортного потенціалу економіки, який неможливо відновити навіть після припинення воєнних дій на Донбасі та повернення цього регіону під юрисдикцію України через знищені виробничі фонди машинобудівних, хімічних та металургійних підприємств;

2) поширення ефекту «подвійного просідання» зовнішньої динаміки внаслідок розриву внутрішньо державних виробничо-коопераційних зв'язків через ескалацію військових дій на Донбасі та виникнення чергової хвилі «ланцюгового» спаду у суміжних експортоорієнтованих галузях економіки;

3) загострення валютної кризи, обумовлене неврегульованістю проблем внутрішнього валютного ринку, що супроводжується різким девальваційним просіданням національної грошової одиниці і критично позначається на зовнішньоекономічній діяльності;

4) колапс внутрішнього ринку в умовах згорання експорту та високої імпортової залежності, що проявляється у зниженні експортних можливостей і різкій корекції платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, який залишається критично імпортозалежним;

³⁵ Система економічної безпеки держави / [О. С. Власюк, А. І. Сухоруков, І. В. Недін та ін.]; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ: Стилюс, 2010. 684 с, с. 284–286.

5) втрата експортерами цінових чинників конкурентоспроможності внаслідок критичного рівня енергомісткості виробництва в умовах зростання цін на енергоносії та випереджувального зростання собівартості товарів

6) неперспективна міжнародна товарна спеціалізація, яка відбулася через вимушену трансформацію товарної структури експорту України та нарощення в межах розширеного доступу до ринків ЄС експортних поставок харчових продуктів та сільськогосподарської сировини, що, насправді, не є компенсаторним механізмом для втраченої технологічної спеціалізації на зовнішніх ринках;

7) зрив фактичної імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, про що свідчить неможливість переходу економіки країни на нові правила навіть з урахуванням перехідного періоду, наданого нашій країні, оскільки національні виробники обмежені в ресурсах, необхідних для переходу на нові принципи технічного регулювання, стандарти та порядок оцінки відповідності³⁶.

Проведений аналіз результатів наукових досліджень вітчизняних вчених дає змогу зробити висновок, що на сьогодні ще не існує закінченого визначення кількості та повної класифікації загроз зовнішньоекономічної сфери. У підходах до визначення кількості та сфер дії загроз присутні значні розбіжності. Однак можна стверджувати, що більшість науковців класифікують економічні (зовнішньоекономічні) загрози за місцем виникнення: зовнішні та внутрішні. Різноманітність кількості й класифікації загроз економічної безпеки зумовлено не тільки складністю їх визначення, але й тим, що кожен автор, залежно від конкретизованого об'єкта й цілей проведеного дослідження, акцентує увагу на найважливішому для дослідження аспекті.

³⁶Венцковський Д. Ю. Зовнішньоекономічна безпека України: стан та напрями забезпечення. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 56-63, с. 61.

У таблиці 1.1 наведено узагальнені визначення основних джерел формування загроз економічній безпеці держави, які виділяються вченими у науковій літературі.

Таблиця 1.1
Основні джерела загроз економічній безпеці держави³⁷

Загрози	Автор							
	Сухоруков А.	Іванченко В.	Варналії З.	Чесноков А.	Чехович Г.	Ілларионов А.	Бендесюк О.	Медвідь Ф.
Зовнішні загрози:								
Нераціональна структура експорту	+	+	+	+	+	+	+	+
Імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків	+	+	+	+	+	+	+	+
Відплив валютних коштів		+	+	+	+		+	+
Тероризм та криміналізація	+		+	+	+	+		
Неефективне зростання іноземного капіталу	+	+		+		+	+	
Збільшення зовнішнього боргу				+	+		+	+
Обмеженість доступу на зовнішні ринки	+	+			+	+	+	
Боротьба за природні ресурси	+	+	+	+	+			

³⁷Складено за: Бендесюк О. О. Критерії і індикатори соціально-економічної безпеки. Вісник Хмельницького університету. 2010. № 1. С. 7–11; Варналії З. С. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України. Економіка і управління. 2001. № 3. С. 3–12; Іванченко В. Общность критериев экономической и государственной безопасности. Экономист. 1996. № 5. С. 3-15; Илларионов А. Критерии экономической безопасности. Вопросы экономики. 2002. № 10. С. 17–21; Медвідь Ф. Економічна безпека: небезпека і загрози національним та національно-державним інтересам України. Вісник Української академії державного управління при Президентові України. 2007. № 2. С. 129–135.; Сухоруков А. І. Методологія оцінки рівня економічної безпеки. Вісник КНТЕУ. 2008. № 1. С. 49–55; Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України: автореф. дис. канд. екон. наук; спец. 08.05.01. Київ, 2006. 19 с.; Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів. Ефективна економіка. 05.06.2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437/>

Внутрішні загрози:								
Несприятливий політико-правовий клімат	+	+	+	+	+	+	+	+
Фінансування НДДКР	+	+	+	+	+	+		+
Невелика часка доданої вартості	+	+	+	+		+	+	
Зниження виробництва високотехнологічної продукції	+	+	+	+	+	+		
Нестабільна інвестиційна діяльність	+	+	+	+			+	+
Спад виробництва	+	+	+		+	+		
Відплив кваліфікованих кадрів	+	+	+	+	+			
Структурна деформація економіки	+	+	+	+		+		+
Енергомісткість виробництва	+	+	+			+		
Зношеність основних фондів	+				+			+
Тінізація економіки та корупція в органах державної влади	+	+	+		+			
Нерозвиненість інфраструктури	+		+	+			+	
Погіршення екологічного стану	+	+				+		

Як видно з таблиці 1.1, поряд з істотною кількістю зовнішніх загроз на стан зовнішньоекономічної безпеки впливає низка внутрішніх загроз, які, виявляються у несприятливому інституціональному середовищі, занепаді науково-дослідного сектору та високотехнологічного виробництва товарів, переважанні у промисловому виробництві товарів з низьким рівнем доданої вартості, нестабільному інвестиційному кліматі, неефективній структурі економіки та високій енерго- та ресурсомісткості промисловості.

Наслідки впливу зовнішніх та внутрішніх загроз доцільно розглядати в їхньому взаємозв'язку, оскільки не можливо відокремити, наприклад, високу енергомісткість виробництва продукції машинобудівної промисловості, її низький технічний рівень, а відтак – і низьку конкурентоспроможність на європейському ринку. У таблиці 1.2 наведено зв'язок між основними загрозами економічної та зовнішньоекономічної безпеки держави і їхні можливі наслідки.

Таким чином, зовнішньоекономічна безпека, як окремий вид діяльності, що охоплює всю сукупність дій різноманітних суб'єктів суспільного життя з пошуку, аналізу, оцінки загроз, розробки заходів щодо їх відвернення, мінімізації, ліквідації. Зовнішньоекономічна безпека передбачає системні дії стосовно налагодження механізму, який забезпечує функціонування даного виду діяльності та її інституціоналізацію, що передбачає формування системи економічної безпеки певним чином організованою, впорядкованою і спрямованою на досягнення конкретних цілей.

Таблиця 1.2

Загрози зовнішньоекономічної безпеки держави та їхні можливі наслідки³⁸

Загрози економічній безпеці	Наслідки впливу загрози
Зовнішні загрози	
Військові дії та втрата частини території	Невідновна втрата частини експортного потенціалу, неможливість відновлення в середньостроковому періоді втрачених основних виробничих фондів та здійснення експортних поставок у довоєнному обсязі (з окупованих територій)
Нераціональна структура експорту	Зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі (експорт сировини та імпорт товарів з високою доданою вартістю)
Імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків	Заміщення імпортною продукцією товарів вітчизняних виробників на внутрішньому ринку. Залежність від імпортних енергоносіїв та високотехнологічної продукції
Зменшення обсягу стійкої іноземної валюти	Зниження валютних резервів держави та ліквідності вітчизняних підприємств
Тероризм та криміналізація	Погіршення інвестиційної привабливості та відтік іноземних інвестицій
Негативний вплив транснаціональних корпорацій	Деформація галузевої структури економіки, втрата контролю над стратегічними секторами економіки внаслідок неефективної політики залучення ПІІ
Нарощення зовнішнього боргу	Загроза фінансової кризи, зниження валютних резервів держави

³⁸Складено за: Венцковський Д. Ю. Зовнішньоекономічна безпека України: стан та напрями забезпечення. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 56-63; Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Гець В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.] / за ред. Гейця В. М. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с.

Обмеженість доступу на зовнішні ринки	Зменшення обсягів експорту продукції, звуження географії зовнішньоторговельних зв'язків
Боротьба за природні ресурси	Можливий економічний та політичний тиск з боку інших країн, істотне загострення конкурентної боротьби
Внутрішні загрози	
Неефективне інституціональне середовище	Ускладнені відносини з міжнародними організаціями та фондами. Низька активність іноземних та вітчизняних інвесторів
Недостатнє фінансування науково-дослідної сфери	Відставання розвитку високотехнологічних галузей економіки та зменшення асортименту їх продукції
Невелика частка доданої вартості	Торгівля сировиною та недоотримання фінансових прибутків. Імпортна залежність від товарів з високою доданою вартістю
Зниження обсягів виробництва технологічно місткої продукції	Втрата конкурентних переваг на зовнішніх та внутрішньому ринках
Низька інвестиційна привабливість економіки	Недоотримання інвестиційних коштів. Зниження темпу розвитку економіки
Спад виробництва	Зниження приросту ВВП, недостатні надходження до державного бюджету та неможливість фінансування програм соціального розвитку
Структурна деформація економіки	Залежність національної економіки від кон'юнктури на зовнішніх ринках
Енергомісткість виробництва	Висока собівартість продукції національних виробників і втрата їх конкурентоспроможності на зовнішніх ринках
Зношеність основних фондів	Низький техніко-економічний рівень виробництв. Екологічні загрози
Тінізація економіки	Негативний імідж держави у світі. Зниження обсягу й структури ВВП
Нерозвиненість інфраструктури	Суттєве сповільнення зростання в усіх сферах економіки
Погіршення екологічного стану	Торгівельні санкції на продукцію національних виробників

Отже, зовнішньоекономічна безпека, посідаючи значне місце в системі національної безпеки, є одночасно і базисним елементом системи національної безпеки, і важливим компонентом інших структурних її складових. Як було показано у підрозділі 1.1, існує взаємозв'язок між категоріями «економічна безпека» і «зовнішньоекономічна безпека», який полягає у діалектичній залежності забезпечення зовнішньоекономічної і економічної безпеки держави з необхідністю збереження національно-державного суверенітету та нівелюванням сучасної логіки розвитку міжнародного капіталу.

Зовнішньоекономічна безпека держави має надзвичайно важливий характер серед складових економічної безпеки з огляду на участь держави у міжнародному поділі праці, залучення до системи світогосподарських зв'язків через співпрацю зі Світовою організацією торгівлі, поглиблення інтеграційних процесів в Європі та глобалізаційні перетворення в межах сучасної постіндустріальної цивілізації. У зв'язку з цим, пріоритетними у формуванні зовнішньоекономічної безпеки на сучасному етапі є інтереси різних суб'єктів міжнародних відносин. Це зумовлено загостренням суперечностей між державами, транснаціональними структурами і міжнародними організаціями не лише усередині цих груп, але й між ними.

В умовах глобалізації світової економіки та посилення загроз геополітичного характеру, безпека процесу інтеграції української економіки в систему світових господарських зв'язків залежить від здатності держави вирішити суперечності, що виникають внаслідок необхідності дотримання вимог міжнародних інституцій та забезпечення при цьому захисту національних економічних інтересів, внутрішнього ринку й вітчизняного виробника³⁹.

Поряд із цим глобальний етап світогосподарського розвитку характеризується прискореними темпами науково-

³⁹International economic relations and prospects for national developments contemporary challenges and solutions: monograph / ed. M. Fleychuk, U. Ganski, V. Kazlouski. Daugavpils: Daugava Print, 2018. 368 p., p. 219-230, p. 219.

технічного прогресу та зростаючою інтелектуалізацією основних факторів виробництва. При цьому інтелектуальні ресурси у поєднанні з новітніми технологіями не тільки визначають перспективи господарського зростання, а й використовуються як показник рівня економічної незалежності, добробуту країни та її національного статусу.

Залучення цих ресурсів до системи глобальних економічних процесів перетворюються в найважливіші фактори, що визначають конкурентоспроможність національних економік, двигуном яких стає інноваційне середовище. Результатом цього процесу є створення інноваційного механізму, який відповідав би структурним змінам та системному оновленню виробництва і збалансованого розвитку всіх галузей національної економіки⁴⁰.

Таким чином, геополітичний чинник здійснює істотний вплив на стан зовнішньоекономічної безпеки, що в умовах глобалізації міжнародної торгівлі, інтеграційних процесів в ЄС та загострення суперчностей між провідними країнами щодо перерозподілу сфер впливу, генерує додаткові екзогенні та ендегенні загрози економічній безпеці держави.

До основних екзогенних загроз зовнішньоекономічній безпеці України віднесемо негативні прояви глобалізації та транснаціоналізації виробництва і капіталу; високий рівень зовнішнього боргу і необхідність його обслуговування; негативні аспекти діяльності в Україні іноземних інвесторів; дискримінаційні заходи міжнародних економічних організацій, держав та їх угруповань і союзів у зовнішньоекономічних відносинах з Україною тощо.

Основними ендегенними загрозами зовнішньоекономічній безпеці держави варто вважати неефективну державну політику щодо підтримки провідних галузей національної економіки і

⁴⁰ І.М. Миценко. Формування інноваційного механізму в умовах асиметричності глобального розвитку // Управління економікою: теорія і практика. Четверті Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2015. – С. 80-99.

підвищення їх міжнародної конкурентоспроможності; нерозвиненість відповідних національних господарських інститутів, ринкової інфраструктури; примітивність структури зовнішньої торгівлі (експорт недиверсифікований і сконцентрований на обмеженій кількості товарних груп).

У міру посилення глобалізації світової економіки спостерігається зростання зовнішньоторговельної активності країн світу, оскільки експортно-імпортні операції є неодмінною складовою економічного зростання національної економіки та важливим чинником залучення країни до світових інтеграційних процесів. Високий рівень відкритості економіки відкриває перед державою нові можливості для економічного розвитку та зростання, а саме: доступ до світових ринків ресурсів, капіталів та послуг, залучення до міжнародного інноваційного обміну, можливість участі у виробництві товарів та послуг, у яких країна має певні конкурентні переваги.

Водночас випереджальна відкритість економіки України без попереднього структурного оновлення загострює наявні диспропорції національного господарства і створює додаткові ризики залежності держави від впливів світових кризових явищ та мінливої кон'юнктури зовнішнього ринку. Україна опинилась у скрутному фінансово-економічному становищі, що загострюється наслідками економічної кризи.

Виходячи з цього, в умовах включення України у світові господарські процеси особливого значення набуває регулююча функція держави для виконання завдань, пов'язаних з формуванням конкурентного середовища, структурною перебудовою національної економіки, створенням умов для економічного зростання та посилення позицій у міжнародному поділі праці.

Серед негативних явищ, що характеризують зовнішньоекономічну діяльність в Україні та генерують загрози її економічній безпеці, слід відзначити:

– високий рівень відкритості національної економіки;

- погіршення зовнішньоторговельного балансу разом зі збереженням його від'ємного сальдо;
- збільшення суми зовнішнього державного боргу держави;
- деформацію товарної структури імпорту та експорту через значну технологічну відсталість виробничо-промислового комплексу і відсутність мотивів у підприємців до впровадження інновацій;
- посилення енергетичної, технологічної та фінансової залежності від деяких країн світу, передусім Російської Федерації, зумовлене географічною концентрацією;
- криміналізацію сфери ЗЕД шляхом увезення товарів поза митним контролем за різними тіншовими схемами та з ухиленням від оподаткування;
- уповільнення припливу інвестиційних ресурсів до економіки України;
- падіння цін на металургійну продукцію разом зі збереженням її високої собівартості.

При цьому, велика кількість і зростання впливу зовнішніх загроз зовнішньоекономічній безпеці доповнюється та посилюється існуючими внутрішніми проблемами: високим ступенем зношеності основних виробничих фондів, високою ресурсо- та енергомісткістю виробництва і невисокою наукомісткістю, великою часткою тіншового сектора в економіці.

1.3. Зовнішньоекономічна діяльність АПК як базовий параметр продовольчої безпеки держави

Розвиток міжнародного поділу праці вже в XIX столітті спричинив такий стан, за якого країни світу стали тісно пов'язані одна з одною, що призвело до зародження міждержавних зв'язків у світовій економіці. І це не випадково. Економічні успіхи держави в значній мірі визначаються її місцем в міжнародному розподілу праці, її адаптацією до економічної інтеграції та глобалізації. В руслі ринкових перетворень Україна здійснила корінний поворот в

своїй зовнішньоекономічній політиці: попередня орієнтація на відносну замкнутість поступилась місцем курсу на «відкритість» економіки та її інтеграцію в систему світогосподарських зв'язків, лібералізацію всіх форм зовнішньоекономічної діяльності.

Трансформація зовнішніх відносин України, що відбулася за роки незалежності, значною мірою покращила стан продовольчої безпеки держави, насамперед, за рахунок полегшення доступу на вітчизняний ринок тієї сільськогосподарської продукції, що не виробляється в нашій країні. Попит українських споживачів забезпечується широким асортиментом і доступними цінами імпортованих агропродовольчих товарів, виробництво яких в нашій країні неможливе внаслідок несприятливих кліматичних умов. Водночас, зростання експортної орієнтації підприємств вітчизняного агропродовольчого комплексу (АПК) внаслідок отримання доступу до більш привабливих ринків інших країн обумовлює посилення загроз продовольчій безпеці держави, які виникають через нарощення експортних поставок сільськогосподарської продукції попри недостатнє забезпечення цією продукцією внутрішнього ринку.

Нарощення експорту продукції АПК призводить до зменшення на внутрішньому ринку пропозиції відповідних агропродовольчих товарів, зростання ціни на них і скорочення споживання їх населенням. Незбалансованість обсягів експорту, виробництва та внутрішнього споживання аграрної продукції ускладнює нагромадження продовольчих ресурсів як основного джерела продовольчої безпеки держави і унеможливує її забезпечення на належному рівні за рахунок внутрішнього виробництва якісних та доступних продуктів харчування відповідно до потреби кожного члена суспільства.

У зв'язку з цим, важливим завданням забезпечення продовольчої безпеки держави вважаємо розробку і застосування механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК з урахуванням ступеня насиченості внутрішнього ринку агропродовольчою продукцією та дотримання балансу інтересів виробників (прибутковість діяльності),

споживачів (якість та доступність товарів) та держави (виконання критеріїв продовольчої безпеки).

Як відомо, під зовнішньоекономічною діяльністю (ЗЕД) розуміють комерційні операції суб'єктів господарської діяльності України (частіше підприємств) з іноземними суб'єктами господарської діяльності (іноземних підприємств), які засновані на принципах взаємної вигоди і здійснюється або на території України, або за її межами.

Практика здійснення зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах відтворюється через зовнішньоекономічні зв'язки суб'єктів господарювання. До найбільш поширених видів зовнішньоекономічних зв'язків (ЗЕЗ), що здійснюються в агропромисловому комплексі України, належать: експорт та імпорт сільськогосподарської продукції, продукції харчової промисловості та робочої сили з сільської місцевості; надання послуг (сільськогосподарських, транспортних, страхових, агентських та ін.) іноземним та вітчизняним суб'єктам ЗЕД; наукова, науково-технічна, виробнича та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарювання, підготовка спеціалістів для АПК; спільна підприємницька діяльність; проведення сільськогосподарських виставок, ярмарок, біржових торгів, конференцій за участю аграрних суб'єктів ЗЕД; бартерні операції та зустрічна торгівля в аграрному середовищі; орендні, у тому числі лізингові, операції між суб'єктами ЗЕД; інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо та у виключній формі законами України.

Отже, сутність зовнішньоекономічної діяльності полягає у взаємовідносинах українських суб'єктів ЗЕД із зарубіжними суб'єктами ЗЕД, які встановлюються в процесі виробництва продукції та її реалізації, розподілу та споживання товарів на взаємовигідних умовах. Іншими словами, зовнішньоекономічна діяльність являє собою системні економічні відносини, що сформувалися в результаті обміну товарів і послуг та відповідного руху фінансових ресурсів.

Практика зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах відтворюється через зовнішньоекономічні зв'язки суб'єктів

господарювання. До найпоширеніших видів зовнішньоекономічних зв'язків (ЗЕЗ), що реалізуються в агропромисловому комплексі України, належать: експорт та імпорт сільськогосподарської продукції, продуктів харчування та робочої сили із сільської місцевості; надання послуг (сільськогосподарських, транспортних, страхових, агентських та ін.) іноземним та вітчизняним суб'єктам господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність; наукове, науково-технічне, виробниче та інше співробітництво із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, підготовка фахівців для агропромислового комплексу; спільна господарська діяльність; організація сільськогосподарських виставок, ярмарків, бірж, конференцій за участю суб'єктів сільського господарства зовнішньоекономічної діяльності; бартерні операції та зустрічна торгівля в сільськогосподарському середовищі; оренда, включаючи лізинг, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності; інші види зовнішньоекономічної діяльності, які не заборонені безпосередньо та виключно законодавством України.

Зовнішньоекономічна діяльність передбачає диференціацію суб'єктів на дві групи, а саме: держава, як суб'єкт міжнародних відносин в особі законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та суб'єкти господарської діяльності⁴¹. Учасниками експортно-імпортних операцій в агропромисловому комплексі виступають:

- фізичні особи, які здійснюють сільськогосподарську діяльність, приймають участь в господарських формуваннях, є власниками аграрної продукції, володіють певними знаннями та практичними навичками, що становлять інтерес для іноземних партнерів;

- юридичні особи, тобто суб'єкти аграрного підприємництва різних організаційно-правових форм, які є виробниками та/або власниками конкурентоспроможної експортної агропродовольчої продукції та споживачами імпортних товарів.

⁴¹Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. К.: Либідь, 2002. 470 с.

Зовнішньоекономічну діяльність підприємств агропромислового комплексу ототожнюють, передусім, зі здійсненням зовнішньої торгівлі. За визначенням вчених, «економічний успіх будь-якої країни світу базується на зовнішній торгівлі...ще ні одній державі не вдалося створити здорову економіку, ізолювавшись від світової економічної системи»⁴².

На частку торгівлі припадає приблизно 80% всього обсягу зовнішньоекономічних відносин. Взагалі міжнародна торгівля – це діяльність, яка передбачає переміщення товарів та послуг за межі державних кордонів. Її ще можна трактувати як взаємовідносини країн з метою вивезення (експорту) та ввезення (імпорту) товарів та послуг. В умовах глобалізації міжнародна торгівля водночас є результатом поглиблення міжнародного поділу праці та засобом розвитку міжнародної спеціалізації, підвищення ефективності використання наявних виробничих ресурсів за рахунок збільшення масштабів виробництва, нарощення валових обсягів продукції. Ця закономірність характеризує зовнішньоекономічну діяльність як окремих підприємств, так і країни загалом.

Виходячи з даного визначення, можна виділити такі функції зовнішньої торгівлі: виробнича (позитивно впливає на розвиток виробництва, сприяє розвитку спеціалізації країни, підвищує продуктивність використання ресурсів та якість продукції); інтелектуальна (стимулює інтелектуальний сектор до підвищення рівня своєї кваліфікації та надає можливості залучатися до зарубіжного передового досвіду); інвестиційна (реалізується така форма світогосподарських зв'язків як вивіз та ввезення капіталу); бюджетна (за рахунок митних зборів збільшуються надходження до бюджету); соціальна (забезпечуються потреби громадян в товарах та послугах, за рахунок надходження коштів до бюджету збільшуються можливості соціальних виплат, зростання обсягів виробництва

⁴² Фон Крамон-Таубадель Ш., Штрівє Л. Реформа спільної аграрної політики ЄС та стратегія аграрної політики для України // Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффмана та Ф. Мьоллерса. К.: Фенікс, 2008. 397 с.

продукції сприяє підвищенню рівня зайнятості); забезпечення економічної безпеки держави (сприяє досягненню економічної безпеки держави).

Згідно Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» вітчизняні та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються такими принципами:

- суверенітету, що полягає у виключному праві народу України на здійснення своєї зовнішньоекономічної діяльності та обов'язковому виконанні суб'єктами ЗЕД усіх договорів та зобов'язань;

- свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що визначає добровільність участі в зовнішньоекономічних зв'язках, свободу вибору форм здійснення ЗЕД, підпорядкованість законам України та гарантуванні власності суб'єктам ЗЕД на всі одержані нами результати зовнішньоекономічної діяльності;

- юридичної рівності та недискримінації, згідно якого всі суб'єкти ЗЕД рівні перед законодавством, не повинні підлягати дискримінації з боку держави або з боку інших суб'єктів господарювання за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками;

- верховенства закону, який полягає у тому, що головним законодавчим актом, що регламентує ЗЕД, є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та інші закони, а також забороняє підзаконні акти місцевих органів влади, які суперечать законодавству, що регламентує ЗЕД України;

- захисту інтересів суб'єктів ЗЕД, що гарантує захист інтересів суб'єктів ЗЕД, а також захист інтересів держави у ЗЕД як на території України та за її межами;

- еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів⁴³.

⁴³Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 №960-ХІІ. Дата оновлення: 15.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 02.02.2021).

Кожне агропромислове підприємство здійснює свою зовнішньоекономічну діяльність не ізольовано, а в певному контакті з зовнішнім середовищем, що складається з багатьох факторів. Зовнішнє середовище – це сукупність активних суб'єктів господарювання, економічних, суспільних та природних умов, національних та міждержавних інституційних структур та інших факторів, що діють в оточенні підприємства і впливають на різні сфери його діяльності. Зовнішнє середовище поділяють на: мікросередовище та макросередовище.

Серед складових мікросередовища (середовища прямого впливу на підприємство), в якому функціонують аграрні підприємства, Андрійчук В.Г. виділяє споживачів сільськогосподарської продукції; посередників; постачальників необхідних аграрним підприємствам ресурсів; агросервісні підприємства й організації, що надають певні виробничі послуги аграрним підприємствам; фінансово-кредитні установи; юридичні контори; найближчих конкурентів⁴⁴. Тобто це мікрооточення, що являє собою сукупність об'єктів, які формують найближче оточення підприємства і прямо впливають на його ринкову діяльність, та факторів, які безпосередньо визначають спроможність підприємства задовольняти потреби споживачів.

Підприємство і мікросередовище, яке його оточує, перебувають під впливом макросередовища. Основними ланками макросередовища, що тією чи іншою мірою впливають на підприємства, є: економічне, природне, екологічне, науково-технічне, політико-правове, соціально-культурне і міжнародне середовище⁴⁵.

Підприємство не має можливості контролювати зміни, які відбуваються у макросередовищі, а зовнішні сили макrorівня можуть створювати нові можливості для підприємства або

⁴⁴ Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероблене. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.

⁴⁵ Ткач С.М., Урбан І.Р. Вплив зовнішнього макросередовища на формування маркетингової товарної політики сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького, 2017. Т. 19. № 76 . С. 108-111.

генерувати низку загроз його діяльності. Наприклад, до макроекономічних загроз відносяться зміни кон'юнктури на зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції, недосконале інституційне забезпечення та неефективність механізму державної підтримки сільськогосподарських підприємств, поглиблення фінансово-економічної кризи⁴⁶. Хоча підприємство не може змінювати умови зовнішнього середовища, проте воно повинно здійснювати постійний моніторинг ситуації в інституційній, ринковій, промисловій та інших сферах та вживати відповідних заходів для зниження впливу загроз або використання нових можливостей.

Крім розмежування факторів зовнішнього середовища на чинники прямого та непрямого впливу, ми пропонуємо розділяти ці фактори на ті, що діють в країні експорту та ті, що впливають на зовнішньоекономічну діяльність в країнах імпорту. Таким чином, при здійсненні аналізу зовнішньоекономічної діяльності та формуванні стратегії поведінки на зовнішніх ринках необхідно використовувати чотирьохрівневу модель впливу зовнішніх факторів (рис. 1.4).

До факторів першого рівня, що впливають на ЗЕД та обсяги експорту агропродовольчої продукції, доцільно віднести: обсяг виробництва продукції підприємства (країни), внутрішня ціна на продукцію АПК, обсяг внутрішнього попиту, виробничий потенціал експортоорієнтованих галузей АПК, обсяг виробництва та рівень цін основних конкурентів та ін. Серед факторів другого рівня можна виділити: рівень інфляції, рівень експортних тарифів на продукцію АПК, курс національної валюти до основних валют, відношення зовнішніх та внутрішніх експортних цін.

⁴⁶ Козловський С. В., Шаульська Л. В., Козловський В. О., Мазур Г. Ф., Жураківський Є. С. Економічна безпека аграрної галузі України в умовах інституційних трансформацій: Монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 254 с., с. 40.

Рис. 1.4. Модель впливу зовнішніх факторів на зовнішньоекономічну діяльність агропромислових підприємств

Вплив мікросередовища в країні імпорту на ЗЕД агропромислових підприємств пропонуємо розглядати за допомогою таких факторів, як світовий обсяг виробництва та попит на сільськогосподарську та продовольчу продукцію, рівень цін на продукцію у основних країн –лідерів з виробництва та експорту даної продукції АПК. Показниками четвертого рівня, що впливають на обсяги експорту агропродовольчої продукції, в першу чергу, можуть бути імпортні тарифи на товари, нетарифні обмеження, а також рівень розвитку зовнішньоекономічних відносин та відстань до країни імпорту. Вплив перелічених факторів можливо оцінити лише окремо для кожної країни. Соціокультурні, науково-технічні та інформаційні фактори взагалі дуже складно піддаються формалізації та кількісній оцінці.

Механізми функціонування зовнішньоекономічної діяльності АПК діють на макро- і мікрорівні системної ієрархії управління та значною мірою впливають на рівень продовольчої безпеки держави. Якщо на макрорівні основне завдання механізмів полягає у підтримці глобальних пропорцій розвитку АПК, формуванні сприятливих умов для здійснення зовнішньоекономічних операцій у світовому економічному просторі та їх регулюванні за допомогою економічних важелів, то

на мікрорівні – у забезпеченні ефективного функціонування цих економічних важелів.

Механізми функціонування ЗЕД АПК – це система економічних, організаційних, адміністративних, правових, інституціональних, соціально-психологічних важелів, які забезпечують ефективну взаємодію вітчизняних підприємств АПК зі світовими народногосподарськими структурами як на макро-, так і на мікрорівні з метою прискорення розвитку експортоорієнтованої діяльності, підвищення ефективності зовнішньоекономічних операцій, гарантування продовольчої безпеки країни та покращення соціально-економічних показників життя громадян.

Механізми зовнішньоекономічної діяльності АПК, які включають державні, ринкові та механізми суб'єктів господарювання, беруть безпосередню участь у формуванні продовольчої безпеки держави (рис. 1.5). Кожна група механізмів має свої принципи, важелі та інструменти. Так, державні механізми діють на макрорівні й об'єднують важелі та інструменти регулювання, які допомагають нейтралізувати численні руйнівні процеси і небажані відхилення, які періодично деформують розвиток АПК та зовнішньоекономічні зв'язки. Основними результатами функціонування державних механізмів з точки зору продовольчої безпеки є забезпечення ефективної діяльності АПК та продовольча незалежність держави.

Другою групою механізмів ЗЕД АПК, що діють на макрорівні, є ринкові механізми. Ринок, як засіб стимулювання розвитку виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції, забезпечує збалансованість обсягів внутрішнього виробництва, експорту та імпорту агропродовольчих товарів. Серед ринкових механізмів можна виділити економічний та організаційний, які опираються на принципи конкуренції, взаємодії, взаємозалежності, саморегулювання, максимального прибутку та раціональності вибору. Саме завдяки цим принципам забезпечується висока якість та доступність агропродовольчих товарів для населення, що позитивно впливає на стан продовольчої безпеки держави.

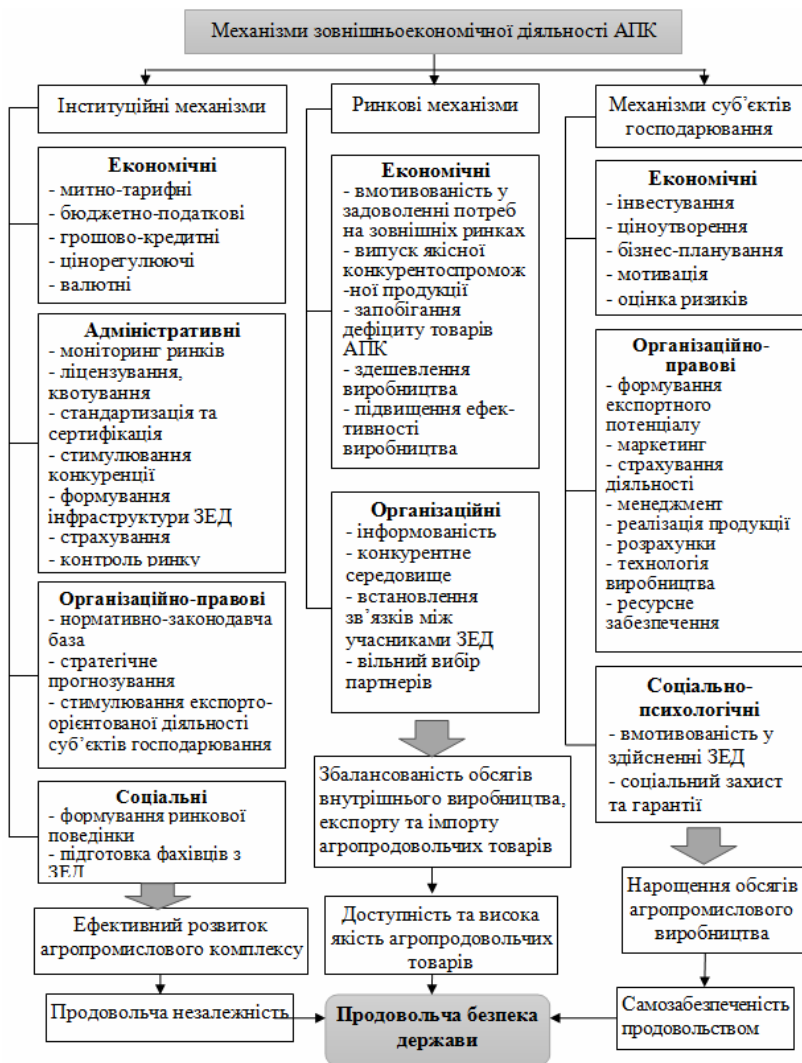

Рис. 1.5. Роль механізмів забезпечення зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу у формуванні продовольчої безпеки держави

Вагома роль у формуванні продовольчої безпеки держави відводиться ефективному розвитку ЗЕД АПК за рахунок функціонування механізмів самих суб'єктів господарювання, що

діють на мікрорівні та керуються такими принципами: прибутковості, стабільності, конкурентоспроможності, розвитку та ефективності. Зазначені механізми являють собою узгоджену послідовність виконання конкретних етапів виходу підприємств на зовнішній ринок для досягнення поставлених цілей. Вони, з одного боку, мають забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки підприємства і створювати відповідні умови отримання доходів, а з іншого боку, ці механізми спрямовані на розвиток виробництва та нарощення експортного потенціалу.

Вибір режиму функціонування внутрішньогосподарських механізмів на рівні підприємства визначається кількома чинниками, а саме: призначенням продукції, величиною підприємства, розмірами його підрозділів та типом виробництва, адже саме від нього залежить виробнича структура підприємства та його підрозділів, характер технологічних процесів та їх оснащеність, форми організації виробництва, праці та управління.

Найважливішою рисою підприємства АПК в сфері ЗЕД в сучасних умовах має бути адаптація до змін, що відбуваються на світових агропродовольчих ринках. Вибір тієї чи іншої форми функціонування механізмів на підприємстві значною мірою залежить також від того, яку ринкову політику проводить підприємство, яких стратегічних цілей воно намагається досягти на зовнішньому ринку: захопити нову ринкову нішу, забезпечити стабільну діяльність чи здобути імідж підприємства лідера з експорту агропродовольчої продукції.

Проте ефективний розвиток ЗЕД вимагає поєднання цих регуляторів у єдину складну систему. Формування механізмів має здійснюватися на основі всебічного врахування як дійсних процесів, так і стратегічних цілей розвитку агропромислового виробництва. Визначення перспективи розвитку АПК та його трансформація нерозривно пов'язані із світовими глобальними процесами та проблемами національних пріоритетів, на основі

яких визначають конкретні цілі, що, своєю чергою, потребує формування відповідних механізмів.

Для забезпечення належного рівня продовольчої безпеки розглянуті вище механізми мають об'єднувати виробників і споживачів агропродовольчої продукції в єдину підсистему, відповідати стратегічним інтересам АПК, стимулювати впровадження досягнень науково-технічного прогресу в галузі, спонукати до підвищення продуктивності праці та формувати конкурентне середовище. При аналізі, оцінці функціонування та коригуванні важелів механізмів ЗЕД АПК визначальними критеріями повинні бути не лише тенденції на міжнародних агропродовольчих ринках, а й критерії продовольчої безпеки держави.

З урахуванням чинників, які впливають на діяльність АПК на мікро- та макрорівні, визначимо продовольчу безпеку держави як здатність вітчизняних товаровиробників забезпечити населення держави продуктами харчування в обсягах та калорійності, що відповідають раціональним науково-обґрунтованим нормам та гарантують соціально-політичну стабільність, стійкість, економічний розвиток, а також незалежність у випадку виникнення воєнних конфліктів, стихійних лих, епізоотій.

Відповідно, метою продовольчої безпеки держави є забезпечення: (1) сталого розвитку виробництва продовольства при оптимальних витратах праці та природоохоронному використанні землі, водоймищ і сировинних ресурсів (2) економічної доступності продуктів для населення на основі підтримання платоспроможності громадян.

Продовольча безпека держави, насамперед, визначається виробничо-продуктивною потужністю агропромислового комплексу та його здатністю вчасно реагувати на кон'юнктуру продовольчого ринку (як внутрішнього, так і зовнішнього), наявністю необхідних обсягів перехідних запасів; рівнем платоспроможності населення, який забезпечує відповідну ємність

споживчого ринку; недопущенням імпортової експансії тих продовольчих товарів, забезпечення населення якими в необхідних обсягах може здійснювати національний агропромисловий комплекс.

Серед основних загроз продовольчій безпеці держави виділимо низку деструктивних чинників, які виникають внаслідок неефективного функціонування аграрної сфери і значною мірою впливають на зовнішньоекономічну діяльність АПК:

- недостатній розвиток підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, що призводить до залежності від імпорту продуктів харчування, які традиційно вироблялися в країні;

- загальний розпад агропромислового комплексу, недосконалість виробничої та соціальної інфраструктури сільських територій, що не дозволяє нарощувати обсяги виробництва продовольства, обмежує внутрішнє споживання аграрної продукції та зменшує експортний потенціал галузі;

- недоліки оподаткування та ціноутворення призводять до удорожчання вітчизняної аграрної продукції порівняно з аналогічною продукцією зарубіжних виробників, що обумовлює, з одного боку, послаблення позицій вітчизняних підприємств АПК на внутрішньому ринку, а з іншого – зниження їх конкурентоспроможності на зовнішніх ринках;

- скорочення фінансування науково-дослідних програм в аграрній сфері та низька інноваційна активність підприємств АПК призводять до їх технологічного відставання від рівня розвинених країн і невідповідності більшості продукції з високим рівнем переробки світовим стандартам, що унеможливує експорт окремих продуктів харчування внаслідок їх низької конкурентоспроможності за якісними та ціновими характеристиками.

Підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК залежить від вирішення зазначених вище

проблем та здатності знижувати відповідні загрози на основі розширення виробництва, впровадження новітніх технологій вирощування та переробки сільськогосподарської продукції, забезпечення оптимального співвідношення цінових та якісних характеристик продуктів харчування. Водночас, в умовах загострення конкурентної боротьби на світових ринках, застосування все більш складних технологічних та організаційних моделей виробництва та збуту аграрної продукції, ефективність ЗЕД значною мірою залежить від здатності виробників використовувати інструменти міжнародного маркетингу.

Раціональне застосування інструментів міжнародного маркетингу, як системи цілеспрямованого регулювання виробничої та експортно-імпоротної діяльності підприємств АПК, дозволяє виявляти потреби споживачів на зовнішньому та внутрішньому ринках, забезпечувати виробництво аграрної продукції відповідно до цих потреб, розгортати відповідні збутові мережі для ефективного просування товарів до споживачів та підвищувати на цій основі рентабельність виробництва. Таким чином, міжнародний маркетинг передбачає, з одного боку, дослідження зовнішнього та внутрішнього ринків, попиту, потреб споживачів, а з іншого, – активний вплив на ці ринки і на формування потреб та експортно-імпорتنих пропозицій. Завдяки використанню маркетингових інструментів на міжнародних ринках можливе досягнення оптимальних показників експорту та імпорту аграрної продукції.

У зв'язку з цим, варто розглядати маркетингове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності АПК як важливу складову інформаційної компоненти продовольчої безпеки держави. Так, від обсягу, повноти та достовірності інформації, яка характеризує стан зарубіжних ринків сільськогосподарської та агропромислової продукції в певний момент часу та їх динаміку, залежать точність прогнозу тенденцій розвитку цих ринків та можливості реалізації стратегічних пріоритетів підприємств АПК щодо виходу на зарубіжні ринки або зміцнення конкурентних позицій. Важливою

передумовою виходу підприємства на зовнішні ринки є чітке визначення цілей зовнішньоекономічної діяльності підприємства, наявність необхідних ресурсів та адекватна оцінка конкурентоспроможності власної продукції.

Конкурентоспроможність продукції АПК визначальним чинником продовольчої безпеки держави як з позицій забезпечення незалежності від імпортного продовольства в результаті задоволення потреб населення у продуктах харчування належної якості за доступними цінами, так і з точки зору можливостей нарощення експорту надлишкової аграрної продукції як засобу отримання валютних надходжень для придбання імпортної сільськогосподарської продукції, яка не виробляється в країні, та товарів критичного імпорту для агропромислового комплексу. До основних критеріїв оцінки рівня конкурентоспроможності продукції АПК на зовнішньому ринку відносяться кон'юнктурні фактори: рівень цін на сільськогосподарську сировину та аграрну продукцію; обсяг ринку та зміна попиту на основні види аграрної продукції; кількість конкурентів та обсяги їх виробництва і реалізації продукції; методи конкурентної боротьби, що застосовуються основними конкурентами.

В умовах глобальних ринків зростає значення нецінової конкуренції, яка на відміну від цінової, яка потребує, зокрема, оновлення матеріально-технічної бази підприємств АПК як основи забезпечення відповідності продукції міжнародним технічним стандартам та вимогам щодо якості. У процесі глобалізації продовольчого ринку з'являються нові тенденції, зростають витрати на підтримання раніше досягнутих конкурентних переваг, а також розмір прибутків (збитків) суб'єктів господарювання, змінюються форми і методи конкурентної боротьби, а також чинники, що впливають на конкурентоспроможність (табл. 1.3).

Чинники конкурентоспроможності агропромислового комплексу

Параметри	Чинники	Основні характеристики
Наявність чинників	людські ресурси	кількість, кваліфікація і вартість робочої сили
	природні ресурси	кількість та якість землі, води, лісних ресурсів та ін.
	інформаційні ресурси	сукупність науково-технічної та комерційної інформації
	грошові ресурси	кількість і вартість капіталу, який може бути спрямований на фінансування АПК
	інфраструктура	транспортна система, система зв'язку, ринкова інфраструктура
Ієрархія чинників	основні	природні, кліматичні умови, географічне положення, кваліфікована робоча сила
	розвинені	сучасна інфраструктура, висококваліфікована робоча сила
	загальні	можна застосувати не тільки в АПК, а і в інших галузях економіки
	спеціалізовані	утворюють довгострокову основу для конкурентних переваг
Характер створення чинників	природні	виникли природнім шляхом
	штучні	всі фактори, які сприяють досягненню конкурентних переваг більш високого рівня

Таким чином, конкурентоспроможність агропромислового сектору значною мірою залежить від наявності та ефективності використання природних, трудових та фінансових ресурсів. З розвитком виробництва й технічним прогресом, конкурентоспроможність стали визначати також фактори вищого рівня, так звані розвинуті – насамперед, інноваційні мережі, науковий потенціал, рівень кваліфікації працівників. Але визначальну роль у створенні конкурентних переваг в АПК відіграють спеціалізовані фактори, спеціальна інфраструктура, спеціальні знання у вигляді науково-технічних баз даних за

окремими галузями АПК і виробництвами, наявність фахівців відповідного профілю.

Як зазначалося вище, важливою складовою продовольчої безпеки держави є забезпечення населення необхідними обсягами та за доступними цінами тими продуктами харчування, які не виробляються або виробляються в недостатній кількості в країні через несприятливі географічно-кліматичні умови. З цієї точки зору, для отримання надходжень іноземної валюти в обсягах, достатніх для придбання імпортного продовольства, важливим є нарощування експортного потенціалу аграрного сектору на основі розширення конкурентних переваг підприємствами АПК за окремими видами агропродовольчої продукції.

В контексті продовольчої безпеки експортний потенціал АПК розглядається нами як потенційна здатність підприємств і організацій агропродовольчого комплексу виробляти в необхідних обсягах та експортувати сільськогосподарську продукцію та продукти харчування, якість яких відповідає міжнародним стандартам, за умови забезпеченості аналогічною продукцією споживчих потреб внутрішнього ринку.

Комплексну оцінку та обґрунтування напрямів підвищення ефективності використання експортного потенціалу агропромислового комплексу здійснюють на основі відповідності критеріям економічної безпеки таких показників: товарна номенклатура експорту та частка продукції з високим рівнем доданої вартості в загальних обсягах аграрного експорту, інноваційна активність підприємств АПК, сальдо торговельного балансу агропродовольчою продукцією, експортна квота, індекси географічної та товарної диверсифікованості експорту агропродовольства.

1.4. Інвестиційна складова економічної безпеки держави

У сучасних умовах поглиблення глобалізаційних процесів вирішального значення набуває забезпечення економічної безпеки держави на всіх рівнях ієрархії управління економікою.

Поняття «економічна безпека» відносно новий об'єкт дослідження економічної науки. Вищезазначений термін піддався глибокому аналізу вітчизняних науковців лише на початку 90-х років ХХ століття, проте, розвиток досліджень за цим напрямком відбувається доволі стрімко. Специфічний категоріальний апарат, з використанням непритаманних для класичної економічної школи термінів («загроза», «індикатор безпеки», «граничне значення») та формування відповідних методологічних інструментів аналізу, засвідчили необхідність створення окремої підгалузі економічних досліджень – науки про економічну безпеку⁴⁷.

Особливо актуальним це питання постає для країн з транзитивними (перехідними) економіками, оскільки їм притаманні негативні наслідки реформування, що знаходять свій прояв у дезінтеграції виробничих структур, розриві господарських зв'язків, розбалансованості між видобувними та переробними галузями виробництва, згортанні внутрішнього ринку, дисбалансах регіонального розвитку, втраті конкурентоспроможності національного виробника тощо. Перехід до ринкового господарювання передбачає стохастичний характер економічних процесів, за яких можливий небезпечний процес розвитку окремих напрямків економіки. За цих умов обов'язковим елементом ринкового механізму є забезпечення економічної безпеки, ступінь розвитку якої повинен відповідати рівню входження країни в систему ринкових відносин.

Отже, на сучасному етапі розвитку економічна безпека стала ключовою складовою національної безпеки будь-якої країни,

⁴⁷Глобалізація і безпека розвитку: Монографія [Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін.]; за ред. О. Г. Білоруса. К.: КНЕУ, 2001.733 с, с. 12.

а її забезпечення входить до найважливіших функцій держави. Водночас вона є абсолютно самостійною системою з властивою для неї структурою, внутрішньою логікою розвитку та функціональними характеристиками. Гарантування економічної безпеки полягає не лише в досягненні ефективного функціонування економічних механізмів, але й у залученні її до взаємодії з політичними, правовими, інформаційними, військовими та іншими інструментами.

Незважаючи на взаємопов'язаність усіх елементів національної безпеки, економіка є базовою основою і першопричиною розвитку усіх інших складових, стосується усіх сфер державного й суспільного життя. Без дотримання економічної безпеки неможлива незалежність, стабільність та сталий розвиток країни. Економічна безпека проникає у сфери впливу інших видів національної безпеки і взаємодіє з ними, залишаючись одночасно основою національної безпеки.

У науковій літературі застосовуються різні підходи до визначення сутності поняття «інвестиційна безпека» держави. Так, з точки зору достатності інвестиційних ресурсів для економічного розвитку, інвестиційну безпеку визначають як «такий рівень інвестування економіки, який забезпечував би її розширене відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння»⁴⁸. Наголошуючи на важливості саме капітальних інвестицій, вчені вказують на те, що «інвестиційна безпека визначається можливістю нагромадження ресурсів або капітальних вкладень»⁴⁹. Тобто належні обсяги нагромадження капіталу в економіці сприяє підвищенню капіталовіддачі тих видів економічної діяльності, які отримують достатні для їх розвитку

⁴⁸ Міжнародна інвестиційна діяльність: Підручник / Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський, О.М. Мозговий та ін.; За ред. Д.Г. Лук'яненка. К.: КНЕУ, 2003. 387с, с. 14.

⁴⁹ Сундук А., Юрін Я. Банківське кредитування як чинник гарантування інвестиційної безпеки регіонів України. Вісник Національного банку України. 2004. № 1. С. 24-26, с. 24.

капітальні інвестиції, що, своєю чергою, забезпечує розширене відтворення на основі технічної модернізації підприємств.

У наукових працях увага також приділяється «безпеці інвестиційних вкладень», яка означає «відсутність ризику втрат капіталу (вкладених коштів і майбутніх доходів)»⁵⁰. При цьому варто зауважити, що в економічних процесах не можливо забезпечити повної відсутності ризику або нульової ймовірності втрати інвестованих коштів та неотримання прибутку внаслідок дії внутрішніх чи зовнішніх загроз бізнесовій діяльності, так само, як і рівень економічної безпеки не досягає свого максимального значення.

Барановський О. визначає інвестиційну безпеку держави як «досягнення рівня інвестицій, що дозволяє оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами внутрішніх і зовнішніх інвестицій, іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за рубіж, підтримання позитивного національного платіжного балансу»⁵¹. Водночас, науковець зазначає, що формування інвестиційної безпеки повинно будуватися «з урахуванням різкого скорочення експорту українського капіталу за межі України, високого ступеня пов'язання міжнародних капіталів, відсутності великих мас вільного іноземного капіталу, гострої конкуренції між сферами його вкладання і країнами, які залучають іноземний капітал»⁵². Враховуючи, що інвестори-нерезиденти переважно інвестують в галузі, які характеризуються низьким рівнем підприємницького та комерційного ризику, а також високою віддачею на вкладений капітал, то в країнах з перехідною економікою їх приваблюють

⁵⁰Денисенко М.П. Інвестиційне партнерство та його роль у прискоренні розвитку економіки. Проблеми науки. 2003. № 1. С.15-23, с. 20.

⁵¹Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с, с. 366.

⁵² Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні...., с. 366

насамперед сировинні галузі промисловості, а у високо-технологічне виробництво ПІІ залучається мало.

Узагальнюючи вище наведені визначення поняття «інвестиційна безпека держави», варто наголосити, що формування цієї економічної й безпекової категорії відбувається під впливом сукупності інституціональних, фінансових та соціальних чинників, оптимальне співвідношення яких визначає зростаючу динаміку процесу відтворення та забезпечує гарантоване отримання доходу інвестором на вкладений капітал за встановленої норми ефективності інвестицій.

Відповідно, для оптимального рівня інвестиційної безпеки держави необхідно забезпечити інституціональну спроможність підтримання капітальних вкладень та реінвестування доходів на такому рівні, який забезпечить зростаючі темпи розширеного відтворення виробництва, реструктуризацію промисловості на основі технічної модернізації. Іншими словами, інвестиційна безпека характеризує ступінь задоволення поточних потреб національної економіки у капітальних інвестиціях відповідно до визначених пріоритетів щодо структурної трансформації промислового комплексу за умови дотримання встановленого рівня ефективності вкладеного капіталу, забезпечення оптимального співвідношення експорту та імпорту капіталів і збереження позитивного сальдо внутрішнього платіжного балансу.

Головним критерієм реалізації національних інтересів в інвестиційній сфері як досягнення бажаного стану інвестиційної безпеки є конкурентоспроможність економіки. На цьому підході базуються наукові дослідження Мунтіяна В., який в якості критерію економічної безпеки використовує «підтримання в адекватному стані умов життєдіяльності (економічне зростання, добробут населення)»⁵³, а матеріальною основою цього процесу вчений справедливо вважає відповідний рівень інвестування як основу забезпечення інвестиційної безпеки. При цьому вчений

⁵³Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К.: Вид-во КВІШ, 1999. 464 с, с. 434-435.

наголошує на необхідності кількісної оцінки вказаних критеріїв, встановлення відповідних порогових і граничних значень показників та визначення допустимих меж порушення безпеки. Тому «визначення інвестиційної безпеки повинно пов'язуватися з мірою, що виражає органічну єдність якісної та кількісної визначеності явища інвестиційної безпеки»⁵⁴.

Встановлення критеріальних значень інвестиційної безпеки держави дозволяє виділити фактичний і нормативний підхід до трактування та оцінювання цієї економічної категорії. Фактичний стан інвестиційної безпеки характеризує ступінь захищеності та рівень економічного розвитку держави. З точки зору захищеності інвестиційна безпека означає здатність суб'єктів безпеки запобігати та протидіяти загрозам, знижувати їх негативний вплив та забезпечувати економічне зростання. З точки зору розвитку соціально-економічної системи, інвестиційна безпека передбачає позитивну динаміку соціальних та економічних показників.

Сутність нормативного підходу полягає в комплексному поєднанні забезпечення фактичного рівня інвестиційної безпеки та його позитивної динаміки, що гарантуються на державному рівні. Головною метою покращення стану інвестиційної безпеки за певний період часу є зміцнення конкурентних позицій держави в глобальному середовищі, що досягається за рахунок застосування інструментів індикативного регулювання процесу залучення інвестицій.

З погляду науковця В. Кириленка, «інвестиційна складова – це особлива підсистема економічної безпеки, що створює передумови для розвитку соціально-економічних відносин і забезпечує такий стан інвестиційної сфери, за якого економіка здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку й соціально-економічної стабільності країни, зростання

⁵⁴Мунтіян В.І. Економічна безпека України.....с. 435.

конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення»⁵⁵.

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України інвестиційна безпека визначається як «рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), здатний забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів»⁵⁶.

Поняття інвестиційної безпеки держави Любімов В. окреслює як «процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економіка здатна зберігати і підтримувати такий рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку і соціально-економічної стабільності країни, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення»⁵⁷.

Виходячи з вищенаведеного, інвестиційну безпеку держави будемо розглядати насамперед як стан інвестиційної сфери життєдіяльності в певний період часу, який характеризується статичними показниками. Водночас, категорія «інвестиційна безпека» є динамічною, а процес її зміни в часі відображає розвиток чи стагнацію в економіці, залежно від темпів зміни відповідних показників. Таким чином, дослідження інвестиційної безпеки держави дозволяють охарактеризувати обсяги залучених інвестиційних ресурсів, а також оцінити якість інвестиційного процесу та ефективність використання інвестиційного потенціалу національної економіки.

⁵⁵Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки: автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 «економічна теорія». К., 2006. 33 с.

⁵⁶Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.

⁵⁷Любімов В. І. Поняття та критерії інвестиційної безпеки. Державне управління: удосконалення та розвиток: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=136>.

Складові моделі інвестиційної безпеки, зокрема на основі концепцій вартісної привабливості було розроблено та практично перевірено⁵⁸.

Отже, інвестиційна складова є підсистемою економічної безпеки держави, оптимальний рівень якої обумовлює ефективне використання наявного соціально-економічного потенціалу країни для забезпечення розвитку та технічного відновлення й модернізації продуктивних сил суспільства на основі активізації інноваційної діяльності.

Формування інвестиційної безпеки відбувається на різних рівнях системної ієрархії управління (країна, регіон, галузь, суб'єкти господарювання), отже рівень інвестиційної безпеки держави в певний момент часу характеризує ступінь достатності залучених в економіку інвестицій та ефективність їх використання на мезо- та мікрорівні. При цьому, з позицій системного підходу, варто зазначити, що для інвестиційної безпеки держави характерний ефект синергії, який проявляється як результат взаємного підсилення інвестиційних ефектів на макрорівні за рахунок ефектів мезорівня та інвестування на підприємствах. Своєю чергою, позитивні зміни в інвестиційній сфері на макрорівні обумовлюють підвищення рівня інвестиційної безпеки регіонів та економічної безпеки підприємств.

Застосування системного підходу до дослідження інвестиційної безпеки держави дозволяє розглядати її як систему, яка складається з елементів – суб'єктів інвестиційної безпеки, діяльність яких залежить від низки внутрішніх та зовнішніх чинників, які визначаються інституціональними, соціальними, економічними та геополітичними умовами. Погіршення окремих умов призводить до виникнення суперечностей в системі та

⁵⁸ Ivan Mytsenko, Lidiya Synytsia et al. Investment Security Models in Mergers and Acquisition Agreements for International Corporations. JOURNAL OF SECURITY AND SUSTAINABILITY ISSUES ISSN 2029-7017 print/ISSN 2029-7025 online. 2019, Vol. 9 Issue 1. [http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1\(1\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1(1)). – P. 185-197.

негативної динаміки системних факторів, внаслідок чого виникають нові або посилюються існуючі загрози.

Нікітенко Д. зазначає, «що загрози впливають на ланцюжок «інвестиційна безпека – економічна безпека – національна безпека», перешкоджаючи нормальному розвитку економічної системи», а тому «детальна класифікація загроз інвестиційній безпеці дасть змогу вчасно їх ідентифікувати, верифікувати і тим самим знизити ризики їх виникнення, а в разі навіть виникнення певної загрози реалізація запобіжних заходів нейтралізує її і дасть змогу попередити виникнення потенційних загроз у майбутньому»⁵⁹.

Отже, однією з важливих складових дослідження інвестиційної безпеки держави та основою формування управлінських рішень в цій сфері є виявлення та оцінка ймовірності прояву загроз, визначення ймовірних наслідків їх впливу на інвестиційну діяльність, аналіз динаміки в ретроспективі та прогнозування їх розвитку в часі. На етапі ідентифікації загроз необхідно розглядати та аналізувати внутрішні чинники (нормативно-правове забезпечення інвестиційної діяльності, рівень розвитку кредитних відносин, зношеність основних фондів підприємств, технічна та організаційна спроможність суб'єктів ефективно використовувати інвестиції) і зовнішні чинники (геополітична ситуація та загроза збройних конфліктів щодо країни-одержувача капіталів; інвестиційна підтримка реалізації проєктів і програм міжнародними фінансовими організаціями; умови, що склалися на міжнародних фінансових і товарних ринках). Таким чином, необхідно застосовувати таку методику оцінки інвестиційної безпеки держави, яка дозволить кількісно оцінити загрози, що впливають на обсяги інвестицій у реальний сектор економіки, а також загрози, пов'язані із зменшенням

⁵⁹ Нікітенко Д.В. Загрози інвестиційній безпеці держави: сутність та класифікація. Ефективна економіка. 2018. №12. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/100.pdf.

інвестиційних потоків. Своєчасна та правильна оцінка загроз є основою розробки комплексу заходів з протидії загрозам або зменшення впливу тих загроз, які є невідворотними.

На формування інвестиційної безпеки держави впливає низка факторів, які можна поділити на групи залежно від середовища їх формування і сфери впливу: політичні, економічні, соціальні та демографічні, науково-технічні, природно-географічні та екологічні (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Фактори забезпечення інвестиційної безпеки соціально-економічної системи

Значний вплив на рівень забезпечення інвестиційної безпеки території мають політичні фактори. Серед них найбільш суттєвими є: політична стабільність у державі, господарське законодавство, інтегрованість у світовий простір, рівень корупції у

державному секторі та криміналізація господарсько-фінансових відносин. Крім того, політичні фактори, у свою чергу, впливають на інші групи факторів - економічні, науково-технічні та соціально-демографічні.

Істотний вплив на рівень інвестиційної безпеки здійснюють економічні фактори: галузева і територіальна структури господарського комплексу, темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) та валового регіонального продукту (ВРП), ступінь зносу основних виробничих фондів, темпи інфляції, рівень монополізації економіки, зовнішньоторговельний баланс, зовнішній та внутрішній борг держави, рівень розвитку ринкової інфраструктури та інші. Економічні фактори також впливають на рівень розвитку науково-технічних факторів і ступінь прояв у соціально-демографічних та екологічних чинників забезпечення інвестиційної безпеки.

Окремо слід виділити соціально-демографічні фактори забезпечення інвестиційної безпеки регіону, такі як: демографічний і трудовий потенціали, рівень безробіття, трудові міграційні процеси, доходи і витрати населення та рівень розвитку соціальної інфраструктури.

У сучасних умовах господарювання значний вплив на рівень інвестиційної безпеки мають науково-технічні фактори, а саме: інноваційна політика держави, інноваційна активність підприємств щодо впровадження прогресивних технологій тощо. З них найбільш впливовою є інноваційна політика держави, яка спрямована на модернізацію економіки та виведення її на новий технологічний рівень. Вона передбачає: посилення конкурентоспроможності наукових досліджень і проектних розробок; створення технопарків та інших інноваційних структур, їх інтеграцію у європейський дослідний простір; збільшення бюджетного фінансування інноваційної діяльності та національної інноваційної інфраструктури; спрямування достатньо розвинутого науково-технічного потенціалу України на забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Вищезазначені фактори, з одного боку, можуть забезпечувати інвестиційну безпеку, а з іншого – бути джерелом загроз. Так, більшість науковців до загроз інвестиційної безпеки відносять: недостатні обсяги та диспропорції у структурі інвестицій в основний капітал; недосконалу структуру прямих іноземних інвестицій в економіку регіонів України; несприятливий інвестиційний клімат; недосконалість державної грошово-кредитної політики в частині збалансування заощаджень та інвестицій; незадовільний захист прав власників та інвесторів, у тому числі іноземних; високий рівень тіньової економіки; значні інвестиційні ризики та недосконала структура інвестицій у вітчизняну економіку⁶⁰.

Враховуючи, що такі загрози, як погіршення інвестиційного клімату, недосконала грошово-кредитна політика, незахищеність права власності та тінізація економіки, мають інституціональне підґрунтя, варто звернути увагу на недосконалість механізмів реалізації законодавства та неефективність методів державного управління процесами інвестування.

На рівень інвестиційної безпеки країн з перехідною економікою істотний вплив здійснюють структурні диспропорції в економіці, низька мотивація інвесторів через низьку віддачу від інвестованого капіталу, недостатня диверсифікованість джерел надходження інвестиційних ресурсів. Покращення останнього з вказаних чинників, тобто збільшення різних джерел надходження внутрішніх та зовнішніх інвестицій, сприяє підвищенню рівня інвестиційної безпеки за інших незмінних умов.

Разом з цим, негативний вплив на стан інвестиційної безпеки держави здійснює виведення капіталу з країни інвесторами-нерезидентами, що відбувається в результаті репатріації прибутків та вилучення капіталу з економіки внаслідок

⁶⁰Мошенський С. Інвестиційна безпека в системі забезпечення економічної безпеки держави: поняття, категорії, сутність. Наука молода. 2008. №10. С. 166–171.

несприятливої ситуації на ринку приймаючої країни, оскільки це призводить до зменшення інвестиційних ресурсів в економіці та скорочує можливості фінансування економічного розвитку.

При оцінці інвестиційної безпеки з позиції приймаючої країни не варто забувати й про інтереси інвестора, який зацікавлений у збільшенні рівня прибутковості й поверненості вкладених капіталів, що у підсумку характеризує інвестиційну привабливість економіки країни для іноземного інвестора. Для країн з перехідною економікою ризик неповернення коштів інвестору є відносно високим. Як зазначає Малютін О., у 1989-1993 рр. інвестиції, вкладені в країни Центральної і Східної Європи, повернулися лише на 75%⁶¹.

Відповідно, формування інвестиційної безпеки держави повинно відбуватися із врахуванням впливу негативних чинників та можливостей запровадження заходів щодо протидії основним загрозам. До них можна віднести, зокрема такі: неефективні механізми реалізації інвестиційної стратегії; наявність високої ймовірності втрати інвестованого капіталу; складна політична ситуація в країні; недосконале інституціональне забезпечення інвестиційної діяльності; низька інвестиційна активність інвесторів-резидентів; дефіцит державного бюджету та інвестиційна неспроможність держави як суб'єкта інвестиційної безпеки; неефективні механізми стимулювання інвестиційної активності населення.

⁶¹ Малютін О. К. Складові системи інвестиційних стимулів інтенсифікації капіталовкладень в національну економіку в умовах підсилення економічних загроз. Вісник Дніпропетровського університету: Серія "Економіка". 2012. Вип. 6/4. С. 46-54, с. 47-48.

1.5. Прямі іноземні інвестиції та їх роль у формуванні економічної безпеки держави

Серед різних джерел іноземного капіталу прямі іноземні інвестиції (ПІІ) вважаються найбільш вигідною та безпечною формою міжнародних потоків капіталу, а також фінансування процесів реструктуризації та розвитку. Завдяки сприятливому поєднанню системних та структурних факторів, вони є найефективнішим способом прямого доступу до сучасних технологій у сфері виробництва й управління та до зовнішніх ринків.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі існує безліч варіантів визначення поняття «інвестиція». Серед зарубіжних дослідників інвестиційних процесів слід зазначити Дж. М. Кейнса, який сформулював принцип: «при кожному новому збільшенні сукупного доходу частка заощаджень зростає швидше, ніж споживана частка, і, таким чином, є основою для майбутніх інвестицій». Під концепцією інвестицій автор розумів «поточне збільшення вартості основних фондів як результат виробничої діяльності даного періоду, ... та частини доходу за даний період, яка не була використана для споживання». Кейнс першим визначив інвестиції як джерело доходу⁶².

Правильне визначення сутності ПІІ є досить складним, про що свідчить відсутність єдиного, загальноприйнятого та беззастережного визначення цієї економічної категорії (табл. 1.4).

⁶² Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 2002. 352 с., с. 63-65.

Підходи до визначення категорії «прямі іноземні інвестиції»⁶³

№ з/п	Визначення	Автор
1	Іноземні інвестиції - цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту	Закон України «Про режим іноземного інвестування»
2	Прямі іноземні інвестиції - це інвестиції в підприємство, в якому один іноземний інвестор отримує або має «тривалий інтерес», що виражається шляхом володіння мінімум 10% простих акцій цього підприємства або 10% голосів на загальних зборах акціонерів, що, за даними ОЕСР, дає ефективний вплив з управління бізнесом	Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)
3	Прямі іноземні інвестиції – це довгострокові вкладення матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку країни (наприклад, з метою організації і будівництва підприємств).	Міністерство фінансів України
4	Прямі іноземні інвестиції як вкладення капіталу з метою придбання довгострокового економічного інтересу в країні-реципієнті капіталу, яке забезпечує контроль прямого іноземного інвестора над об'єктом розміщення капіталу.	Герзанич В.М.

⁶³Складено за: Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996. № 93/96-ВР. Редакція від 01.08.2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>; Benchmark Definition of Foreign Direct Investment. Third Edition. OECD. Paris, 1999. 51 p., с. 8. <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2090148.pdf>; Офіційний сайт Міністерства фінансів України.: <http://minfin.gov.ua>; Герзанич В.М. Основні недоліки та проблеми залучення іноземних інвестицій в Україні // Ефективна економіка. – 2014. – Вип. №4. – С. 43–48; Федоров Р., Осовець О. Як залучати прямі іноземні інвестиції: практ. посіб. [для українських міст та районів]. К.: ПРООН, 2013. С. 13–21; Говорушко Т.А., Обушна Н.І. Сутність прямих іноземних інвестицій та їх класифікація. <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10871/1/20134.pdf>; Дунська А.Р., Бойко А.В. Прямі іноземні інвестиції як чинник розвитку економіки України. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2016. № 13. С. 460-466.

5	Прямі іноземні інвестиції – це тип міжнародних інвестицій, зроблених резидентом в одній країні (прямим інвестором) з метою реалізації своєї довготермінової зацікавленості у підприємстві (підприємстві - реципієнті прямих інвестицій), яке є резидентом країни, іншої, ніж країна місцезнаходження прямого інвестора.	Федоров Р., Осовець О.
6	Прямі іноземні інвестиції – це вкладення капіталу в підприємство за кордоном, що забезпечує набуття довгострокового економічного інтересу через отримання інвестором контролю над об'єктом вкладення капіталу й передбачає одержання підприємницького прибутку (доходу) та/або ж досягнення соціального, інноваційного, екологічного та інших видів ефектів	Говорушко Т.А., Обушна Н.І.
7	Прямі іноземні інвестиції - це реальні вкладення капіталу за кордоном в підприємства, технологію, обладнання, землю, що забезпечує набуття довгострокового економічного інтересу через отримання інвестором контролю над об'єктом вкладення капіталу й передбачає одержання підприємницького прибутку або соціального ефекту	Дунська А.Р., Бойко А.В.

Виділення ПІІ від більш широкої концепції іноземних інвестицій є результатом розмежування двох основних категорій у цьому відношенні - непрямих інвестицій та прямих інвестицій. Прямі інвестиції мають характер активів, і їх основною метою є досягнення та підтримка впливу на діяльність суб'єкта господарювання, в якому вони беруть участь. З іншого боку, непрямі інвестиції мають фінансовий характер, і їх основною метою є отримання прибутку на придбаних акціях, а також отримання доходу від дивідендів.

Прямі іноземні інвестиції - це особлива форма міжнародної торгівлі капіталом. В результаті відбувається не тільки переказ

коштів, але й переказ конкретних інвестиційних благ. Це інвестиції, пов'язані з власністю, які також можуть бути використані для встановлення постійних міжнародних контактів між країнами обміну.

Прямі іноземні інвестиції відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні економічної безпеки держави через забезпечення оптимального рівня інвестиційної складової на основі:

- нарощення інвестиційних ресурсів в економіці завдяки активізації властивого інвестиціям мультиплікаційного ефекту;

- стимулювання капітальних інвестицій у матеріальну базу реального сектора економіки, які є відносно стабільним джерелом фінансового забезпечення економічного зростання порівняно із спекулятивними та нестабільними портфельними інвестиціями, що у випадку нестабільної ситуації на фінансовому ринку раптово можуть бути вилучені вкладниками, тим самим поглиблюючи економічну кризу в країні;

- передачі іноземними інвесторами вітчизняним підприємствам нового обладнання, технологій та комерційної таємниці щодо їх застосування, впровадження нових підходів до професійного управління, що забезпечує технологічне оновлення промислового виробництва, підвищує конкурентоспроможність товарів на зарубіжних ринках і, своєю чергою, покращує стан виробничої та зовнішньоекономічної складових національної безпеки;

- посилення конкуренції на внутрішньому ринку за рахунок збільшення кількості підприємств - виробників сучасних якісних товарів за доступними цінами, що сприятиме збільшенню споживчого попиту, нарощенню обсягів ВВП та, відповідно, підвищенню рівня макроекономічної безпеки держави;

- покращення галузевої структури національної економіки за допомогою інституціональних інструментів стимулювання розвитку високотехнологічних підприємств;

- нарощення обсягів випуску експортоорієнтованої продукції з високою часткою доданої вартості та високотехнологічних товарів завдяки впровадженню сучасних технологій виробництва.

У країнах, що переживають системну трансформацію, включаючи Україну, постійно існує необхідність модернізації економіки. Інструментом, який істотно впливає на швидкість процесу модернізації, є прямі іноземні інвестиції. Очікування країни, яка отримує капітал, як правило, пов'язані з необхідністю вирішення проблеми фінансування модернізації економіки, що обумовлене такими потребами:

- заповнення дефіциту капіталу внаслідок недостатніх обсягів інвестування за рахунок державного бюджету та коштів вітчизняних інвесторів;

- технологічна модернізація економіки та популяризація інноваційних методів управління;

- інтенсифікація економіки менш розвинених регіонів та зменшення регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку;

- підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Іноземний капітал, який доповнює недостатні внутрішні накопичення в країні, одночасно постачає в її економіку відносно нові технології виробництва, що пояснюється закономірностями дифузії інновацій та передачею результатів науково-технічної праці від розвинених країн в країни з перехідною економікою з певним часовим лагом. Швидкість цього процесу залежить не лише від рівня розвитку науки та здатності підприємств до впровадження його досягнень в приймаючій країні, але також від інвестиційних можливостей підприємств, які, як правило, є недостатні для покриття зростаючих фінансових витрат у випадку впровадження нової технології чи налагодження випуску інноваційної продукції. Процес глобалізації посилює конкуренцію на ринку, що обумовлює необхідність модернізації продукції та виробничих процесів.

Зважаючи на значне обмеження інвестицій вітчизняних суб'єктів господарювання, іноземний капітал є важливим додатковим джерелом фінансування інвестицій.

Іноземні інвестиції можуть бути джерелом передачі технологій у регіональну економіку, але в периферійних регіонах цей процес відбувається складно. Це пов'язано з проблемою поглинання технологій місцевими підприємцями та високими витратами для інвесторів. Відповідно, залучення зовнішніх інвестицій може бути лише доповнюючим, а не основним заходом у стратегії економічного розвитку периферійних регіонів. Іноземні інвестиції також сприяють підвищенню якості людських ресурсів та розвитку підприємств регіону, особливо в галузі передачі нових технологій.

Теоретичні засади впливу прямих іноземних інвестицій на зміну конкурентних переваг обґрунтовані в концепції М. Портера, який визначив чотири групи факторів, що визначають отримання переваги на основі: модернізації виробничих факторів, формування факторів попиту, забезпечення відповідних взаємозв'язків в кластерних структурах, покращення умов створення, організації та управління підприємством⁶⁴. В контексті цієї теорії важливими для регіонального розвитку вважаємо виникнення «вертикальних ефектів» від залучення ПП, які, за визначенням вчених, виникають в міжгалузевому просторі внаслідок взаємовідносин між постачальниками та покупцями продукції⁶⁵.

Спадний характер дії «вертикальних ефектів» спостерігається у випадку їх передачі від споживача до постачальника, коли діяльність підприємства-реципієнта іноземних інвестицій створює додатковий попит і забезпечує зростання в галузі. Висхідний характер дії «вертикальних ефектів» проявляється в результаті реалізації підприємством з ПП товарів чи

⁶⁴М.Е. Porter, *The competitive advantage of nations*, New York 1990, s. 545–546.

⁶⁵Федорова Е.А., Коркмазова Б.К., Муратов М.А. Спилловер-ефекты в российской экономике: региональная специфика. *Экономика региона*. 2016. Т. 12. Вып. 1. С. 139–149, с. 141.

послуг національним компаніям, що стимулює вітчизняні підприємства до підвищення продуктивності та загального рівня конкурентоспроможності⁶⁶.

В країнах, де спостерігається значний територіальний нерівномірний розподіл економічних факторів загалом, та капіталу зокрема, між регіонами загострюється конкурентна боротьба за вільні ресурси. Залучаючи іноземний капітал та забезпечуючи доступ до сучасних технологій та управління, регіональна інвестиційна політика орієнтована на соціальні програми, що існують у регіоні, та є фактором, що забезпечує стійке економічне зростання.

З цієї точки зору, Химич О. розглядає іноземні інвестиції в країні з перехідною економікою як засіб створення ринкового інституційного середовища, а головну мету регіональної політики вбачає у формуванні умов для ефективних іноземних інвестицій в економіку регіону⁶⁷.

Як зазначалося вище, прямі іноземні інвестиції є одним з найважливіших факторів економічного розвитку, оскільки крім передачі капіталу відбувається також передача технологій, ноу-хау та методів управління. В результаті припливу іноземного капіталу та необхідності конкурувати з місцевими та іноземними підприємствами можуть покращитися внутрішні ресурси та їх продуктивність. Імітація нових рішень, запроваджених іноземними організаціями на вітчизняних підприємствах, може стати джерелом позитивних зрушень у конкурентних позиціях підприємств та країні загалом, як показано на рис. 1.7.

⁶⁶Гаврилюк О.В., Дольний Ю.З. Причини та напрямки впливу прямих іноземних інвестицій на економіку приймаючої країни. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка. 2019. Вип. 820. С. 18-25, с. 21.

⁶⁷Химич О.В. Інвестиції в регіони України: проблеми і тенденції. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/22853/1/34-233-242.pdf>

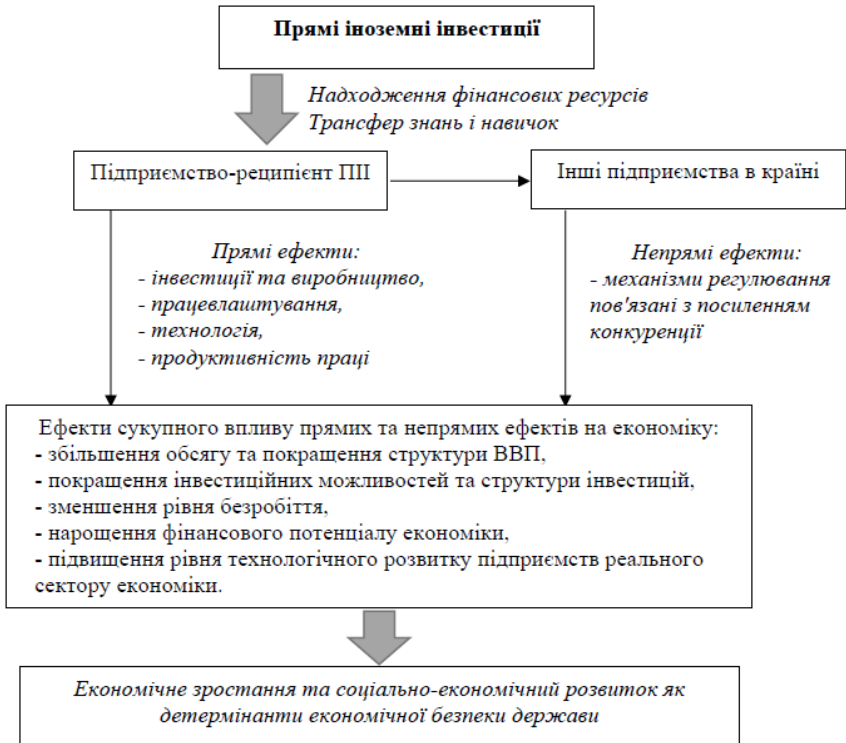

Рис. 1.7. Механізм впливу прямих іноземних інвестицій на економічну безпеку держави

Найважливішими ефектами припливу іноземних інвестицій для країни, яка отримує інвестиції, є: доповнення внутрішніх ресурсів та навичок, впровадження нових методів управління, стимулювання підприємництва та спільне створення ВВП суб'єктами господарювання з іноземним капіталом.

Очікуванням країн, які приймають ПІІ, можуть бути мотивовані їх потребами, включаючи:

- заповнення дефіциту капіталу внаслідок недостатнього обсягу внутрішніх заощаджень,
- технологічну модернізацію економіки держави, поширення інноваційних методів організації та управління,
- підвищення конкурентоспроможності в транснаціональному масштабі, що виражається, зокрема, в збільшенні експортних можливостей,

- зниження рівня безробіття за рахунок формування додаткового попиту на ринку праці,

- економічне зростання, в тому числі через активізацію діяльності підприємств-реципієнтів іноземного капіталу.

Трансфер технологій та впровадження інновацій є найважливішими перевагами для країни, яка отримує іноземні інвестиції⁶⁸. Вони особливо цінні в слаборозвинених країнах, включаючи ті, що переживають трансформацію. Економіки цих країн потребують нових концепцій економічної політики, які завдяки використанню науки і техніки дозволять їм модернізувати економіку країни та вивести її високо на міжнародну арену. На жаль, для розвитку технологій необхідні значні фінансові витрати, які країни з перехідною економікою не можуть забезпечити в повній мірі. Вирішенням цієї проблеми є саме іноземні інвестиції, які доповнюють нестачу капіталу в слаборозвинених економіках.

Водночас сьогодні вчені сходяться на думці, що однією з умов стійкого розвитку регіональної економіки є залучення прямих іноземних інвестицій, обсяг яких відображає інвестиційну та ділову привабливість регіону. При цьому, Завгородній А. звертає увагу на те, що іноземний капітал не зможе повністю модернізувати українську економіку, посилити її соціальну орієнтацію, але, певною мірою, в межах розвитку окремих регіонів, це можливо⁶⁹.

Освітній ефект, обумовлений присутністю іноземних суб'єктів господарювання в економічному середовищі регіону, раціональне використання людського потенціалу, висока продуктивність – це позитивні ефекти, які характеризують роль іноземного капіталу в дифузії технічного прогресу та модернізації регіональної промисловості. Згідно з теорією ендогенного зростання існує прямий взаємозв'язок між ступенем впровадження

⁶⁸Olofsdotter K. Foreign direct investment, country capabilities and economic growth. *Weltwirtschaftliches Archi.* 1998. № 134 (3). P. 534-547, с. 540.

⁶⁹Завгородній А.В. Теоретико-методичні аспекти впливу прямих іноземних інвестицій на регіональну економіку. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки.* 2018. Вип. 36. С. 29-36, с. 32

технологічних рішень, що використовуються у провідних країнах, та прискоренням зростання економіки, що приймає капітал⁷⁰.

Кублікова Т. Б. звертає увагу на різний вплив циклів ділової активності в країнах експортерів та імпортерів капіталу на інвестиції залежно від сектору економіки, в який вони залучені: інвестиції в сектор послуг менше чутливі до впливу порівняно з інвестиціями в оброблювальну промисловість⁷¹. Відповідно, для забезпечення стійкості регіональної економіки в кризові періоди важливими є інвестиції не лише у високотехнологічні галузі, а й у наукомісткі послуги.

Як зазначають Карчева Г.Т. і Галицька О.В., в умовах обмеженого банківського інвестиційного кредитування та недостатніх внутрішніх інвестиційних ресурсів підприємств, підвищення конкурентоспроможності та ефективності виробництва, забезпечення стабільності економіки України можливі лише на основі інтенсивного залучення іноземних інвестицій та ефективного їх використання в контексті активізації інноваційно-інвестиційної складової розвитку⁷². Тому, формування постіндустріальної економіки, яка базується на знаннях та характеризується значною часткою сфери послуг у загальних обсягах доданої вартості, є важливим завданням як на національному, так і на регіональному рівні, а структура інвестицій виступає одним з індикаторів якісних зрушень в економіці.

З точки зору ролі ПІІ для забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні, виділимо ефект «розширення» та ефект «витіснення». Перший ефект є позитивним для сталого розвитку регіону, оскільки виникає в результаті розширення підприємницької діяльності, коли, як зазначають науковці, «місцеві компанії внаслідок зростаючої конкуренції розвиваються

⁷⁰Bengoa M., Sanchez-Robles B. Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*. 2003. Vol. 19. № 3. P. 529-545.

⁷¹Кублікова Т.Б. Прямі іноземні інвестиції: стратегія розвитку України: монографія. Одеса: Атлант, 2012. 278 с., с. 32.

⁷²Карчева Г.Т., Галицька О.В. Іноземні інвестиції – важливий фактор підвищення конкурентоспроможності та ефективності економіки України. *Фінансовий простір*. 2018. №3(31). С. 90-98, с. 92.

інноваційно-інвестиційним шляхом, забезпечуючи так зростання продуктивності та вичерпання ресурсів на полюсах зростання»⁷³.

Другий ефект є негативним і «спостерігається за умови, що національні товаровиробники не можуть витримати зростаючу конкуренцію з боку іноземних компаній і усуваються з ринку»⁷⁴. Ефект «витіснення» спричиняє відтік ресурсів із більш слабких регіонів, де економіка характеризується занепадом промисловості чи негативними темпами приросту ВВП, до тих регіонів, що динамічно розвиваються. Чим сильніші позитивні ефекти, тим швидше зростає економіка країни, але це явище супроводжуватиметься регіональними диспропорціями, які можуть істотно поглибитися з часом.

Отже, загалом позитивна оцінка впливу ПІІ на економіку країни перебування може супроводжуватися несприятливим поглибленням диференціації окремих регіонів з точки зору економічного розвитку. Виникнення ефекту «витіснення» внаслідок залучення ПІІ в постсоціалістичних країнах призводить до поглиблення диференціації регіонів, яка є результатом історично сформованих регіональних диспропорцій, що виникли в роки планової економіки. Іншими причинами такого стану справ є відносно низька мобільність капіталу, який характеризується схильністю до інвестицій в регіонах з привабливим інвестиційним кліматом.

Згідно досліджень польських вчених, найчастіше капітал надходить у найбільш економічно потужні регіони, що поглиблює диспропорції просторового розвитку⁷⁵. Вітчизняні науковці для сучасного періоду нестабільної національної економіки відзначають особливе значення ефективною регіональною інвестиційною політики, яка повинна зменшити негативні наслідки

⁷³Гаврилюк О.В., Дольний Ю.З. Причини та напрямки впливу прямих іноземних інвестицій на економіку приймаючої країни. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка. 2019. Вип. 820. С. 18-25, с. 21.

⁷⁴Гаврилюк О.В., Дольний Ю.З. Причини та напрямки впливу прямих іноземних інвестицій на економіку приймаючої країни... с. 21

⁷⁵J. Heller, R. Warżała, Regionalne uwarunkowania napływu bez pośrednich inwestycji i zagranicznych do Polski. Ekonomista. 2005. №6. с. 788.

територіальних диспропорцій соціально-економічного розвитку і позитивно вплинути на розвиток регіонів в умовах глобалізації⁷⁶.

Результати досліджень, опубліковані в літературі, не залишають сумнівів у тому, що прямі іноземні інвестиції спрямовуються головним чином у ті сектори, в яких експортери капіталу очікують найвищої ефективності, а не в ті, які могли б максимізувати економічний розвиток інвестиційного регіону.

Цілі та стратегії приймаючих регіонів та міжнародних корпорацій неоднакові, а іноді вони навіть повністю розходяться, що обумовлює відмінності у позитивних та негативних ефектах ПІІ для різних суб'єктів інвестиційного процесу (додаток А, табл. А.1). Регіональні органи влади шукають шляхи стимулювання розвитку в місцевому контексті, тоді як міжнародні корпорації намагаються посилити власну конкурентоспроможність на міжнародному рівні. Конфлікт проявляється, коли приймаючий регіон зацікавлений у технологічній модернізації економіки поряд із притоком іноземного капіталу, а іноземна компанія має намір застосувати застарілі технології. Іншим прикладом конфлікту може бути ситуація, коли регіональна влада - враховуючи стан ринку праці - розраховує на використання трудомістких технологій, тоді як транснаціональні корпорації вважають доцільним застосування технологій та скорочення кількості працівників. Міжнародні корпорації можуть вимагати посилення захисту авторських прав, тоді як приймаючий регіон надає перевагу їх слабшому захисту, що дозволяє ширше розповсюджувати сучасні рішення, головним чином у сфері технологій⁷⁷.

З метою реалізації національних інтересів в сфері інвестиційної безпеки для приймаючої країни важливим завданням є ідентифікація і стимулювання нарощення обсягів тих ПІІ, які забезпечують економічну інтенсифікацію слаборозвинених регіонів

⁷⁶Чернишев В.Г., Окара Д.В., Ковальова І.Л. Сучасний стан іноземного інвестування в сільське, лісове та рибне господарства за регіонами України. Агросвіт. 2019. №21. С. 36-46, с. 44.

⁷⁷World Investment Report 1999, Foreign Direct Investment and the Challenge of Development, United Nations, New York and Geneva 1999. https://unctad.org/en/Docs/wir1999_en.pdf, c.154.

з високим рівнем безробіття, що стане основою усунення диспропорцій регіонального розвитку. Проте, такі інвестиції, як правило, зосереджені в найбільших агломераціях та в регіонах з високим рівнем соціально-економічного розвитку, і тим самим поглиблюються просторові дисбаланси, особливо в країнах з перехідною економікою.

Вивчення сутності позитивних ефектів та негативних наслідків прямого іноземного інвестування дозволяє стверджувати, що результати залучення ПІІ суперечливі: з одного боку, вони обумовлюють проблеми, а з іншого – сприяють їх вирішенню. Це пов'язано з різницею в інтересах експортерів та імпортерів капіталу, а також асиметрією влади, яка стає особливо відчутною, коли обидві сторони намагаються максимізувати свої переваги. Більше того, жорстка конкуренція на світовому ринку прямих іноземних інвестицій між країнами-реципієнтами вимагає створення ефективного інституціонального підґрунтя для функціонування іноземного капіталу в країні. При цьому, провідна роль відводиться регіональній політиці, оскільки формування привабливого інвестиційного клімату безпосередньо пов'язане з можливістю ефективного використання інвестиційного потенціалу і відбувається на мезорівні.

Висновки до розділу

Проблеми формування зовнішньоекономічної безпеки та значною мірою пов'язаних з нею інвестиційної та продовольчої складових економічної безпеки виникають в процесі становлення держави, еволюції державних інститутів та розвитку зовнішньоторговельних зв'язків. Категорія безпеки є універсальною, оскільки необхідність гарантування безпеки була й залишається актуальною не лише для ринкових економічних систем, але й для адміністративно-планових економік та країн з перехідною економікою.

Актуалізація проблеми безпеки зумовлена тим, що сучасне суспільство існує в умовах «мегаризиків» і кваліфікується як «суспільство ризиків». У зв'язку з цим, важливим чинником зовнішньоекономічної безпеки є глобалізація міжнародної торгівлі,

яка посилюється подальшим розвитком і розширенням Європейського Союзу. Відповідно, у дослідженнях економічної безпеки держави необхідно враховувати чинники, які характеризують вплив інтеграційних та геополітичних процесів на економіку та розглядаються нами як сукупність властивостей зовнішньоекономічної кон'юнктури, що впливають на стан зовнішньоекономічної, інвестиційної та продовольчої складових національної безпеки.

Серед основних екзогенних загроз економічній безпеці України в контексті нашого дослідження доцільно виокремити найбільш небезпечні: високий рівень зовнішнього боргу і необхідність його обслуговування; переважання низько-технологічних товарів в українському експорті, його недиверсифікованість і структурна неефективність; залежність країни від імпорту значної кількості видів продукції; негативні аспекти діяльності в Україні іноземних інвесторів; дискримінаційні заходи міжнародних економічних організацій, держав та їх угруповань у зовнішньоекономічних відносинах з Україною. Вплив зовнішніх загроз підсилюється низкою ендегенних деструктивних чинників: неефективна державна політика щодо підтримки провідних галузей національної економіки і підвищення їх міжнародної конкурентоспроможності; нерозвиненість відповідних національних господарських інститутів, ринкової інфраструктури; переважання сировинних галузей у структурі вітчизняної промисловості та низька інноваційна активність підприємств.

Сучасні світові тенденції соціально-економічного розвитку країн та їх участі в міжнародному поділі праці підтверджують важливість формування ефективного механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу як вагомого інституціонального чинника економічної безпеки держави, вплив якого безпосередньо виявляється у формуванні її зовнішньоекономічної та продовольчої складових. Враховуючи необхідність дотримання балансу між зміцненням конкурентних позицій національних виробників на міжнародних ринках аграрної продукції та забезпеченням населення країни продовольством належної якості у достатній кількості за доступними цінами,

необхідним є узгодження механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності АПК та формування продовольчої безпеки в частині підтримки експортерів аграрної продукції з високим ступенем переробки та контролю за експортом сільськогосподарської сировини.

Вирішення проблем формування зовнішньоекономічної та продовольчої складових економічної безпеки держави значною мірою залежить від інституціональної спроможності протистояти загрозам, які обумовлені повільними структурними трансформаціями в економіці та неефективною галузевою структурою господарського комплексу внаслідок недостатнього фінансування розвитку переробних і високотехнологічних галузей промисловості. Саме в цьому контексті доцільно розглядати взаємозв'язок та взаємовплив зовнішньоекономічної та продовольчої складових економічної безпеки з інвестиційною безпекою держави, яка, в умовах недостатності вітчизняних фінансових ресурсів та при застосуванні ефективних інструментів інвестиційної політики, може бути зміцнена за рахунок залучення іноземного акціонерного капіталу в економіку.

Прямі іноземні інвестиції, як реальні вкладення капіталу в підприємства, технології, обладнання є одним з важливих чинників економічної безпеки держави. З точки зору забезпечення відповідності параметрів економічного зростання принципам сталого розвитку, прямі іноземні інвестиції розглядаються як джерело надходження інновацій та нових технологій на підприємства, можливість створення додаткових робочих місць та раціонального використання ресурсів. Прямі іноземні інвестиції виконують роль додаткового капіталу в країнах, де внутрішні інвестиції не забезпечують всього обсягу потреби у фінансуванні проєктів розвитку. Тому ПІІ є важливою складовою формування інвестиційного потенціалу як на регіональному, так і на державному рівні.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Методика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави

Комплексне дослідження зовнішньоекономічної безпеки держави потребує застосування відповідних методів для кількісної та якісної оцінки процесів, що відбуваються в цій сфері. При цьому зауважимо, що методику оцінювання необхідно обирати таким чином, щоб забезпечити достовірність та коректність отриманих результатів, можливість проведення аналізу динаміки зміни показників та розробку прогнозних сценаріїв розвитку цієї складової безпеки. В науковій літературі розглядаються різні методи оцінки економічної безпеки та її зовнішньоекономічної складової, проте реально на практиці застосовуються не всі.

Так, Хаустова В. та Григорова-Беренда Л. узагальнюючи існуючі підходи до оцінки економічної безпеки держави, виділяють такі групи методів, за якими можна оцінити й зовнішньоекономічну безпеку: (1) спостереження основних макроекономічних показників і порівняння їх з пороговими значеннями; (2) метод експертної оцінки для ранжування загроз; (3) оцінка темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками та аналіз динаміки їх зміни; (4) використання економічних інструментів при оцінці наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитків; (5) методи багатовимірного статистичного аналізу; (6) змішані методи оцінки⁷⁸.

⁷⁸ Хаустова В.С., Григорова-Беренда Л.І. Теорія і практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави. Проблеми економіки. 2011. № 3. С. 28-34, с. 28.

До першої групи методів відноситься методика, опрацьована Губським Б.В., яка ґрунтується на визначенні кількісних параметрів та граничних значень економічної безпеки України⁷⁹. Подібну методика пропонують автори Методичних рекомендацій щодо оцінки рівня економічної безпеки України, при цьому порогові значення, які використовуються для порівняння фактичних показників, визначаються за допомогою таких підходів: а) аналоговий – полягає у виборі відповідних показників в країнах з аналогічними характерними особливостями економічного розвитку; б) законодавчий – передбачає встановлення порогових значень на законодавчому рівні; в) експертні оцінки; г) порівняльний – на основі порівняння відповідних показників з рівнем показників в окремих регіонах світу⁸⁰.

Застосування такого підходу для оцінки зовнішньоекономічної безпеки є доцільним на першому етапі для аналізу динаміки основних показників зовнішньої торгівлі та визначення їх відповідності критеріям безпеки чи ступеня відхилення від порогових значень. Проте, така методика не дозволяє кількісно оцінити рівень зовнішньоекономічної безпеки, особливо, зважаючи на те, що автори цієї методики звертають увагу на труднощі встановлення адекватних порогових значень для окремих показників зовнішньоекономічної безпеки.

Експертні методи оцінки зовнішньоекономічної безпеки не отримали широкого використання серед дослідників. Не зважаючи на те, що цей підхід передбачає залучення експертів – фахівців в сфері міжнародних відносин, його застосування обумовлює отримання результатів з високим ступенем суб'єктивізму і неоднозначним трактуванням рейтингу загроз, оскільки їх бальна оцінка не дозволяє виміряти власне рівень безпеки.

⁷⁹ Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : Монографія. Київ: ДП «Укрархбудінформ», 2001. 122 с, с. 110.

⁸⁰ Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. К.: НІПМБ, 2003. 42 с.

Методика оцінки темпів економічного зростання країни базується на проведенні індексного аналізу та використовує експертні опитування для визначення вагомості показників⁸¹, однак, застосування цього підходу до оцінки зовнішньоекономічної безпеки також ускладнюється суб'єктивізмом і неможливістю врахування зміни вагомості показників в часі.

Методика оцінки національної безпеки на основі порівняння рівня загроз із потенціалом забезпечення національної безпеки та визначення розміру збитків, спричинених цими загрозами, запропонована вітчизняними науковцями⁸² і ґрунтується на підході, що переважно використовується для оцінки фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, для яких існує можливість визначення економічних збитків внаслідок реалізації відповідних загроз. Визначення збитків країни, які обумовлені безпосередньо загрозами зовнішньоекономічній безпеці, практично неможливо через наявність її взаємозв'язків з іншими складовими економічної безпеки і виникненням опосередкованих впливів загроз, що унеможливує чітку ідентифікацію прямих загроз і збитків в зовнішньоекономічній сфері. Тому в нашій роботі цей підхід використовувати не доцільно.

Методи багатовимірною статистичного аналізу можуть використовуватися як додаткові до вище наведених методів, а також у складі змішаних методів оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави. Зокрема, за допомогою регресійного аналізу можна визначати вплив найбільш важливих показників зовнішньоекономічної діяльності на економічне зростання в країні.

⁸¹ Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: Монографія / За ред. В. М. Гейця. Х.: ВД «Інжек», 2006. 240 с.; Сидоренко-Стеценко Д. В. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її вимірювання. Вісник Черкаського університету. Серія Економічні науки. 2009. Вип. 152. С. 109–114.

⁸² Національна безпека України: теорія і практика: Навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук, В. М. Литвин. К.: Кондор, 2007. 614 с.

Найбільшого поширення в практиці наукових досліджень зовнішньоекономічної безпеки набула методика, що ґрунтується на індикативному підході і передбачає розрахунок інтегрального показника. Важливе місце в цій методиці відводиться підбору показників, які характеризують відповідну сферу економічної безпеки і використовуються як індикатори. Відхилення значень індикатора від порогового значення сигналізує про посилення загрози, яка виникає внаслідок небажаної зміни.

Зміна індикатора економічної безпеки може оцінюватися не лише відносно порогового значення, але й у відповідності до рівнів («нормального, передкризового і критичного»⁸³) або зон прояву впливу динаміки показника на стан безпеки («зона втрат, зона небезпеки, зона загроз, зона безпеки»⁸⁴).

Основними етапами розрахунку інтегрального показника соціально-економічної безпеки держави, згідно методичного підходу, що використовується науковцями, є такі:

- 1) формування системи індикаторів на основі можливостей розрахунку показників за даними офіційної статистики;
- 2) визначення характеристичних (оптимальних, порогових, граничних) значень індикаторів;
- 3) нормалізація фактичних значень індикаторів;
- 4) розрахунок інтегрального індексу⁸⁵.

Застосування такої послідовності розрахунку інтегрального показника є справедливим для будь-якої складової економічної безпеки, зокрема й зовнішньоекономічної.

На думку А. Сухорокува та Ю. Харазішвілі, оцінка економічної безпеки держави має здійснюватися за таким алгоритмом:

⁸³Коківський Л. О. Сучасні проблеми зовнішньоекономічної безпеки України та напрями їх подолання. Ефективна економіка. 2011. № 10. URL: <http://economy.nauka.com.ua/index.php?nomer data=10&year data=2011>.

⁸⁴Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 416 с., с. 48-49.

⁸⁵ Бендесюк О. О. Критерії і індикатори соціально-економічної безпеки. Вісник Хмельницького університету. 2010. № 1. С. 7–11, с. 8-9.

- виявлення функціональних характеристик економічної безпеки держави;
- виокремлення структурних складників економічної безпеки держави;
- визначення номенклатури індикаторів економічної безпеки;
- встановлення нормативних значень індикаторів економічної безпеки;
- моніторинг індикаторів, ієрархічне узгодження результатів та їх аналіз⁸⁶.

Отже, процедура оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави повинна передбачати низку почергових дій: аналіз основних тенденцій зміни показників зовнішньоекономічної діяльності; формування системи індикаторів, що характеризують основні процеси в зовнішньоекономічній сфері; встановлення нормативних значень індикаторів; нормування фактичних значень індикаторів; розрахунок інтегрального показника; моніторинг динаміки індикаторів та їх прогнозування.

У проведенні досліджень важлива роль відводиться встановленню порогових (граничних) значень індикаторів економічної безпеки держави.

Порогові значення визначають як граничні величини (критерії), недотримання яких перешкоджає нормальному розвитку різних сфер життєдіяльності, призводить до формування негативних та деструктивних тенденцій в господарській системі. Зазначені величини виступають важливим інструментом системного аналізу, прогнозування та соціально-економічного планування. Теорія економічної безпеки держави має практичне значення лише в тому випадку, коли до її складу входить система характеристик, які дають уявлення про критичний (межовий) стан досліджуваного явища. Наближення показників до граничних

⁸⁶ Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю.М. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. Банківська справа. 2011. № 4. С. 13–32, с. 17.

величин свідчить про зростання загроз економічній безпеці, а їх перевищення – про входження в зону нестабільності і соціальних конфліктів, іншими словами, про реальний підрив безпеки⁸⁷.

Як зазначають В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова, О. Черняк, найвища ступінь безпеки досягається при умові, що весь комплекс показників знаходиться в діапазоні припустимих меж своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не в збиток іншим. Наприклад, зниження темпу економічного зростання до певного рівня не повинно призводити до підвищення безробіття вище припустимої межі, а збільшення дефіциту бюджету – до повного заморожування капіталовкладень і падіння виробництва⁸⁸.

Разом з тим, порівняння фактичних значень індикаторів з їх граничними значеннями та проведення на цій основі аналізу проблем зовнішньої торгівлі за встановленими параметрами дає загальне уявлення про стан зовнішньоекономічної безпеки і не дозволяє формалізувати значення її рівня у часі з метою відстеження динамічних тенденцій. Тому, для одержання числового інтегрального значення зовнішньоекономічної безпеки держави необхідно застосовувати методичний підхід, який базується на теорії «адитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових⁸⁹. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації. Вектор первинних ознак $[x_1, x_2, \dots, x_m]$ замінюється вектором нормалізованих значень $[z_1, z_2, \dots, z_m]$.

⁸⁷ Александрова О.Ю. Система індикаторів оцінки економічної безпеки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 30. С. 34–37, с. 35.

⁸⁸ Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.] / за ред. Гейця В. М. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с., с. 34.

⁸⁹ Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archiverpa/law5xwqoi/index.htm>.

Якщо x_{ij} - деякі показники, $j=1, \dots, m$; $i=1, \dots, n$, які в сукупності характеризують зовнішньоекономічну сферу, то інтегральний показник (індекс) зовнішньоекономічної безпеки повинен мати вигляд лінійної згортки:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} z_{ij}, \quad (2.1)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j -го показника в інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки; z_{ij} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} .

Цей індекс дорівнює 1 тоді, коли всі x_{ij} набувають «найкращих», або оптимальних, значень, і 0 тоді, коли всі показники «найгірші».

Вимоги до a_{ij} та z_{ij} :

усі a_{ij} задовольняють такі умови:

$$0 \leq a_{ij} \leq 1, \quad (2.2)$$

$$\sum_j a_{ij} = 1, \quad (2.3)$$

кожен із z_{ij} є нормалізованим, тобто $0 \leq z_{ij} \leq 1$, причому $z_{ij} = 1$ відповідає оптимальному значенню, а $z_{ij} = 0$ – найгіршому⁹⁰.

При формуванні ознакового простору (множини індикаторів) важливо забезпечити інформаційну односпрямованість показників x_i . З цією метою показники поділяють на стимулятори та дестимулятори.

Під показниками-стимуляторами необхідно розуміти ті індикатори, збільшення яких здійснює стимулюючий (позитивний) вплив на інтегральний показник економічної безпеки. За характером своєї дії вони сприяють підвищенню рівня безпеки. У динамічному вимірі, при їх швидкому зростанні, показники-

⁹⁰ Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.

стимулятори сприяють формуванню високих значень інтегрального показника економічної безпеки.

Збільшення значень показників-дестимуляторів, на відміну від розглянутих вище показників, зумовлює зниження рівня економічної безпеки. В цьому проявляється їх занижувачий (дестимулюючий) вплив на інтегральний індекс економічної безпеки.

Методичний підхід, запропонований Міністерством економіки України для оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави, не позбавлений недоліків, що, у свою чергу, знижує достовірність результатів застосування цієї методики.

В працях вітчизняних вчених наголошено на таких основних суперечностях.

Насамперед, Лойко В. вказує на достатньо велику кількість множинних індикаторів для визначення рівня зовнішньоекономічної безпеки, що з математичної точки зору ускладнює розрахункову частину та унеможливує формулювання висновків і розробку прогнозних даних по кожному з показників. З іншого боку, враховуючи, що система показників формувалася за принципом репрезентативності і перелік індикаторів охоплює найбільш важливі показники, існує висока ймовірність отримання недостовірних результатів оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки держави. Також, на думку вченого, визначення узагальненого інтегрального індексу як середнього арифметичного значення, розрахованого за двома методами нормалізації індикаторів, не є коректним з математичної точки зору⁹¹.

Сухоруков А. і Харазішвілі Ю. звертають увагу на недоліки у розрахунку порогових значень індикаторів, який здійснювався за даними провідних міжнародних організацій та на основі досвіду функціонування соціально-економічних систем високорозвинених

⁹¹ Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економічної безпеки. Ефективна економіка. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1794>

країн, що обумовлює помилкове віднесення розрахованих індикаторів до певної зони ризику.

Так, наприклад, рівень боргової безпеки, відповідно до Бюджетного кодексу України, вважають критичним, якщо його значення буде перевищувати 60%, за рекомендаціями міжнародних організацій цей рівень є критичним, якщо перевищуватиме 35%, а Законом України «Про Державний бюджет» визначається прийнятний рівень відношення внутрішньої та зовнішньої заборгованості до ВВП на звітний період.

Крім цього, науковці вказують на не припустимість використання при розрахунку інтегрального показника економічної безпеки, як і будь-якої її складової, вагових коефіцієнтів, які отримані на основі експертних оцінок і носять по суті суб'єктивний характер. Також вважається некоректним застосування такого підходу до нормування індикаторів, в результаті якого стандартизація проводиться відносно порогових значень, але якщо поточні значення індикаторів перевищують порогові (або є нижчими порогових), що є нормою, то нормалізовані значення будуть більше за 1, що порушує прийняті в Методиці припущення⁹².

Власне цим і обумовлені певні застереження використання порогових та оптимальних значень індикаторів для ідентифікації їх відповідності критеріям економічної безпеки, та необхідність застосування математичних методів для визначення вагових коефіцієнтів.

Піддаючи критиці Методичні рекомендації⁹³, Чехович Г. підкреслює, що застосування алгоритму обробки даних для оцінки

⁹²Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю.М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. Стратегічні пріоритети. 2013. № 3 (28). С. 5-15, с. 6.

⁹³Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

рівня зовнішньоекономічної безпеки за цією методикою – «це процес із низки труднощів і для більшої оперативності такого аналізу є потреба розрахунку інтегрального показника доступнішим способом»⁹⁴. У зв'язку з цим, звернемо увагу на запропоновані цим вченим достатньо прозорі та інформативні методичні підходи до оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки держави та регіонів. Автор пропонує використовувати матрично-графічну модель, яка дозволяє визначити місце країни у світовому господарстві на основі таких показників: обсяги і динаміка зростання ВВП; обсяг залучених прямих іноземних інвестицій; обсяги зовнішнього боргу кожної окремої країни; робоча сила в країні.

Розглянутий підхід до оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави має вагоме значення з наукової точки зору, оскільки дає можливість сформулювати загальне уявлення про позиціонування країни у світовому господарстві залежно від стану зовнішньоекономічної безпеки, який визначається за основними макроекономічними показниками. Проте, з практичної точки зору, ця методика містить найбільш вагомий, на думку її автора, показники зовнішньоекономічної безпеки, але не враховує низку інших показників, які є не менш важливими і використання яких може істотно змінити отримані автором результати. Саме тому, належну увагу необхідно приділяти початковим етапам оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки, від яких залежить повнота характеристики досліджуваних процесів у зовнішньоекономічній сфері та коректний підбір показників-індикаторів.

Так, Яремко Л. А., аналізуючи розвиток зовнішньоекономічних процесів стосовно регіональних економік визначає декілька основних індикаторів, що характеризують основні загрози в сфері міжнародних економічних відносин: коефіцієнти

⁹⁴ Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів. Ефективна економіка. 05.06.2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437>

експортної та імпортової залежності; коефіцієнт покриття експортом імпорту; обсяг прямих іноземних інвестицій; портфельні інвестиції; обсяг зарубіжних кредитів; еміграція робочої сили⁹⁵.

У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженій Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 127, визначено такі індикатори для оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки держави: рівень відкритості економіки; коефіцієнт покриття експортом імпорту; частка провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів; частка провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів; частка провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів; частка провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів; частка сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів; частка імпорту у внутрішньому споживанні країни; індекс умов торгівлі (ціновий); рівень завантаженості транзитних потужностей нафтотранспортної системи; рівень завантаженості транзитних потужностей газотранспортної системи⁹⁶.

Погодимось з Черновою О. і Попко В., які зазначають, що деякі індикатори Методики не можуть продемонструвати суттєвих змін показників, які б реально висвітлювати стан економіки країни⁹⁷. Саме тому доцільно використовувати індикатори, що характеризують не лише кількісно, але і якісно сферу

⁹⁵ Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід: монографія. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. 524 с., с. 270-273.

⁹⁶ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

⁹⁷ Чернова О.В., Попко В.М. Комплексна оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2017. №9. С. 133-138.

зовнішньоекономічної діяльності. Наприклад, Архірейська Н. та Панасенко І. звертають увагу на необхідність застосування показників торгівлі високотехнологічними продуктами та визначати питому вагу інноваційної продукції в експорті⁹⁸, що можна оцінити такими індикаторами, як: частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів; коефіцієнт технологічної залежності, що розраховується як відношення імпорту та експорту високотехнологічних товарів.

Як зазначає Б. Губський, перелік показників повинен забезпечувати, з одного боку, здійснення максимально достовірного аналізу, а з іншого – можливість швидкого одержання інформації та їхніх розрахунків⁹⁹.

Узагальнюючи досвід вітчизняних і зарубіжних вчених, які досліджували та аналізували зовнішньоекономічну безпеку, а також використовуючи методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки держави, виділимо основні індикатори зовнішньоекономічної безпеки, що розглядаються нами як репрезентативні (табл. 2.1).

Враховуючи певні недоліки процедури нормування фактичних значень економічної безпеки держави згідно підходу, викладеного у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України (2007 р.), на які вказують провідні вітчизняні вчені в своїх дослідженнях, необхідно змінити методичний підхід до стандартизації показників.

⁹⁸ Архірейська Н.В., Панасейко І.М. Сучасні проблеми забезпечення та оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки України. Бізнес-Інформ. 2015. № 1. С. 40–45, с. 43.

⁹⁹ Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія. Київ: ДП «Укрархбудінформ», 2001. 122 с.

**Індикатори та порогові значення індикаторів стану
зовнішньоекономічної безпеки держави¹⁰⁰**

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	не більше 30
2	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	не менше 15
3	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	не більше 15
4	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	не менше 1
5	Коефіцієнт експортної залежності, %	не більше 30
6	Коефіцієнт імпоротної залежності, %	не більше 30
7	Коефіцієнт технологічної залежності	не більше 1

У методиці оцінки рівня економічної безпеки України пропонується метод нормування індикаторів економічної безпеки, який передбачає перехід до такого масштабу вимірювань, при якому «найкращому» значенню показника відповідає 1, а «найгіршому значенню» – 0. Порядок нормування індикаторів передбачає розрахунок нормованих значень показників-стимуляторів як відношення індикатора, розрахованого на основі статистичних даних, до граничного значення цього індикатора, а для показників-дестимуляторів застосовується обернене співвідношення.

На думку А. Сухорукова та Ю. Харазішвілі, за такого підходу до нормування показників, якщо поточні значення індикатора перевищують x_{opt} (або є нижчими за x_{opt}), нормалізовані значення z_i будуть більше 1, що порушує прийняті межі зміни

¹⁰⁰Складено за: Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>; Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів. Ефективна економіка. 05.06.2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437>; Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія /за ред. Власюка О.С. Київ: НІСД, 2017. 384 с., с. 135.

показників від 0 до 1. Тому автори пропонують проводити нормалізацію індикаторів за максимальним (для стимуляторів) або мінімальним (для дестимуляторів) значенням індикаторів, а не за оптимальними значеннями¹⁰¹.

Саме такий метод нормування індикаторів застосуємо у нашому дослідженні при оцінці зовнішньоекономічної складової безпеки держави, обираючи максимальне чи мінімальне значення відповідного показника серед статистичних значень за досліджуваній період. Вказаний підхід дозволить врахувати динаміку зміни стану індикаторів зовнішньоекономічної безпеки держави та регіонів. Таким чином, з метою одержання нормалізованих значень індикаторів зовнішньоекономічної безпеки для показників-стимуляторів як нормувальне значення вибираємо максимальне фактичне значення показника, а для показників-дестимуляторів – мінімальне фактичне значення за досліджуваній період¹⁰².

Отже, нормування фактичних значень показників будемо проводити за формулами (2.4) і (2.5), що дозволить повністю врахувати позитивні і негативні тенденції в сфері зовнішньої торгівлі при розрахунку інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки:

$$X^S_{норм_i} = \frac{X_{стат_i}}{X_{max}}, \quad (2.4)$$

$$X^D_{норм_i} = \frac{X_{min}}{X_{стат_i}}, \quad (2.5)$$

де $X_{стат_i}$ - фактичне значення індикатора зовнішньоекономічної безпеки держави, розраховане за даними офіційної

¹⁰¹ Сухоруков А., Харазішвілі Ю.М. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. Банківська справа. 2011. №4. С. 13-32, с. 16.

¹⁰² Бабець І.Г. Внутрішні чинники зовнішньоекономічної безпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 8 (170). С. 91-99, с. 93.

статистики; $X_{норм_i}^S$ - нормалізоване значення показника-стимулятора зовнішньоекономічної безпеки держави; $X_{норм_i}^D$ - нормалізоване значення показника-дестимулятора зовнішньоекономічної безпеки держави; X_{max} - максимальне значення індикатора зовнішньоекономічної безпеки за досліджуваний період; X_{min} - мінімальне значення індикатора зовнішньоекономічної безпеки за досліджуваний період.

Для визначення вагових коефіцієнтів (a_i) застосуємо підхід, запропонований у Методиці оцінки рівня економічної безпеки України, який передбачає побудову моделі головних компонент, де зв'язок між первинними ознаками і компонентами описується як лінійна комбінація:

$$Y_i = \sum_j^m c_{ij} \cdot G_j, \quad (2.6)$$

де Y_i - стандартизовані значення i -ої ознаки з одиничними дисперсіями, сумарна дисперсія дорівнює кількості ознак m ; c_{ij} - внесок j -ої компоненти в сумарну дисперсію множини показників i -ої сфери.

Компоненти G_j визначаються згідно лінійної залежності:

$$G_j = \sum_i^m d_{ij} \cdot x_{ij}, \quad (2.7)$$

де d_{ij} - факторні навантаження; x_{ij} - вхідні дані.

Вагові коефіцієнти a_i розраховуються за формулою:

$$a_{ij} = \frac{c_{ij} \cdot |d_{ij}|}{\sum_j^m c_{ij} \cdot |d_{ij}|}. \quad (2.8)$$

Побудова моделі головних компонент здійснюється за допомогою програми «Статистика» (модуль «Факторний аналіз») і

передбачає: розрахунок кореляційної матриці; виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень; ідентифікацію головних компонент.

Отже, для оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки України доцільно застосувати методику, яка включає: розрахунок індикаторів зовнішньоекономічної безпеки України; нормування індикаторів відносно максимального чи мінімального значення показників; розрахунок інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки.

2.2. Методичні підходи до визначення ролі прямих іноземних інвестицій у формуванні інвестиційної безпеки держави

Визначення впливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на стан інвестиційної безпеки держави ґрунтується на позитивних ефектах та негативних наслідках залучення цих інвестицій для економіки країни-реципієнта. Неоднозначний вплив ПІІ на соціально-економічний розвиток держави обумовлений розбіжностями та суперечностями, що виникають між інтересами іноземних інвесторів, які прагнуть максимізувати свої прибутки, дуже часто не зважаючи на екологічні норми та стандарти, та інтересами держави, які полягають у оптимізації структури інвестиційних коштів та забезпечення на основі їх ефективного використання соціально-економічного розвитку в країні.

Загальноприйнятою є позиція, що на економічний розвиток як країн-реципієнтів інвестицій, так і країн-донорів, більше впливає рух прямих інвестицій порівняно з портфельними. Позитивна роль ПІІ для економіки приймаючої країни проявляється в тому, що вони вирішують проблему недостатності капітальних інвестицій в умовах низької активності вітчизняних інвесторів. Скоробогатова Н. та Потапова В. зазначають, що ПІІ «збільшують економічний потенціал країни-реципієнта та виступають додатковим джерелом економічного зростання, забезпечують

розширення експорту товарів і послуг, створюють додаткові робочі місця,.... разом з іноземними інвестиціями країна отримує можливості запровадження нових технологій виробництва й управління»¹⁰³.

Отже, вплив ПІІ на інвестиційну складову економічної безпеки держави, насамперед, проявляється у збільшенні загальних заощаджень в країні вище рівня внутрішнього накопичення капіталу. З цієї точки зору приплив ПІІ стимулює внутрішні інвестиції та збільшує загальний обсяг інвестицій в економіці приймаючої країни.

Приплив ПІІ також викликає зовнішні ефекти у формі передачі технології та їх поширення. Своєю чергою, завдяки використанню нових технологій та в результаті інвестування у фізичну інфраструктуру (будівництво доріг та заводів), іноземні інвестори можуть допомогти зменшити відставання у розвитку відносно економічно розвинених країн. З цієї точки зору приплив ПІІ може сприяти збільшенню продуктивності праці всіх підприємств, а не лише тих, які безпосередньо отримують іноземний капітал.

Крім того, приплив ПІІ позитивно впливає на стан економічної безпеки держави через прискорення економічного зростання, збільшивши рівень конкуренції на внутрішньому ринку і, таким чином, змусивши вітчизняні підприємства бути більш ефективними завдяки застосуванню нових технічних рішень у сфері виробництва та торгівлі (рис. 2.1).

¹⁰³ Скоробогатова Н.С., Потапова В.П. Роль інвестицій у формуванні економічного зростання України. Актуальні проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених. 2018. Вип. 12. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/24600?locale=uk>.

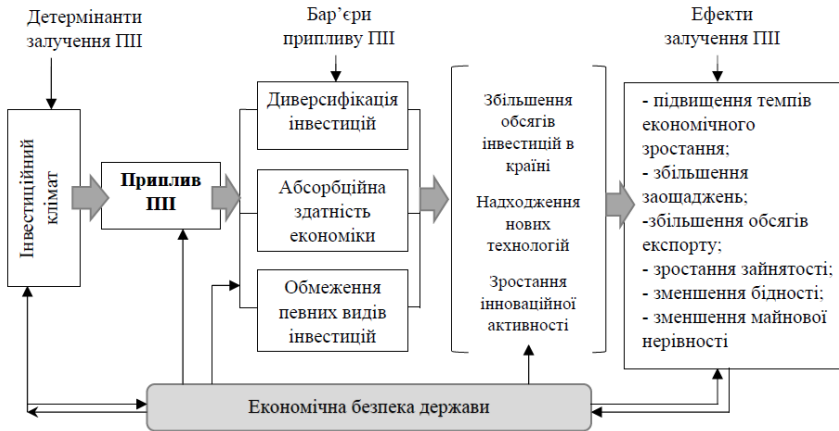

Рис. 2.1. Роль прямих іноземних інвестицій у формуванні економічної безпеки держави¹⁰⁴

Поряд з такими позитивними ефектами залучення ПІІ, як зростання виробництва та продуктивності праці, стимулювання конкуренції, розвиток суміжних галузей та прискорення темпів науково-технічного прогресу, Пащенко О. виділяє негативний вплив іноземних інвестицій для економіки країни-реципієнта, що проявляється зокрема як:

- посилення конкуренції та витіснення національного бізнесу з найбільш привабливих сфер;
- втрата контролю над частиною національного ринку з боку вітчизняних виробників;
- ухилення великого бізнесу від податків;
- можливе вивезення сировинних ресурсів;
- репатріація прибутків;

¹⁰⁴ Розроблено за: Скоробогатова Н.Є., Потапова В.П. Роль інвестицій у формуванні економічного зростання України. Актуальні проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених. 2018. Вип. 12. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/24600?locale=uk>; Adams S. Can foreign direct investment (FDI) help to promote growth in Africa? *African Journal of Business Management*. 2009, Vol. 3(5).

– деякі втрати політичної свободи (насамперед це стосується країн, що розвиваються);

– забруднення навколишнього середовища у разі безконтрольного імпорту капіталу;

– збільшення залежності країни від іноземного капіталу;

– організація «витоку мізків» в материнську компанію¹⁰⁵.

Таким чином, при дослідженні інвестиційної безпеки держави необхідно не лише враховувати вплив зовнішніх і внутрішніх загроз, які ми розглядали у підрозділі 1.4, а й брати до уваги загрози, генеровані безпосередньо в процесі залучення ПІІ. Тому важливим завданням є вибір такої методики оцінювання інвестиційної безпеки, яка дозволить врахувати неоднозначний вплив ПІІ на економічний розвиток приймаючої країни.

Оцінити рівень інвестиційної безпеки України можна шляхом визначення відповідних показників-індикаторів та їх порогових значень, розрахунку інтегрального індексу відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, яка містить методичні рекомендації що проведення комплексного аналізу індикаторів та інтегральної оцінки рівня безпеки національної економіки та за окремими сферами життєдіяльності, у тому числі, інвестиційної.

Відповідно до рекомендованого у Методичі алгоритму оцінки економічної безпеки, дослідження інвестиційної безпеки держави починається з формування переліку індикаторів та одержання оцінок їх стану на основі порівняння фактичних (статистичних) значень показників з їх пороговими значеннями. Основним завданням цього етапу є формування бази даних вихідних показників, які забезпечили б коректний розрахунок фактичних та порогових значень індикаторів, що характеризують

¹⁰⁵Пашенко О. В. Інвестиційні стратегії країн в умовах регіоналізації міжнародної торгівлі. Дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2018. 335 с., с. 44.

інвестиційну складову економічної безпеки з врахуванням особливостей використання інвестиційного потенціалу регіону.

У методичних рекомендаціях подається такий перелік індикаторів стану інвестиційної безпеки держави: ступінь зношування основних засобів (%); відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів (%); відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП (%); відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП (%); частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій (%); частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, % від загального обсягу продукції; відношення вартості нововведених основних засобів до загального обсягу капітальних інвестицій¹⁰⁶.

Зважаючи на важливу роль ПІІ як каналу надходження технологій з країн з вищим рівнем економічного розвитку до країн з перехідною економікою, необхідно крім наведених вище індикаторів, використовувати показники, що дозволять оцінити структуру інвестицій за галузями промисловості та визначити вплив структурно-технологічного чинника на рівень інвестиційної безпеки.

Достатність обсягів інвестицій з точки зору забезпеченості економічного зростання на основі технологічного оновлення промислових підприємств характеризується їх нагромадженням, що відображає індикатор «Відношення обсягів капітальних інвестицій до ВВП». Капітальні інвестиції (інвестиції в основний капітал) складаються з інвестицій у капітальне будівництво, машини, обладнання, інструмент, інвентар, транспортні засоби та інші основні засоби. Отже, вказаний індикатор відображає стан відтворення основного капіталу як базового чинника процесу

¹⁰⁶ Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60 «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: <http://www.expert-ua.info/>; Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

модернізації та конкурентоспроможності національної економіки. За оцінками фахівців, мінімальне порогове значення цього індикатора становить 25% і відображає вплив економічних, правових інституціональних факторів регулювання обсягів і структури інвестицій¹⁰⁷. Зростання показника відношення обсягів капітальних інвестицій до ВВП позитивно впливає на стан інвестиційної безпеки, а тенденція до зменшення його значень загрожує моральним та фізичним старінням виробничого потенціалу промисловості, зниженням обсягів та погіршенням структури промислового виробництва. Тому цей індикатор розглядається як показник стимулятор інвестиційної безпеки.

Неоднозначно позитивний вплив прямого іноземного інвестування на економічний розвиток, на думку Волкова В., зумовлений виникненням негативних ефектів внаслідок реалізації інвестиційних стратегій зарубіжних інвесторів, які можуть не відповідати національним інтересам країни. У зв'язку з цим, науковець зазначає, що особливо небезпечним є встановлення жорсткого контролю іноземних інвесторів над процесом формування інвестиційних ринків у країнах з перехідною економікою, що дозволяє не лише «знімати вершки з інвестиційних операцій», а й змінювати напрями інвестиційного розвитку стратегічних галузей цих країн відповідно до власних інтересів¹⁰⁸.

До недоліків прямого іноземного інвестування також відноситься посилення залежності від іноземного капіталу; постачання або збут неякісних, недосконалих та морально застарілих ресурсів і активів; погіршення платіжного балансу¹⁰⁹, а також можливість виникнення «ефекту витіснення» вітчизняного

¹⁰⁷ Сухоруков А. Методологія оцінки рівня економічної безпеки. <http://www.niisp.gov.ua/articles/61/>; Нарышкин С. Инвестиционная безопасность как фактор устойчивого экономического развития. Вопросы экономики. 2010. №5. С. 16–25.

¹⁰⁸ Волков В. Ю. Влияние иностранных инвестиций на национальную безопасность России. URL: <http://jurnal.org/articles/2007/ekon37.html>.

¹⁰⁹ Катан Л. І. Фінансові аспекти іноземного інвестування. Економіка и управление. 2006. № 2-3. С. 26–29.

капіталу у випадку швидших темпів надходження іноземного капіталу, ніж темпи залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів в економіку¹¹⁰.

Зважаючи на вказані негативні наслідки іноземного інвестування для «приймаючої» країни, а також на загрозу заміщення іноземним капіталом вітчизняного у прибуткових чи стратегічних галузях промисловості внаслідок «ефекту витіснення» (за Н. Петровим), актуальною є мобілізація внутрішніх ресурсів для фінансування розвитку основних фондів, особливо у промисловості. Відповідно, в країнах з посттрансформаційною економікою рівень іноземного інвестування не повинен перевищувати певні порогові значення. Наприклад, відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП повинно знаходитися в межах 5–10%, а частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій – в межах 20–30%. Крім цього, необхідно забезпечити дотримання оптимального співвідношення залучених коштів зарубіжних та внутрішніх інвесторів у структурі інвестицій в основний капітал.

Перелік індикаторів інвестиційної безпеки, запропонований у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, доцільно доповнити таким показником, як частка обсягу прямих іноземних інвестицій у ВВП, яка, на думку В. Гриньової та інших вчених, не повинна перевищувати 6%¹¹¹. Хоча зазначимо, у розвинених економіках країн-членів ЄС, середнє значення цього показника є вищим за встановлене порогове, але нижчим, ніж в Україні.

За даними Євростату частка прямих іноземних інвестицій у ВВП в середньому по ЄС – 27 у 2015 р. становила 24,2%, а в окремих країнах – понад 100% (в Ірландії – 118,5%, у Люксембурзі

¹¹⁰ Петров Н. А. Факторы процесса иностранного инвестирования и его влияние на развитие национальных экономик. Вестник Самарского финансово-экономического института. 2011. № 1 (9), С. 4–10.

¹¹¹ Інвестування: підручник / [В. М. Гриньова, В. О. Коюда; Т. І. Лепейко; О. П. Коюда]. К.: Знання, 2008. 458 с. URL: http://pidruchniki.ws/15840720/investuvannya/investuvannya-grinova_vm.

- 110 -

– 187,4%, на Мальті – 204,1%)¹¹². У колишніх країнах СРСР, які стали членами ЄС, цей показник знаходиться на досить високому рівні (в Естонії – 86%, у Латвії – 41,5%, у Литві – 37,4%), у Росії частка прямих іноземних інвестицій у 2015 р. становила 3,6% від ВВП¹¹³.

Дотримання критеріїв безпеки важливо саме для країн із перехідною чи посттрансформаційною економіками, тому невідповідність індикаторів інвестиційної безпеки пороговим значенням не становить істотної загрози країнам ЄС з огляду на відносну економічну стабільність їх розвитку. Надмірне залучення іноземних інвестицій в економіку постсоціалістичних країн є більш ризикованим з погляду інвестиційної безпеки, аніж у країнах із розвинутою економікою.

Крім цього, формуючи сукупність даних для дослідження інвестиційної безпеки, варто врахувати, що обсяг іноземних інвестицій не повинен перевищувати обсягів вітчизняних, оскільки активне фінансування капіталовкладень вітчизняними підприємствами, державою та іншими внутрішніми інвесторами не лише покращує привабливість промислових об'єктів для іноземних інвесторів, але й формує стратегію інвестиційного розвитку відповідно до національних інтересів країни-одержувача інвестицій та критеріїв економічної безпеки. Зважаючи на важливу роль внутрішніх інвестицій, доповнимо перелік індикаторів інвестиційної безпеки показником частки обсягу вітчизняних інвестицій у ВВП, мінімальне значення якого, на думку С. Ткаленко, повинно становити 17%¹¹⁴.

Отже, зростання частки прямих іноземних інвестицій в загальному обсязі інвестування може призвести до економічної та фінансової залежності країни від іноземних інвесторів і бути

¹¹² Inward Foreign Direct Investment from the rest of the world. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/globalisation/indicators>.

¹¹³ Инвестиционный климат Российской Федерации. URL: <http://www.economy.gov.ru/>.

¹¹⁴ Ткаленко С. І. Інвестиційна політика України в контексті забезпечення економічної безпеки. URL: <http://sworld.com.ua/konfer24/770.htm>.

причиною економічних криз при активному впливі іноземних інвестицій. Таким чином, можемо побачити, що існує гранична межа присутності іноземного капіталу в економіці країни для утримання фінансової безпеки та економічної незалежності країни, нівелювання впливу зовнішніх чинників на її подальший розвиток. І одне з найголовніших завдань уряду країни – контролювання рівня безпечної та ефективної присутності іноземного капіталу у вітчизняній економіці¹¹⁵.

Основними загрозами для української економіки, які несуть з собою іноземні інвестори, є: поглиблення внутрішніх дисбалансів товарних і фінансових ринків; консервація неефективної структури національного виробництва; монополізація окремих стратегічно важливих або соціально значущих сфер господарювання та ринків збуту з відповідними деформаціями конкурентного середовища; нераціональна експлуатація національної сировинно-ресурсної бази та виробничих потужностей; широкомасштабна репатріація прибутків тощо.

За визначенням А. Сухорукова, інвестиційна безпека передбачає такий рівень інвестування, який забезпечує розширене відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння економіки¹¹⁶. З цієї точки зору важливими критеріями економічної безпеки визначимо галузеву структуру інвестицій. Тому перелік індикаторів інвестиційної безпеки (табл. 2.2) необхідно доповнити такими показниками, як: частка інвестицій у високотехнологічній галузі промисловості у загальних обсягах інвестицій до основного капіталу; частка інвестицій у високотехнологічній галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій¹¹⁷.

¹¹⁵ Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України: [монографія]. К.: НІПМБ, 2005. 140 с, с. 59.

¹¹⁶ Сухоруков А. Методологія оцінки рівня економічної безпеки.
<http://www.niisp.gov.ua/articles/61/>.

¹¹⁷ Інвестиційна безпека перехідних економік в умовах глобальної інтеграції: теоретико-методологічні підстави та прикладні аспекти: монографія / [Двігун А.О., Бабець І.Г., Гудзій З.З. та ін.]; За ред. В.Андрійчука, М.Флейчук, А.Мокія; НАН

Індикатори інвестиційної безпеки України

Індикатор	Порогове значення	Вплив на рівень інвестиційної безпеки
Ступінь зносу основних засобів, %	Не більше 35	Дестимулятор
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	Не менше 6	Стимулятор
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	Не менше 25	Стимулятор
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	5-10	Стимулятор в межах оптимальних значень
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	20-30	Стимулятор в межах оптимальних значень
Частка вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП, %	Не менше 17	Стимулятор
Частка інвестицій у високотехнологічній галузі промисловості в загальних обсягах інвестицій в основний капітал, %	Не менше 20	Стимулятор
Частка інвестицій у високотехнологічній галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій, %	5 - 10	Стимулятор в межах оптимальних значень

При визначенні граничних значень врахуємо світовий досвід, загальні тенденції інвестиційної діяльності в Україні та інших посттрансформаційних економіках. Показник частки інвестицій у високотехнологічній галузі промисловості в загальних обсягах інвестицій до основного капіталу є показником-стимулятором, тобто при його зростанні відбувається зміцнення

інвестиційної безпеки держави. Порогове значення цього індикатора повинно бути не менше 20%¹¹⁸.

Порогове значення показника частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій при розрахунку інтегрального індексу інвестиційної безпеки із врахуванням світового досвіду доцільно встановити на рівні 5–10%. При цьому будемо розглядати його як двопороговий індикатор, який є стимулятором лише тоді, коли його значення знаходиться в межах від 5% до 10%. Якщо значення показника менше за 5% або перевищує 10%, він розглядається як дестимулятор.

Такий підхід зумовлений тим, що на думку фахівців не знаходить підтвердження теоретичне положення про прямі іноземні інвестиції як джерело передачі місцевим виробникам новітніх технологій¹¹⁹.

Тобто, іноземні інвестори розміщують в приймаючій країні виробництво продукції, яка знаходиться на останніх етапах життєвого циклу і виготовляється на відносно застарілому обладнанні та з використанням відсталих технологій. По-друге, якщо іноземні інвестори ініціюють та фінансують реалізацію наукомістких проектів у галузях четвертого чи п'ятого технологічного укладу, то переважно за умов отримання охоронних документів на об'єкти промислової власності на території України, закріплюючи своє монопольне становище у виробництві певних товарів.

Отже, для інвестиційної безпеки, як зазначає С. Наришкін, важливим є баланс між прагненням збільшити обсяги залучених інвестицій та необхідністю спрямовувати їх у високотехнологічні

¹¹⁸ Бабець І.Г. Науково-технічна складова інвестиційної безпеки регіонів України в умовах євроінтеграції. Економічний вісник університету: зб. наук. праць учених та аспірантів. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет ім. Григорія Сковороди», 2012. Вип. 18/2. 364 с., с. 8-14.

¹¹⁹ Балацкий Е. «Нераспознанный бум» в динамике иностранных инвестиций в России. Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. <http://www.intertrends.ru/nin/eth/010.htm>.

галузі економіки, щоб іноземні інвестиції сприяли розвитку попиту на інноваційну продукцію вітчизняних виробників¹²⁰.

Таким чином, для оцінки інвестиційної безпеки держави доцільно використати як базову Методику розрахунку економічної безпеки України. Інтегральний показник інвестиційної безпеки соціально-економічної системи (держави чи регіону) можна визначити за формулою, аналогічною формулі (2.1):

$$I_{\text{Інв.безп}} = \sum_{i=1}^b a_i \times z_i, \quad (2.9)$$

де a_i – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний показник інвестиційної безпеки; z_i – нормалізовані значення фактичних значень індикаторів x_i .

З метою одержання коректних результатів оцінки необхідно удосконалити зазначену методику в частині формування системи індикаторів інвестиційної безпеки та процедури їх нормування (як було зазначено у підрозділі 2.1). З урахуванням сучасних світових тенденцій соціально-економічного розвитку та необхідності активізації в Україні науково-технологічних чинників економічного зростання, перелік індикаторів доповнено показниками, що дозволяють врахувати наукомісткість інвестицій.

Порогові значення індикаторів інвестиційної безпеки встановлюються з урахуванням досвіду європейських країн, зокрема постсоціалістичних, та результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних фахівців в сфері інвестиційної діяльності. При цьому, граничні значення індикаторів використовуються лише для оцінки динамічних тенденцій показників інвестиційної діяльності та їх стимулюючого чи дестимулюючого впливу на рівень інвестиційної безпеки. А з метою нормалізації фактичних значень індикаторів інвестиційної безпеки держави застосовуються мінімальні або максимальні значення відповідно для показників дестимуляторів чи стимуляторів за досліджуваний період.

¹²⁰Нарышкин С. Инвестиционная безопасность как фактор устойчивого экономического развития. Вопросы экономики. 2010. №5. С. 16–25.

З метою оцінки впливу ПІІ на стан інвестиційної безпеки використаємо функціональну залежність інтегрального показника інвестиційної безпеки держави від множини індикаторів, отриману в процесі обробки даних за допомогою моделі головних компонент в програмі «Статистика». Коефіцієнт чутливості (еластичності) розрахуємо на основі підходу, обґрунтованого Кібіткіним А. та Скотаренко О.¹²¹, за формулою:

$$K_q = \frac{\Delta I_{IB}}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{I_{IB}}, \quad (2.10)$$

де $\square I_{IB}$ – різниця між фактичним значенням інтегрального показника інвестиційної безпеки і значенням показника після зміни фактичного значення індикатора на 1%; $\square x_i$ – величина зміни фактичного значення індикатора; x_i – фактичне (початкове) значення індикатора, розраховане на основі даних статистики; I_{IB} – початкове значення інтегрального показника інвестиційної безпеки.

Застосування розглянутого підходу дозволить оцінити зміни рівня інвестиційної безпеки держави у певний момент часу (рік) внаслідок зміни індикаторів, що характеризують залучення ПІІ в економіку країни. Так, значення коефіцієнта чутливості покаже на скільки відсотків зміниться інтегральний показник інвестиційної безпеки держави, наприклад, при зміні індикатора «Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій» за інших рівних умов.

Узагальнюючі методичні підходи до визначення ролі ПІІ у формуванні інвестиційної безпеки держави, визначимо наступний алгоритм проведення нашого дослідження у другому розділі роботи: аналіз основних тенденцій інвестиційної діяльності та прямого іноземного інвестування в Україні; розрахунок фактичних та нормалізованих значень індикаторів інвестиційної безпеки

¹²¹Кібиткин А.И., Скотаренко О.В. Эконометрические методы оценки чувствительности экономической системы. Вестник МГТУ. 2010. №1. С. 22-26.

України; визначення інтегрального показника інвестиційної безпеки України та аналіз його динаміки за останні 10 років; визначення впливу ПІІ на стан інвестиційної безпеки України на основі оцінки чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів, що характеризують процес прямого іноземного інвестування в країні.

2.3. Методика оцінки ефективності використання інвестиційного потенціалу як чинника інвестиційної безпеки регіону

Реалізація завдань зміцнення інвестиційної безпеки держави залежить від здатності регіональних органів влади розвивати інвестиційний потенціал регіонів. Своєю чергою, інвестиційний потенціал регіону певною мірою визначається обсягом власних ресурсів місцевих бюджетів, які формуються за рахунок надходження податків, зборів та державних трансфертів, а також від можливостей отримання зовнішнього фінансування. Наявність в регіоні привабливих інвестиційних умов для ведення підприємницької діяльності, які обумовлені кількістю та якістю сировинних і трудових ресурсів, розміром ринку збуту, транспортною доступністю, витратами на дослідження та розробки, сприяє розвитку як внутрішнього підприємництва, так і надходженню зарубіжних інвестицій. Відповідно, рішення про участь у інвестиційних проектах приймається інвестором на основі детального вивчення всіх економічних, соціальних, екологічних та інституціональних умов, які склалися в регіоні і характеризують його інвестиційний потенціал та визначають інвестиційну привабливість для інвестора з точки зору організації підприємницької діяльності та її прибутковості.

Актуальність дослідження регіональних проблем залучення інвестиційних ресурсів, зокрема прямих іноземних інвестицій, обумовлена необхідністю вирішення проблем соціально-економічного розвитку в умовах обмеженого фінансування з

державного та місцевих бюджетів. Як зазначають фахівці, «реформування інвестиційного процесу на рівні кожного регіону є важливим, оскільки економічні умови для розвитку пріоритетних і перспективних галузей необхідно створювати на рівні територій»¹²². Отже, з точки зору забезпечення достатності ресурсів для сталого розвитку держави та її регіонів важливим є зміцнення та ефективне використання інвестиційного потенціалу, а для оптимізації співвідношення та раціонального розподілу фінансових ресурсів між економічною, соціальною та екологічною сферами в регіонах необхідною передумовою є ефективна регіональна інвестиційна політика.

У науковій літературі подаються різні визначення поняття «інвестиційний потенціал регіону», оскільки його сутність розглядається вченими з позицій різних підходів до дослідження інвестиційних процесів. Так, Герасимчук З. і Ткачук В. під поняттям «інвестиційний потенціал регіону» розуміють «максимальні можливості регіону щодо раціонального залучення та використання інвестиційних ресурсів з урахуванням природно-геополітичних та соціально-економічних передумов для здійснення інвестиційної діяльності з метою досягнення сталого розвитку регіону»¹²³.

Мірошниченко П. визначає інвестиційний потенціал регіону як «сукупність інвестиційних ресурсів суб'єктів господарської діяльності, що формують комплексну базу відтворення господарської і соціальної сфери життєдіяльності регіону на інноваційній основі з метою забезпечення стійкого економічного зростання»¹²⁴. Покатаєва К.П. окреслює інвестиційний потенціал як «сукупну здатність економіки регіону

¹²² Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В.С. Воротіна, Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2010. 288 с, с. 87.

¹²³ Герасимчук З.В., Ткачук В.Р. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення: Монографія. Луцьк: Надстиря, 2009. 232 с., с.15.

¹²⁴ Мірошниченко П.І. Активізація використання інвестиційного потенціалу регіону: автореф. дис. кандидата екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». Донецьк, 2007. 20 с., с. 12.

або держави здійснювати інвестиційну діяльність у всіх сферах, що охоплюють не тільки наявний інвестиційний капітал, але й сукупність об'єктивних передумов для інвестування»¹²⁵.

В структурі інвестиційного потенціалу виділяють економічну, соціальну, трудову, екологічну, споживчу, інституціональну, виробничу, інфраструктурну, природно-ресурсну, фінансову, інноваційну та правову складові. Як зазначає Олександренко І., величину та стан складових інвестиційного потенціалу обумовлюють відповідні до них фактори впливу. Відтворення інвестиційного потенціалу регіону відбувається під впливом факторів, що визначають його формування та використання з урахуванням взаємозв'язків між ними. Величина інвестиційного потенціалу залежить від кількості залучених інвестиційних ресурсів в економіку країни та від ефективності їх використання¹²⁶.

З іншого боку, вищенаведені групи факторів можуть здійснювати різний вплив на формування інвестиційного потенціалу. У зв'язку з цим, звернемо увагу на фактори, які формують інвестиційний потенціал (табл. 2.3) і розглядаються як чинники позитивного впливу. При цьому зауважимо, що недостатність чи практична відсутність окремих факторів, як, наприклад, стратегічно важливі види сировини чи кваліфіковані кадри в певній сфері діяльності, вже розглядається інвестором як негативний чинник. Тому, при послабленні формуючих факторів інвестор все більше уваги приділятиме деструктивним факторам, які стримують ефективне використання інвестиційного потенціалу: застаріла матеріально-технічна база, недосконале інституційне середовище, політична нестабільність.

¹²⁵ Покатасва К.П. Теоретичні аспекти визначення категорії «інвестиційний потенціал» та «інвестиційна привабливість». Комунальне господарство міст : Науково-технічний збірник. Вип. 75. 2007. С. 262-268. URL: <http://www.eprints.ksame.kharkov.ua/1542/1>.

¹²⁶ Олександренко І.В. Оцінювання впливу прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток регіону. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2009. № 4. С. 134-142, с. 136.

Фактори, що впливають на інвестиційний потенціал регіонів України¹²⁷

<i>Фактори, що формують інвестиційний потенціал</i>	<i>Фактори, що перешкоджають розкриттю інвестиційного потенціалу</i>
<p>Наявність природних ресурсів</p> <p>Потенційно висока ємність ринку</p> <p>Вигідне географічне розташування</p> <p>Низька вартість робочої сили</p> <p>Наявність кваліфікованих працівників</p> <p>Високий потенціал у наукомістких галузях</p> <p>Невисокі екологічні стандарти</p> <p>Розвиненість транспортних сполучень</p>	<p>Політичні ризики</p> <p>Низька продуктивність праці</p> <p>Недосконала нормативно-правова база</p> <p>Висока зношеність основних фондів</p> <p>Корупція та неефективні інституції</p> <p>Висока матеріаломісткість та енергомісткість продукції</p> <p>Низький рівень розвитку інфраструктури</p>

Узагальнюючи підходи щодо трактування сутності інвестиційного потенціалу регіону, цю категорію визначимо як здатність регіону забезпечити максимально можливі темпи зростання виробництва матеріальних і нематеріальних благ у відповідності до потреб ринку на основі залучення оптимального обсягу інвестиційних ресурсів та їх ефективного використання з урахуванням природних, економічних, соціально-демографічних та науково-технічних факторів. З точки зору змістовного наповнення, інвестиційний потенціал тісно пов'язаний з інвестиційною безпекою регіону.

Багатовимірність інвестиційного потенціалу та інвестиційної безпеки як економічних категорій обумовлює те, що вони описують одну і ту ж проблему, тобто інвестиційні можливості регіонального розвитку. У випадку інвестиційної безпеки - це ступінь достатності та надійності залучених

¹²⁷ Скороход І. С., Ліповська-Маковецька Н. І. Інвестиційний потенціал як фактор розвитку екологічних послуг. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 10. С. 194-198, с. 195.

інвестиційних ресурсів для забезпечення реалізації інтересів регіону під впливом зовнішніх та внутрішніх загроз, тоді як для інвестиційного потенціалу – йдеться про наявні ресурси та ефективність їх використання як фактору соціально-економічного розвитку на регіональному рівні.

Разом з цим вважаємо, що інвестиційна безпека, яка визначає ступінь відповідності обсягів вкладеного капіталу, його галузевої та інституційної структури критеріям економічної безпеки, є ширшим поняттям, порівняно з інвестиційним потенціалом, що характеризує ситуацію в регіоні з точки зору наявних інвестиційних можливостей та факторних умов регіонального розвитку. Проте, стан інвестиційної безпеки в певний момент часу слід розглядати як результат використання інвестиційного потенціалу регіону, який визначається рівнем інвестиційного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. При цьому, з точки зору економічної безпеки важливим критерієм вважаємо збалансованість залучених вітчизняних та іноземних інвестицій, ступінь їх впливу на трансформаційні процеси в регіональній економіці та стимулювання зростання продуктивності праці.

Зміцнення інвестиційної безпеки на основі підвищення ефективності використання інвестиційного потенціалу та покращення структури залучених інвестицій позитивно впливає на рівень науково-технологічної, виробничої та зовнішньоекономічної безпеки регіону, оскільки інвестування в підприємства високотехнологічних галузей промисловості активізує інноваційну, науково-дослідну та дослідно-конструкторську діяльність, забезпечує зменшення виробничих витрат і, як результат, підвищує конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках.

Будь-яка регіональна економічна підсистема є відкритою і обов'язково взаємодіє з іншими подібними відкритими економічними системами. Вказані властивості системи забезпечують трансформацію її структури у випадку зміни, вилучення чи введення окремих елементів або порушення

взаємозв'язків між ними. Тобто, адекватна реакція на зміни зовнішнього середовища, здатність не лише адаптуватися до змінних умов взаємодії з іншими системами, а й перетворювати загрози на можливості розвитку є передумовою переходу системи до вищого рівня ефективності функціонування. Відповідно, розвиток системи характеризується переходом від одного рівноважного стану до іншого - якісно вищого, при якому відбувається покращення якісних характеристик певних елементів, зміцнення взаємозв'язків між елементами системи та елементами інших систем.

Отже, економічну безпеку регіону з позицій системного підходу будемо розглядати як процес системного перетворення, перехід до нової структури об'єкта, що забезпечує якісно новий, більш високий рівень ефективності використання ресурсного потенціалу системи. Згідно такого підходу, інвестиційна безпека асоціюється з переходом кількісних змін в якісні, а соціально-економічна система характеризується зміною одного якісного стану іншим.

Важлива роль у забезпеченні економічної безпеки регіону відводиться регіональній інвестиційній політиці, без якої не можливо успішно реалізувати програми економічного, соціального та екологічного розвитку. Від раціональної інвестиційної політики, як зазначає Цанько О., значною мірою залежить зростання виробничого потенціалу країни, темпи економічного зростання, збільшення обсягів та якості виробництва матеріальних і духовних благ, розвиток інфраструктури¹²⁸.

Розглядаючи прямі іноземні інвестиції як важливий каталізатор зростання економіки та джерело отримання нових ефективних способів управління і маркетингу, Кришталь Т., Лаглер К., Підвальна О. підкреслюють важливість залучення таких

¹²⁸ Цанько О. Принципи сталого розвитку і проблеми формування державної інвестиційної політики. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 4 (53). Ч. 2. С. 189-196, с. 193.

прямих інвестицій, які орієнтовані на розвиток потенціалу місцевої промисловості, створення кластерів до технологічних ланцюжків. Вчені вважають найбільш готовими для отримання прямих інвестицій в нашій країні такі сфери діяльності: торгівлі мережі; будівництво бізнес-інфраструктури; кластер, заснований на переробці сільгосппродукції; кластер, який базується на виробництві плодоовочевої продукції; зерновий кластер; виробництво будівельних матеріалів; машинобудування¹²⁹.

Важливими чинниками формування інвестиційного потенціалу регіону як основи інвестиційної безпеки є обсяг і структура вітчизняних та іноземних інвестицій, які відіграють важливу роль у забезпеченні реалізації економічних, соціальних, екологічних інтересів регіону. Крім цього, інвестиційну сферу необхідно досліджувати з урахуванням ефективності використання наявного інвестиційного потенціалу, що дозволяє робити висновки про рівень віддачі вкладеного капіталу.

З цією метою доцільно сформувати систему показників для дослідження інвестиційної складової економічної безпеки регіону з урахуванням можливостей оцінки:

1) обсягів капітальних інвестицій та ПІІ по відношенню до ВРП, що дозволяє загалом охарактеризувати наявні в регіоні інвестиційні ресурси в певний період часу;

2) структури прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності, які визначають спеціалізацію регіону та стимулюють його сталий розвиток;

3) ефективності капітальних інвестицій, джерелом фінансування яких також є кошти іноземних інвесторів, що вкладені в галузі спеціалізації регіону та у пріоритетні види економічної діяльності відповідно до концепції сталого розвитку.

¹²⁹ Кришталь Т.М., Лаглер К., Підвальна О.Г. Інвестиційний потенціал регіону як основа забезпечення його сталого розвитку. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2018. № 5 (90). С. 13-18, с. 14.

Загальну оцінку наявності інвестиційних ресурсів в регіоні дозволяють отримати такі показники: відношення капітальних інвестицій до ВРП виражене у %; відношення ПІ до ВРП, %. Для оцінки структури ПІ відповідно до критеріїв економічної безпеки можемо використовувати доступні статистичні дані про залишки інвестицій за видами економічної діяльності і розрахувати такі показники: частка галузі спеціалізації у загальних обсягах ПІ, %; частка наукомістких видів економічної діяльності (ВЕД) у загальних обсягах ПІ, %; частка соціально-орієнтованих ВЕД у загальних обсягах ПІ, %.

У науковій літературі для оцінки інвестиційної активності та інвестиційного клімату пропонується використовувати виробничу функцію Кобба-Дугласа, яка описує залежність обсягів виробленого продукту (національного доходу) від зміни факторів праці та капіталу¹³⁰.

Грунтуючись на взаємозв'язку основних змінних в моделі виробничої функції, пропонуємо оцінювати ефективність використання капітальних інвестицій для регіональної економіки в контексті економічної безпеки за допомогою таких показників: відношення валової доданої вартості (ВДВ) до капітальних інвестицій в галузь спеціалізації; відношення ВДВ до капітальних інвестицій в наукомістких ВЕД; відношення ВДВ до капітальних інвестицій у соціально-орієнтовані ВЕД.

З метою дослідження динаміки ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону та порівняння теперішнього стану з попередніми періодами доцільно визначати інтегральний показник. Методика розрахунку інтегрального показника економічної безпеки держави, детально описана нами у підрозділі 2.1, може бути застосована і на регіональному рівні та для дослідження процесів сталого розвитку регіону чи галузі, про що

¹³⁰ Шукін О.І., Целіна Н.О., Дерев'янка Я.М. Методичні підходи оцінки інвестиційного потенціалу регіону. Економічний вісник Донбасу. 2008. №1. С. 79-90, с. 87.

свідчать наукові публікації Бабець І.¹³¹, Герасимчук З.¹³² Сухорукова А. та Харазішвілі М.¹³³. Ґрунтуючись на методичних підходах, викладених в зазначених працях, для розрахунку інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону використаємо формулу:

$$I_{EIT} = \sum a_i \times z_i, \quad (2.11)$$

де a_i – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний показник ефективності використання інвестиційного потенціалу; z_i – нормалізовані значення показників ефективності інвестиційної діяльності x_i .

Всі показники інвестиційної діяльності, які ми запропонували включити до системи показників ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону, є показниками-стимуляторами соціально-економічного розвитку, тобто збільшення їх значень позитивно впливає на розвиток регіону. Тому для визначення нормалізованих (стандартизованих) значень використаємо методичний підхід до нормування, що передбачає розрахунок співвідношення:

$$z_i = x_i / k_{норм}, \quad k_{норм} = x_{max}, \quad (2.12)$$

де x_i – фактичне значення показника, розраховане за даними статистики; $k_{норм}$ – нормувальний коефіцієнт; x_{max} – максимальне фактичне значення показника в регіоні за досліджуваний період¹³⁴.

¹³¹ Бабець І. Г., Сергієнко С. В. Проблеми методології дослідження сталого розвитку регіону в контексті економічної безпеки. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22(1). С. 121-127; Бабець І. Проблеми забезпечення фінансової безпеки Львівської області. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць, 2013. Вип. 2. С. 191-202.

¹³² Герасимчук З.В., Ткачук В.Р. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення: Монографія. Луцьк: Надстиря, 2009. 232 с.

¹³³ Сухоруков А., Харазішвілі Ю. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. Банківська справа. 2011. № 4. С. 13-32; Сухоруков А. Методологія оцінки рівня економічної безпеки. URL: <http://www.niisp.gov.ua/articles/61/>.

¹³⁴ Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В.І. Проблеми оцінки та інтегральні індекси сталого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки. Економіка України. 2017. № 2. С. 3-23, с. 9.

Для розрахунку вагових коефіцієнтів доцільно використати підхід, який базується на основі моделі головних компонент та ковної матриці:

$$C_i \times D_i = \begin{pmatrix} d_1 c_{i1} + d_2 c_{i2} + \dots + d_j c_{ij} \\ d_1 c_{i21} + d_2 c_{i22} + \dots + d_j c_{i2j} \\ \dots \\ d_1 c_{ij1} + d_2 c_{ij2} + \dots + d_j c_{ijj} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \dots \\ w_j \end{pmatrix}, \quad a_i = \frac{w_i}{\sum w_j},$$

де C – матриця абсолютних величин факторних навантажень; D – вектор-матриця дисперсій; a – вагові коефіцієнти; c і d – елементи матриць C і D ; w – результуючий вклад i -го індикатора в інтегральний показник¹³⁵.

Значення інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу змінюється від 0 до 1, при цьому, чим більше його значення, тим вища ефективність. Вагові коефіцієнти також мають значення в інтервалі від 0 до 1, але їхня сума дорівнює 1. Чим більше значення вагового коефіцієнта, тим вагомішим є внесок показника, вагу якого він вимірює, у формування інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу.

Забезпечення достатнього обсягу інвестиційних ресурсів для сталого розвитку регіону значною мірою залежить від інвестиційної привабливості та створення сприятливого інвестиційного клімату для іноземних інвесторів. Тому важливим етапом розробки стратегії залучення ПІІ в економіку регіону є оцінка внутрішнього та зовнішнього середовища з точки зору його привабливості для розміщення капіталу зарубіжним інвестором. Таку оцінку проводять із застосуванням стратегічного аналізу на основі методики SWOT.

В науковій літературі SWOT-аналіз використовується як складова маркетингового комплексу оцінки інвестиційної

¹³⁵ Харазішвілі Ю.М., Дронь В.С. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави. Банківська справа. 2015. № 1 (133). С. 3–21.

привабливості території¹³⁶, для оцінки інвестиційної складової економічної безпеки регіону для іноземних інвесторів¹³⁷ та обґрунтування напрямів покращення інвестиційної привабливості регіону з урахуванням «м'яких» та «жорстких» факторів інвестиційної діяльності¹³⁸.

Сутність SWOT-аналізу полягає у виділенні основних факторів, які формують внутрішнє та зовнішнє середовище регіону, і відповідно до цього виділяють сильні та слабкі сторони, можливості та загрози. Внутрішнє середовище характеризують сильні (strengths) та слабкі (weaknesses) сторони регіону, а для характеристики зовнішнього середовища аналізують можливості (opportunities) та загрози (threats).

З позицій дослідження інвестиційної привабливості території, Зубков Р. до сильних сторін регіону відносить чинники, які безпосередньо впливають на здатність залучити інвестиційний капітал, а до слабких сторін - чинники, які негативно впливають на інвестиційний клімат регіону. Існуючі можливості характеризуються чинниками, які є наявні або можливі в майбутньому та сприяють залученню інвестицій. До загроз відносяться фактори, які перешкоджають розвитку регіону та залученню інвестицій¹³⁹.

¹³⁶ Зубков Р.С. Маркетингова складова комплексної оцінки інвестиційної привабливості Миколаївського регіону. Бізнес-навігатор. 2012. №1 (27). С. 189-194, с. 192.

¹³⁷ Олійник Н.М., Корчевська Л.О., Макаренко С.М. Оцінка інвестиційної складової економічної безпеки Херсонської області з метою залучення міжнародних проектів. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 1. С. 130-134, с. 133.

¹³⁸ Кукса В.М. Стан та напрями покращення інвестиційної привабливості Черкаського регіону. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2015. Вип. 2. С. 233-240.

¹³⁹ Зубков Р.С. Маркетингова складова комплексної оцінки інвестиційної привабливості Миколаївського регіону. Бізнес-навігатор. 2012. №1 (27). С. 189-194, с. 192.

В дослідженнях вітчизняних вчених¹⁴⁰ використовується різноманітний перелік факторів інвестиційної привабливості чи інвестиційного потенціалу, що обумовлене відмінностями мети та завдань, які поставлені вченими. Проте, є фактори, які найчастіше зустрічаються у переліку характеристик сильних та слабких сторін, можливостей та загроз при оцінці інвестиційного потенціалу чи привабливості регіону для інвесторів.

Загалом, сильні сторони регіону в контексті інвестиційної привабливості характеризуються факторами, які відображають:

- високий розвиток наукового, туристичного, аграрного потенціалу (тобто потужної галузі чи галузей спеціалізації) та інфраструктури;
- забезпеченість сировинними ресурсами, сприятливі кліматичні умови;
- наявність привабливих ринкових ніш, географічне розташування по відношенню до кордонів, джерел сировини чи перспективних ринків;
- наявність резервів для розвитку малого й середнього бізнесу.

Слабкі сторони регіону з точки зору інвестора визначаються за допомогою таких факторів:

- складна демографічна ситуація та зменшення чисельності населення працездатного віку;
- недостатня кількість кваліфікованих працівників або невідповідність кваліфікації вимогам інвестора;
- висока ресурсомісткість виробництва, технологічна відсталість промислових підприємств;
- нерозвиненість інфраструктури (транспортної, бізнесової, комунальної та ін.);
- корупція та високий рівень тінізації економіки.

¹⁴⁰ Біловодська О.А., Мельник Ю.М. Оцінка маркетингової привабливості регіону згідно з концепцією сталого розвитку. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 3. С. 242-255, с. 246.

Можливості регіону в контексті залучення інвестицій переважно пов'язуються з:

- участю у міжнародних інвестиційних та інноваційних проектах;
- необхідністю прогресивних змін у нормативно-правовому регулюванні інвестиційної діяльності;
- державною підтримкою перспективних галузей і секторів в регіоні;
- використанням ресурсозберігаючих технологій;
- ефективним використанням геоекономічного положення та транспортних коридорів.

Серед деструктивних чинників інвестиційної діяльності регіону найчастіше визначаються такі:

- неефективні інституції та нестабільне законодавство, відсутність дієвих механізмів реалізації законодавчих норм;
- посилення імпортої залежності регіональної економіки;
- зростання конкуренції внаслідок посилення конкурентних позицій товаровиробників з інших регіонів;
- підвищення цін на енергоресурси та іншу сировину;
- зниження попиту на зовнішніх ринках на продукцію галузей спеціалізації регіону.

SWOT-аналіз дозволяє виявити взаємозв'язки між «внутрішніми» (сильні та слабкі сторони) та «зовнішніми» (можливості та загрози) факторами, які мають стратегічне значення для регіону¹⁴¹. Для цього будують матрицю SWOT-аналізу, в якій вказуються фактори за кожною складовою і здійснюється їхня оцінка в балах. Також для кожного фактора зазначається його вагомість, а результуюча оцінка за кожним фактором розраховується як добуток бальної оцінки на її вагу¹⁴². Відповідно,

¹⁴¹ Замора О.І., Ярема Л.В. Проблеми і перспективи розвитку соціально-економічної сфери регіону. Агросвіт. 2017. № 6. С. 13-16, с. 14.

¹⁴² Акулюшина М.О. Застосування методики SWOT-аналізу при плануванні інвестиційно-інноваційних процесів на підприємстві. Технологический аудит и резервы производства. 2015. № 1/6(21). С. 8-13.

загальна сума цих результуючих оцінок за кожною складовою матриці дає загальну оцінку сильних сторін, слабких сторін, можливостей та загроз (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Матриця SWOT-аналізу та принцип оцінювання її складових

Сильні сторони	V_i	R_i	$W_i=V_i*R_i$	Слабкі сторони	V_m	R_m	$W_m=V_m*R_m$
Фактор 1.1 Фактор 1.2 Фактор 1.i				Фактор 2.1 Фактор 2.2 Фактор 2.m			
Підсумкова оцінка	$\sum V_i$	1	$\sum W_i$		$\sum V_m$	1	$\sum W_m$
Можливості	V_n	R_n	$W_n=V_n*R_n$	Загрози	V_p	R_p	$W_p=V_p*R_p$
Фактор 3.1 Фактор 3.2 Фактор 3.n				Фактор 4.1 Фактор 4.2 Фактор 4.p			
Підсумкова оцінка	$\sum V_n$	1	$\sum W_n$		$\sum V_p$	1	$\sum W_p$

З метою проведення бальної оцінки факторів доцільно використати методичні підходи, які запропоновані в працях вчених. Зубков Р. рекомендує використовувати таку шкалу:

1 бал - дуже низький вплив сильних і слабких сторін території на використання можливостей та подолання загроз для залучення інвестицій;

2 бали - середній вплив сильних і слабких сторін території на використання можливостей та подолання загроз для залучення інвестицій;

3 бали - дуже високий вплив сильних і слабких сторін території на використання можливостей та подолання загроз для залучення інвестицій¹⁴³.

Наумова М. при проведенні SWOT-аналізу розвитку соціального підприємництва використовує підхід до ранжування факторів за ступенем зростання значущості відповідно до впливу фактора на об'єкт дослідження, з оцінкою факторів за п'ятибальною шкалою, тобто від 1 до 5 балів (1 – незначний вплив, 2 – помірний вплив, 3 – помітний вплив, 4 – значний вплив, 5 – сильний вплив)¹⁴⁴. Саме такий розподіл балів залежно від прояву факторів вважаємо за доцільне застосувати в нашому дослідженні при проведенні SWOT-аналізу інвестиційної привабливості регіону для іноземного інвестора. З огляду на загальну підсумкову оцінку кожної складової SWOT-аналізу будемо визначати стратегічні напрями покращення інвестиційного клімату в регіоні та залучення прямих іноземних інвестицій.

Результати розрахунку інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу згідно методики, обґрунтованої у цьому підрозділі, використаємо для проведення стратегічного аналізу інвестиційної привабливості регіону з точки зору іноземного інвестора в частині формування оцінок внутрішнього середовища.

2.4. Методи дослідження зовнішньоекономічної діяльності АПК з урахуванням критеріїв економічної безпеки

Особливості розвитку зовнішньоекономічної діяльності агропромислових підприємств та проблеми раціоналізації експортно-імпортової діяльності в аграрному секторі обумовлюють

¹⁴³Зубков Р.С. Маркетингова складова комплексної оцінки інвестиційної привабливості Миколаївського регіону. Бізнес-навігатор. 2012. №1 (27). С. 189-194, с. 192.

¹⁴⁴ Наумова М. Перспективи і проблеми розвитку соціального підприємництва в Україні. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. 2016. №8(185). С. 13-22, с. 16.

актуальність застосування для дослідження цих процесів комплексної методики, яка повинна включати не лише розрахунок динамічних і структурних показників зовнішньої торгівлі, а й порівняння їх значень із критеріями економічної безпеки та оцінку ефективності зовнішньоекономічної діяльності в агропромисловому комплексі.

Загалом, ефективність визначається на рівні окремих юридичних та фізичних осіб шляхом співставлення витрат і результатів. Що стосується проведення досліджень на макрорівні, то розрахунки ефективності зовнішньої торгівлі базуються на міркуваннях про пріоритетність експорту готової продукції у порівнянні із сировинною, а оцінка результату ЗЕД визначається прибутками від зовнішньої торгівлі.

Суспільні явища, процеси і поняття, що їх характеризують, знаходяться в постійному діалектичному розвитку. Змінюються принципи, критерії, механізми функціонування і регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Тому дослідження зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами необхідно проводити з урахуванням ретроспективної динаміки, оцінюючи ступінь прояву (послаблення чи загострення) відповідних загроз, їх вплив на зміну основних показників економічної безпеки досліджуваної галузі. Таким чином, застосування принципу «розвитку» у дослідженні зовнішньоекономічної діяльності АПК дозволяє врахувати особливості її формування під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників упродовж тривалого часу та, на цій основі, спрогнозувати динаміку основних показників на найближчу перспективу. Відповідно, запропонуємо алгоритм дослідження стану та ефективності зовнішньоекономічної діяльності АПК в контексті економічної безпеки (рис. 2.2).

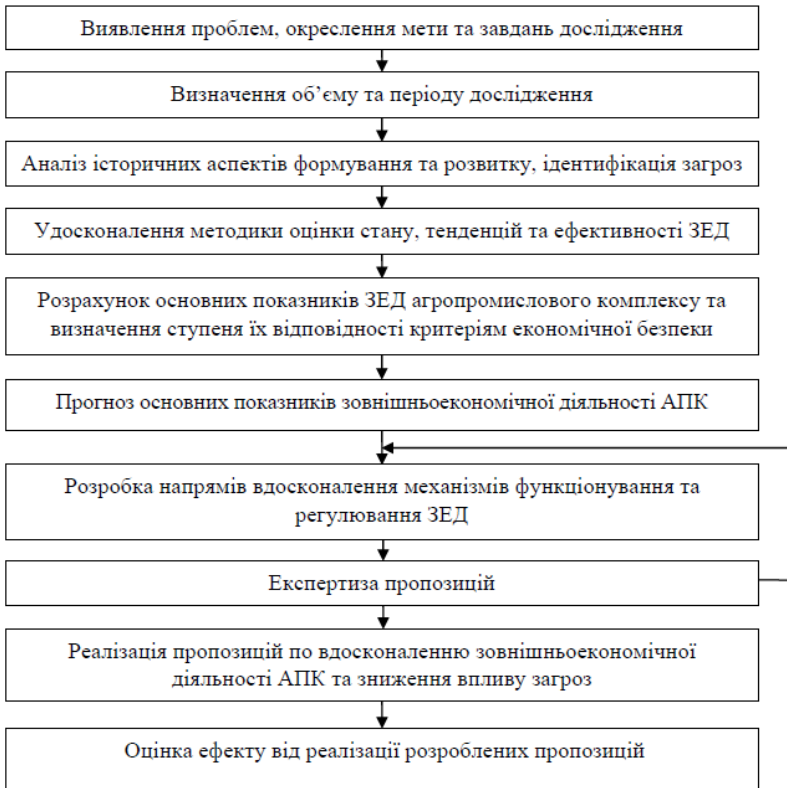

Рис. 2.2. Алгоритм дослідження стану зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу з урахуванням критеріїв економічної безпеки

Специфіка зовнішньоекономічної діяльності АПК обумовлює процес дослідження, який має охоплювати не тільки загальні питання умов та ефективності зовнішньоекономічних зв'язків, товарної та географічної диверсифікації, державного регулювання, але й проблеми прогнозування, удосконалення подальшого розвитку ЗЕД агропромислового комплексу, перспективних напрямів державного регулювання, управління ризиками. Тому система методів дослідження стану та ефективності ЗЕД має включати комплекс різнобічних методів економічних досліджень (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Система методів дослідження стану, ефективності ЗЕД та державного регулювання в цій галузі

Назва методу	Сфера використання	Мета використання	Переваги	Недоліки
SWOT-аналіз	Визначення факторів, що здійснюють вплив на функціонування та розвиток ЗЕД	Визначення позитивних та негативних факторів для розвитку експортного потенціалу АПК	Формування системи внутрішніх та зовнішніх загроз для розвитку ЗЕД	Відносна доля суб'єктивізму в процесі визначення факторів впливу
Кореляційний аналіз	Дослідження залежності об'єму експорту від факторів мікросередовища та макросередовища	Визначення факторів, які в найбільшій мірі впливають на об'єми експорту аграрної продукції	Крім вимірювання ступеню та тісноти зв'язку між факторами, встановлюється також форма та напрямок зв'язку	Результат залежить від обраних факторів. Складні та трудомісткі розрахунки
Рейтинго-економічний метод	Визначення перспективної товарної структури експорту та імпорту	Визначення експертами ефективної структури експорту та імпорту товарів АПК	Крім кількісних показників враховуються і якісні показники	Впливає на результат склад залучених до опитування спеціалістів
Оцінка економічних ризиків	Розрахунок впливу ризику на ефективність ЗЕД агропромислових підприємств	Формування системи кількісних та якісних показників, що визначають ризик та оцінка його значущості	Оцінка ризику ефективного функціонування підприємств АПК в ЗЕД, можливість зниження вірогідності збитків	Певна доля суб'єктивізму в процесі визначення та оцінки ризиків
Експертний метод	Передбачення експертами результатів розвитку явища, що досліджується	Розробка прогнозу розвитку експортної діяльності в АПК в довгостроковому періоді	Дозволяє оцінити та проаналізувати явище в умовах невизначеності та постійної зміни ситуації	Вплив на результат експертизи складу спеціалістів, що беруть участь в опитуванні

Інформаційною базою даного дослідження, в першу чергу, є статистична інформація Державної служби статистики України, а саме статистичні збірники: Зовнішня торгівля України товарами та послугами, Сільське господарство України, Статистичний щорічник України за ряд років. Наукові дослідження, пов'язані з удосконаленням зовнішньоекономічної діяльності, методично обов'язково мають опиратись на товарну номенклатуру ЗЕД. Аналіз практики здійснення експортно-імпортних операцій в агропромисловому комплексі передбачає вивчення ринків двох груп товарів:

- сільськогосподарська продукція аграрних товаровиробників формує аграрні ринки та належить за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі УКТ ЗЕД) до розділу I – «Живі тварини та продукція тваринного походження» (групи товарів за кодами УКТ ЗЕД 01-05), до розділу II – «Продукція рослинного походження» (групи товарів за кодами УКТ ЗЕД 06-14), до розділу III – «Жири і масла тваринного та рослинного походження» (група за кодом УКТ ЗЕД 15).

- продукція харчової промисловості, що належить до розділу IV – «Готові харчові продукти з м'яса, риби, алкогольні та безалкогольні напої і оцет, тютюн та його замітники» (групи товарів за кодами УКТ ЗЕД 16-24).

Інформаційною базою дослідження також є законодавчі акти України щодо регулювання ЗЕД, дані Міністерства аграрної політики України, зокрема аналітичні розробки Міністерства, інформаційні матеріали Світової організації торгівлі, Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) та інших організацій ООН, Європейської комісії, а також матеріали досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, опубліковані у періодичних виданнях та розміщені в мережі Інтернет. Використання інтернет-джерел із сайтів www.rada.gov.ua, www.weforum.org, www.ukrdzi.com.ua, www.ukrstat.gov.ua, www.fao.org, www.me.gov.ua дозволяє одержати інформацію про законодавчі акти, виявити рівень цін на продукти на світових ринках, отримати оцінку міжнародної конкурентоспроможності АПК України, окреслити тенденції розвитку світового ринку агропродовольчої продукції.

Разом з тим, дані статистичної звітності та інтернет-джерел з об'єктивних причин не можуть достовірно та повно характеризувати стан АПК, недостатньо інформації про розміри та структуру вкладень в виробництво експортоорієнтованої продукції, асортимент та структуру експорту та імпорту. Крім того, в різних джерелах дані зі світового виробництва агропромислової продукції, об'єму зовнішньої торгівлі продукцією АПК відрізняються.

Багато дослідників обмежують перелік показників ефективності зовнішньоекономічних зв'язків обсягом експорту, імпорту, товарообігу і зовнішньоторговельного сальдо. З таким поглядом на цю проблему не можна погодитися, тому що оцінку ефективності зовнішньоекономічної діяльності неможливо дати за допомогою зазначених показників, оскільки вони характеризують лише обсяги, а не ефективність.

Зовнішньоекономічна діяльність агропромислового комплексу, як і будь-якої економічної системи, характеризується за допомогою сукупності кількісних та якісних, абсолютних та відносних економічних показників (рис. 2.3).

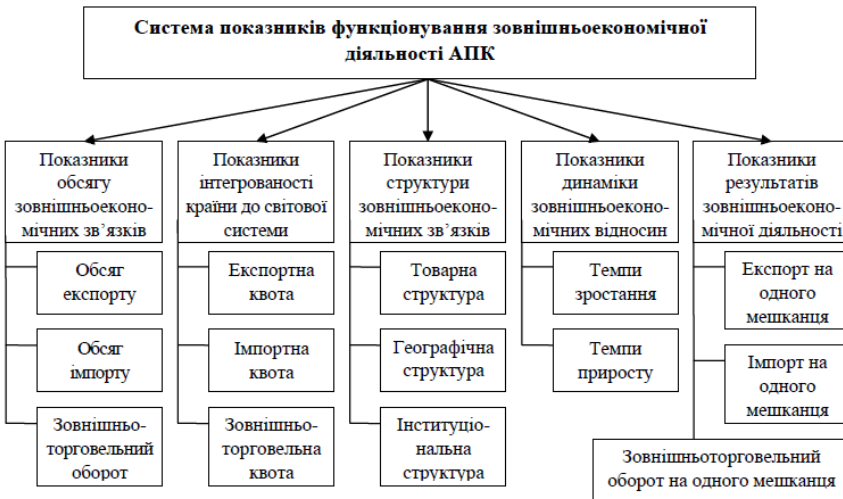

Рис. 2.3. Система показників, які використовують для аналізу зовнішньоекономічної діяльності¹⁴⁵

¹⁴⁵Складено за: Цьомик Ю.В. Критерії та показники оцінки ефективності зовнішньоекономічної системи країни. Економіка и управление. 2005. №6. С. 48-52;

Зовнішньоекономічна діяльність країни характеризується такими показниками, як обсяг експорту та імпорту товарів, зовнішньоторговельний оборот за певний період часу (6 місяців, 1 рік).

З метою оцінки ступеня інтегрованості національної економіки у світове господарство розраховують експортну квоту, імпортну квоту та зовнішньоторговельну квоту. Експортна залежність країни визначається показником експортної квоти, яка розраховується як відношення обсягів експорту (Е) до вартості валового внутрішнього продукту (ВВП) у відсотках¹⁴⁶. Застосовуючи такий підхід для оцінки зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу, будемо визначати експортну квоту як відношення експорту продукції АПК до валової доданої вартості в цій сфері за відповідний період у відсотках:

$$K_E = E/ВДВ * 100\%. \quad (2.14)$$

Імпортна квота, як співвідношення обсягу імпорту (І) до вартості ВВП, у випадку оцінки імпортної залежності агропромислового комплексу буде розраховуватися на основі відношення обсягів імпорту продукції АПК до валової доданої вартості в цій сфері у відсотках:

$$K_I = I/ВДВ * 100\%. \quad (2.15)$$

Аналогічний підхід застосуємо й до розрахунку зовнішньоторговельної квоти АПК, яку будемо визначати як відношення половини сумарного обсягу експорту та імпорту до валової доданої вартості в цій сфері у відсотках:

$$K_3 = 1/2(E + I)/ВДВ * 100\%. \quad (2.16)$$

Григорова-Беренда Л. І., Шуба М.В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі : навчальний посібник. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. 136 с.; Хоменко Т.Ю., Круш П.В. Методичні підходи до оцінки ефективності управління зовнішньоекономічною діяльністю. Актуальні проблеми економіки та управління. 2017. №11. URL: http://ela.kpi.ua/bitstream/-123456789/22596/1/2017-11_4-08.pdf.

¹⁴⁶ Хоменко Т.Ю., Круш П.В. Методичні підходи до оцінки ефективності управління зовнішньоекономічною діяльністю. Актуальні проблеми економіки та управління. 2017. №11. URL: http://ela.kpi.ua/bitstream/-123456789/22596/1/2017-11_4-08.pdf.

Для характеристики структури зовнішньоекономічних зв'язків застосовують показники товарної та географічної структури міжнародної торгівлі. Частка відповідних товарів у структурі міжнародної торгівлі дозволяє робити висновки про рівень економічного розвитку галузі чи виду економічної діяльності. Наприклад, переважання у структурі експорту товарів з відносно високим рівнем доданої вартості свідчить про ефективність функціонування та інтенсивний розвиток досліджуваної галузі. У випадку переважання в структурі експорту сировинних товарів і напівфабрикатів можемо зробити висновок про екстенсивний розвиток галузі.

Аналіз географічної структури зовнішньої торгівлі дозволить оцінити ступінь диверсифікованості та глибину зовнішньоекономічних зв'язків АПК з країнами-партнерами, а також визначити залежність національної економіки від експорту власних товарів на ринки окремих країн чи залежність від імпорту основних країн-імпортерів певних видів товарів (наприклад, продуктів харчування).

Для дослідження зовнішньої торгівлі АПК доцільно використовувати динамічні показники зовнішньоекономічних відносин, які поділяють на два види: темпи росту та темпи приросту. До показників, що дозволяють оцінити темпи росту, відносяться такі:

$$\text{- темпи росту експорту: } T_{p.e.} = \frac{E_{зв.p.}}{E_{б.p.}} * 100\%, \quad (2.17)$$

де $T_{p.e.}$ – темпи росту експорту, $E_{зв.p.}$ – обсяг експорту в звітному році, $E_{б.p.}$ – обсяг експорту в базисному році;

$$\text{- темпи росту імпорту: } T_{p.i.} = \frac{I_{зв.p.}}{I_{б.p.}} * 100\%, \quad (2.18)$$

де $T_{p.i.}$ – темпи росту імпорту, $I_{зв.p.}$ – обсяг імпорту в звітному році, $I_{б.p.}$ – обсяг імпорту в базисному році;

- темпи росту зовнішньоторговельного обороту:

$$T_{p.зт.об.} = \frac{ЗТО_{зв.р.}}{ЗТО_{б.р.}} * 100\%, \quad (2.19)$$

де $T_{p.зт.об.}$ – темпи росту зовнішньоторговельного обороту, $ЗТО_{зв.р.}$ – зовнішньоторговельний оборот в звітному періоді, $I_{б.р.}$ – зовнішньоторговельний оборот в базисному періоді.

До показників темпів приросту зовнішньої торгівлі відносяться: темпи приросту експорту, темпи приросту імпорту, темпи приросту зовнішньоторговельного обороту. Зазначені показники розраховуються як різниця між темпами росту в звітному періоді і темпами росту в базовому періоді досліджуваних показників.

З метою кількісної та якісної оцінки стану зовнішньої торгівлі застосовують показники результативності: експорт, імпорт, зовнішньоторговельний оборот у розрахунку на одного мешканця. Ці показники розраховуються як відношення обсягу експорту (імпорту, зовнішньоторговельного обороту) до чисельності населення в країні.

До відносних показників зовнішньої торгівлі належать показники динаміки та результативності зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу, які були наведені на рисунку 2.3, а також наступні показники: коефіцієнт покриття експортом імпорту, індекс чистої торгівлі, коефіцієнт випередження та частку окремих країн світу у загальному обсязі експорту (імпорту) товарів (табл. 2.6).

Загальна характеристика та критерії оцінки відносних показників зовнішньої торгівлі

Назва показника	Позначення	Формула	Умовні позначення	Характеристика	Критерії оцінки
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	K_n	$E/I*100$	E – вартість вивезених товарів з території країни за звітний період I – вартість ввезених товарів на територію країни за звітний період	Показує у скільки разів вартість експорту перевищує вартість імпорту	(+) - експорт більше імпорту (-) - імпорт більше експорту
Індекс чистої торгівлі	$I_{чт}$	$(E_i - I_i) / (E_i + I_i)$	E_i - експорт i -го товару; I_i - імпорт i -го товару	Показує ступінь перевищення експорту (імпорту) над імпортом (експортом)	(+) – ступінь перевищення експорту над імпортом (-) – ступінь перевищення імпорту над експортом
Коефіцієнти випередження темпів росту валового експорту (імпорту) темпів росту ВВП	$K_{e(i)}$	$T_{e(i)} / T_{ВВП}$	$T_{e(i)}$ – темп росту валового експорту (імпорту) $T_{ВВП}$ – темп росту валового внутрішнього продукту	Характеризує випередження темпів росту експорту (імпорту) темпів росту ВВП	більше 100% - темпи росту $E(I)$ перевищують темпи росту ВВП; менше 100% - навпаки
Частка окремих країн світу у загальному обсязі експорту (імпорту) товарів	$Ч_{e(i)}$	E_k / E_w I_k / I_w	$E_k (I_k)$ – експорт (імпорт) певного товару окремої країни $E_w (I_w)$ – світовий експорт (імпорт) певного товару	Показує, яку частину експорту (імпорту) кожна з країн займає у загальному обсязі експорту (імпорту) країни	чим вищий, тим більше рівень спеціалізації (імпортної залежності) країни

Для більш детальної характеристики зовнішньоекономічної діяльності АПК можна використовувати спеціальні показники. Наприклад, показники, які характеризують відкритість аграрної економіки і відображаються через аналіз стану експорту та імпорту товарів. Головний показник відкритості економіки – коефіцієнт відкритості аграрного сектору економіки, який згідно критеріїв безпеки не повинен перевищувати 50%. Це важливо з точки зору продовольчої безпеки, що передбачає насичення внутрішнього ринку продовольством за рахунок вітчизняного виробництва та захист від експансії іноземних виробників продуктів харчування. Коефіцієнт відкритості визначається за формулою:

$$K = \frac{E_{a.l.} + I_{a.l.}}{P_{a.l.}}, \quad (2.20)$$

де K – коефіцієнт відкритості аграрного сектору економіки; $E_{a.l.}$ - експорт аграрної продукції (дол. США); $I_{a.l.}$ - імпорт аграрної продукції (дол. США); $P_{a.l.}$ - виробництво продукції сільського господарства в країні (дол. США).

Згідно методики, запропонованої Світовим Банком, для характеристики ступеня відкритості економіки використовується дещо інший критерій-частка експорту продукції у загальних обсягах виробництва цієї продукції в країні. Економіка умовно вважається закритою, якщо доля експорту в випуску продукції менше 10%, а відносно відкритою – 35%, що практично відповідає критеріям економічної безпеки, розглянутим нами у таблиці 2.1.

Для визначення переліку товарів АПК, експорт яких є найбільш доцільним, використовується показник, що розраховується як співвідношення частки певного виду експортованої сільськогосподарської продукції у загальному обсязі експорту продукції АПК до аналогічної частки у загальному світовому експорті. Зокрема, для розрахунку вказаного показника для зерна використовується така формула:

$$X = \frac{\frac{E_3^{UKR}}{E_{\Sigma \text{ агр.прод.}^{UKR}}}}{\frac{E_3^W}{E_{\Sigma \text{ агр.прод.}^W}}}, \quad (2.21)$$

де X – частка українського зерна в світовому його експорті; E_3^{UKR} – експорт зерна з України (дол. США); $E_{\square \text{ агр.прод.}^{UKR}}$ – загальний експорт аграрної продукції з України (дол. США); E_3^W – світовий експорт зерна (дол. США); $E_{\square \text{ агр.прод.}^W}$ – загальний світовий експорт аграрної продукції (дол. США)¹⁴⁷.

При цьому залежно від значення розрахованого показника визначають перспективність експорту певного виду аграрної продукції. Якщо X менше 1, то ця продукція є товаром для внутрішнього ринку; якщо X знаходиться в межах від 1 до 10, то це експортоорієнтована продукція; і якщо X більше 10, то продукція є експортним товаром-лідером.

Зростання конкуренції на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції обумовлює актуальність оцінки міжнародної конкурентоспроможності аграрного сектору національної економіки. Для визначення рівня міжнародної конкурентоспроможності сільськогосподарських продуктів можна використати показники, що дозволяють оцінити конкурентоспроможність окремих товарних груп або продукції певного виду економічної діяльності на міжнародному ринку і передбачають використання даних статистики про обсяги торгівлі цими товарами¹⁴⁸. З цією метою найчастіше використовується індекс фактичних порівняльних переваг RCA_{ij} , який є відносно простим в розрахунку та визначається за формулою:

¹⁴⁷ Григорова-Беренда Л. І., Шуба М.В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі: навчальний посібник. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. 136 с.

¹⁴⁸ Орловська Ю.В., Чала В.С., Варламова О.А. Сучасні теорії міжнародної спеціалізації: можливості застосування на регіональному рівні. Економічний простір. 2016. №116. С. 42-59.

$$RCA_{ij} = \frac{X_{ij} - M_{ij}}{\left[T_{kj} \left(\frac{T_{iw}}{T_{kw}} \right) \right]}, \quad (2.22)$$

де X – експорт; M – імпорт; i – продукт; j – країна; k – вся продукція; w – світ; $T=(X+M)/2$.

Вважається, що країна володіє порівняльною перевагою при $RCA > 1$, у протилежному випадку – фактична порівняльна перевага країни у торгівлі певними групами товарів відсутня¹⁴⁹.

Оцінку міжнародної конкурентоспроможності окремого сектору економіки можна провести на основі іншого методичного підходу до визначення порівняльних переваг. Цей підхід ґрунтується на порівнянні конкурентних позицій окремого сектора з іншими секторами економіки країни, при цьому до уваги беруть обсяги експорту та імпорту. Індекс RCA_i (Revealed Comparative Advantage), тобто індекс виявленої порівняльної переваги, уніфікує експорт та імпорт i -тої галузі із загальним експортом й імпортом усіх галузей певної країни:

$$RCA_i = \left[\frac{X_i - M_i}{X_i + M_i} - \frac{\sum(X_i - M_i)}{\sum(X_i + M_i)} \right], \quad (2.23)$$

де RCA_i – індекс виявленої порівняльної переваги i -тої галузі; X_i – вартість експорту продукції i -тої галузі; M_i – вартість імпорту продукції i -тої галузі.

Позитивна величина цього індексу означає, що i -та галузь має порівняльну перевагу. Якщо i -та галузь є чистим експортером, то вона більше експортує порівняно з сукупністю всіх галузей. Від'ємна величина індексу відображає порівняльну втрату, що пояснюється аналогічно¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Ілясова Ю.В., Пучкова М.І. Порівняльні переваги української харчової промисловості в євроінтеграційному просторі. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 113. Ч. II. С. 83-88, с. 84.

¹⁵⁰ Ілясова Ю.В., Пучкова М.І. Порівняльні переваги української харчової промисловості в євроінтеграційному просторі. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 113. Ч. II. С. 83-88, с. 84

Для оцінки рівня розвитку зовнішньоторговельних зв'язків можна скористатися підходом Шевчика Б.М., який використовує коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі. Він розраховується за формулою:

$$K = \frac{C}{T_3} \quad (2.24)$$

де K – коефіцієнт збалансованості зовнішньоторговельної діяльності; C - зовнішньоторговельне сальдо; T_3 – зовнішньоторговельний обіг¹⁵¹.

Коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі дозволяє оцінити рівень двосторонніх зовнішньоторговельних зв'язків, оскільки його складові у формулі (2.24) можемо визначити за допомогою обсягів експорту та імпорту наступним чином:

$$T_3 = E + I, \quad (2.25)$$

$$C = E - I. \quad (2.26)$$

Якщо підставимо вирази (2.25) і (2.26) у формулу (2.24), отримаємо:

$$K = \frac{E - I}{E + I}. \quad (2.27)$$

У цій формулі K є функцією двох змінних (E та I). Вона має максимум, що дорівнює 1 при $I=0$ і $E>0$ та мінімум, що дорівнює -1 при $E=0$ і $I>0$. Нульового значення функція набуває при $I=E$. Таким чином, при збалансуванні обсягів експорту й імпорту коефіцієнт збалансування зовнішньоторговельної діяльності стає близьким до нуля. За наявності односторонності відносин, тобто коли значно різняться обсяги експорту й імпорту, значення коефіцієнта залежно від знаку зовнішньоторговельного сальдо наближаються до $+1$ або -1 . Значення коефіцієнта, які дорівнюють $+1$ або -1 , свідчать про повну односторонність зовнішньоторговельних зв'язків, тобто ці зв'язки представлені або лише експортними, або лише імпортними поставками. За значення K , що дорівнює нулю, їх слід вважати

¹⁵¹ Шевчик Б. М. Оцінка економічної ефективності зовнішньої торгівлі як важливої домінанти економічної безпеки України. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2004. № 2. С. 59-61.

цілком збалансованими. Для аналізу доцільно враховувати, що в межах змін значення K від $-0,5$ до $0,5$, зовнішньоторговельні зв'язки є більш-менш збалансовані. В межах змін K від $0,5$ до 1 зовнішньоторговельні зв'язки не збалансовані і значно переважає експорт (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Оцінка зовнішньоторговельної діяльності країн на основі значень коефіцієнта збалансованості (K)¹⁵²

Значення коефіцієнта збалансованості зовнішньоторговельної діяльності (K)	Економічна інтерпретація зовнішньоторговельної діяльності країн
-1	абсолютна незбалансованість імпорту
1	абсолютна незбалансованість експорту
Від -1 до -0,5	значна незбалансованість імпорту
Від -0,5 до 0	порівняльна збалансованість імпорту
0	абсолютна збалансованість експорту та імпорту
Від 0 до 0,5	порівняльна збалансованість експорту
Від 0,5 до 1	значна незбалансованість експорту

Таким чином, аналіз збалансованості зовнішньоторговельних зв'язків за допомогою коефіцієнта збалансованості зводиться до знаходження його кількісного значення і визначення, в яких межах знаходиться це значення. Крім того, коефіцієнт дає змогу здійснити одночасну оцінку експортно-імпортних операцій, а звідси – і рівень двосторонніх відносин.

В процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства АПК підпадають під вплив великої кількості різноманітних ризиків. У сфері ЗЕД виділяють близько 150 їх видів. Для визначення ефективності географічної структури

¹⁵² Шевчик Б. М. Оцінка економічної ефективності зовнішньої торгівлі як важливої домінанти економічної безпеки України. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2004. № 2. С. 59-61.

застосовують індекс ризику географічної диверсифікації (*ІДР*). Для цього необхідно розрахувати сумарне відхилення обсягів експорту $E_1, E_2, E_3 \dots E_n$ певного товару від їх середнього значення $E_c = \frac{E}{n}$, де n – кількість країн, в які експортується товар, E – загальний обсяг експорту цього товару.

Припустимо, що обсяги експорту до m країн перевищують або рівні середньому значенню, тобто $\sum_1^m E_i \geq E_c$. Тоді сумарне відхилення:

$$\begin{aligned} & |E_1 - E_c| + |E_2 - E_c| + \dots + |E_m - E_c| + |E_{m+1} - E_c| + \dots + |E_n - E_c| = E_1 - E_c + E_2 - E_c + \dots + E_m - E_c - \\ & - E_{m+1} + E_c - \dots - E_n + E_c = \sum_{i=1}^m E_i - \sum_{i=m+1}^n E_i - mE_c + (n-m)E_c = \sum_{i=1}^m E_i - \sum_{i=m+1}^n E_i - mE_c + nE_c - mE_c = \\ & \sum_{i=1}^m E_i - \sum_{i=m+1}^n E_i + nE_c - 2mE_c = \sum_{i=1}^m E_i - \sum_{i=m+1}^n E_i + n \frac{E}{n} - 2mE_c = \sum_{i=1}^m E_i - \sum_{i=m+1}^n E_i + \sum_{i=1}^n E_i - 2mE_c = \\ & \sum_{i=1}^m E_i - \sum_{i=m+1}^n E_i + \sum_{i=1}^m E_i + \sum_{i=m+1}^n E_i - 2mE_c = 2 \sum_{i=1}^m E_i - 2mE_c = 2 \left(\sum_{i=1}^m E_i - mE_c \right) \end{aligned}$$

ІДР визначимо як сумарне відхилення ділене навпіл, тобто

$$ІДР = \sum_{i=1}^m E_i - mE_c \quad (2.28)$$

Враховуючи, що $E_c = \frac{E}{n}$, маємо:

$$ІДР = \sum_{i=1}^m E_i - \frac{m}{n} E \quad (2.29)$$

Якщо загальний обсяг експорту товару прийняти за один ($E=n$), а E_i у відповідних коефіцієнтах, то формула матиме вигляд:

$$ІДР = \sum_{i=1}^m E_i - \frac{m}{n} \quad (2.30)$$

Таким чином, *ІДР* залежить від загальної кількості країн, в які експортується товар, кількості країн, обсяг експорту в які перевищує середнє значення, а також від обсягів експорту в ці країни.

Значення *ІДР* знаходиться в межах від 0 до 1, оскільки:

$$\sum_{i=1}^m E_i \geq mE_c \text{ та } \sum_{i=1}^m E_i < 1 \quad (2.31)$$

Очевидно, що чим менше число країн, обсяг експорту в які перевищує E_c , тим більше значення $ІДР$, і навпаки. Тобто при значних обсягах експорту до малої кількості країн має місце диверсифікаційний ризик, і при співпадінні з іншими ризиками (політичними, економічними тощо) становить загрозу експорту даного товару.

Якщо експорт розподілений відносно рівномірно, тобто при більшій кількості країн, обсяги експорту в які перевищують E_c , ризик експорту певного товару зменшується.

Пропонуємо аналогічно визначати індекс диверсифікаційного ризику імпорту агропродовольчих товарів в Україну. Формула для імпортних товарів буде мати вигляд:

$$ІДР = \sum_{i=1}^m I_i - \frac{m}{n}. \quad (2.32)$$

В сучасних умовах жорсткої конкуренції та невизначеності система моніторингу та управління ризиками ЗЕД агропромислового комплексу повинна включати також оцінку та аналіз зовнішніх та внутрішніх ризиків. В якості зовнішніх та внутрішніх ризиків для дослідження виберемо найбільш вагомі характеристики, які представлені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Оцінка ризиків функціонування підприємств АПК при здійсненні ЗЕД

Види зовнішніх ризиків	Якісне значення ризику	Якісне значення ризику	Види внутрішніх ризиків
Деградація експортного потенціалу	1 – стабілізація і зміцнення експортного потенціалу; 10 – деградація	1 – високий рівень; 10 – низький	Експортний потенціал підприємства
Диспаритет цін на с-г продукцію та матеріально-технічні ресурси	1 – відсутність; 10 – дуже високий рівень	1 – продукція конкурентоспроможна на світових ринках; 10 – неконкурентоспроможна	Конкурентоспроможність продукції

Інвестиційна криза аграрного сектору	1 – зростання інвестиційних потоків; 10 – відсутність	1 – висока; 10 – низька	Ефективність виробництва продукції
Ринкова кон'юнктура	1 – сприятливі умови; 10 – несприятливі	1- забезпечує високий рівень рентабельності; 10 – не покриває витрат виробництва	Експортна ціна реалізації
Розвиток ринку страхових послуг в аграрній сфері та ЗЕД	1 – високий рівень розвитку; 10 – відсутність	1 – високий попит; 10 – відсутність попиту	Попит на продукцію на зовнішньому ринку
Розвиток сучасної ринкової інфраструктури ЗЕД	1 – ефективне функціонування; 10 – відсутність	1 – ефективні маркетингові стратегії; 10 – відсутність	Збутова діяльність
Засилля посередників та трейдерів	1 – ефективна співпраця; 10 – диктат умов посередниками	1 – додержання технології виробництва; 10 – порушення технології виробництва	Технологія виробництва
Реальний доступ на зовнішні ринки сільгосп-виробників	1 – свобода виходу; 10 – неможливість виходу	1 – високий рівень кваліфікації працівників; 10 – низький рівень кваліфікації	Кваліфікація працівників
Рівень транспортних тарифів, складності при митному оформленні	1 – низький рівень витрат; 10 – високий рівень	1 – вільний вихід; 10 – неможливість виходу	Можливість виходу на зовнішній ринок
Наявність необхідної інформації	1 – доступність інформації; 10 – відсутність інформації	1 – висока якість; 10 – низька якість	Якість укладання договорів
Державна підтримка вітчизняних виробників	1 – дієва підтримка; 10 – відсутність	1 – стимулюючі податкові пільги; 10 – відсутність пільг	Податкові пільги при здійсненні ЗЕД

Зміни в законодавстві	1 – часті зміни в законодавстві; 10 – стабільність законодавства	1 – наявність пільг; 10 – відсутність	Надання пільг у страхуванні
Експортна та імпортна політика	1 – ефективна політика; 10 – неефективна	1 – ефективні транспортні перевезення; 10 – неефективні	Транспортування
Механізми розвитку експортоорієнтованих галузей	1 – дієві механізми; 10 – відсутність	1 – доступність та надійність маркетингових досліджень; 10 – відсутність або недостовірність	Наявність маркетингових досліджень
Розвиток системи стандартизації та сертифікації	1 – досконала система; 10 – відсутність	1 – відповідність міжнародним стандартам якості; 10 – не дотримання стандартів	Відповідність продукції міжнародним стандартам

Експертним шляхом встановлюється ваговий коефіцієнт для кожної характеристики та діапазон оцінок. Для більшої наочності використовується 10-бальна шкала. За результатами думок експертів в балах для кожної характеристики за роками розраховуються підсумкові значення оцінок шляхом множення значення характеристики у балах на її частку у ваговій одиниці.

2.5. Вплив геополітичних процесів на стан зовнішньоекономічної безпеки України

Ключовими геополітичними чинниками, які впливали упродовж останніх п'яти років на стан зовнішньоекономічної безпеки України, вважаємо погіршення відносин з Російською Федерацією внаслідок військової агресії колишнього стратегічного партнера нашої країни та підписання угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі України з ЄС.

Небезпечною геополітичною загрозою для України вважаємо зовнішню політику Російської Федерації, характерною ознакою якої, на думку вітчизняних дослідників, є «намагання утримати геополітичний контроль за ситуацією в межах пострадянського простору, що суперечить євроінтеграційному курсу України та низки інших держав цього простору»¹⁵³. В умовах зовнішнього тиску та глобалізаційного вибору України між різними зовнішніми векторами розвитку посилюється вплив загрозливих проявів сепаратизму та поглиблюється політично-економічна криза в країні.

Загострення політичних та економічних відносин призвело до скорочення обсягів експорту внаслідок різкого скорочення промислового виробництва в Україні та втрати вітчизняними виробниками російських ринків внаслідок запровадження Росією торговельних обмежень стосовно низки українських товарів: ембарго (заборона імпорту м'яса, молочних продуктів та продуктів рослинного походження); анулювання Росією режиму вільної торгівлі з Україною (запровадження мит на машини і устаткування, виробу з металу, хімічну продукцію).

Кризова ситуація у відносинах з найбільшим торговельним партнером України актуалізувала завдання диверсифікації експортних поставок українських товаровиробників, з метою забезпечення реалізації національних інтересів в частині зміцнення

¹⁵³ Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України. Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова; за ред. К. А. Кононенка. К.: НІСД, 2013. – 56 с., с. 14-15.

незалежності та підвищення стійкості національної економіки. Розширення можливостей постачання українських товарів на ринки розвинених країн пов'язане із впровадженням з 2016 р. низки торговельних преференцій в межах поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі України з ЄС, а також ратифікацією і набуттям чинності угоди про зону вільної торгівлі України з Канадою у 2017 р.

Проте, Росія й надалі залишається провідною країною-партнером, частка якої в загальних обсягах зовнішньої торгівлі товарами України має тенденцію до скорочення (з 32,4% у 2011 р. до 9,2% у 2019 р.), що відповідає критеріям економічної безпеки (не перевищує 30%). При цьому темпи зміни обсягів експорту України до Росії є нижчими, ніж імпорту. У 2018 р. експорт становив 92,8% від обсягу 2017 р., а імпорт – 112,3%, відповідно й негативне сальдо зовнішньої торгівлі зросло з 3267,5 до 4438,6 млн. дол.¹⁵⁴.

На початку 2016 р. для українських виробників було створено додаткові можливості виходу на ринки європейських країн. З 1 січня 2016 р. в Україні офіційно почала діяти поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі з ЄС, в межах якої передбачена низка торговельних преференцій.

Перспективи розширення торгівлі та диверсифікації зовнішньої торгівлі пов'язувалися з приєднанням України до зони вільної торгівлі з ЄС у січні 2016 року, згідно з якими:

1) мита знижені на 94,7% товарних груп номенклатури промислової продукції, а решта мита буде знята протягом десяти років;

2) ЄС скасував тарифи на 83,4% сільськогосподарської продукції та продуктів харчової промисловості, на інші 15,9% - почали діяти тарифні квоти;

3) середня ставка мита на українські товари знизилася з 4,9% до 0,5%, найбільше - у сільськогосподарській галузі;

¹⁵⁴ Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України у 2018 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1218_u.htm.

4) українським виробникам дозволяється поставляти до ЄС сім із п'ятнадцяти категорій продуктів харчування тваринного походження та вісім із десяти категорій побічних продуктів тваринного походження¹⁵⁵.

Частиною домовленостей в рамках Угоди про асоціацію стали тарифні квоти, в рамках яких передбачені нульові ставки ввізного мита, а поза їх обсягами стосовно товарів застосовуються ті самі мита, які діяли до підписання Угоди. Передбачено 36 категорій товарів, до яких ЄС застосовує тарифні квоти, зокрема: низка продуктів тваринного походження, зокрема м'ясо та мед; продукти рослинного походження (зерно, гриби, часник тощо); кілька позицій готових харчових та інших продуктів, наприклад цукор, сік, оброблені томати, етанол та цигарки.

Співпраця України в межах зони вільної торгівлі з ЄС розгортається таким чином, що Україна як менш розвинена країна йде на значні поступки. Створення зони вільної торгівлі передбачає узгодження політики щодо конкуренції з принципами, які діють в Європейському Союзі. Такий сценарій дещо нагадує процес приєднання України до СОТ. Побудова переговорного процесу з Євросоюзом має відбуватися на основі розуміння того, що у двосторонніх стосунках кожна зі сторін виходить із принципу примноження користі та захисту власних інтересів. Очевидно, що рішення про створення зони вільної торгівлі з Україною у широких колах політичної та бізнесової еліти європейського товариства отримало схвалення на підставах позитивних висновків експертів, дослідників та ін.

Разом з тим, питання щодо прогнозування очікуваної вигоди та ймовірності загроз розвитку економіки України широко обговорювались вченими, політиками та представниками різних міжнародних організацій ще до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

¹⁵⁵ Впроваджуючи Угоду про асоціацію Україна - ЄС: перші уроки, наслідки, практики використання: Аналітична доповідь / [О. Сушко, Р. Хорольський, В. Мовчан, О. Мірошниченко]; за ред. Сушка О.В. К.: Інститут Євро - Атлантичного Співробітництва, 2016. – 41 с, с. 14-15.

Відповідно до прогнозованих сценаріїв, визначених експертами у 2013-2014 роках¹⁵⁶, вступ України до зони вільної торгівлі з ЄС може стати джерелом таких загроз для української економіки:

- збільшенню експорту української сільськогосподарської продукції на ринки ЄС буде заважати невелика кількість тарифних квот на безмитний імпорту продукції з України;

- нездатність більшості українських виробників виконувати технічні, санітарні та фітосанітарні умови експорту своєї продукції на ринки ЄС;

- відносно високі бар'єри для виходу українських виробників машин та обладнання на європейський ринок, оскільки Україна знаходиться на нижчому рівні технологічного розвитку, ніж країни ЄС;

- ризик для розвитку металургійної галузі, пов'язаний зі збільшенням витрат та витісненням вітчизняних виробників з українського ринку сталі;

- підвищення конкурентоспроможності імпортованих транспортних засобів на внутрішньому ринку України (машини, трактори, комбайни).

Реальна ситуація в зовнішній торгівлі України з країнами ЄС, яку ми можемо описати на основі доступних статистичних даних, підтвердила існування лише однієї загрози, спричиненої низьким технологічним рівнем українських виробників машин, обладнання та транспортних засобів. Наприклад, експорт поліграфічного обладнання з України до країн ЄС зменшився з 528 шт. у 2013 році до 152 шт. у 2016 році, двигунів та генераторів - з

¹⁵⁶Наслідки створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Кількісна оцінка за допомогою прикладної моделі загальної рівноваги. http://www.ier.com.ua/files/Projects/report_2014-11-28_edited.pdf; Оцінка впливу Угоди про асоціацію ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь, за ред. В. Гейця, Т. Осташко, Л. Шинкарук. Київ, 2014; А. Зануда, Що дасть Україні та українцям вільна торгівля з ЄС? http://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/09/130930_free_trade_ukraine_eu.

69461 шт. до 14739 шт., залізничних вантажних вагонів - з 1161 шт. до 71 шт.¹⁵⁷.

Не підтвердилися прогнози щодо підвищення ризику послаблення конкурентних позицій вітчизняних агропромислових підприємств на європейських ринках. На початку лютого 2016 року виробники з України вичерпали квоту (16 тис. т) на безмитну доставку курячих частин до ЄС, включаючи куряче філе. Експорт цієї групи товарів станом на вересень становив 20 тис. т. У 2016 році кукурудзу також експортували до ЄС у кількості, що перевищує суму з України - 4599,7 тис. т (400 тис. т), цукру - 33,5 тис. т (кількість 20,7 тис. т), пшениці - 1058,8 тис. т (950 тис. т).

Станом на липень 2016 року кількість м'ясних продуктів, що імпортуються до ЄС, крім курячого м'яса, а також квоти на деякі харчові продукти, зокрема гриби та часник, не були повністю використані через проблеми з сертифікацією. Обсяг експорту з України до країн ЄС вершкового масла та молочних спредів використовується на 46%, сухого молока - на 30%.

Також на основі статистичних даних можна зробити висновок, що європейські виробники, екпортуючи вироби зі сталі в Україну, не чинять надмірного тиску на місцевих виробників. Вартість імпорту металобрухту з ЄС в Україну незначно зросла - з 1863,1 тис. дол. США у 2013 р. до 2120,7 тис. дол. США, прокатної сталі без хромованого покриття (з покриттям) - зменшилася з 5,168,5 (256,597,1) тис. дол. до 4501 (112 767,1) тис. дол. У той же час реалізація продукції вітчизняної металургійної галузі на ринках ЄС збільшилася удвічі (з 113 926,6 у 2013 році до 217 827,6 млн. грн. у 2016 році).

Ймовірність загрози, пов'язаної зі збільшенням імпорту товарів, конкуруючих із товарами вітчизняного виробництва, особливо автомобілів, тракторів та комбайнів, дуже мала. В Україні спостерігається тенденція скорочення імпорту легкових автомобілів з країн ЄС - з 73 296 одиниць (2013 р.) до 30 773

¹⁵⁷ Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за січень-грудень 2013 р.; Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за січень-вересень 2016 р. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

одиниць (2016 р.). Основними факторами, що зменшують імпорт автомобілів, є збільшення імпортного мита, різке зниження купівельної спроможності споживачів та девальвація національної валюти.

Разом з тим, масштабної переорієнтації українських виробників з російських ринків товарів на європейські не відбулося. Хоча у загальному обсязі зовнішньої торгівлі частка країн ЄС у 2017р. порівняно з 2016 р. збільшилася і становила в експорті 40,5%, в імпорті – 41,9% (за 2016 р. відповідно 37,1% і 43,7%)¹⁵⁸, частка основних країн-партнерів зросла неістотно. Так, у загальному обсязі зовнішньої торгівлі України частка Німеччини збільшилася з 7% у 2015 р. до 7,8% у 2018 р., частка Польщі – з 5,7% до 6,6%, Італії – з 3,9% до 4,5%. При цьому, у 2018 р. серед вказаних країн позитивним сальдо характеризується лише зовнішня торгівля товарами з Італією (597,7 млн. дол.), а з Німеччиною та Польщею воно є від’ємним і становить відповідно 3774,7 та 377 млн. дол.

Тенденція скорочення обсягів зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС, що спостерігалася у 2013-2015 рр. і була зумовлена скороченням обсягів вітчизняного промислового виробництва внаслідок загострення економічної та політичної кризи, у 2016 р. змінилася поступовим зростанням. За даними Державної служби статистики України, у 2016 р. експорт товарів в країни ЄС склав 13,5 млрд. дол. США, що на 3,7% більше, ніж у 2015 р., а імпорт – 17,1 млрд. дол. США, це на 11,8% більше порівняно з 2015 р. Крім цього, у загальному обсязі зовнішньоторговельних операцій України за останні 15 років відбулося зростання частки країн ЄС. Цей показник у 2016 р. становив в експорті 37,1%, в імпорті – 43,7% (у 2000 р. відповідно 29,5% і 29,2%).

При цьому спостерігаються істотні диспропорції в структурі експорту та імпорту. Зокрема, вагому частку товарної структури українського експорту до країн ЄС у 2016 р. склали

¹⁵⁸ Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2017 р. Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_ES_2017.pdf.

продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості – 30,5% від загального обсягу експорту, чорні метали та вироби з них – 22,9%, електричні та механічні машини – 14,7%. Найбільші експортні поставки здійснювались до Італії та Польщі – по 16,3% від загального обсягу експорту до країн ЄС, Німеччини – 10,5%, Угорщини – 7,8%, Іспанії та Нідерландів – по 7,4%¹⁵⁹. Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів з України до ЄС становила 11,9%, а в імпорті з країн ЄС – 21,1%. Це свідчить про технологічну залежність української економіки від європейських виробників.

Недостатні темпи нарощування обсягів експорту України до країн ЄС певною мірою обумовлені проблемами невідповідності української продукції європейським стандартам та необхідністю розбудови мережі контрагентів, для подолання яких в кризових умовах вітчизняні підприємства потребують більше часу. Проте, аналізуючи зовнішньоекономічну діяльність окремих галузей переробної промисловості, можна зробити висновки, що окремі виробники активно використовують можливості виходу на ринки країн Африки та Близького Сходу, а також і надані торговельні преференції в межах Угоди про поглиблену зону вільної торгівлі з ЄС.

Наприклад, виробникам курятини вдалося переорієнтуватися з російського ринку, де продажі знизилися з 39,1 тис. т у 2013 р. до 412 кг у 2016 р., на ринки інших країн. Експорт курячого м'яса до країн ЄС у 2016 р. становив 28,6 тис. т (у 2013 р. – лише 0,4 тис. т), до Іраку, Казахстану і країн Африки було експортовано 100 тис. т (у 2013 р. – 53,4 тис. т)¹⁶⁰. Як свідчать дані статистики, українські виробники курячого м'яса не лише вичерпали імпорتنу квоту, встановлену ЄС на рівні 16 тис. т, але й продали продукції на 12,6 тис. т більше, що свідчить про їх конкурентоспроможність на європейських ринках. Також

¹⁵⁹ Зовнішня торгівля України з країнами ЄС. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁶⁰ Розраховано за даними: Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за січень-грудень 2013 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за січень-вересень 2016 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

українськими виробниками до країн ЄС було експортовано понад встановлені квоти: кукурудзи – 4599,7 тис. т (квота 400 тис. т), цукру – 33,5 тис. т (квота 20,7 тис. т), пшениці – 1058,8 тис. т (квота 950 тис. т).

Проте, не всім українським виробникам вдалося збільшити обсяги торгівлі з європейськими країнами після запровадження обмежень Російською Федерацією на ввезення окремих груп товарів. Зокрема, проблеми спостерігаються у торгівлі товарами хімічної промисловості: експорт українських миночих засобів до Росії у 2016 р. зменшився майже у сім разів порівняно з 2013 р. (з 14,6 тис. т до 2,83 тис. т), одночасно відбулося й зниження експорту цих товарів до країн ЄС (з 2,4 тис. т у 2013 р. до 1,6 тис. т у 2016 р.).

Як і очікувалося в прогнозах щодо наслідків приєднання України до Поглибленої зони вільної торгівлі з ЄС¹⁶¹, істотну проблему становить низька конкурентоспроможність на європейських ринках виробників машин, устаткування, транспортних засобів, що в умовах втрати російського ринку посилює загрози зовнішньоекономічній безпеці України. Так, експорт двигунів та генераторів електричних до країн ЄС зменшився з 7548,7 тис. дол. у 2013 р. до 1611 тис. дол. у 2016 р., вагонів залізничних вантажних – відповідно з 73103,5 тис. дол. до 6752,4 тис. дол.

У короткостроковій перспективі Україна не отримала вагомого ефекту від Угоди про вільну торгівлю з Канадою. За даними офіційної статистики частка цієї країни у загальному обсязі зовнішньої торгівлі України у 2018 р. становила 0,39% і збільшилася лише на 0,09 процентних пункти порівняно з 2015 р., хоча за рік дії угоди (з 2017 р. по 2018 р.) обсяги експорту українських товарів зросли на 55%, а імпорتنі поставки – на 11%¹⁶².

¹⁶¹ Оцінка впливу Угоди про асоціацію /ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь / за ред. В.М. Гейця, Т.О. Осташко, Шинкарук Л.В.; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". К., 2014. 102 с.

¹⁶² Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України у 2018 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1218_u.htm.

Серед головних проблем низького товарообігу між Україною та Канадою варто виділити географічну віддаленість канадського ринку, недостатнє стимулювання попиту на товари з високим рівнем доданої вартості на ринку через відсутність необхідної кількості торговельних представництв та неспроможність вітчизняних експортерів фінансувати рекламні кампанії щодо просування їх товарів. Подібні проблеми супроводжують розширення присутності українських товарів на ринках азійських країн.

Поряд із загостренням загроз, що виникають в процесі інтеграції країни у світове співтовариство, з'являється й низка переваг від співробітництва у торговельній сфері, які за умови їх ефективного використання сприяють зміцненню не лише зовнішньоекономічної, а й виробничої, науково-технологічної, інвестиційної та інших складових безпеки держави.

З іншого боку, проблеми, що виникають у виробничій сфері, обумовлені низьким технологічним рівнем промислових підприємств чи недостатньою конкурентоспроможністю продукції, або проблеми, пов'язані з низькою активністю інвесторів та неефективною структурою інвестицій, можуть стати причиною виникнення низки загроз у зовнішньоекономічній діяльності. Прояв цих загроз відповідним чином відображається у динаміці індикаторів зовнішньоекономічної безпеки.

Наприклад, зростання значень коефіцієнтів експортної та імпоротної залежності свідчить про зростання рівня відкритості економіки країни. Як зазначає Ладиченко К., оптимальний рівень зовнішньоторговельної відкритості, що дозволяє країні одночасно інтегруватись у світову економіку та забезпечує достатній рівень економічної безпеки становить 35%. Цей показник притаманний більшості економічно розвинутих країн світу. Крім того в умовах посткризового розвитку світової економіки до такого рівня

зменшується торговельна відкритість й більшості країн, зі зростаючими ринками та з трансформаційною економікою¹⁶³.

Зниження коефіцієнта експортної залежності з 34,9% у 2013 р. до 31,5% у 2019 р. свідчить про послаблення загрози залежності економіки країни від зовнішньої кон'юнктури на експортних ринках та коливань світових цін, особливо у торгівлі сировинною продукцією і товарами з низьким рівнем доданої вартості. Водночас, висока імпортна залежність України (38,2% у 2019 р.) загрожує втратою внутрішнього ринку внаслідок витіснення іноземними товарами вітчизняної продукції та скороченням вітчизняного виробництва.

На основі аналізу статистичних даних можна зробити висновок, що найбільшу загрозу безпеці зовнішньої торгівлі України становить внутрішній фактор, пов'язаний із низьким рівнем технологічного розвитку машинобудування та нездатністю значної частини українських виробників продуктів харчування дотримуватися технічних, санітарних та фітосанітарних умов експорту своїх продуктів для ринків ЄС.

Висновки до розділу

Оцінку рівня зовнішньоекономічної безпеки України доцільно здійснювати за методикою, яка передбачає: аналіз основних тенденцій зміни показників зовнішньоекономічної діяльності; формування системи індикаторів, що характеризують основні процеси в зовнішньоекономічній сфері; встановлення нормативних значень індикаторів; нормування фактичних значень індикаторів; розрахунок інтегрального показника; моніторинг динаміки індикаторів та їх прогнозування.

Система індикаторів зовнішньоекономічної безпеки включає такі показники: питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі; частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; частка високотехнологічної продукції

¹⁶³ Ладиченко К.І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки. Економічний простір. 2015. №95. С. 16-25, с. 16-25.

в імпорті товарів; коефіцієнт покриття імпорту експортом; коефіцієнт експортної залежності; коефіцієнт імпоротної залежності; коефіцієнт технологічної залежності; частка експортованої інноваційної продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції.

Інвестиційний потенціал вважаємо базовим чинником формування інвестиційної, науково-технологічної, виробничої, соціальної складових економічної безпеки держави. Відповідно, при дослідженні інвестиційної безпеки необхідно оцінювати здатність території забезпечити максимально можливі темпи зростання виробництва матеріальних і нематеріальних благ у відповідності до потреб ринку на основі залучення внутрішніх та зовнішніх інвестиційних ресурсів у оптимальному їх співвідношенні та ефективного використання цих коштів відповідно до наявних природних, економічних, соціально-демографічних та науково-технічних факторів.

Обов'язковою складовою процесу дослідження інвестиційної безпеки є оцінка її стану та виявлення впливу основних чинників, що генерують загрози у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Кількісна оцінка впливу прямих іноземних інвестицій на рівень інвестиційної безпеки держави здійснюється на основі індикативного методу, згідно якого зміна кожного індикатора, що використовуються для оцінки процесу іноземного інвестування в державі, відображає ступінь посилення чи послаблення відповідних загроз. Застосування цього методу передбачає розрахунок фактичних і нормалізованих значень індикаторів та інтегрального показника інвестиційної безпеки і, на основі взаємозалежності між цими показниками, визначення коефіцієнту чутливості інтегрального показника до зміни кожного індикатора за інших рівних умов.

Взаємозалежність та взаємовплив інвестиційного потенціалу, інвестиційної активності та інвестиційної безпеки регіону обумовлюють ключову роль раціональної інвестиційної політики, яка формується на державному рівні, але здійснює істотний вплив на інтенсивність використання інвестиційного

потенціалу, відображається у інвестиційній активності суб'єктів господарювання та визначає стан інвестиційної безпеки регіону. Отже, розвиток інвестиційного потенціалу як сукупності наявних та залучених ресурсів є необхідною умовою інвестиційної безпеки регіону та держави загалом. При цьому, достатньою умовою вважаємо саме грамотну інвестиційну політику, яка створює умови для ефективного використання інвестиційного потенціалу через формування належного інституціонального середовища для реалізації стратегічних документів регіонального розвитку, зокрема й стратегії залучення прямих іноземних інвестицій.

З метою розробки стратегічних напрямів залучення ПІІ необхідно здійснити оцінку ролі цих інвестицій у формуванні інвестиційної складової економічної безпеки регіону. Для цього доцільно використати комплексний методичний підхід, який складається з оцінки ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону з урахуванням критеріїв економічної безпеки та з оцінки інвестиційної привабливості регіону для іноземного інвестора. Оцінку ефективності використання інвестиційного потенціалу проведемо на основі інтегрального методу з використанням показників, що характеризують структуру інвестицій та їх економічну віддачу за галузями спеціалізації, наукомістких та соціально-орієнтованих видів економічної діяльності регіону. Для оцінки інвестиційної привабливості регіону з точки зору іноземного інвестора застосуємо SWOT-аналіз, при чому результати оцінювання ефективності використання інвестиційного потенціалу будуть покладені в основу аналізу факторів, що характеризують сильні та слабкі сторони регіону.

Дослідження зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу передбачають розрахунок динамічних і структурних показників зовнішньої торгівлі, визначення їх відповідності критеріям економічної безпеки та оцінку ефективності зовнішньоекономічної діяльності в агропромисловому комплексі, що становить основу обґрунтування управлінських рішень для розв'язання проблем оптимізації експортно-імпортової діяльності аграрного сектора. У зв'язку з цим

визначимо ключові індикатори ефективності зовнішньоекономічної діяльності АПК та критерії їх відповідності вимогам економічної безпеки держави: (1) темпи росту основних показників зовнішньоекономічної діяльності АПК (обсягів експорту, імпорту, зовнішньоторговельного обороту) – не менше 100%; (2) коефіцієнт відкритості аграрного сектору економіки – не більше 50%; (3) індекс фактичних порівняльних переваг – більше 1; (4) коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі – оптимальний інтервал $(-0,5 \div 0,5)$; індекс ризику географічної диверсифікації – тенденція до зниження.

В умовах геополітичних трансформацій, вагомим чинником зовнішньоекономічної безпеки України є процес інтеграції до ЄС, основним позитивним ефектом якого є лібералізація торгівлі товарами та послугами. Положеннями про Поглиблену зону вільної торгівлі, що містяться в Угоді про асоціацію, передбачений відчутний і прогресуючий (упродовж 10-річного перехідного періоду) процес ліквідації бар'єрів у взаємному русі товарів і послуг. Проте, нарощення обсягів експорту України до ЄС відбувається повільно, а товарна структура експорту є неефективною та загрозовою з точки зору безпеки, що обумовлено низькою конкурентоспроможністю вітчизняних товарів на ринках європейських країн.

Стан зовнішньоекономічної безпеки держави значною мірою залежить від інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі. Баланс переваг та ризиків інтеграції України в ЄС визначається рішеннями, ухваленими в економічній політиці та правовій системі, а також здатністю суб'єктів господарювання швидко та з мінімальними витратами адаптуватися до інституційних змін. З огляду на політичну та економічну нестабільність в Україні розвиток інституційного середовища є динамічним і не прогнозованим, що ускладнює чітке визначення впливу євроінтеграційного процесу на стан зовнішньоекономічної безпеки держави.

РОЗДІЛ 3. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІЦНЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України в контексті економічної безпеки

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності України відбувається в складних геополітичних умовах, які призвели до посилення негативного впливу низки зовнішніх та внутрішніх загроз, серед яких варто виділити кризу в постачанні і транзиті енергоносіїв, підтримку Росією нестабільності та сепаратизму в нашій країні, запровадження Росією ембарго та обмежень у торгівлі товарами з Україною, зниження обсягів промислового виробництва експортних товарів, технологічну відсталість підприємств переробної промисловості та відсутність коштів для їх технічної модернізації. При цьому зауважимо, що такі зміни геополітичної ситуації також можна розглядати в позитивному контексті, оскільки формуються передумови для розвитку нових напрямів зовнішніх економічних відносин України, зокрема вихід вітчизняних підприємств на нові зарубіжні ринки та забезпечення відповідності вітчизняної продукції європейським чи світовим стандартам.

Зміни зовнішнього середовища та активізація відповідних зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці впливають на стан зовнішньоекономічної безпеки, що відображається у динаміці основних показників, які характеризують зовнішню торгівлю держави. Як було визначено в підрозділі 2.1, на першому етапі оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки держави проводиться встановлення функціональних характеристик досліджуваної сфери життєдіяльності та аналізується динаміка основних показників. Тому, для характеристики процесів, що відбуваються в зовнішньоекономічній діяльності України, проведемо аналіз показників зовнішньої торгівлі за період з 2006 р. по 2019 р. за

даними Державної служби статистики України (додаток Б, табл. Б.1).

Насамперед, розглянемо динаміку обсягів експорту та імпорту України, яка характеризується хвилеподібними змінами, що обумовлені впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Як видно з рисунку 3.1, за досліджуваний період загалом відбулося відносне збільшення обсягів експорту та імпорту у 2019 р. порівняно з 2006 р. Проте, ще не вдається досягнути тих обсягів зовнішньої торгівлі, які спостерігалися у докризових 2008 та 2012 роках та які можна вважати «піковими».

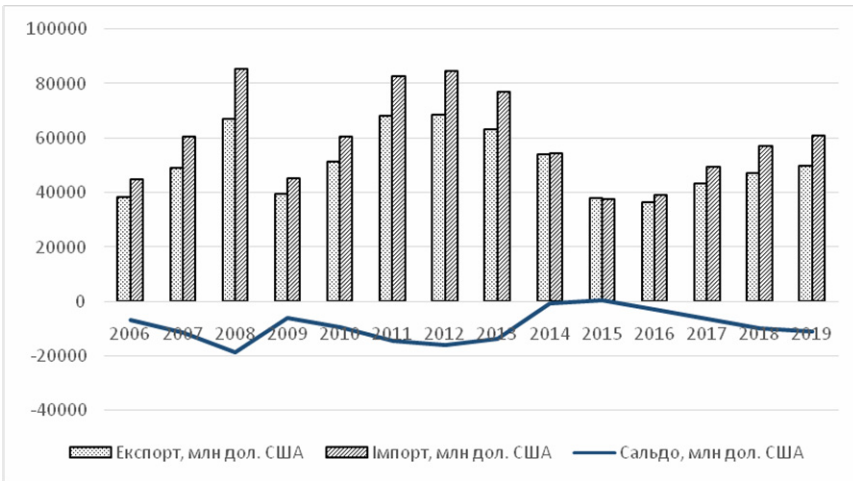

Рис. 3.1. Динаміка показників обсягу зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр.¹⁶⁴

Зниження обсягів експорту та імпорту у 2009 р. відбулося внаслідок світової фінансово-економічної кризи, яка мала руйнівний вплив на національну економіку, але водночас посилила її зовнішньоекономічну безпеку за формальними ознаками. За

¹⁶⁴ Побудовано за даними: Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр. / Державна служба статистики України. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2019.html.

рахунок зменшення імпорتنих поставок відбулося стимулювання процесів імпортозаміщення на внутрішньому ринку України та зменшення імпортової залежності, що, безперечно, мало позитивний вплив на розвиток економічної безпеки, незважаючи на деструктивну дію інших кризових чинників. В результаті цього, негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами зменшилося з 18580,926 млн. дол. США у 2008 р. до 5732,675 млн. дол. США у 2009 р.

Після незначного відновлення показників зовнішньоекономічної діяльності у 2011-2012 рр. відбулося зниження обсягів експорту та імпорту, значення яких у 2015-2016 рр. були нижчими за значення, які спостерігалися у базовому 2006 р. Основною причиною такого погіршення ситуації у зовнішньоекономічній сфері стала економічна криза внаслідок істотного скорочення виробництва та втрати частини промислового потенціалу, обумовленого власне геополітичними чинниками – внутрішніми протестами українців проти зміни зовнішнього курсу країни та загрози призупинення євроінтеграції під тиском Російської Федерації, анексією Криму та воєнними діями на сході країни і окупацією частини території Донецької та Луганської областей.

Головною причиною зменшення обсягів експорту з України у 2015 р. стало скорочення випуску промислової продукції внаслідок військових дій у Донецькій та Луганській областях. Зниження видобутку кам'яного вугілля на 22% і виробництва сталі на 17% призвело до кризи у металургійній галузі, частка якої у структурі експорту України у 2015 р. знизилася до 24,8% (у 2014 р. цей показник складав 28,3%).

Іншими, не менше важливими, причинами скорочення обсягів експорту стало запровадження Російською Федерацією торговельних обмежень стосовно низки українських товарів: ембарго (заборона імпорту м'яса, молочних продуктів та продуктів

рослинного походження); анулювання Росією режиму вільної торгівлі з Україною (запровадження мит на машини і устаткування, виробу з металу, хімічну продукцію).

З 2017 р. почалося поступове збільшення обсягів зовнішньої торгівлі, що певною мірою пов'язане із підписанням та початком дії Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі України з ЄС. Тенденція скорочення обсягів зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС, що спостерігалася у 2013-2015 рр. і була зумовлена зменшенням обсягів вітчизняного промислового виробництва внаслідок загострення економічної та політичної кризи, з 2016 р. змінилася поступовим зростанням (рис. 3.2). Хоча сальдо зовнішньоторговельного обороту залишається від'ємним, після 2015 р. відбулося його зменшення порівняно з його значеннями у 2011-2014 рр.

За даними Державної служби статистики України, у 2016 р. експорт товарів в країни ЄС склав 13,5 млрд. дол. США, що на 3,7% більше, ніж у 2015 р., а імпорт – 17,1 млрд. дол. США, це на 11,8% більше порівняно з 2015 р. (додаток Б, табл. Б.2). У 2019 р. обсяги експорту товарів зросли на 59% порівняно з 2015 р., а обсяги імпорту – на 63%. Крім цього, у загальному обсязі зовнішньоторговельних операцій України за останні 20 років відбулося зростання частки країн ЄС. Цей показник у 2019 р. становив в експорті 41,4%, в імпорті – 41,1% (у 2000 р. відповідно 29,5% і 29,2%). Найбільші експортні поставки з України здійснювались до Польщі – 15,9% від загального обсягу експорту до країн ЄС, Італії – 11,7%, Німеччини – 11,5%, Нідерландів – 8,9%, Угорщини – 7,5% та Іспанії – 7,2%¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2019 р. Статистичний збірник: Державна служба статистики України. Київ, 2020. 62 с., с. 18.

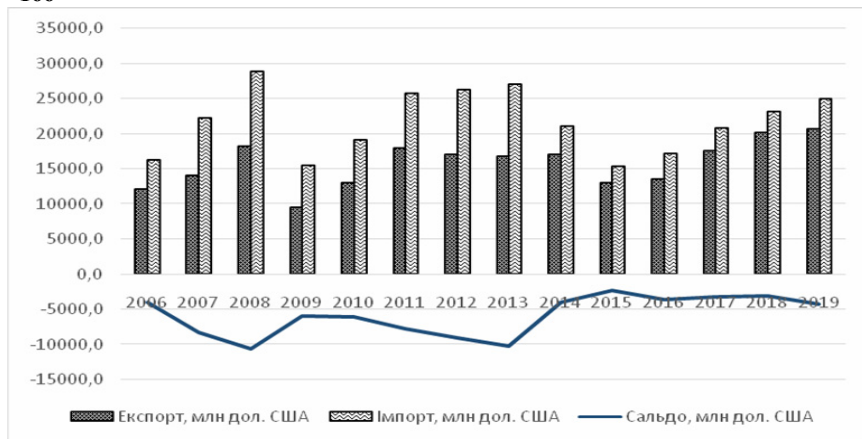

Рис. 3.2. Динаміка показників зовнішньої торгівлі товарами України з країнами ЄС у 2006-2019 рр.¹⁶⁶

Для характеристики зовнішньої торгівлі використовуються не лише кількісні показники, але і якісні – показники її географічної та товарної структури, які ми розглянемо нижче.

Під впливом низки внутрішніх та геополітичних чинників (економічна криза, анексія частини території, агресія Росії та військові дії на сході України) географічної структура зовнішньої торгівлі нашої країни зазнала істотних змін. За період 2006-2019 рр. ці зміни характеризуються збільшенням частки країн ЄС в загальних обсягах торговельного обороту, зменшенням частки Російської Федерації, а також зміцненням торговельних зв'язків з країнами Азії. Так, частка Росії в загальних обсягах зовнішньої торгівлі товарами України зменшилася з 26,9% у 2006 р. до 9,2% у 2019 р. внаслідок відповідного скорочення обсягів експорту з 8650,7 до 3242,8 млн. дол. США та обсягів імпорту - з 13787,2 до 6985,0 млн. дол. США. При чому сальдо зовнішньоторговельного обороту зменшилося з 5136,5 до 3742,2 млн. дол. США, але і надалі залишається негативним.

¹⁶⁶ Побудовано за даними: Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр. / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gs_rik_u.html.

Натомість, зовнішньоторговельний оборот України з Європейським Союзом збільшився в 1,6раза – з 28398,5 млн. дол. США у 2006 р. до 45762,9 млн. дол. США, а частка країн ЄС-28 у загальних обсягах зовнішньої торгівлі України за цей же період збільшилася з 34,1% до 41,3%. Найбільшим торговельним партнером є Німеччина (додаток Б, табл. Б. 3), обсяги експорту України у 2019 р. збільшилися в 1,4 рази порівняно з 2007 р. (з 1644,5 до 2383,0 млн. дол. США), а обсяги імпорту залишаються практично без змін (5829,9 і 5986,8 млн. дол. США відповідно). Сальдо зовнішньої торгівлі України з Німеччиною є негативним, проте його значення зменшилося за досліджуваний період з 4185,5 до 3603,8 млн. дол. США. Хоча частка Німеччини в зовнішньоторговельному обороті України з країнами ЄС зменшилася з 20,7% у 2007 р. до 18,3% у 2019 р., частка цієї країни у загальних обсягах зовнішньої торгівлі нашої країни зросла відповідно з 6,8% до 7,6%.

На другому місці в зовнішньоторговельному обороті України з країнами ЄС – Польща, її частка в загальних обсягах зовнішньої торгівлі нашої країни зросла з 4,1% у 2007 р. до 6,7% у 2019 р. Третє місце посідає Італія, частка якої в загальному зовнішньоторговельному обороті України за аналогічний період практично не змінилася і становить 4%. При цьому, якщо сальдо зовнішньої торгівлі з Польщею є негативним (-813,2 млн. дол. США у 2019 р.), то у торгівлі з Італією цей показник додатний і становив у 2019 р. 344,1 млн. дол. США.

Також варто відзначити нарощення обсягів зовнішньої торгівлі з Китаєм, частка якого в зовнішній торгівлі України збільшилася з 3,4% у 2006 р. до 11,5% у 2019 р. Варто відзначити, що експорт України до Китаю за досліджуваний період зростав швидшими темпами, ніж імпорт. Так, обсяги експорту збільшилися у 6,5 рази (з 544,7 до 3593,1 млн. дол. США), а обсяги імпорту – лише у 4 рази (з 2310,2 до 9204,8 млн. дол. США), хоча імпорт і надалі значно перевищує експорт, а негативне сальдо зовнішньої торгівлі з цією країною збільшилося з 1765,5 до 5611,7 млн. дол. США.

Проведений аналіз географічної структури зовнішньої торгівлі дає змогу зробити висновки про те, що зовнішньоторговельні відносини України на сучасному етапі дедалі більше орієнтуються на ринки Європейського Союзу. Водночас слід відзначити, що торгівля міжсекторного характеру між Україною та країнами ЄС залишається неоптимальною, що є загрозою зовнішньоекономічній безпеці України. Неоптимальність цієї торгівлі можна простежити, виходячи з розгляду й аналізу відмінностей у відносній забезпеченості цих країн факторами виробництва і ресурсами; відмінностей у технології виробництва і технологічній місткості їх виробничих структур; рівня впливу державної промислової і торговельної політики вищезазначених країн на їх виробничу та торговельну структури; виявлення державою доцільності чи недоцільності та ступеня залучення країни до міжнародного поділу праці й певних економічних інтеграційних об'єднань.

Водночас варто зазначити, що в разі залучення України в європейський інтегрований простір та процесу надолуження нею економічного розвитку більш розвинених країн ЄС (catching-up processes) створяться сприятливі умови для двовимірного вирівнювання виробничих структур та структур попиту, а отже, для інтенсифікації взаємних торгових відносин між Україною та країнами ЄС і відповідно до зростання частки їх внутрішньо секторальної торгівлі, що може кардинально змінити характер торговельних відносин та гарантувати у такий спосіб зовнішньоекономічну безпеку України.

З точки зору економічної безпеки, важливими показниками зовнішньоекономічної діяльності також є структура експорту та імпорту, а саме, частка сировинної та частка високотехнологічної продукції в експорті та імпорті. Переважання сировинної та низькотехнологічної продукції в експорті свідчить про низьку міжнародну конкурентоспроможність країни та вразливість національної економіки до цінових коливань та зміни кон'юнктури на світових ринках.

В експорті товарів України у 2019 р. переважали сировинні товари та товари з низьким ступенем переробки (додаток Б, табл. Б.4). Так, за даними Державної служби статистики України, частка продуктів рослинного походження становила 25,8% загального обсягу експорту, а частка недорогоцінних металів та виробів з них – 20,5% (рис. 3.3).

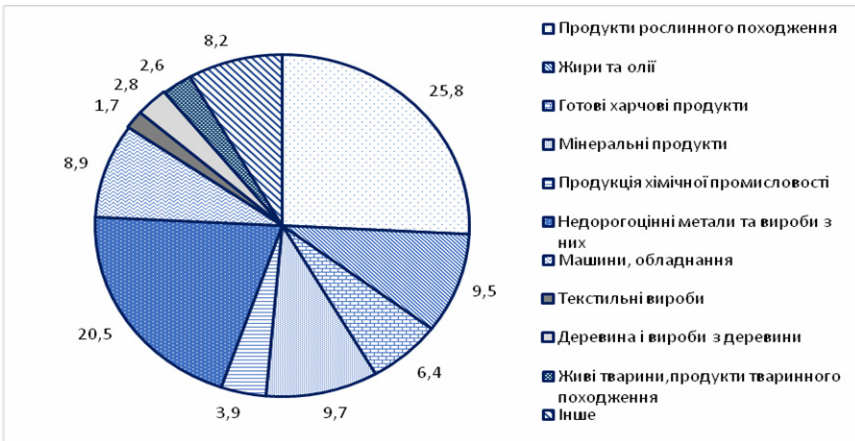

Рис. 3.3. Структура експорту товарів України у 2019 р., %¹⁶⁷

Порівнюючи структуру експорту товарів 2019 р. зі структурою 2006 р., можемо виділити такі основні зміни: частка продукції чорної металургії зменшилася майже удвічі (з 42,8% у 2006 р. до 20,5% у 2019 р.), частка хімічної продукції зменшилася з 8,8% до 3,9%; збільшилася частка продуктів рослинного походження (з 5,1% у 2006 р. до 25,8% у 2019 р.), жирів та олій – з 2,5% до 9,5% та готових харчових продуктів – з 3,6% до 6,4% (рис. 3.4). При цьому, частка машин, обладнання та механізмів збільшилася неістотно – з 8,7% до 8,9%. Разом з тим, варто відзначити позитивні зміни у торгівлі високотехнологічними товарами, до яких відноситься фармацевтична продукція, електричні машини, прилади та літальні

¹⁶⁷ Побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1219_u.htm.

- 170 -

апарати. Частка високотехнологічних товарів в загальних обсягах експорту збільшилася з 4,5% у 2006 р. до 6,5% в 2019 р., зокрема, відбулося зростання частки електричних машин – з 3,3% до 5,5%.

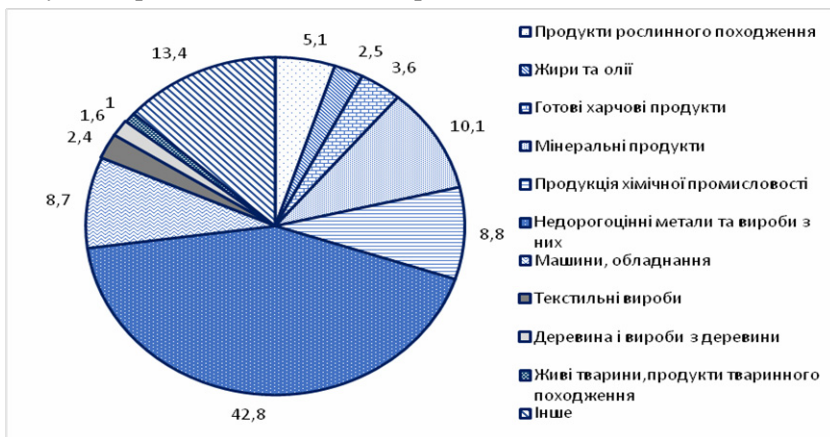

Рис. 3.4. Структура експорту товарів України у 2006 р., %¹⁶⁸

Подібні диспропорції характерні і для структури експорту та імпорту України з країнами ЄС. Зокрема, вагому частку товарної структури українського експорту до країн ЄС у 2019 р. склали продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості – 31,5% від загального обсягу експорту, чорні метали та вироби з них – 18,3%, електричні та механічні машини – 13,6% (додаток Б, табл. Б.5). Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів з України до ЄС становила 14,1%, а в імпорті з країн ЄС – 30,1%¹⁶⁹. Це свідчить про технологічну залежність української економіки від європейських виробників.

Загалом, структура імпорту України відрізняється від структури експорту, насамперед, переважанням групи товарів з високим рівнем доданої вартості (рис. 3.5). Найбільшу частку в

¹⁶⁸ Побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2006 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/zd/tsztt/tsztt_u/arh_stztt2006.html.

¹⁶⁹ Розраховано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/tsztt_ES_19_u.htm

імпорту товарів України у 2019 р. займали машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 21,9%. Порівняно з 2006 р. їх частка збільшилася на 4,4 п. п.

Рис. 3.5. Структура імпорту товарів України у 2019 р., %¹⁷⁰

Другою за величиною групою товарів в імпорті є мінеральні продукти, частка яких у загальних обсягах імпорту в 2019 р. склала 21,4%. При цьому варто зауважити, що зменшення частки мінеральних продуктів в імпорті на 8,6 п. п. порівняно з 2006 р. (30%) відбулося не за рахунок зменшення потреби промисловості в енергоресурсах в результат модернізації чи впровадження нових технологій, а, в основному, внаслідок скорочення обсягів виробництва (про що свідчить індекс промислової продукції, який у 2006 р. становив 148% порівняно з 2016 р.¹⁷¹).

Упродовж 2006-2019 рр. у структурі імпорту відбулося збільшення частки продукції хімічної промисловості з 8,6% до

¹⁷⁰ Побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tstzt/tstzt_u/tstzt1219_u.htm.

¹⁷¹ Індекс промислової продукції (2016=100%) без і з усуненням сезонних коливань. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/pr/ipp/ipp_u/arh_ipp_u.htm.

- 172 -

12,3%, готових харчових продуктів – з 3,7% до 4,3%, текстильних виробів – з 3% до 3,9%, продуктів рослинного походження – з 1,5% до 3%, приладів та апаратів фотографічних – з 1,5% до 1,8% (рис. 3.6). За цей же період в загальних обсягах імпорту України незначно зменшилася частка недорогоцінних металів та виробів з них – з 7,4% до 6%, засобів наземного транспорту, апаратів літальних, плавучих засобів – з 11,4% до 10,1%, а частка жирів та олії залишилася без змін (0,4%).

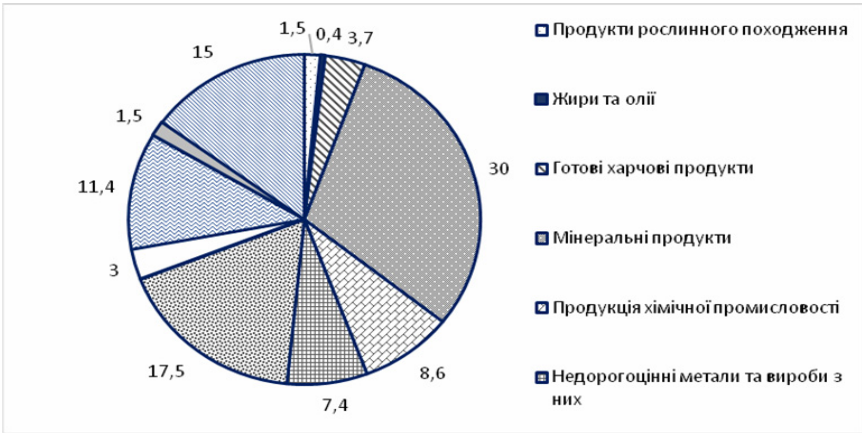

Рис. 3.6. Структура імпорту товарів України у 2006 р., %¹⁷²

Результати аналізу основних показників зовнішньої торгівлі дозволили виявити особливості зовнішньоекономічної діяльності України та їх зміни під впливом геополітичних чинників. Під дією зовнішніх факторів відбувається зміна таких внутрішніх чинників, як курс національної грошової одиниці до іноземної валюти, обсяги промислового виробництва, цінові коливання та внутрішній попит, використання новітніх технологій, які, своєю чергою, впливають на кількісні та якісні характеристики зовнішньої торгівлі.

¹⁷² Побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2006 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/zd/tsztt/tsztt_u/arh_stzt2006.html.

Насамперед, хвилеподібна динаміка обсягів експорту та імпорту України упродовж 2006-2019 рр. чітко відображає зниження показників зовнішньої торгівлі в кризові періоди економічного розвитку, обумовлені зовнішніми факторами - наслідки світової фінансово-економічної кризи у 2009 р. та зовнішньої агресії у 2015-2016 рр. При цьому, в кризові періоди темпи зменшення обсягів експорту були меншими порівняно з темпами скорочення імпорту, що обумовлювало покращення сальдо зовнішньоторговельного балансу.

По-друге, під впливом геополітичних чинників змінилася географічна структура зовнішньої торгівлі України. За досліджуваній період частка Російської Федерації зменшилася утричі, натомість зросла частка країн ЄС (Німеччини, Польщі, Італії) та Китаю, що свідчить про диверсифікацію зовнішньої торгівлі, і з точки зору економічної безпеки є позитивним явищем.

По-третє, у структурі експорту України переважають сировинні товари та товари з низьким ступенем переробки, а в імпорті домінують середньо- та високотехнологічні товари, що свідчить про неефективну структуру зовнішньої торгівлі, наслідком якої є негативне сальдо та перманентний дефіцит платіжного балансу.

Розглянуті в цьому підрозділі показники зовнішньої торгівлі становлять основу для розрахунку індикаторів зовнішньоекономічної безпеки. В наступному підрозділі буде здійснено розрахунок фактичних і нормалізованих значень індикаторів та інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України.

3.2. Структурно-динамічні характеристики зовнішньої торгівлі АПК

В останні роки все більше зростає роль агропромислового комплексу у формуванні міжнародної конкурентоспроможності України. Агропромисловий комплекс (АПК) як сукупність підприємств, взаємопов'язаних між собою виробничими відносинами, та обслуговуючих організацій, що функціонують на засадах агропромислової інтеграції, виконує важливу роль не лише в системі забезпечення продовольчої безпеки країни, а й у системі міжнародних зв'язків. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, «головними ринками сільськогосподарського експорту з України є Азія (48% усього сільськогосподарського експорту з України), ЄС (27%), Африка (16%) та країни СНД (7%)»¹⁷³.

Про посилення ролі АПК у формуванні зовнішньоекономічних зв'язків свідчить зростання частки сільськогосподарської продукції в загальних обсягах товарного експорту України з 19,3% у 2010 р. до 44,3% у 2019 р. (рис. 3.7), яка стала основною галуззю спеціалізації нашої країни, замінивши продукцію металургії. Обсяги експорту аграрної продукції збільшилися більше ніж удвічі – з 9,9 млрд. дол. США у 2010 р. до 22,2 млрд. дол. США у 2019 р. У зв'язку із запровадженням Російською Федерацією санкцій щодо українського імпорту та закриттям російського ринку для українських виробників спостерігалось істотне скорочення загальних обсягів експорту у 2015-2016 рр. (до 38,1 млрд. дол. США та 36,4 млрд. дол. США відповідно). При цьому обсяги експорту аграрної продукції знизилися неістотно – з 16,6 млрд. дол. США у 2014 р. до 14,6 млрд. дол. США у 2015 р., а у 2016 р. вже спостерігалось їх

¹⁷³ Секторальна експортна стратегія на 2019-2023 рр. Харчова і переробна промисловість України. URL: [https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6eb894d9-cd5c-4622-8643-a6825fc2307a&tag=Sektor Kharchovoi ta Pererobnoi Promislovosti](https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6eb894d9-cd5c-4622-8643-a6825fc2307a&tag=Sektor%20Kharchovoi%20ta%20Pererobnoi%20Promislovosti).

збільшення до 15,2 млрд. дол. США, що пояснюється конкурентоспроможністю вітчизняної аграрної продукції та здатністю виробників відносно швидко знайти вихід на ринки інших країн.

Зростання аграрного експорту України відбувається швидшими темпами порівняно із темпами зростання загальних обсягів експорту. Так, у 2019 р. темпи зростання експорту аграрної продукції становили 119%, тоді як темпи зростання загальних обсягів експорту товарів – лише 106%. У 2019 р. відносно попереднього року найбільшими темпами зростали обсяги експорту таких товарів: рослинні матеріали для виготовлення (155%), живі дерева та інші рослини (145,8%), живі тварини (136,6%), зернові культури (133%) (додаток Б, табл. Б.7). За аналогічний період відбулося скорочення обсягів експорту таких продуктів, як молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед (у 2019 р. експорт склав 94,4% до обсягів 2018 р.), овочів (78,3%), шелак природний (75%). Отже, експорт сільськогосподарської продукції характеризується істотним нарощенням продукції з найнижчим рівнем доданої вартості.

Рис. 3.7. Динаміка показників експорту аграрної продукції України у 2010-2019 рр.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Розраховано і побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2020_u.html.

У той же час, експорт продукції харчової промисловості та сільськогосподарської продукції з відносно вищим ступенем переробки зростає повільніше або взагалі скорочується. Так, експорт цукру і кондитерських виробів з цукру у 2019 р. зменшився на 25% порівняно з 2018 р., алкогольних і безалкогольних напоїв та оцту – на 8,3%, та відбулося незначне зростання обсягів експорту готових продуктів із зерна – на 0,4%, жирів та олій тваринного або рослинного походження – на 5,2%, різних харчових продуктів – на 8,1%.

Обсяги імпорту аграрної продукції змінювалися хвилеподібно: за період 2010-2013 рр. відбулося їх збільшення з 5,8 млрд. дол. США до 8,2 млрд. дол. США, у 2015 р. було зафіксовано найменше значення цього показника (3,5 млрд. дол. США), а з 2016 р. відбувалося поступове зростання до 5,7 млрд. дол. США у 2019 р. (рис. 3.8). Упродовж 2010-2019 рр. частка аграрної продукції в загальних обсягах імпорту України коливалася від найменшого значення у 2011 р. (7,6%) до найбільшого у 2014 р. (11%), але переважно знаходилася на рівні 9%.

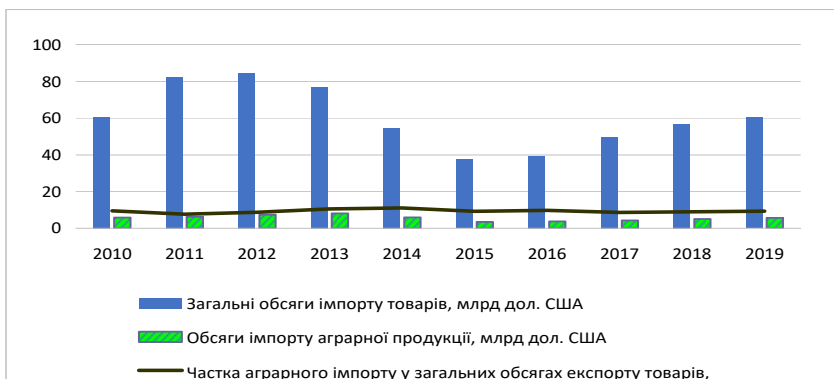

Рис. 3.8. Динаміка показників імпорту аграрної продукції України у 2010-2019 рр.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Розраховано і побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2020_u.html.

На тлі загального зростання обсягів товарного імпорту в Україну у 2019 р. порівняно з 2018 р. (6,3%), найвищими були темпи зростання імпорту за такими товарними групами: молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед (159,2%); овочі (200%); продукти з м'яса, риби (131%); готові продукти із зерна (130,7%); їстівні плоди та горіхи (127,8%) (додаток Б, табл. Б.6). Таким чином, простежується тенденція збільшення імпорту тих продовольчих товарів, виробниками яких традиційно була Україна, але внаслідок зменшення внутрішнього виробництва такої продукції, виникає потреба закупівлі цих товарів за кордоном.

Разом з цим зауважимо, що в умовах істотного збільшення негативного сальдо загального зовнішньоторговельного обороту України з -6,3 млрд. дол. США у 2017 р. до -10,7 млрд. дол. США у 2019 р., сальдо зовнішньої торгівлі аграрною продукцією залишалось додатнім та його значення збільшилося з 11,1 млрд. дол. США у 2015 р. до 16,4 млрд. дол. США у 2019 р. У 2019 р. найбільше позитивне значення сальдо зовнішньої торгівлі спостерігалось за такими товарами, як зернові культури (9452,5 млн. дол. США), насіння і плоди олійних рослин (2162,4 млн. дол. США), жири та олії тваринного або рослинного походження (4478,9 млн. дол. США) (див. табл. Б.6).

Водночас, за окремими групами аграрної продукції сальдо зовнішньої торгівлі є від'ємним. Так, найбільше негативне сальдо у 2019 р. спостерігалось у торгівлі рибою та ракоподібними (-610,9 млн. дол. США), їстівними плодами та горіхами (-413 млн. дол. США). Зважаючи на зазначені товарні групи, за якими спостерігалось найбільше негативне сальдо зовнішньої торгівлі, зробимо висновок, що ситуація в торгівлі цими товарами на даний час не вважається загрозливою, оскільки переважання імпорту над експортом обумовлене відсутністю традиційного виробництва частини аналогічних товарів в Україні внаслідок географічного розташування та кліматичних умов.

Зовнішня торгівля готовими харчовими продуктами у 2019 р. характеризувалась додатнім сальдо зовнішньої торгівлі (603,7

млн. дол. США). Цей показник також був додатним у торгівлі такими товарами: цукор і кондитерські вироби з цукру (183,9 млн. дол. США), готові продукти із зерна (68,6 млн. дол. США), продукти переробки овочів (1,9 млн. дол. США), залишки і відходи харчової промисловості (1254,7 млн. дол. США). Водночас, від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі у 2019 р. було характерне для алкогольних і безалкогольних напоїв та оцту (-322,2 млн. дол. США); продуктів з м'яса та риби (- 104,6 млн. дол. США), какао та продуктів з нього (-122,5 млн. дол. США), різних харчових продуктів (- 297 млн. дол. США).

У 2019 р. в загальних обсягах експорту України продукція агропромислового комплексу становила 44,2%, включаючи й готові харчові продукти (6,4% від загального обсягу експорту), а в загальних обсягах імпорту продукція АПК займала 9,4%, що й забезпечило позитивне сальдо у зовнішній торгівлі цими товарами.

У загальних обсягах експорту агропромислової продукції переважали продукти рослинного походження, частка яких становила 58% (рис. 3.9). Жири та олії тваринного та рослинного походження (насамперед, олія соняшникова) становили 21% від загального обсягу експорту продукції АПК. Готові харчові продукти (борошно, цукор, спирт, тютюнові вироби) склали 14% від експорту агропромислової продукції. Частка продукції тваринного походження в експорті продукції АПК є найменшою і становить близько 6%. У цьому сегменті експорту переважають м'ясо та субпродукти з птиці (55,7%), а також молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед (35,5%).

Найбільшу частку в структурі продуктів рослинного походження склали зернові культури (пшениця, кукурудза та ячмінь) - 74,6%, майже 20% - насіння і плоди олійних рослин (переважно соєвих бобів та насіння ріпаку), а продукція борошномельно-круп'яної промисловості, яка має порівняно вищий ступінь переробки, ніж зерно, - складала лише 0,9%.

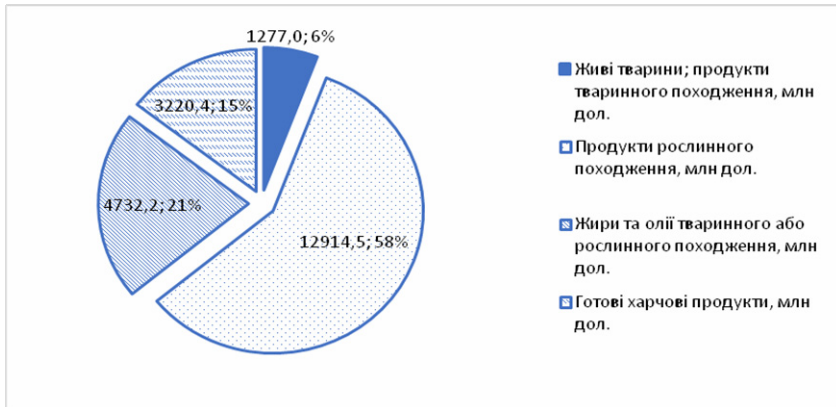

Рис. 3.9. Структура експорту агропромислової продукції України у 2019 р.¹⁷⁶

У січні – березні 2019 р. порівняно з січнем – березнем 2018 р. відбулося стрімке зростання експорту таких товарів вітчизняного виробництва: насіння соняшнику – у 4 рази; соку – у 3,4 рази; вівса – у 2,6 рази; яблук, груш – у 2,2 рази; солі, насіння ріпаку та волоських горіхів – у 1,8 рази; кукурудзи – у 1,7 рази; гречки – у 1,5 рази; овочів бобових, меду та капусти – у 1,3 рази¹⁷⁷.

Зростання експорту соку відбулося за рахунок – США, Канади та Австрії; насіння соняшнику – Туреччини та Румунії; яблук та груш – Білорусі та Молдови; вівса – Німеччини та Норвегії; гречки – Литви, Польщі та Нідерландів; солі – Угорщини та Польщі; кукурудзи – Єгипту, Іспанії та Китаю; волоських горіхів – Туреччини, Франції та Іраку. У січні – березні 2019 р. проти відповідного періоду 2018 р. відбулося обвальне зниження експорту борошна пшеничного, солоду, масла вершкового, картоплі, огірків та цибулі, свинини, цукру та патоки, маргарину, вина, ячменю¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2019 р. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tszt/tszt_u/tszt1219_u.htm.

¹⁷⁷ Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК/ [І. М. Демчак, О. О. Митченко, Г. В. Трофімова та ін.]. К.: НДІ "Укראгропромпродуктивність", 2019. 50 с., с. 11.

¹⁷⁸ Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК....

Як показують результати аналізу динаміки обсягів та структури експорту, агропромислова продукція України має переважно сировинний характер. Збільшення обсягів експорту аграрної продукції забезпечує значні валютні надходження в країну, водночас посилює вразливість національної економіки до кон'юктурних коливань на світовому агропродовольчому ринку та обумовлює значні ризики для аграрного сектору. На думку фахівців, сировинний характер експорту аграрно-продовольчої продукції є основною причиною значного відставання економіки країни від розвинутих країн світу¹⁷⁹. З іншого боку, як зазначає Сегеда С.А., «така ситуація є наслідком відсутності прийнятої на законодавчому рівні стратегії розвитку аграрного сектору, непередуманого господарювання, що призвело до безвідповідальності бізнес-структур перед суспільством і країною»¹⁸⁰.

У загальних обсягах імпорту України в 2019 р. частка живих тварин і продуктів тваринного походження складала 1,8%, продуктів рослинного походження – 3,0%, жирів та олій тваринного та рослинного походження – 0,4%, готових харчових продуктів – 4,3%.

У структурі імпорту агропромислової продукції у 2019 р. переважали готові харчові продукти (45,6%), з яких найбільші частки мають алкогольні та безалкогольні напої (22%) і тютюнова сировина (21%). Продукти рослинного походження (цитрусові, банани, кава, посівний матеріал кукурудзи та соняшника) склали 31% імпорту агропромислової продукції (рис. 3.10). Частка

¹⁷⁹ Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.; Fry J. The sunflower seed export tax in Ukraine. Presentation for the workshop on policy dialogue in the sunflower oil sector, FAO and EBRD. Kiev, July 2004.; Warr P.G. Welfare Effects of an Export Tax: Thailand's Rice Premium. American Journal of Agricultural Economics, 2001. Vol. 83(4). P. 903-920.

¹⁸⁰ Сегеда С.А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. Економіка АПК. 2019. №2. С. 73-83, с. 77.

продуктів тваринного походження становила 19%, в складі яких переважали риба та морепродукти (60,2%), молоко та молочні продукти (переважно, сири), яйця птиці; натуральний мед (15,8%).

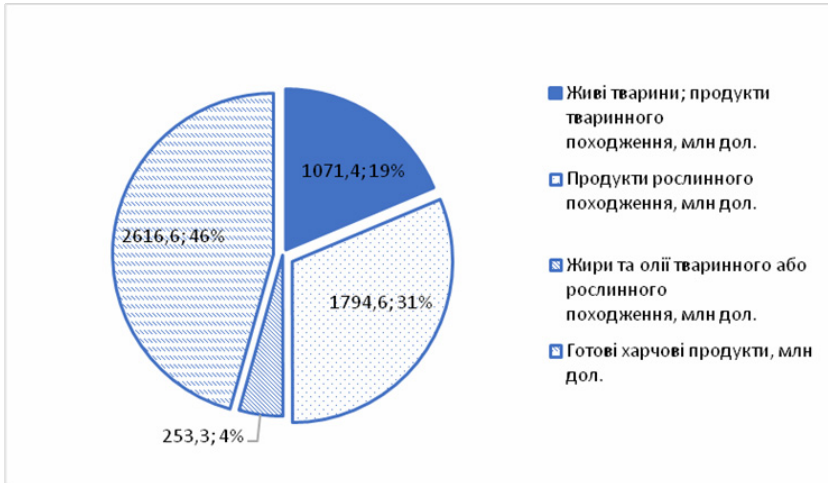

Рис. 3.10. Структура імпорту агропромислової продукції України у 2019 р.¹⁸¹

Сировинний характер товарної структури зовнішньої торгівлі продукцією АПК в Україні обумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних причин. Принципи економічної лібералізації, як основи реформування національного господарства, залишаються не реалізованими. Змінився лише критерій оцінки, в основі якого – отримання прибутку будь-якою ціною, саме тому в аграрному секторі переважає виснажлива модель землекористування¹⁸², а на багатьох ринках умови диктують монополії та олігополії, що спотворює дію ринкових чинників. Як

¹⁸¹ Побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2019 р. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1219_u.htm.

¹⁸² Коденська М. Ю., Середа С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. Економіка АПК. 2018. № 6. С. 30-39, Pugachov N. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. Springer International Publishing. Switzerland, 2017. 180 p.

наслідок, порушено рівновагу між основними галузями – рослинництвом і тваринництвом, що обмежує створення доданої вартості, нарощування виробництва органічної продукції та загострює існуючу проблему виснаження ґрунтів. Перевага надається малозатратним галузям зі швидким оборотом капіталу. В рослинництві культивуються кон'юнктурні культури, продукція яких має високу енергетичну цінність та стабільний попит, необмежений на зовнішньому ринку, а саме: зернові (пшениця, кукурудза) і насіння олійних (ріпак, соя, соняшник).

Прикладом чутливості зазначених аграрних культур до цінових коливань на світовому ринку є зміна обсягів валютних надходжень від їх експорту. Так, обсяги експорту пшениці упродовж 2010-2018 рр. збільшилися з 4,9 до 16,4 млн. т, або у 3,3 рази¹⁸³. При цьому сума валютних надходжень зросла з 0,9 до 3,0 млрд. дол. США, або в 3,3 рази. При цьому, ціна експорту пшениці відносно 2010 р. зростала у 2011р. і 2013 р., тоді як з нарощуванням обсягів реалізації до 10,5 млн. т у 2014 р. відбулося зниження ціни. Це призвело до зменшення валютних надходжень, сума яких за проведеними розрахунками лише у 2017 р. становила близько 50 млн. дол. США.

Аналогічна ситуація спостерігалася в експорті кукурудзи. При збільшенні обсягів експорту якої в 5,4 рази (з 4,0 до 21,4 млн. т), сума валютних надходжень зросла в 4,4 рази (з 0,8 до 3,5 млрд. дол. США). Таким чином, темпи зростання обсягів експорту кукурудзи в кількісному вимірі є вищими, ніж темпи зростання валютних надходжень від її реалізації на зовнішніх ринках, що обумовлено зниженням світових цін.

¹⁸³ Державна фіскальна служба. URL : <http://sfs.gov.ua/ms/fl1>.

Очевидно, зерно за такою низькою ціною доцільніше було б спрямувати на розвиток тваринництва і, зокрема, скотарства, яке практично продовжує занепадати. Так, порівняно з 2000 р. поголів'я худоби скоротилося на 5,8 млн. голів, у тому числі на 2,9 млн. корів (що і дотепер не призупинено)¹⁸⁴. У майбутньому можна очікувати, що це негативно позначиться на відтворенні скотарства та виробництві молока і м'яса.

Дослідження динаміки обсягів вироблених та експортованих насіння і плодів олійних рослин свідчить про експортоорієнтоване виробництво цих продуктів, за винятком насіння соняшнику, обсяги експорту якого знизилися до мінімуму і в 2015-2018 рр. не перевищували 1,4% від валового виробництва. У зовнішній торгівлі насінням соняшнику така ситуація склалася в результаті запровадження у 1999 р. експортного мита в розмірі 23% на цю сільськогосподарську культуру, яке у 2001 р. було знижено до 17%¹⁸⁵. Застосування такого регулятивного інструменту з боку держави сприяло розвитку підприємств з промислової переробки насіння соняшнику, переорієнтації на експорт соняшникової олії, що забезпечило у 2018 р. отримання 4,1 млрд. дол. США валютних надходжень, частка яких становила 8,7% загальних надходжень валюти від експорту в Україні і 22,1% - у структурі надходжень від експорту аграрно-продовольчої продукції країни.

Ситуація у зовнішній торгівлі іншими олійними культурами дещо відрізняється. Зокрема, обсяги експорту соєвих бобів упродовж 2010-2018 рр. збільшилися в 5 разів і у 2018 р. становили 2,2 млн. т, або понад 70% від обсягів внутрішнього виробництва

¹⁸⁴ Сільське господарство України 2017 рік / за ред. О. М. Прокопенко. Київ: Держстат, 2018. 245 с., с. 133-134.

¹⁸⁵ Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур: Закон України від 10.09.1999. № 1033-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 44. Ст. 389.

при зниженні ціни від 387,66 до 370,91 дол. США за 1 т. Обсяги експорту насіння ріпаку зросли в 1,6 рази і в 2018 р. досягли 2,4 млн. т, або понад 90% від обсягів внутрішнього виробництва при зниженні ціни від 418,88 до 414,20 дол. США за 1 т, або на 1,1%.

Результати проведеного аналізу показали, що вітчизняні виробники олійних культур орієнтовані переважно на експорт своєї продукції з низьким рівнем доданої вартості. В Україні відсутні стимули для переробних підприємств, які б випускали високоякісні продукти харчування з цієї сировини (олія, маргарин, майонез). Іншою причиною такої ситуації вважаємо неконкурентоспроможність зазначеної продукції харчової промисловості на міжнародних ринках через неспроможність вітчизняних виробників забезпечити відповідність стандартам, а також внаслідок застосування іншими країнами різних обмежень на імпорتنі поставки продуктів харчування.

З метою оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу проведемо аналіз основних показників зовнішньої торгівлі АПК, які ми визначили у підрозділі 2.4 (формули 2.14 -2.16, 2.20, табл. 2.6). За нашими розрахунками ступінь інтегрованості вітчизняного агропромислового комплексу у світове господарство є високим (табл. 3.1).

Збільшення експортної квоти з 30,72% у 2010 р. до 54,6% у 2017 р. свідчить про посилення експортної залежності вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції від зовнішніх ринків. Зважаючи на переважно сировинний характер експортованої аграрної продукції, прибутки підприємств АПК залежать від зміни світових цін на цю продукцію і внаслідок несприятливої кон'юнктури на світових ринках чи закриття ринків окремих країн зростають ризики банкрутства експортерів.

Показники ефективності зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією України у 2010-2018 рр.¹⁸⁶

Рік	Випуск, с/г продукц., млн дол.	Експорт, млн дол.	Імпорт, млн дол.	Коеф-т покриття експортом імпорту	Коеф-т збаланс.	Експорт-на квота	Імпорт-на квота	Коеф-т відкритості
2010	23971,27	7365	3256,9	2,26	0,39	30,72	13,59	44,31
2011	32086,71	9864,9	3320	2,97	0,50	30,74	10,35	41,09
2012	33127,47	14386,6	4554,2	3,16	0,52	43,43	13,75	57,18
2013	38860,51	13467,1	4965,2	2,71	0,46	34,65	12,78	47,43
2014	32307,37	13572,6	3457,4	3,93	0,59	42,01	10,70	52,71
2015	25632,48	12094,7	1876,5	6,45	0,73	47,19	7,32	54,51
2016	25708,59	12831,6	2157	5,95	0,71	49,91	8,39	58,30
2017	27344,06	14930,2	2366,1	6,31	0,73	54,60	8,65	63,25
2018	32057,76	15593,1	2714,5	5,74	0,70	48,64	8,47	57,11

Як видно з таблиці 3.1, упродовж досліджуваного періоду зменшилася імпортна залежність сільського господарства України, про що свідчить зниження імпоротної квоти з 13,6% у 2010 р. до 8,5% у 2018 р. Попри це, коефіцієнт відкритості сільського господарства перевищує 50% і свідчить про надмірну відкритість цього виду економічної діяльності.

Коефіцієнт покриття експорту імпортом збільшився з 2,26% у 2010 р. до 6,3% у 2017 р., а у 2018 р. відбулося його незначне зменшення до 5,7%. При цьому, значення коефіцієнта збалансованості зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією збільшилося з 0,39 у 2010 р. до 0,7 у 2018 р., що свідчить про значну незбалансованість експорту аграрної

¹⁸⁶Розраховано за даними: Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010-2019 роках. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp_rik/orp_rik_u.htm; Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/arh_vtr_u.htm; Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2010-2018 рр. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/tszt/tszt_u/arh_tszt2020_u.html.

продукції. За досліджуваний період порівняно збалансованим експорт був у 2010 р. та 2013 р., коли значення коефіцієнта становило відповідно 0,39 і 0,46.

Отже, невідповідність оптимальним значенням основних показників зовнішньої торгівлі України сільськогосподарською продукцією та сировинна орієнтація експорту продукції АПК свідчать про неефективність зовнішньоекономічної діяльності агропромислових підприємств.

3.3. Оцінка рівня зовнішньоекономічної безпеки України

Методика інтегральної оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки держави, розглянута у першому розділі і обрана нами для проведення дослідження, передбачає розрахунок фактичних значень індикаторів за показниками зовнішньої торгівлі, які публікуються Державною службою статистики України. Розрахуємо значення індикаторів зовнішньоекономічної безпеки і проаналізуємо їхню динаміку у 2006-2019 рр.

Найважливішим індикатором зовнішньоекономічної безпеки з точки зору його чутливості до геополітичних змін є показник частки провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, оскільки характеризує не лише ступінь диверсифікації торговельного обміну, а й залежність від одного чи двох зарубіжних ринків. Як видно з рис. 3.11, цей індикатор у 2006-2011 рр. істотно наближався до граничного значення, яке встановлене на рівні 30%, а у 2012 р. – навіть перевищив граничне значення. З 2013 р. відбулося поступове зниження частки провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі. До 2018 р. цією країною була Російська Федерація. У 2019 р. провідним партнером України у зовнішній торгівлі став Китай з часткою 11,5%, а Росія посіла друге місце – 9,2%.

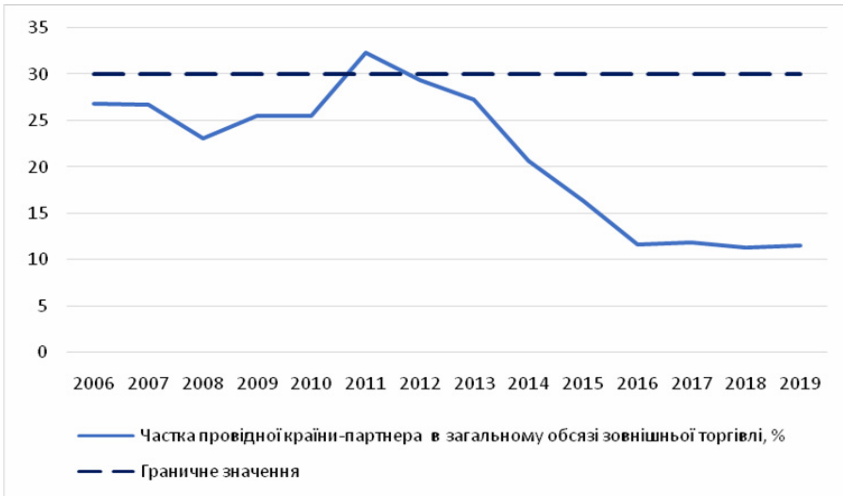

Рис. 3.11. Динаміка показника частки провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі України у 2006-2019 рр.¹⁸⁷

Коефіцієнт покриття експортом імпорту, який розраховується як відношення обсягів експорту до обсягів імпорту, характеризує конкурентоспроможність продукції, що виробляється в країні. Згідно критеріїв безпеки цей показник не повинен перевищувати 1. Упродовж досліджуваного періоду коефіцієнт покриття експортом імпорту відповідав критеріям безпеки лише у 2014 р. (табл. 3.2), коли сальдо зовнішньої торгівлі було позитивним, а з 2016 р. відбулося його зменшення. У 2019 р. значення цього показника становило 0,82 і було менше порівняно з 2006 р., що свідчить про його погіршення відносно критеріїв безпеки у довгостроковому періоді та посилення імпортової залежності нашої країни. Значення коефіцієнта, які менші за 1, відображають наявність негативного сальдо зовнішньої торгівлі та є наслідком незбалансованості її структури. Це свідчить про

¹⁸⁷ Розраховано і побудовано за даними: Географічна структура зовнішньої торгівлі України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/ztt/ztt_u/ztt0520_u.htm.

загострення низки загроз, однією з яких є посилення залежності країни від зовнішніх ресурсів для вирівнювання платіжного балансу. Внаслідок цього загострюється інша зовнішня загроза економічній безпеці – високий валовий та державний борг.

Таблиця 3.2

Коефіцієнт покриття експортом імпорту в Україні у 2006-2019 рр.¹⁸⁸

Рік	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
2006	38367,704	45034,49	-6666,79	0,85
2007	49248,063	60669,92	-11421,9	0,81
2008	66954,429	85535,36	-18580,9	0,78
2009	39702,883	45435,56	-5732,68	0,87
2010	51430,521	60739,97	-9309,45	0,85
2011	68394,195	82608,24	-14214	0,83
2012	68809,81	84658,06	-15848,2	0,81
2013	63312,022	76963,97	-13651,9	0,82
2014	53901,689	54428,72	-527,027	0,99
2015	38127,149	37516,44	610,706	1,01
2016	36361,711	39249,8	-2888,09	0,93
2017	43264,736	49607,17	-6342,44	0,87
2018	47334,987	57187,58	-9852,59	0,83
2019	50054,605	60800,17	-10745,6	0,82

Важливими індикаторами зовнішньоекономічної безпеки держави є показники відкритості економіки: коефіцієнт експортної залежності (відношення обсягів експорту до ВВП), коефіцієнт імпортної залежності (відношення обсягів імпорту до ВВП). З точки зору економічної безпеки значення цих індикаторів не повинні перевищувати 30%. Економіка України є надмірно відкритою, про що свідчить невідповідність зазначених індикаторів критеріям безпеки. Проте, у довгостроковому періоді відбулося незначне покращення їх значень. Так, коефіцієнт експортної

¹⁸⁸ Розраховано за даними: Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр. / Державна служба статистики України. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2019.html.

залежності зменшився з 35,2% у 2006 р. до 31,5% у 2019 р. та наблизився до граничного значення, що є позитивною тенденцією (рис. 3.12). Коефіцієнт імпоротної залежності за аналогічний період зменшився з 41,4% до 38,2%, що й надалі характеризує дію таких загроз, як неефективність внутрішнього виробництва та нерозвиненість ринкової конкуренції.

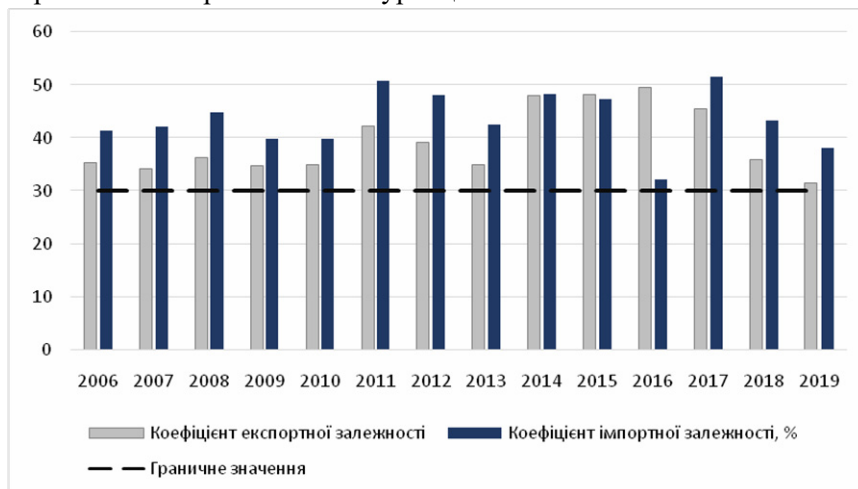

Рис. 3.12. Динаміка показників відкритості економіки України у 2006-2019 рр.¹⁸⁹

В умовах надмірної відкритості економіки України, важливого значення набувають якісні показники зовнішньої торгівлі. Аналіз товарної структури українського експорту свідчить про низьку конкурентоспроможність високотехнологічних товарів вітчизняних виробників на зовнішніх ринках. Експортуються переважно товари, які мають низький рівень доданої вартості. Частка сировини та низькотехнологічних товарів в експорті України за досліджуваний період коливалася в межах 45-56%, хоча й характеризується зменшенням частки металургійної продукції з одночасним зростанням продукції агропромислового комплексу.

¹⁸⁹ Розраховано і побудовано за даними: Географічна структура зовнішньої торгівлі України. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/ztt/ztt_u/ztt0520_u.htm; Валовий внутрішній продукт України у 2006-2019 рр. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/arh_vvp_kv.html.

Водночас, не зважаючи на зростаючу динаміку обсягів експорту фармацевтичної продукції та електричних машин і устаткування, сальдо торгівлі цими товарами залишається негативним, оскільки обсяги імпорту є більшими (табл. 3.3). До 2018 р. зберігалось позитивне сальдо торгівлі в такій групі високотехнологічних товарів, як літальні апарати, проте у 2018 р. відбулося незначне зменшення експорту, а у 2019 р. обсяги експорту цих товарів були удвічі меншими, ніж обсяги імпорту. Обсяги імпорту приладів та апаратів фотографічних упродовж досліджуваного періоду у 6-8 разів перевищували обсяги експорту, чим також обумовлене негативне сальдо торгівлі в цій групі товарів.

Таблиця 3.3

**Обсяги експорту та імпорту високотехнологічної продукції
в Україні у 2006-2019 рр.¹⁹⁰**

Рік	Фармацевтична продукція		Електричні машини і устаткування		Літальні апарати		Прилади та апарати фотографічні	
	Експорт, млн дол.	Імпорт, млн дол.	Експорт, млн дол.	Імпорт, млн дол.	Експорт, млн дол.	Імпорт, млн дол.	Експорт, млн дол.	Імпорт, млн дол.
2006	92,5	1384,9	1278,9	2682	238,6	49,3	151,6	676,7
2007	129,4	1931,3	2238,2	3135,1	252,4	86,7	201,1	980,8
2008	151,1	2433,3	2843,3	3808,4	224,6	44,9	241	1177,7
2009	150	2130,3	2227,4	2309,3	193,1	52,2	277,2	651,5
2010	198,5	2445,8	2535,1	3603,2	123,8	32,1	249,7	857,9
2011	195,1	2878,9	3189,2	5682,7	321,8	69,4	278,2	1019,1
2012	243,5	3307,9	3231,8	5951,7	925,7	107,3	293,8	1187
2013	251,5	3099,9	3134,1	5560,5	313,7	70,4	292,9	1061,4
2014	255,6	2473,3	2680	3806,6	246,3	49,2	229,4	649,9
2015	155,4	1367	1979,2	2695,2	190,6	54,8	156	448,5
2016	184,1	1606,9	2076,7	3203,2	78,9	50,5	143,2	563,4
2017	192,1	1767,4	2548,8	4125,8	29	28,7	48,6	762,5
2018	216,2	1947	2930,4	5479,3	61	64	145,6	914,8
2019	250,8	2143,1	2772	6654,7	70,2	154,6	178,1	1053,7

¹⁹⁰ Розраховано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2006-2019 рр.
URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tszt/tszt_u/arh_tszt2019_u.html.

Відповідно, частка високотехнологічних товарів, як, у загальних обсягах товарного експорту України не перевищує 8% (рис. 3.13). Цей індикатор є показником-стимулятором зовнішньоекономічної безпеки і, як було визначено в таблиці 2.1, його граничне значення має бути не менше 15%. Проте, упродовж досліджуваного періоду, максимальне значення цього індикатора (7,2%) було досягнуто у 2009-2010 рр.

Частка високотехнологічної продукції в загальних обсягах імпорту розглядається у нашому дослідженні, як показник-дестимулятор зовнішньоекономічної безпеки. Його значення не повинні перевищувати 15%, оскільки надходження значних обсягів імпортованих високотехнологічних товарів генерують загрозу знищення вітчизняного науково-дослідної сфери та галузевих науково-технічних секторів, оскільки поступово знижується внутрішній попит на результати їх діяльності. З цієї точки зору, небезпечним є зростання частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів до 14,7% у 2018 р. та перевищення граничного значення у 2019 р. – 16,4%.

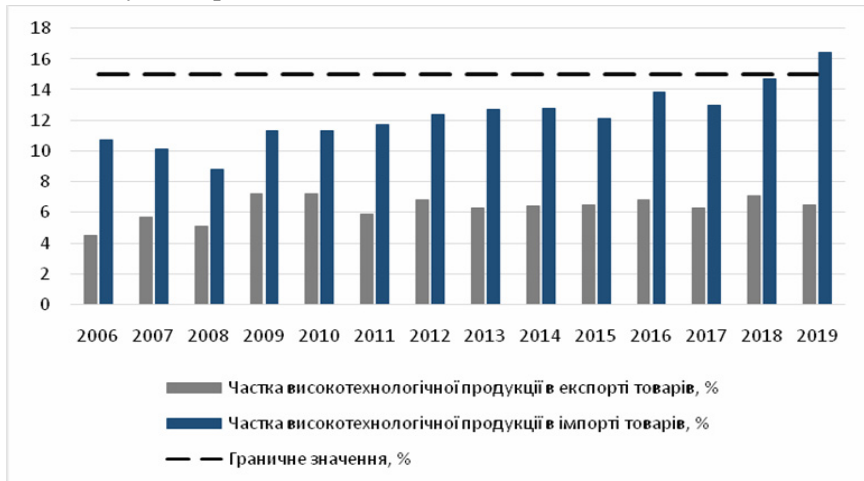

Рис. 3.13. Динаміка показників частки високотехнологічних товарів в зовнішній торгівлі України у 2006-2019 рр.¹⁹¹

¹⁹¹Розраховано та побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2006-2019 рр. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2019_u.html.

Розглянутий вище дисбаланс у структурі зовнішньої торгівлі України обумовлює залежність національної економіки від високотехнологічного технологічного імпорту, про що свідчить динаміка коефіцієнта технологічної залежності (рис. 3.14). Згідно критеріїв економічної безпеки (табл. 2.1), цей показник не повинен перевищувати 1. Натомість, за досліджуваний період значення коефіцієнта у 2-2,5 рази перевищувало граничне значення, а з 2017 р. спостерігається його істотне зростання до 2,5 у 2018 р. та 3,05 у 2019 р.

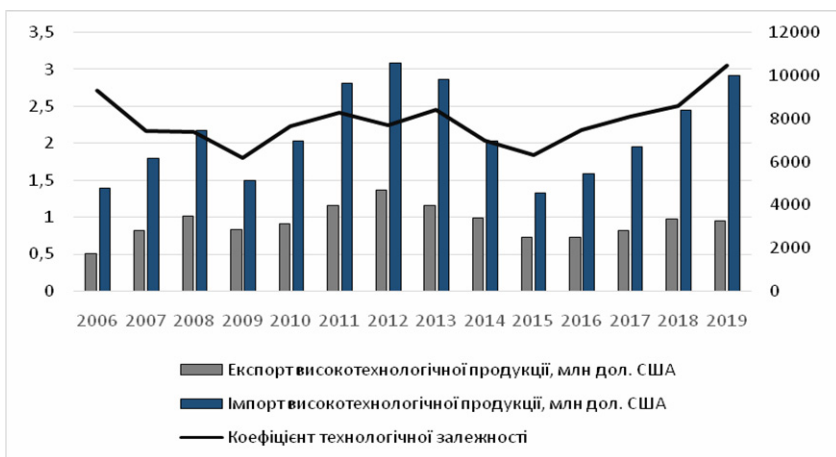

Рис. 3.14. Динаміка показників зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією України у 2006-2019 рр.¹⁹²

¹⁹²Розраховано та побудовано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2006-2019 рр.
URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2019_u.html.

З метою вирішення завдання визначення кількісної оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки України застосуємо індикативний метод та розрахуємо інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки, використовуючи методичний підхід, обґрунтований нами у підрозділі 2.1. Результати проведених вище розрахунків статистичних значень індикаторів зовнішньоекономічної безпеки України наведені у таблиці 3.4.

Аналіз динаміки індикаторів зовнішньоекономічної безпеки свідчить про невідповідність критеріям безпеки таких індикаторів, як: частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, коефіцієнт покриття експортом імпорту, коефіцієнти експортної (імпортної) та технологічної залежності. Лише значення індикатора «Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі» починаючи з 2013 р. покращилися і відповідають критеріям економічної безпеки.

Для подальших розрахунків необхідно перейти від абсолютних до нормалізованих значень індикаторів, що змінюються від 0 до 1. Для повнішого врахування тенденцій зміни значень індикаторів зовнішньоекономічної безпеки застосуємо підхід до нормування, обґрунтований у підрозділі 2.1. Відповідно, в якості нормувального значення для нормування індикатора «Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі», який є показником-дестимулятором, обираємо найменше фактичне значення цього показника за досліджуваний період, яке у 2018 р. становило 11,24% (табл. 3.4).

**Динаміка фактичних значень індикаторів зовнішньоекономічної
безпеки України у 2006-2019 рр.**

Рік	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Коефіцієнт експортної залежності, %	Коефіцієнт імпоротної залежності, %	Коефіцієнт технологічної залежності
2006	26,9	4,5	10,7	0,85	35,2	41,4	2,7
2007	26,8	5,7	10,1	0,81	34,1	42,1	2,17
2008	23,1	5,1	8,8	0,78	36,3	44,8	2,15
2009	25,5	7,2	11,3	0,87	34,7	39,8	1,8
2010	25,5	7,2	11,3	0,87	34,8	39,8	2,23
2011	32,4	5,9	11,7	0,83	42,1	50,8	2,42
2012	29,4	6,8	12,4	0,81	39,1	48,1	2,24
2013	27,3	6,3	12,7	0,82	34,9	42,5	2,45
2014	20,7	6,4	12,8	0,99	48	48,4	2,04
2015	16,3	6,5	12,1	1,01	48,1	47,4	1,84
2016	11,58	6,8	13,8	0,92	49,4	32,3	2,1
2017	11,77	6,3	13	0,88	45,5	51,5	2,37
2018	11,24	7,1	14,7	0,83	35,9	43,4	2,5
2019	11,5	6,5	16,4	0,82	31,5	38,2	3,05
Граничне значення	не більше 30%	не менше 15%	не більше 15%	не менше 1	не більше 30%	не більше 30%	не більше 1
Нормувальне значення	11,24	7,2	8,8	1,01	31,5	32,3	1,8

Розраховано авторами

У сформованій нами системі індикаторів є лише два показники-стимулятори - частка високотехнологічної продукції в експорті товарів та коефіцієнт покриття експортом імпорту. Для їх нормування використовуємо найбільші фактичні значення цих індикаторів за досліджуваний період, які спостерігалися відповідно у 2009-2010 рр. (7,2%) та у 2015 р. (1,01).

Інші індикатори розглядаємо як показники-дестимулятори, тому нормувальні значення вибираємо найменші, тобто найкращі з точки зору економічної безпеки: частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів – 8,8% (2008 р.); коефіцієнт експортної залежності – 31,5% (2019 р.); коефіцієнт імпортної залежності – 32,3% (2016 р.); коефіцієнт технологічної залежності – 1,8 (2009 р.).

Нормалізовані значення індикаторів зовнішньоекономічної безпеки розраховуємо за формулами (2.4) і (2.5), а результати розрахунку подаємо у таблиці 3.5. Інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки має вигляд лінійної згортки і розраховується згідно формули (2.1). Використовуючи модель головних компонент програми «Статистика», розраховуємо вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки.

Динаміка інтегрального показника (табл. 3.5) свідчить про покращення стану зовнішньоекономічної безпеки України у 2019 р. у довгостроковому періоді. Проте, її стан погіршився у короткостроковому періоді, оскільки відбулося зменшення інтегрального показника з 0,854 у 2016 р. до 0,839 у 2019 р.

Відносне підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки у 2018 р. порівняно з 2017 р. відбулося, насамперед, в результаті зменшення частки провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі та зниження рівня відкритості економіки. Так, частка Російської Федерації в зовнішньоторговельному обороті зменшилася з 11,7% до 11,24%, коефіцієнт експортної залежності зменшився з 45,5% у 2017 р. до 35,9% у 2018 р., а коефіцієнт імпортної залежності – з 51,5% до 43,4% відповідно. При цьому коефіцієнт покриття імпорту експортом не відповідає критеріям безпеки і у 2018 р. становив 0,83 і є нижчим від свого максимального значення (1,01), досягнутого у 2015 р.

**Нормалізовані значення та інтегральний показник
зовнішньоекономічної безпеки України у 2006-2019 рр.**

Рік	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	Коефіцієнт експортної залежності	Коефіцієнт імпорتنної залежності	Коефіцієнт технологічної залежності	Інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки
2006	0,417	0,625	0,822	0,841	0,894	0,780	0,666	0,692
2007	0,419	0,791	0,871	0,801	0,923	0,767	0,829	0,738
2008	0,486	0,708	1	0,772	0,867	0,72	0,837	0,741
2009	0,440	1	0,778	0,861	0,907	0,811	1	0,79
2010	0,440	1	0,778	0,861	0,905	0,811	0,807	0,766
2011	0,346	0,819	0,752	0,821	0,748	0,635	0,743	0,66
2012	0,382	0,944	0,709	0,801	0,805	0,671	0,803	0,698
2013	0,411	0,875	0,692	0,811	0,902	0,76	0,734	0,712
2014	0,542	0,889	0,687	0,98	0,656	0,667	0,882	0,732
2015	0,689	0,902	0,727	1	0,654	0,681	0,978	0,788
2016	0,970	0,944	0,637	0,910	0,637	1	0,857	0,854
2017	0,954	0,875	0,676	0,871	0,692	0,627	0,759	0,799
2018	1	0,986	0,598	0,821	0,877	0,744	0,720	0,848
2019	0,977	0,902	0,536	0,811	1	0,845	0,590	0,839
Вагові коефіцієнти	0,235	0,132	0,114	0,123	0,169	0,104	0,122	-

Розраховано авторами

Деякому покращанню показників зовнішньоторговельної безпеки у 2015-2019 рр. сприяли геополітичні чинники, пов'язані з порушенням територіальної цілісності нашої країни, які генерують низку загроз національній безпеці, але водночас посилюють зовнішньоекономічну безпеку за формальними ознаками. За рахунок диверсифікації зовнішньої торгівлі та відносного послаблення імпоротної залежності відбулося стимулювання процесів імпортозаміщення на внутрішньому ринку України, що, безперечно, мало позитивний вплив на стан економічної безпеки, незважаючи на деструктивну дію інших кризових чинників.

3.4. Системно-структурні характеристики інвестиційної безпеки України

Дослідження загальних тенденцій інвестиційної діяльності в Україні, насамперед, спрямоване на виявлення обсягів інвестиційних ресурсів в національній економіці та їх оцінку з точки зору достатності фінансування економічного розвитку, а також аналіз структури інвестицій, як внутрішніх, так і зарубіжних в контексті її відповідності завданням забезпечення соціально-економічного розвитку на основі науково-технічного прогресу.

Динаміка обсягів капітальних інвестицій в економіку України характеризується зростаючою тенденцією після 2013-2014 рр., коли відбулося зниження інвестиційної активності внаслідок нестабільної економічної та політичної ситуації через анексію Криму та військову агресію Російської Федерації на сході України. Збільшення обсягів капітальних інвестицій у національній грошовій одиниці, що відбувається з 2015 р., певною мірою свідчить про покращення інвестиційного клімату в країні та відносну стабілізацію господарської діяльності (рис. 3.15). Проте, з урахуванням зміни курсу гривні до долара США, зростання обсягів капітальних інвестицій упродовж 2015-2019 рр. відбувалося не так стрімко. Як видно з рисунку 3.15, у 2010-2013 рр. темпи зміни обсягів капітальних інвестицій, виражених у національній грошовій одиниці, були однакові з темпами їх зміни,

розрахованими для обсягів у доларовому еквіваленті, і зменшилися за цей період з 133,62% до 91,44%.

Для періоду з 2014 р. по 2016 р. характерна істотна різниця темпів зміни обсягів капітальних інвестицій у гривні та доларах США. Найбільше виражене перевищення темпів зміни у національній грошовій одиниці (124,8%) над темпами зміни у дол. США (67,3%) спостерігалось у 2015 р., що є наслідком значної девальвації гривні відносно долара США. Своєю чергою, поступове зменшення різниці між темпами зміни обсягів капітальних інвестицій у різних грошових одиницях у 2017-2019 рр. є ілюстрацією зміцнення гривні.

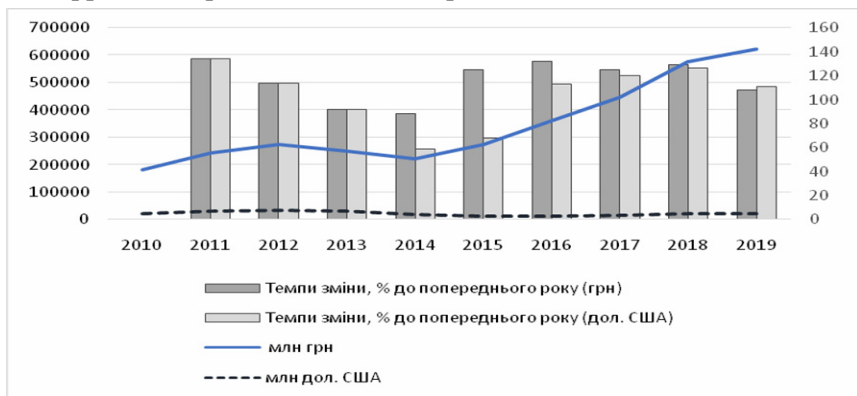

Рис. 3.15. Динаміка обсягів капітальних інвестицій в економіку України у 2010-2019 рр.¹⁹³

У структурі капітальних інвестицій упродовж 2010-2019 рр. переважали власні кошти підприємств. Їх частка збільшилася з 61,7% у 2010 р. до 65,4% від загального обсягу капітальних інвестицій у 2019 р., а максимальне значення цього показника за досліджуваний період склало 70,8% у 2018 р. Частка коштів з державного бюджету у фінансуванні капітальних вкладень за

¹⁹³ Побудовано за даними: Капітальні інвестиції (річні показники). Офіційний сайт Державної служби статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm; Архів валютних курсів в Україні. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/archive/>.

досліджуваний період неістотно зменшилася – з 5,7% до 4,9%, при цьому коливний характер цих змін проявлявся досягненням найбільшого значення (7,2%) у 2011 р. та найменшого (1,2%) – у найбільш кризовому 2014 р.

Варто звернути увагу на позитивну динаміку частки коштів місцевих бюджетів у загальних обсягах капітальних інвестицій. Інституціональні зміни, що відбулися в рамках децентралізації, сприяли певному підвищенню фінансової спроможності місцевих органів влади. Про це свідчить різке збільшення частки місцевих бюджетів у загальних обсягах інвестицій з 2,7% у 2014 р. до 5,2% у 2015 р., що обумовлене впровадженням активних заходів з фінансової децентралізації саме в цей період, а до кінця 2019 р. відбулося збільшення частки місцевих бюджетів до 9% (додаток В, табл. В.1).

Водночас, частка коштів інвесторів-нерезидентів за досліджуваний період істотно зменшилася: з 2% у 2010 р. до 0,3% у 2018 р. У 2019 р. частка іноземних інвестицій в загальних обсягах капітальних інвестицій становила 0,7% (рис. 3.16), що дозволяє припустити й незначну роль цих інвестицій у формуванні інвестиційної безпеки України та забезпечення соціально-економічного розвитку.

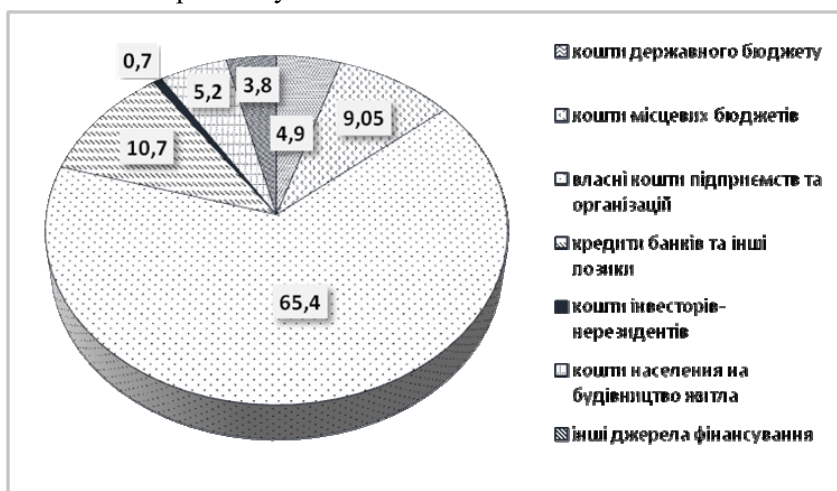

Рис. 3.16. Структура капітальних інвестицій в економіку України у 2019 р. за джерелами фінансування, %¹⁹⁴

Не менш важливим є дослідження структури капітальних інвестицій за видами активів, що відображає фінансові можливості для оновлення основних засобів, загальний ступінь зносу яких зростає і у 2018 р. становив 60,6%¹⁹⁵, що на 2,6% більше, порівняно з попереднім роком. У структурі капітальних інвестицій переважали інвестиції в машини, обладнання та інвентар, частка яких збільшилася з 29,9% у 2010 р. до 31,8% у 2019 р. (додаток В, табл. В.2). За досліджуваний період також відбулося зростання частки інвестицій в інженерні споруди (з 21,6% до 23,9%) та у транспортні засоби (з 6,1% до 10,5%), що свідчить про поступове оновлення основних фондів переробної промисловості та сфери транспортних послуг.

Водночас, за період з 2010 р. по 2019 р. спостерігалось зменшення частки інвестицій у будівлі житлові (з 14,3% до 9,3%) та нежитлові (з 20,6% до 16,1%), що пов'язане з фінансово-економічною кризою і зниженням в цих умовах інтересу інвесторів до реалізації інфраструктурних проектів.

З точки зору побудови інноваційної економіки та переходу до «суспільства знань», важливим є фінансування нематеріальних активів, що забезпечують розвиток наукомістких видів економічної діяльності. Проте, у права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії було інвестовано 1,17% усього обсягу капітальних інвестицій у 2019 р., що майже в 4 рази менше, порівняно з 2015 р., коли їх частка становила 4,56%. Частка

¹⁹⁴ Побудовано за: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2019 роки. Офіційний сайт Державної служби статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ibd/iokjff/iokjff_u10-13_bez.htm.

¹⁹⁵ Основні засоби України за 2018 рік. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm.

інвестицій у програмне забезпечення упродовж досліджуваного періоду не перевищувала 2% від загальних обсягів капітальних інвестицій і досягла максимального значення (1,82%) у 2017 р., після чого поступово зменшилася до 1,63% у 2018-2019 рр.

Дослідження структури капітальних інвестицій за видами економічної діяльності підтвердило низьку наукомісткість інвестування в нашій країні. Так, у загальних обсягах капітальних інвестицій частка професійної, наукової та технічної діяльності у 2019 р. склала 1,9%, що в 1,4 рази менше, ніж у 2010 р. (додаток В, табл. В.3). Серед напрямів зазначеного виду діяльності у 2019 р. найбільше інвестувалося у діяльність в сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження – 1,33% від загального обсягу капітальних інвестицій, а інвестиції у наукові дослідження і розробки та іншу професійну, наукову і технічну діяльність склали відповідно 0,33% і 0,25%.

Найбільше інвестицій вкладається у промисловість, причому їх частка за 2010-2019 рр. зросла на 10 відсоткових пунктів і у 2019 р. склала 40,7% загального обсягу капітальних інвестицій. Також відбулося відносне зростання частки інвестицій у сільське, рибне та лісове господарство: з 6,1% у 2010 р. до 14,3% у 2017 р. з подальшим зменшенням до 9,5% у 2019 р. При цьому у загальних обсягах капітальних інвестицій упродовж 2010-2019 рр. спостерігалось зменшення частки інвестицій у будівництво (з 16,5% до 9,9%), в оптову та роздрібну торгівлю (з 10,3% до 7,1%), у транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність (з 10,7% до 7,0%).

Серед основних галузей промисловості позитивною тенденцією до зростання частки інвестицій у загальних обсягах капітальних інвестицій характеризується постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – з 16,3% у 2010 р. до 29,7% у 2019 р. (додаток В, табл. В.4). Частка переробної

промисловості знизилася з 54,4% до 41,6% за досліджуваний період, частка добувної промисловості – з 27,5% до 26,9%.

Основними галузями переробної промисловості, в які спрямовувалося найбільше інвестицій порівняно з іншими переробними галузями, у 2019 р. були: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 12,5% загального обсягу капітальних інвестицій у промисловість, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування – 12,2%.

Частка капітальних інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості у 2019 р. була надзвичайно малою: у виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції вкладено лише 0,25% загального обсягу інвестицій у промисловість, у виробництво електричного устаткування – 0,69%, у виробництво машин і устаткування – 1,25%.

Така структура капітальних інвестицій свідчить про індустріальний характер економічного розвитку, який базується на використанні факторних переваг і має значну сировинну складову економічного зростання, що й обумовлює низьку міжнародну конкурентоспроможність України в глобальному середовищі.

Як було показано в підрозділі 1.5, в умовах недостатності внутрішніх інвестицій важливим додатковим джерелом фінансування економічного розвитку за певних інституціональних умов можуть стати прямі іноземні інвестиції. За даними Державної служби статистики України, обсяг ПІІ в економіку нашої країни станом на 1 січня зменшився з 38992,9 млн. дол. США у 2010 р. до 32905,1 млн. дол. США у 2019 р., що загалом свідчить про негативні тенденції в залученні іноземних інвестицій у довгостроковому періоді (рис. 3.17). Разом з цим, слід відзначити збільшення обсягів ПІІ за період з 1 січня по 31 грудня 2019 р. до 35809,6 млн. дол. США, що характеризує відносне поживлення іноземного інвестування починаючи з 2018 р.

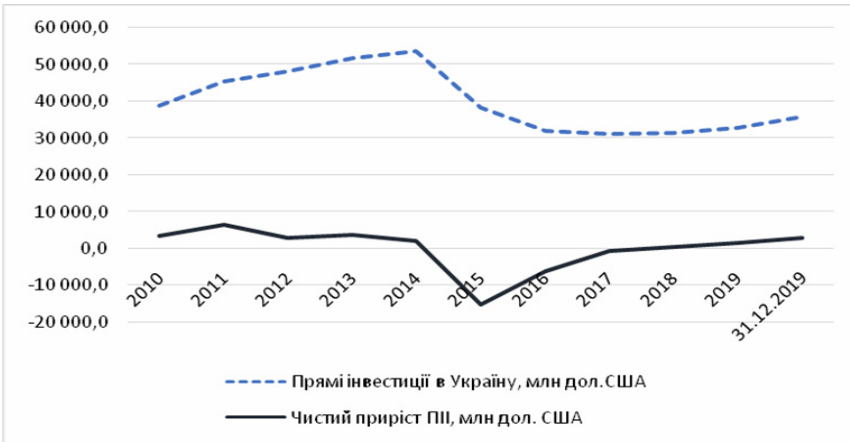

Рис. 3.17. Динаміка обсягів та чистого припливу ПІ в економіку України у 2010-2019 рр.¹⁹⁶

Найбільші обсяги ПІ в економіці України зафіксовані у 2013-2014 рр. і становили відповідно 51705,3 та 53704,0 млн. дол. США, після чого відбулося їх різке зменшення до 38356,8 млн. дол. США у 2015 р. з подальшим скороченням до 32122,5 млн. дол. США та 31230,3 млн. дол. США у 2016-2017 рр. Процес скорочення обсягів ПІ в економіці України у 2005-2017 рр. був обумовлений погіршенням інвестиційного клімату в країні внаслідок зростання економічної нестабільності й ризиків ведення бізнесу, пов'язаних з воєнними діями на території Донецької та Луганської областей.

Зазначені негативні тенденції характеризуються масштабним, за останні десять років, виведенням капіталу з економіки України. Так, у 2015-2017 рр. інвестори змушені були вивести за кордон відповідно 15347,2 млн. дол. США, 6234,3 млн. дол. США та 892,2 млн. дол. США, оскільки через невизначеність економічної ситуації вони відмовилися реінвестувати прибутки в подальший розвиток свого бізнесу. Це і обумовило негативне значення показника чистого приросту ПІ у 2015-2017 рр. в

¹⁹⁶ Побудовано і розраховано за даними: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2009-2019 рр. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

Україні. Максимальне значення цього показника спостерігалось в нашій країні у 2011 р. і склало 6377,1 млн. дол. США. Додатний приріст ПІІ за 2019 р., що певною мірою характеризує відновлення інтересу іноземних інвесторів до вкладення капіталу в економіку України, становив 2904,5 млн. дол. США і був у 2,2 рази меншим порівняно з максимальним показником.

Дослідження географічної структури ПІІ дозволило виявити найбільші країни-інвестори, з яких в економіку України вкладено значну частину усіх ПІІ. Так, за даними Національного банку України, залишки ПІІ в економіці нашої країни станом на 31 грудня головним чином розподіляються між інвесторами з таких країн, як: Кіпр, Нідерланди, Швейцарія та Німеччина (табл. 3.6). Частка країн Європейського Союзу в загальних обсягах ПІІ після незначного зменшення у 2016-2018 рр. зросла до 77,32% у 2019 р.

Таблиця 3.6

**Географічна структура ПІІ в економіку України,
% до загального обсягу¹⁹⁷**

Країна походження інвестицій	2015	2016	2017	2018	2019
Австрія	3,11	3,88	3,06	2,63	2,89
Британські Віргінські Острови	3,69	3,88	3,45	2,35	1,24
Кіпр	34,36	31,73	30,66	30,24	31,22
Нідерланди	19,30	17,54	20,11	21,85	22,76
Німеччина	4,41	4,64	5,30	5,19	4,86
Російська Федерація	2,97	3,12	2,22	2,79	2,25
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	4,20	4,51	4,94	4,35	4,20
Франція	3,48	3,37	2,10	1,79	2,24
Швейцарія	2,11	3,49	4,43	4,66	6,21
<i>Країни ЄС</i>	<i>77,21</i>	<i>74,66</i>	<i>75,50</i>	<i>76,09</i>	<i>77,32</i>

¹⁹⁷ Розраховано за даними: Прямі інвестиції в Україну: залишки за країнами світу. Офіційний сайт Національного банку України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

З точки зору економічної безпеки держави, варто звернути увагу на високу частку у структурі ПІІ інвестицій, що вкладені в економіку України з Кіпру (понад 30%) та Британських Віргінських Островів (зменшення з 3,69% у 2015 р. до 1,24% у 2019 р.), які є офшорними юрисдикціями. Тому інвестиції з цих країн вважаються псевдоіноземними, оскільки насправді в процесі такого вкладення капіталу відбувається повернення коштів, які були виведені з економіки України в результаті здійснення «тіньових» операцій і легалізовані через пряме іноземне інвестування. Це підтверджується й даними Національного банку України, згідно яких «round-tripping» інвестиції складали у 2018 р. та 2019 р. відповідно 31% та 36% загального обсягу ПІІ¹⁹⁸.

Галузева структура ПІІ в економіці України (рис. 3.18) характеризується значною часткою переробної промисловості (23,6%), оптової та роздрібної торгівлі (14,3%), добувної промисловості (10,1%), фінансової та страхової діяльності (10,1%), операцій з нерухомим майном (9,2%). При цьому звернемо увагу на основні зміни, які відбулися у структурних характеристиках ПІІ за останні п'ять років.

Насамперед, відбулося загальне збільшення частки інвестицій у промисловість в загальних обсягах ПІІ з 34,7% у 2015 р. до 40,8% у 2019 р., у тому числі частка добувної промисловості у загальних обсягах ПІІ збільшилася за цей період з 8,1% до 10,1%, а частка переробної промисловості – з 22,4% до 23,6% відповідно.

У структурі ПІІ в переробну промисловість найбільшу частку займають інвестиції у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, в металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування, а також у виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції.

За досліджуваний період частки цих галузей переробної промисловості у загальних обсягах ПІІ збільшилися. Так, частка галузей харчової промисловості збільшилася з 6,5% у 2015 р. до 7,1% у 2019 р., що було обумовлене відповідним зростанням

¹⁹⁸ Оцінка обсягу прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент. Офіційний сайт Національного банку України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

обсягів залучених коштів іноземних інвесторів з 2850,8 млн. дол. США до 3672,8 млн. дол. США. Істотно зросла частка інвестицій в металургійну галузь – з 5,5% у 2015 р. до 8,6% у 2018 р. з подальшим зниженням до 7,8% у 2019 р. при стабільному збільшенні обсягів інвестицій в цю галузь з 2397,9 млн. дол. США до 3988,7 млн. дол. США упродовж 2015-2019 рр.

Рис. 3.18. Структура ПІВ в економіці України у 2019 р. за видами економічної діяльності¹⁹⁹

Водночас, галузі переробної промисловості, які відносяться до високотехнологічних, займають незначну частку у загальних обсягах ПІВ, що свідчить, з одного боку, про непривабливість цих галузей для іноземних інвесторів з точки зору прибутковості вкладеного капіталу, а з іншого – про те, що ПІВ не стали джерелом технологічного оновлення цих галузей за рахунок масштабної передачі іноземними інвесторами підприємствам нових технологій чи обладнання. Так, обсяг ПІВ у виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів хоча й збільшився удвічі (з 96,3 млн. дол. США у 2015 р. до 184,7 млн. дол. США у 2019 р.), проте залишається на низькому рівні порівняно з іншими видами економічної діяльності. А частка інвестицій у фармацевтичну галузь становила відповідно 0,22% і 0,35% у

¹⁹⁹ Розраховано і побудовано за даними: Прямі інвестиції в Україну: залишки за видами економічної діяльності. Офіційний сайт Національного банку України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

загальних обсягах ПІІ. Обсяги ПІІ у машинобудування є дещо більшими і також мають тенденцію до зростання (з 794,9 млн дол. США у 2015 р. до 1065,9 млн. дол. США у 2019 р.), але їх частка у загальній структурі ПІІ збільшилася неістотно (з 1,8% до 2,1%).

Частка інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство у загальних обсягах ПІІ за період з 2015 р. по 2019 р. зменшилася утричі – з 4,7% до 1,5%, що відбулося внаслідок скорочення залучених обсягів ПІІ у цей вид економічної діяльності з 2082,5 млн. дол. США до 768,1 млн. дол. США (рис. 3.19). Спадна тенденція інвестування характерна також і для фінансової та страхової діяльності, де обсяг залучених ПІІ за досліджуваний період зменшився з 5908,6 млн. дол. США до 5165,9 млн. дол. США, що, своєю чергою, обумовило зменшення частки цих інвестицій з 13,4% до 10,1% у загальній структурі ПІІ.

Водночас, упродовж 2015-2019 рр. майже у півтора рази збільшилися обсяги ПІІ у добувну промисловість (з 3555,1 млн. дол. США до 5213,8 млн. дол. США) і відповідне зростання їх частки у загальних обсягах ПІІ – з 8,1% до 10,1%, що свідчить про інтерес іноземних інвесторів до використання природних ресурсів в Україні.

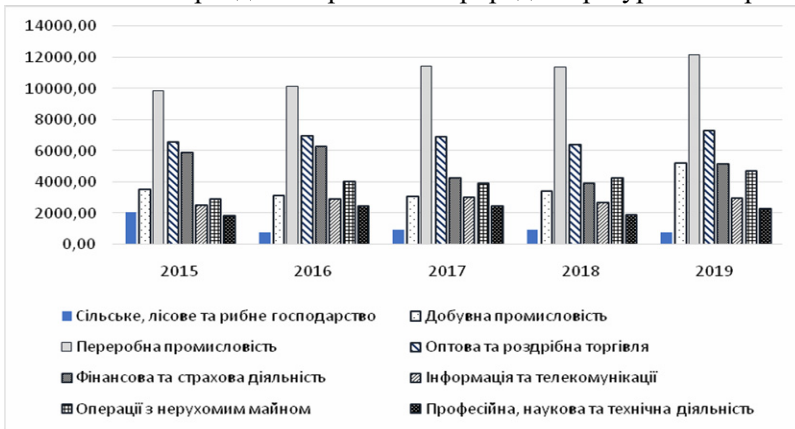

Рис. 3.19. Динаміка обсягів ПІІ в основні види економічної діяльності в Україні у 2015-2019 рр.²⁰⁰

²⁰⁰ Побудовано за даними: Прямі інвестиції в Україну: залишки за видами економічної діяльності. Офіційний сайт Національного банку України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

Динаміка іноземного інвестування в наукомісткі види економічної діяльності залишається повільною. Так, обсяг ПІІ в інформаційні та телекомунікаційні послуги збільшився неістотно, з 2538,1 млн. дол. США у 2015 р. до 2960,7 млн. дол. США у 2019 р., а їх частка у загальних обсягах – залишилася незмінною (5,7%). Інвестування в професійну, наукову та технічну діяльність у 2015-2019 рр. також характеризується практично незмінною часткою в загальних обсягах ПІІ (4,2% - 4,4%) при незначному збільшенні фактичних обсягів вкладеного капіталу (з 1845 млн. дол. США до 2272,1 млн. дол. США).

Таким чином, в результаті аналізу системно-структурних характеристик інвестиційної діяльності в Україні було виявлено коливний характер надходження в економіку обсягів капітальних інвестицій, у тому числі й іноземних, що пов'язано із змінами у внутрішньому та зовнішньому середовищі та відповідним загостренням чи послабленням загроз інвестиційній безпеці, та реакцією бізнесу на зміну ситуації в країні, яка проявлялася як виведення інвестованих капіталів за кордон в кризові періоди.

Результати аналізу обсягів залучення капітальних інвестицій та ПІІ в економіку України у 2015-2019 рр. дозволило виявити пріоритетні сфери інвестування, до яких, насамперед, відносяться переробна промисловість (виробництво харчових продуктів, металургійне виробництво, виробництво металевих виробів) та добувна промисловість. Згідно з результатами проведеного дослідження, відносно не значні обсяги інвестицій спрямовуються в наукомісткі види економічної діяльності та високотехнологічні галузі промисловості. При цьому ПІІ не виконують роль джерела передачі технологій в Україну та в даний час послабився їх вплив як фактора «дофінансування» тих галузей, в яких недостатньо вітчизняного капіталу, оскільки у кризовий період значні обсяги ПІІ було виведено інвесторами за кордон.

3.5. Оцінка впливу ПІІ на рівень інвестиційної безпеки України

У нашому дослідженні визначення впливу прямих іноземних інвестицій на рівень інвестиційної безпеки держави ґрунтується на методології інтегрального оцінювання сукупності індикаторів інвестиційної безпеки та визначення чутливості інтегрального показника до зміни кожного індикатора за інших рівних умов. Система індикаторів інвестиційної безпеки держави, як було обґрунтовано у підрозділі 2.2, складається як з відносних показників, що характеризують загальний стан інвестиційного процесу та визначають достатність обсягів капіталу для фінансування економічного розвитку, так і показників, які безпосередньо характеризують стан прямого іноземного інвестування та його відповідність критеріям економічної безпеки.

Основним макроекономічним індикатором інвестиційної безпеки є відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, який має тенденцію до зростання упродовж останніх років (рис. 3.20). Після істотного зменшення частки капітальних інвестицій у ВВП до 13,8% та 13,7% відповідно у кризові роки (2014-2015рр.), цей показник почав поступово збільшуватися та досягнув значення 16,3% у 2018 р. При цьому варто звернути увагу, що за досліджуваний період значення цього індикатора не відповідало критеріям економічної безпеки і було нижчим за порогове значення (25%). Загалом, як видно з рис. 2.6, темпи зростання інвестицій значно менші за темпи зростання ВВП, що свідчить про недостатній рівень інвестування національної економіки.

Рис. 3.20. Динаміка індикатора «Відношення капітальних інвестицій до ВВП» в Україні у 2010-2018 рр.²⁰¹

Незадовільні показники обсягів та рівня інвестицій в основний капітал безпосередньо впливають на ступінь зношеності основних фондів. Динаміка цього показника є спадною у довгостроковому періоді та зростаючою у короткостроковому періоді (2018 р. порівняно з 2017 р.). Зважаючи на те, що цей індикатор є показником-дестимулятором інвестиційної безпеки держави, така тенденція вважається негативною (рис. 3.21), що посилюється перманентною невідповідністю значень цього індикатора критеріям економічної безпеки упродовж досліджуваного періоду. Фактичне значення цього показника у 2018 р. перевищувало порогове значення (35%) майже у 2 рази і становило 60,6%.

²⁰¹Розраховано за даними: Валовий внутрішній продукт (1990-2018). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Капітальні інвестиції в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рис. 3.21. Динаміка індикаторів інвестиційного забезпечення оновлення основних фондів в Україні у 2010-2018 рр.²⁰²

Основні фонди, які часто в економічній літературі і на практиці визначаються як основні засоби, є одним із найважливіших факторів виробництва, а їх надмірне старіння безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки країни. Для забезпечення необхідного рівня економічної безпеки держави підприємства зобов'язані дбати про відновлення матеріально-технічної бази виробництва.

Проте, високий ступінь зносу основних засобів в Україні станом на 2018 р. за даними Державної служби статистики²⁰³ спостерігався на підприємствах переробної промисловості (64,3%), з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (73,7%), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (62,9%), а також наявність великої кількості машин і обладнання з понад нормативними термінами служби, зокрема в

²⁰²Розраховано за даними: Вартість основних засобів (2000-2018). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ibd/voz/voz_u/arh_voz_u.htm; Капітальні інвестиції за видами активів за 2010-2019 рр. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm.

²⁰³Основні засоби України за 2018 рік. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm.

деревобробній промисловості (87,9%), в металургійному виробництві – 68,9%, у виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів – 63,7%.

Індикатор «відношення обсягів інвестицій до вартості основних фондів» характеризує ступінь достатності інвестицій для забезпечення економічного розвитку на засадах технологічної модернізації промислового виробництва та рівень їх накопичення.

Мінімальне порогове значення індикатора відношення обсягів інвестицій в основний капітал до вартості основних фондів становить 6% і відображає вплив економічних, правових інституціональних факторів регулювання обсягів і структури інвестицій. В Україні спостерігається позитивна тенденція до підвищення значення індикатора відношення обсягів капітальних інвестицій до вартості основних фондів з 8,96% у 2015 р. до 15,3% у 2018 р. (рис. 3.21), що свідчить про поступове оновлення та модернізацію підприємств та про відносно послаблення загроз, що виникають внаслідок моральної та фізичної деградації промисловості, спаду обсягів та погіршення структури промислового виробництва.

Необхідність залучення іноземних інвестицій в економіку України завжди була актуальною через недостатні обсяги вітчизняного капіталу. У зв'язку із необхідністю розв'язання проблем посткризового розвитку економіки посилюється роль зарубіжних інвестицій як чинника економічного зростання. Політична та економічна криза внаслідок анексії Криму та воєнних дій на сході України зумовили погіршення інвестиційного клімату в нашій країні і скорочення обсягів прямих іноземних інвестицій у 2017 р. на 41,8% порівняно з 2014 р. Починаючи з 2018 р. залишки ПІІ в економіці України дещо збільшилися (на 14,6% у 2019 р. порівняно з 2017 р.) і станом на 31 грудня 2019 р. становили 35809,6 млн. дол. США. Така динаміка прямого іноземного інвестування й обумовила різке погіршення значень індикатора «Частка ПІІ у загальному обсязі інвестицій» в Україні у 2015-2017 рр. (рис. 3.22), які мали від'ємне значення, що свідчить про виведення з економіки України обсягів капіталу, які, наприклад, в

2015 р. перевищували загальний обсяг капітальних інвестицій на 22,5%. У 2016 р. за кордон іноземні інвестори вивели кошти, які склали майже 44,3% від загального обсягу інвестицій в Україні.

Відповідно критеріїв економічної безпеки, значення індикатора «Частка ПІІ у загальному обсязі інвестицій» повинні знаходитися в межах оптимального інтервалу: від 20% до 30%. Як видно з наших розрахунків (рис. 3.22), цей індикатор знаходився в межах оптимальних значень у 2011 р., незначно перевищивши нижній поріг оптимального інтервалу, і дорівнював 20,9%. Різке погіршення значень відношення ПІІ до загального обсягу капітальних інвестицій у 2015-2017 рр. свідчило про надзвичайну кризову ситуацію в інвестиційній діяльності України у цей період. Ситуація покращилася лише у 2018 р., коли приріст ПІІ став додатнім, проте, значення індикатора «Частка ПІІ у загальному обсязі інвестицій» становило лише 1,77%, що робить вплив ПІІ практично не помітним з точки зору економічного зростання в Україні.

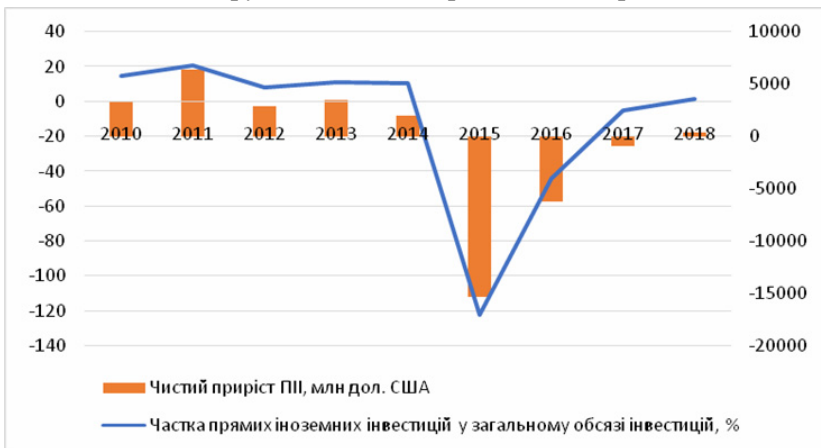

Рис. 3.22. Динаміка індикатора «Частка ПІІ у загальному обсязі інвестицій» в Україні у 2010-2018 рр.²⁰⁴

²⁰⁴Розраховано за даними: Капітальні інвестиції (річні показники). Офіційний сайт Державної служби статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm; Прямі інвестиції в Україну: залишки за видами економічної діяльності. Офіційний сайт Національного банку України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

Рівень інвестиційної безпеки держави значною мірою залежить від дотримання оптимального співвідношення вкладеного капіталу іноземними та національними інвесторами у структурі капітальних інвестицій, що оцінюється за допомогою таких показників, як відношення чистого приросту ПІ до ВВП та відношення обсягу вітчизняних інвестицій до ВВП (рис. 3.23).

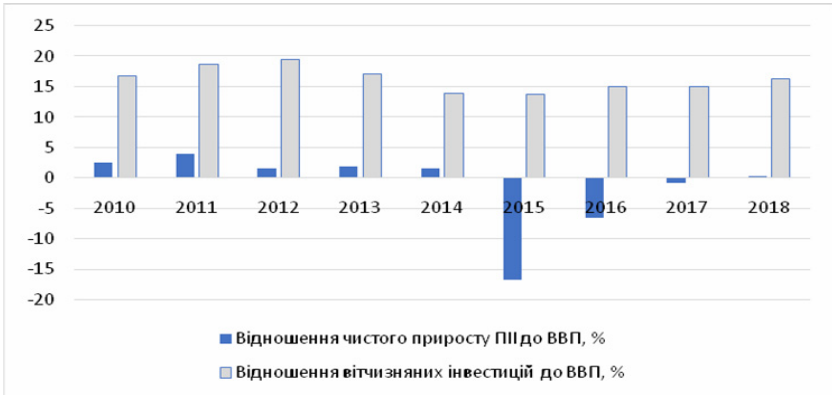

Рис. 3.23. Динаміка показників забезпеченості економічного зростання інвестиціями²⁰⁵

Індикатор «Відношення чистого приросту ПІ до ВВП» у нашому дослідженні розглядаємо як двопороговий, оптимальні значення якого знаходяться в інтервалі від 5% до 10%. Відповідно, розрахунок значень цього індикатора дозволяє оцінити, наскільки оптимальними є обсяги залучених ПІ з точки зору економічної безпеки. Упродовж 2010-2018 рр. відношення ПІ до ВВП не відповідало критеріям економічної безпеки, хоча у 2011 р. його значення було найбільшим за досліджуваний період (3,9%) і наблизилося до нижнього порогу оптимального інтервалу. У 2015-

²⁰⁵ Розраховано за даними: Валовий внутрішній продукт (1990-2018). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Капітальні інвестиції в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Прямі інвестиції в Україну: залишки за видами економічної діяльності. Офіційний сайт Національного банку України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

2017 рр. значення індикатора були від'ємні внаслідок виведення інвесторами своїх капіталів за кордон, обсяг яких у 2015 р. був найбільшим і склав 16,8% від ВВП. Відносне покращення ситуації в інвестиційній сфері відбулося у 2018 р., про що свідчить додатне значення індикатора (0,29%), проте іноземний капітал за такого співвідношення із ВВП не є чинником економічного зростання в країні.

Разом з тим, поряд з низькою активністю іноземних інвесторів, з 2016 р. відбулося поживлення процесу інвестування внутрішніми інвесторами. Згідно критеріїв економічної безпеки індикатор «Відношення вітчизняних інвестицій до ВВП» повинен перевищувати 17%. Як видно з рис. 2.9, у 2011-2013 рр. цей індикатор перевищував граничне значення, що є позитивним з точки зору забезпечення інвестиційної безпеки. Після значного погіршення значення частки вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП у 2014-2015 рр. відповідно до 13,8% та 13,7%, спостерігалася позитивна тенденція до зростання: у 2018 р. значення цього індикатора зросло до 16,25% порівняно з 2017 р. (15,0%) і наблизилося до порогового значення.

Показниками, що дозволяють оцінити якісну структуру інвестицій є індикатори «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій» та «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ». Показник частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій повинен бути не менше 20%, що дозволяє забезпечувати економічне зростання в країні на основі технологій та інновацій.

Як видно з рис. 3.24, упродовж 2010-2018 рр. частка високотехнологічних галузей промисловості у загальних обсягах капітальних інвестицій досягла свого максимального значення у 2016 р. (3,1%), після чого відбулося зменшення значення цього

індикатора до 2,6% у 2018 р. В цьому контексті звернемо увагу на негативні зміни, що відбуваються у структурі капітальних інвестицій. Як вже зазначалося у підрозділі 3.4, за досліджуваний період зменшилися частки інвестицій в такі високотехнологічні галузі промисловості, як: виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (з 0,41% до 0,26%), виробництво електричного устаткування (з 1,2% до 0,69%), виробництво машин і устаткування (з 2,8% до 1,25%). Отже, в Україні за 2010-2018 рр. відбулося істотне погіршення якісних показників структури капітальних інвестицій, що свідчить про зниження ролі технологічних інвестицій в забезпеченні соціально-економічного розвитку. Зниження наукомісткості капітальних інвестицій свідчить про посилення загроз не лише інвестиційній, а й науково-технічній безпеці, оскільки обсяги фінансування високотехнологічних галузей є недостатніми для впровадження новітніх технологій та модернізації промислових підприємств як основи інноваційної економіки.

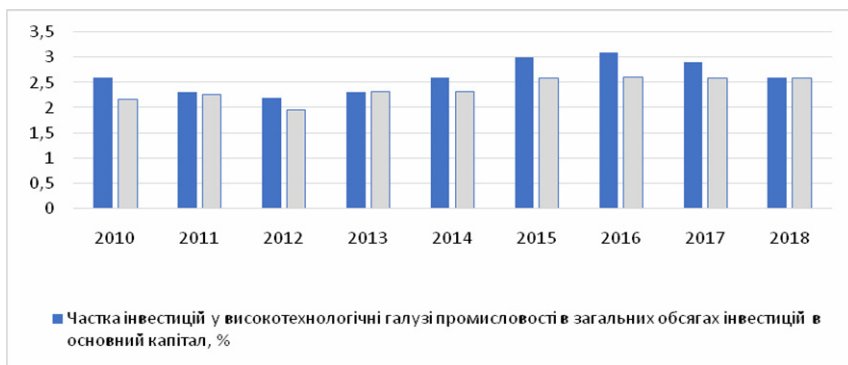

Рис. 3.24. Динаміка індикаторів високотехнологічності інвестицій в економіці України у 2010-2018 рр.²⁰⁶

²⁰⁶Розраховано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності промисловості (2010-2019 рр.). http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_p_u_e_bez.htm; Прямі інвестиції в Україну: операції за видами економічної діяльності. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

Індикатор «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПП» є двопороговим показником і його значення з точки зору відповідності критеріям безпеки повинні знаходитися в межах інтервалу від 5% до 10%. Цей індикатор є стимулятором лише тоді, коли його значення знаходиться в оптимальних межах, тому можна стверджувати, що з 2015 р. відбувається покращення структури іноземних інвестицій (рис. 2.10), оскільки у 2018 р. його значення досягло 2,59% і є найбільшим за досліджуваний період.

У 2018 р. структура прямого іноземного інвестування дещо змінилася порівняно з 2010 р. Відбулося зростання частки інвестицій у машинобудування з 1,8% до 2,1% та інвестицій у виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів – з 0,22% до 0,36%. Найбільші потоки прямих іноземних інвестицій у 2018 р. були спрямовані у такі галузі переробної промисловості, як виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (7,1% загального обсягу надходжень прямих іноземних інвестицій) та у металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування (7,8%).

Отже, прямі іноземні інвестиції на сьогодні не виконують роль рушія технологічного розвитку промисловості, у реальному секторі економіки основними реципієнтами прямих іноземних інвестицій залишаються низькотехнологічні, енергоємні сфери виробництва (добувна промисловість, металургія), водночас відсутня зацікавленість інвесторів в підприємствах інноваційного спрямування.

Динаміка індикаторів інвестиційної безпеки України упродовж 2010-2018 рр. свідчить про наявність негативних тенденцій у сфері залучення інвестицій (як вітчизняних, так і зарубіжних) в економіку, що підтверджується невідповідністю розрахункових значень індикаторів пороговим значенням.

Оцінку інвестиційної безпеки України проведемо за допомогою індикативного методу, який ми розглянули у підрозділі 2.2, доповнивши перелік індикаторів показниками наукомісткості інвестицій та використовуючи у якості нормувальних значень показників максимальне (для показників-стимуляторів) чи мінімальне (для показників-дестимуляторів) значення відповідного індикатора за період 2010-2018 рр. На основі розрахованих нами фактичних значень індикаторів (додаток В, табл. В.5) визначимо нормалізовані значення індикаторів (табл. 3.7). Вагові коефіцієнти визначені за допомогою моделі головних компонент в програмі Statistica 7.0. Інтегральний показник інвестиційної безпеки України у 2010-2018 рр. розрахований як сума добутків нормалізованих значень індикаторів на відповідний ваговий коефіцієнт.

Результати розрахунку інтегрального показника свідчать про істотне зниження інвестиційної безпеки України у 2015-2016рр. порівняно з попередніми періодами і покращення ситуації у 2017-2018 рр. При цьому зауважимо, що найбільш сприятливою з точки зору відповідності критеріям безпеки ситуація в інвестиційній сфері України складалася у 2011 р., про що свідчить найбільше значення інтегрального показника інвестиційної безпеки.

**Нормалізовані значення індикаторів та інтегральний показник
інвестиційної безпеки України у 2010-2018 рр.**

Рік	Ступінь зносу основних засобів, %	Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	Частка вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП, %	Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах інвестицій в основний капітал, %	Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ, %	Інтегральний показник інвестиційної безпеки
2010	0,736	0,682	0,829	0,637	0,707	0,826	0,839	0,837	0,772
2011	0,726	0,886	0,954	1,000	1,000	0,951	0,742	0,873	0,865
2012	0,718	0,836	1,000	0,410	0,392	1,000	0,710	0,757	0,728
2013	0,713	0,693	0,877	0,487	0,531	0,878	0,742	0,891	0,740
2014	0,660	0,630	0,711	0,383	0,515	0,705	0,839	0,897	0,695
2015	0,917	0,586	0,706	-4,336	-5,867	0,698	0,968	0,994	-0,304
2016	0,948	0,685	0,774	-1,718	-2,120	0,767	1,000	1,000	0,350
2017	1,000	0,843	0,773	-0,205	-0,253	0,776	0,935	0,997	0,690
2018	0,909	1,000	0,836	0,074	0,085	0,849	0,839	1,000	0,742
Вагові коеф-ти	0,190	0,073	0,105	0,101	0,095	0,102	0,171	0,163	-

Погіршення значення кожного з розглянутих індикаторів інвестиційної безпеки відносно порогових чи оптимальних значень свідчить про посилення відповідних загроз. Покращення значень індикаторів відносно критеріїв економічної безпеки характеризує послаблення загроз в інвестиційній сфері. Наприклад, зменшення частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій у 2018 р. до 2,6% порівняно 3,1% у 2016 р. свідчить про посилення загрози

закріплення сировинної спеціалізації промислового виробництва та технологічного відставання вітчизняних промислових підприємств від інших країн. Водночас, збільшення відношення обсягів капітальних інвестицій до вартості основних фондів з 8,96% у 2015 р. до 15,3% у 2018 р. відображає послаблення загрози зношеності основних засобів підприємств промисловості, оскільки більше капіталовкладень спрямовується в їхнє оновлення.

Визначення впливу зміни індикаторів на інтегральний показник інвестиційної безпеки України проведемо з використанням функціональної залежності інтегрального показника від множини індикаторів, отриману в процесі обробки даних за допомогою моделі головних компонент в програмі «Статистика». Результати розрахунку коефіцієнта чутливості (еластичності) у 2018 р. згідно методичного підходу, розглянутого у підрозділі 2.2, подані у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Коефіцієнти чутливості інтегрального показника інвестиційної безпеки України до зміни індикаторів у 2018 р.

Індикатор інвестиційної безпеки	Коефіцієнти чутливості
Ступінь зносу основних засобів, %	0,234
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	0,098
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	0,120
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	0,002
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	0,003
Частка вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП, %	0,109
Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій, %	0,186
Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій, %	0,212

Результати розрахунку коефіцієнта еластичності доводять, що інтегральний показник інвестиційної безпеки України характеризувався високою чутливістю до зміни частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ (Кч=0,212). Зважаючи на те, що цей індикатор є показником стимулятором, його збільшення на 1% забезпечує зростання інтегрального показника на 0,212% за інших рівних умов. Також істотний вплив на рівень інвестиційної безпеки України має зміна частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах інвестицій в основний капітал, оскільки підвищення цього індикатора на 1% за інших рівних умов обумовлює збільшення інтегрального показника на 0,186%. Отже, на покращення стану інвестиційної безпеки України у 2018 р. найбільше вплинуло підвищення наукомісткості прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій загалом.

Разом з цим, звернемо увагу на практичну відсутність впливу на стан інвестиційної безпеки України зміни таких індикаторів, як відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП (Кч=0,002) та частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій (Кч=0,003), на що вказують найменші значення коефіцієнтів чутливості. На нашу думку, це обумовлено тим, що обсяги ПІІ по відношенню до макроекономічних показників є незначними, а тому їх зміни не є визначальними для зміцнення інвестиційної безпеки нашої країни.

3.6. Прогнозні сценарії залучення ПІІ та динаміки інвестиційної безпеки України

Обґрунтування і планування заходів щодо зміцнення інвестиційної безпеки держави повинно базуватися на оперативному та періодичному аналізі показників інвестиційної діяльності, які характеризують збалансованість вітчизняних та

іноземних інвестицій, ступінь достатності інвестицій для забезпечення економічного зростання на основі технологічного оновлення та модернізації переробної промисловості. Раціональна структура капітальних інвестицій, у тому числі й прямих іноземних інвестицій, з точки зору безпеки є не менш важливою, ніж загальний обсяг цих інвестицій в економіці чи додатне значення припливу ПІІ в країну. На процес формування інвестиційної безпеки впливає низка загроз, ступінь прояву яких відображається відхиленням фактичних значень індикаторів від їх граничних значень чи меж оптимального інтервалу, тому для ефективного планування державної інвестиційної політики та окреслення напрямів стимулювання інвестиційних ресурсів в економіку важливо використовувати результати прогнозування індикаторів та інтегрального показника інвестиційної безпеки.

З метою визначення змін рівня інвестиційної безпеки у найближчій перспективі доцільно застосувати метод прогнозних сценаріїв, який передбачає такі послідовні етапи:

- на основі проведених попередніх розрахунків фактичних значень індикаторів за період не менше 10 років розробити прогнозні сценарії зміни кожного індикатора на наступні 3 роки (оптимістичний, базовий, песимістичний);

- проаналізувати ймовірність реалізації прогнозних сценаріїв за кожним індикатором і вибрати найбільш ймовірні тренди їх зміни;

- розрахувати нормалізовані значення гіпотетичних значень індикаторів інвестиційної безпеки, використовуючи такі ж нормувальні значення, як і для нормування характеристичних значень індикаторів;

- розрахувати прогнозні значення інтегрального показника інвестиційної безпеки на три роки як суму добутків нормалізованих прогнозних значень індикаторів у наступні періоди на відповідний

ваговий коефіцієнт (розраховані при визначенні інтегрального показника у 2010-2018 рр.).

Для побудови прогнозних сценаріїв зміни індикаторів інвестиційної безпеки застосуємо екстраполяцію тренда на основі інтерполяції функції зміни відповідного показника за 2006-2019 рр. При цьому врахуємо, що методи автопрогнозу, засновані на аналізі часових рядів, екстраполюють ряд значень на основі інформації, що міститься в цьому ряді, тому такий прогноз є ефективним лише в коротко- чи середньостроковій перспективі. Відповідно, можемо розробити прогнозні сценарії зміни індикаторів на три роки (з 2020 р. по 2022 р.).

Як було визначено у підрозділі 2.2, у 2018 р. інтегральний показник інвестиційної безпеки України найбільш чутливим був до зміни індикатора «Ступінь зносу основних засобів». Цей індикатор є показником-дестимулятором, тому зменшення його значення з 60,6% у 2018 р. до 56,9% у 2019 р. свідчить про зменшення загроз, які виникають внаслідок використання на підприємствах технічно та морально застарілого обладнання та устаткування, машин і технологій.

За результатами екстраполяції тренда на основі річних статистичних даних за 14 періодів, найбільш вірогідним сценарієм зміни цього показника є подальше його зменшення, що позитивно вплине на стан інвестиційної безпеки України. Згідно поліноміальної функції третього порядку, з відносно високою ймовірністю ($R^2=0,67$) ступінь зносу основних засобів у 2022 р. зменшиться до 46,9% (рис. 3.25). При цьому звернемо увагу, що навіть за такого сценарію розвитку, значення індикатора перевищуватиме порогове значення і не відповідатиме критеріям безпеки.

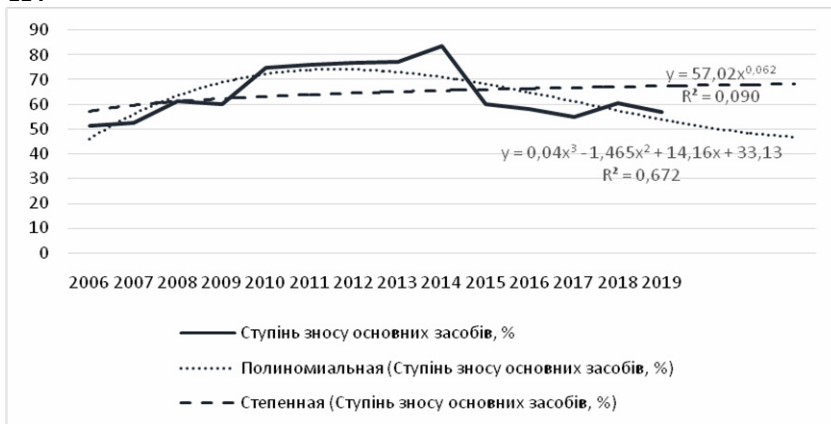

Рис. 3.25. Динаміка та прогностні сценарії зміни показника «Ступінь зносу основних засобів» у 2006-2022 рр.²⁰⁷

За існуючої динаміки індикатора «Ступінь зносу основних засобів» прогностні тренди базового та оптимістичного сценарію, які можна описати доступним набором функцій (степенева, логарифмічна, лінійна, експоненціальна), мають дуже низькі показники вірогідності апроксимації. Серед них найбільш ймовірним виявився прогностний сценарій згідно степеневій функції, який ми розглядаємо як песимістичний. Отже, у випадку реалізації цього сценарію (з ймовірністю лише 9%) може відбутися погіршення значення індикатора до 68,1% у 2022 р. (табл. 3.9).

Для розрахунку прогностних значень індикатора «Ступінь зносу основних засобів» скористаємося розрахунковим середнім значенням темпів його зміни та врахуємо їх циклічність. Зношеність основних засобів безпосередньо залежить від обсягів капітальних інвестицій, які призначаються на оновлення матеріально-технічної бази. Відповідно, в роки загострення фінансово-економічної кризи таких інвестицій надходить менше і в дію вводиться менше нових основних засобів поряд з амортизацією

²⁰⁷ Розраховано за даними: Основні засоби України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm.

існуючих основних фондів. Тому, у 2010 р. спостерігалось різке зростання ступеня зносу основних засобів до 74,9% порівняно з 61,2% у 2008 р. Поглиблення економічної кризи після 2013 р. обумовило підвищення значення цього індикатора з 77,3% у 2013 р. до 83,5% у 2014 р. А вже у 2015 р. відбулося зниження ступеня зносу основних засобів до 60,1% з подальшим покращенням цього показника до 55,1% у 2017 р. З урахуванням циклічності та середнього значення темпів зміни цього індикатора розрахуємо базовий прогностичний сценарій, згідно якого можна очікувати незначного підвищення зношеності основних засобів до 59,5% у 2022 р.

Таблиця 3.9

**Прогностичні сценарії зміни показника «Ступінь зносу основних засобів»
у 2020-2022 рр., %**

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	50,9	48,4	46,9
Базовий	57,7	58,6	59,5
Песимістичний	67,5	67,8	68,1

Зміна індикатора «Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів» має неістотний вплив на інтегральний показник інвестиційної безпеки України. Проте, динаміка цього індикатора (рис. 3.26) є протилежною динаміці показника ступеня зносу основних засобів, що вказує на обернену залежність між цими двома індикаторами. Тобто, чим вищий рівень зношеності основних засобів та нижча їх залишкова вартість і чим більше вкладається інвестицій в їх оновлення, тим вище значення індикатора «Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів».

За нашими розрахунками, найбільш ймовірним прогностичним сценарієм ($R^2=0,72$) є оптимістичний, за яким, згідно поліноміальної функції другого порядку, значення індикатора

збільшитися до 23,52% у 2022 р. При цьому варто наголосити, що необхідною умовою реалізації цього прогнозу є нарощення обсягів капітальних інвестицій, спрямованих в оновлення засобів виробництва. Песимістичний сценарій зменшення відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів до 10,1% має відносно невисоку ймовірність ($R^2=0,43$) згідно логарифмічної функції.

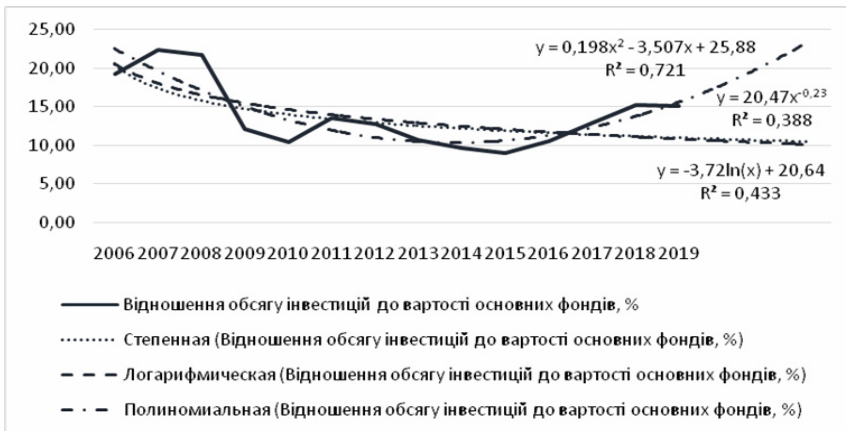

Рис. 3.26. Динаміка та прогнозовані сценарії зміни показника «Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів» у 2006-2022 рр.²⁰⁸

Найбільш реалістичним за існуючих тенденцій розвитку інвестиційної діяльності, на нашу думку, є базовий прогноз, який ми розробили на основі аналізу циклічності та середніх темпів зміни відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів (табл. 3.10). Так, у періоди погіршення економічної ситуації в Україні співвідношення інвестицій до залишкової вартості основних засобів істотно знижувалося. Зокрема, у 2009-2010 р. показник зменшився удвічі (до 12,07% та 10,43% відповідно) порівняно з 2008 р. (21,75%). Після чого відбулося часткове

²⁰⁸Розраховано за даними: Капітальні інвестиції.

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm; Основні засоби України.
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm.

відновлення економіки, що, своєю чергою обумовило збільшення значення цього індикатора до 13,55%. Чергове загострення фінансово-економічної кризи призвело до зниження індикатора у 2014-2015 рр. до 9,65% та 8,96% відповідно, а вже з 2016 р. спостерігалася позитивна динаміка цього показника та досягнення у 2018 р. значення 15,31%. Тому, логічним видається помірне зростання значення цього індикатора до 15,63% у 2020 р. згідно базового сценарію.

Таблиця 3.10

Прогнозні сценарії зміни показника відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів у 2020-2022 рр., %

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	17,85	20,49	23,52
Базовий	15,17	15,40	15,63
Песимістичний	10,56	10,32	10,09

Один з найвищих коефіцієнтів чутливості інтегрального показника інвестиційної безпеки України у 2018 р. було виявлено до зміни індикатора «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій». Відповідно, зниження значення цього показника до 2,43 у 2019 р. відображає посилення загроз, пов'язаних із недостатнім інвестуванням у високотехнологічні галузі переробної промисловості і сировинною орієнтацією промислового комплексу.

За нашими розрахунками, найбільш ймовірним сценарієм зміни індикатора «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ» є зростання його значення до 4,2% у 2022 р. згідно поліноміальної функції другого порядку (рис. 3.27), оскільки величина вірогідності апроксимації є найвищою ($R^2=0,83$).

Рис. 3.27. Динаміка та прогностичні сценарії зміни показника «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ» у 2006-2022 рр.²⁰⁹

Песимістичний сценарій істотного погіршення структури прямих іноземних інвестицій характеризується відносно вищою ймовірністю реалізації ($R^2=0,68$) згідно логарифмічної функції. Згідно цього сценарію може відбутися зниження частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ до 1,9% у 2020 р.

З нижчою ймовірністю ($R^2=0,62$) можемо очікувати подальше зменшення частки інвестицій у високотехнологічні галузі у загальних обсягах ПІІ до 2,08% у 2022 р. Беручи до уваги, що значення показника зменшилося у 2019 р. на 6,2% порівняно з 2018 р., і припускаючи, що й у наступні роки зниження відбуватиметься такими ж темпами, отримуємо значення цього індикатора у 2020 р. на рівні 2,1%. Тому, прогностичну зміну індикатора згідно степеневій функції при подальших розрахунках будемо розглядати як базовий сценарій.

²⁰⁹ Розраховано за даними: Прямі інвестиції в Україну: залишки за видами економічної діяльності. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

На основі розроблених прогнозних трендів (рис. 3.27) розраховуємо гіпотетичні значення індикатора у 2020-2022 рр. для оптимістичного, базового та песимістичного сценаріїв (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Прогнозні сценарії зміни частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ у 2020-2022 рр., %

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	3,27	3,70	4,20
Базовий	2,15	2,11	2,07
Песимістичний	2,02	1,97	1,91

Динаміка індикатора «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій» за досліджуваний період має коливний характер, що не дозволяє побудувати прогнозні тренди, які б характеризувалися високим значенням коефіцієнтів апроксимації (рис. 3.28).

Рис. 3.28. Динаміка та прогнозні сценарії зміни показника «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій» у 2006-2022 рр.²¹⁰

²¹⁰Розраховано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності промисловості у 2010-2019 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_p_u_e_bez.htm.

З двох побудованих нами трендів зміни цього показника найбільш ймовірним ($R^2=0,233$) є його незначне збільшення згідно поліноміальної функції другого порядку до 1,91% у 2022 р., що будемо розглядати як песимістичний сценарій. Оптимістичний прогноз зміни індикатора згідно степеневі функції має дуже низьку ймовірність реалізації ($R^2=0,138$) з відповідним зростання показника до 2,7% у 2022 р.

З метою розробки базового сценарію визначимо щорічні темпи зміни індикатора як відсоток до попереднього року та їх середнє значення. За нашими розрахунками, щорічні темпи зміни індикатора мають чітко виражений циклічний характер: періоди зростання (2007-2010 рр. в середньому на 17% в рік; 2013-2016 рр. – 9%) та періоди зниження (2010-2012 рр. в середньому на 11% за рік, 2017-2019 рр. – 14,5%). Припускаючи, що після періоду спаду 2017-2019 рр. почнеться період збільшення інвестування високотехнологічних галузей промисловості, та застосовуючи такий показник темпів зростання, як і в кризові роки (2013-2016 рр.), визначимо прогнозні значення індикатора «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій» для базового сценарію і, разом з даними для песимістичного та оптимістичного сценаріїв, занесемо їх в таблицю 3.12.

Таблиця 3.12

Прогнозні сценарії зміни частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій у 2020-2022 рр., %

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	2,65	2,67	2,68
Базовий	2,09	2,27	2,48
Песимістичний	2,24	2,09	1,91

Розрахунок прогнозної динаміки індикатора «Відношення обсягів капітальних інвестицій до ВВП» дозволив обґрунтувати оптимістичний, базовий та песимістичний сценарії з використанням математичних методів на основі екстраполяції тренда. Як видно з рис. 3.28, найвищою є ймовірність реалізації оптимістичного сценарію згідно поліноміальної функції третього порядку ($R^2=0,84$). Проте, зважаючи, що за цим сценарієм очікується збільшення значення індикатора до 26,1% у 2010 р., що майже дорівнює значенню, яке спостерігалось у докризовому 2006 р. (26,37%), реалізація цього сценарію можлива лише за умови нівелювання кризових явищ в економіці України та зниження зовнішніх загроз економічній безпеці держави, насамперед, припинення агресії Російської Федерації.

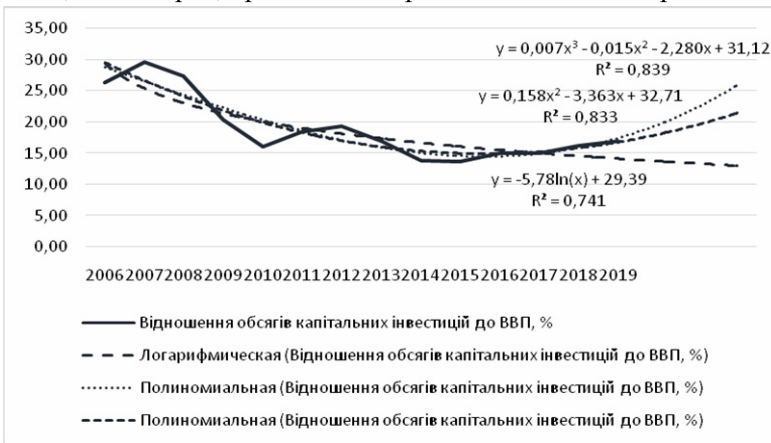

Рис. 3.28. Динаміка та прогнозні сценарії зміни показника «Відношення обсягів капітальних інвестицій до ВВП» у 2006-2022 рр.²¹¹

З огляду на зростаючу динаміку відношення обсягів капітальних інвестицій до ВВП у 2018-2019 рр. порівняно з 2017 р., за базовий сценарій доцільно прийняти зміну індикатора згідно поліноміальної залежності другого порядку. Досягнення цим

²¹¹Розраховано за даними: Капітальні інвестиції. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm; Валовий внутрішній продукт. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm; Зміна обсягу валового внутрішнього продукту у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/vvp/ind_vvp/ind_2019u.htm.

показником значення 21,42% у 2022 р. (табл. 3.13) характеризується також високою ймовірністю ($R^2=0,83$). Песимістичний сценарій розрахований за логарифмічною функцією, згідно якої з дещо нижчою ймовірністю ($R^2=0,74$) може відбутися істотне зниження індикатора – до 13,01% у 2020 р.

Зважаючи на високу ймовірність песимістичного сценарію, яка не істотно відрізняється від ймовірності оптимістичного чи базового сценаріїв, вірогідність його реалізації зростає в умовах економічної кризи та неефективних механізмів регулювання інвестиційної діяльності. Тобто, якщо не вживати відповідних заходів щодо сприяння інвесторам, у тому числі й іноземним, позитивні зміни будуть не можливі і ситуація буде розвиватися саме за песимістичним сценарієм.

Таблиця 3.13

Прогнозні сценарії зміни відношення обсягів капітальних інвестицій до ВВП у 2020-2022 рр., %

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	19,72	22,57	26,15
Базовий	17,98	19,54	21,42
Песимістичний	13,74	13,37	13,01

Результати прогнозування динаміки показника «Частка вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП» подібні до прогнозних результатів зміни відношення капітальних інвестицій до ВВП. Це пояснюється незначною відмінністю обсягів капітальних інвестицій та вітчизняних інвестицій в основний капітал, оскільки різниця між ними визначається обсягами коштів інвесторів-нерезидентів, які у 2019 р. становили лише 0,75% від загального обсягу капітальних інвестицій. Найкращі прогнозні значення частки вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП можемо очікувати згідно оптимістичного сценарію (рис. 3.29). З високою ймовірністю ($R^2=0,66$) значення індикатора може

збільшитися до 23,8% у 2020 р., майже досягнувши значення, зафіксованого перед фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр. (24,2% у 2007 р.).

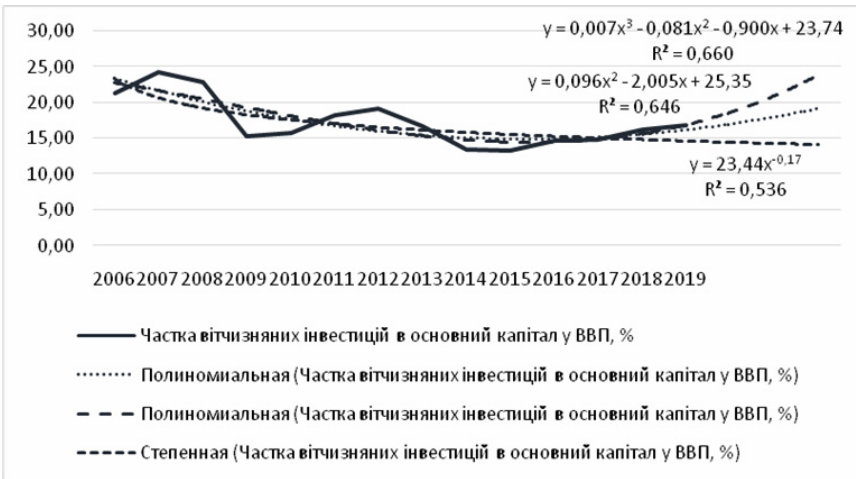

Рис. 3.29. Динаміка та прогнозні сценарії зміни показника «Частка вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП» у 2006-2022 рр.²¹²

Ймовірність реалізації базового сценарію є дещо нижчою ($R^2=0,65$) порівняно з оптимістичним, проте, базовий сценарій вважаємо більш реалістичним за існуючих тенденцій розвитку інвестиційної діяльності. Згідно базового сценарію передбачається подальше поступове збільшення значень індикатора з 17,07% у 2020 р. до 19,27% у 2020 р. (табл. 3.14). Згідно песимістичного сценарію з ймовірністю 54% може відбутися істотне зниження значення індикатора – до 14,19% у 2020 р.

²¹²Розраховано за даними: Капітальні інвестиції.

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm; Валовий внутрішній продукт. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm; Зміна обсягу валового внутрішнього продукту у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/vvp/ind_vvp/ind_2019u.htm.

Прогнозні сценарії зміни частки вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП у 2020-2022 рр., %

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	18,65	20,93	23,81
Базовий	17,07	18,07	19,27
Песимістичний	14,51	14,35	14,19

Вплив індикатора «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП» на інтегральний показник інвестиційної безпеки України був дуже низьким, про що свідчить розрахований нами коефіцієнт чутливості, який у 2018 р. становив 0,002 (табл. 3.8). Значною мірою це обумовлено невеликими обсягами надходження ПІ починаючи з 2018 р. після кризового «відтоку» іноземних інвестицій у 2015-2017 рр. При цьому, прогнозування зазначеного індикатора є важливим для подальшого розрахунку прогнозного рівня інвестиційної безпеки України.

Базовий сценарій зміни відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП згідно поліноміальної функції другого порядку (рис. 3.30) має відносно не високу ймовірність реалізації ($R^2=0,31$), що обумовлене складністю прогнозування показника на основі динамічного ряду, який характеризується істотним спадом у 2015-2017 рр. Відповідно до базового сценарію може відбутися зниження індикатора до негативних значень з подальшим підвищенням практично до рівня 2019 р. (0,2% у 2020 р.).

Рис. 3.30. Динаміка та прогностні сценарії зміни показника «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП» у 2006-2022 рр.²¹³

На основі логарифмічної функції нами розрахований песимістичний прогноз зміни відношення чистого приросту ПІ до ВВП. Згідно цього сценарію існує нижча, порівняно з базовим прогнозом, ймовірність погіршення значень індикатора до -3,4% у 2020 р. (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Прогностні сценарії зміни відношення прямих іноземних інвестицій до ВВП у 2020-2022 рр., %

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	1,08	1,17	1,26
Базовий	-1,35	-0,66	0,20
Песимістичний	-2,97	-3,21	-3,44

Для розрахунку прогностних значень індикатора за оптимістичним сценарієм використаємо середньорічні темпи зміни

²¹³Розраховано за даними: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності в Україні. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd_inv_new/arh_inv_zd.htm; Валовий внутрішній продукт. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm; Зміна обсягу валового внутрішнього продукту у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/vvp/ind_vvp/ind_2019u.htm.

цього показника (108%) у період 2017-2018 рр., коли відбулося покращення його динаміки після істотного спаду. Відповідно до оптимістичного сценарію передбачається поступове збільшення значення індикатора до 1,26% у 2020 р.

Динаміка індикатора «Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій» є аналогічною динаміці показника відношення ПІІ до ВВП, який ми розглянули вище. Для одержання прогнозних значень частки ПІІ у загальному обсязі інвестицій застосуємо такий самий математичний інструментарій, як і для попереднього індикатора. Зважаючи на низьку ймовірність отриманих прогнозних трендів (рис. 3.31) та негативні тенденції, які вони описують, для розрахунку значень індикатора для песимістичного сценарію обираємо поліноміальну функцію другого порядку. Відповідно, згідно песимістичного сценарію існує невисока ймовірність ($R^2=0,19$) зниження значень індикатора до -3,5% у 2012 р.

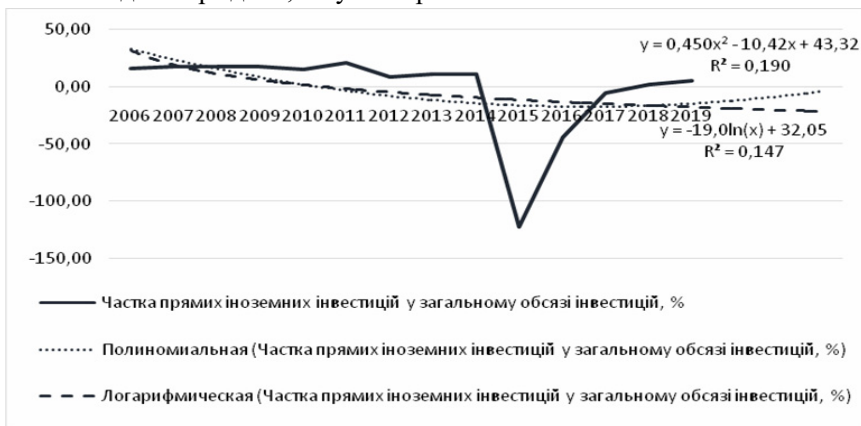

Рис. 3.31. Динаміка та прогнозні сценарії зміни показника «Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій» у 2006-2022 рр.²¹⁴

²¹⁴Розраховано за даними: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності в Україні. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd_inv_new/arh_inv_zd.htm; Валовий внутрішній продукт. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm; Зміна обсягу валового внутрішнього продукту у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/vvp/ind_vvp/ind_2019u.htm.

З метою розробки базового сценарію зміни показника частки прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, враховуючи різке зростання цього показника у 2019 р. порівняно з 2018 р. (на 38,8%) використаємо помірні темпи його зростання (5% на рік), оскільки аналіз попередньої динаміки показника свідчить про зниження обсягів ПІІ після стрибкоподібного зростання. Згідно базового сценарію передбачається повільне збільшення значення індикатора до 6,37% у 2022 р. (табл. 3.16). Для розрахунку показників за оптимістичним сценарієм застосуємо вищі темпи зростання індикатора (20% на рік) і отримаємо збільшення його значення з 6,6% у 2020 р. до 9,5% у 2022 р.

Таблиця 3.16

Прогнозні сценарії зміни частки прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій у 2020-2022 рр., %

Сценарій	Роки		
	2020	2021	2022
Оптимістичний	6,6	7,92	9,50
Базовий	5,77	6,06	6,37
Песимістичний	-11,56	-8,00	-3,55

На основі розрахованих нами гіпотетичних значень індикаторів інвестиційної безпеки України для оптимістичного, базового та песимістичного сценаріїв, подані у таблицях 3.9 - 3.16, розрахуємо прогноз зміни інтегрального показника інвестиційної безпеки України у 2020-2022 рр. При цьому візьмемо до уваги, що досягнення гіпотетичного значення кожним окремим індикатором має різну ймовірність, а прогнозний сценарій зміни інтегрального показника не обов'язково визначається лише одним з трьох сценаріїв динаміки усіх індикаторів (базовим, оптимістичним чи песимістичним).

Різні індикатори можуть досягати прогнозних значень за різними сценаріями. Наприклад, якщо частка іноземних інвестицій в загальному обсязі інвестицій зміниться за песимістичним сценарієм, то найбільш ймовірний прогноз зміни показника частки вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП – оптимістичний. Саме тому для прогнозування інтегрального показника інвестиційної безпеки України використаємо значення індикаторів, розраховані згідно найбільш ймовірних сценаріїв розвитку (додаток В, табл. В.6).

Результати прогнозування з використанням гіпотетичних значень індикаторів дозволяють зробити висновок про істотне покращення стану інвестиційної безпеки України у наступні три роки (табл. В.6). Про це свідчить збільшення інтегрального показника з 0,742 у 2018 р. до 0,807 у 2022 р. Проте, позитивні зміни рівня інвестиційної безпеки України відбудуться лише за умови підвищення ефективності інституціонального забезпечення інвестиційної діяльності.

Саме нормативно-правове забезпечення інвестиційної діяльності та механізм реалізації законодавчих норм визначає інституціональне середовище розвитку суб'єктів господарювання і, відповідно, їхню спроможність та бажання інвестувати частину отриманого прибутку в оновлення та розвиток матеріально-технічної бази, що, з огляду на найбільшу частку власних коштів підприємств у загальних обсягах капітальних інвестицій, і обумовлює рівень забезпеченості інвестиційними ресурсами економічного розвитку в країні. Відповідно, для реалізації базового та оптимістичного сценаріїв прогнозованої динаміки індикаторів інвестиційної безпеки важливими є зміни в законодавстві з метою підтримки інвестиційної діяльності як національних інвесторів, так і нерезидентів.

Висновки до розділу

Упродовж останніх десяти років відбулися істотні зміни у зовнішній торгівлі України внаслідок впливу низки геополітичних чинників, поглиблення інтернаціоналізації виробництва і торгівлі, удосконалення методів економічного управління та методів управління зовнішньоекономічною політикою України, які зумовили значні системні перетворення в товарних потоках з основними торговельними партнерами, зокрема, з країнами ЄС та Російською Федерацією. Зазначені зміни у поєднанні з визнанням необхідності європейської інтеграції нашої країни видозмінюють механізм формування зовнішньоекономічної безпеки і впливають на характер стратегічних підходів до вирішення проблеми зниження основних геополітичних загроз.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що позитивна тенденція підвищення рівня безпеки у сфері зовнішньої торгівлі в Україні у 2014-2019 роках є, насамперед, результатом зміни геополітичної ситуації, що призвело до зниження товарообігу з Російською Федерацією та одночасно створило сприятливі умови для виходу вітчизняних товаровиробників на ринки Європейського Союзу. Цей висновок підтверджується збільшенням інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України з 0,712 у 2013 р. до 0,839 у 2019 р.

Результати проведеного дослідження свідчать про посилення ролі АПК у формуванні зовнішньоторговельного балансу України, що значною мірою обумовлено вступом нашої країни до СОТ та підписання Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі з ЄС. Частка сільськогосподарської продукції в загальних обсягах товарного експорту України за період 2010-2019 рр. зростає більше, ніж удвічі. У 2019 р. порівняно з 2018 р. найвищими були темпи зростання імпорту за такими товарними групами агропродовольства: молоко та молочні продукти, яйця

птиці; натуральний мед (159,2%); овочі (200%); продукти з м'яса, риби (131%); готові продукти із зерна (130,7%); їстівні плоди та горіхи (127,8%). Простежується тенденція збільшення обсягів імпорту тих продовольчих товарів, більшість з яких традиційно вироблялися в Україні, що обумовлене зменшенням внутрішнього виробництва цієї продукції і зростанням незабезпеченого споживчого попиту на якісне продовольство.

У загальних обсягах експорту агропромислової продукції у 2019 р. переважали продукти рослинного походження, частка яких становила 58%. Жири та олії тваринного та рослинного походження становили 21% від загального обсягу експорту продукції АПК. Готові харчові продукти склали 14% від експорту агропромислової продукції. Таким чином, у структурі експорту агропромислової продукції України переважає сировинна продукція, що обумовлює чутливість національної економіки до кон'юнктурних коливань на світовому агропродовольчому ринку та значні ризики для вітчизняного аграрного сектору.

У період 2010-2019 рр. зовнішньоекономічна діяльність сільського господарства України характеризувалася такими тенденціями: зниження імпортової квоти (з 13,6% до 8,5%); надмірна відкритість сільського господарства (коефіцієнт відкритості більше 50%); зростання коефіцієнта покриття експорту імпортом (з 2,26% до 5,7%); збільшення коефіцієнта збалансованості зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією (з 0,39 до 0,7). Отже, невідповідність оптимальним значенням більшості показників зовнішньої торгівлі України сільськогосподарською продукцією та сировинна орієнтація експорту продукції АПК свідчать про неефективність зовнішньоекономічної діяльності агропромислових підприємств.

Найважливішим фактором підвищення безпеки України у 2016-2019 рр. було зменшення частки провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі. На основі аналізу динаміки

цього показника ми можемо очікувати зменшення загроз внаслідок слабкої диверсифікації зовнішньої торгівлі України. Однак позитивний ефект від розширення ринків збуту може бути частково послаблений внаслідок збільшення залежності економіки від експорту товарів, головним чином, з низькою доданою вартістю, та зростаючою технологічною залежністю України, зумовленою переважанням високотехнологічного імпорту над високотехнологічним експортом.

Результати дослідження загальних тенденцій інвестиційної діяльності в Україні дозволили виявити такі закономірності. Насамперед, обсяг інвестицій у вітчизняну економіку є недостатнім для її розвитку на засадах модернізації промисловості, про що свідчить високий ступінь зносу основних засобів. По-друге, обсяги та структура прямих іноземних інвестицій в економіку України не забезпечують істотного впливу цих інвестицій як вагомого додаткового джерела фінансування економічного розвитку та передачі в країну нових технологій. По-третє, обсяг залучених в економіку ПІІ залежить від стабільності економічної та політичної ситуації в країні, а тому в кризових умовах іноземні інвестори виводять капітал за кордон, відмовляються реінвестувати частину отриманих доходів у розвиток бізнесу, що обумовлює сповільнення економічної активності.

За результатами наших розрахунків за період 2010-2018 рр. в Україні спостерігалось зниження рівня інвестиційної безпеки, про що свідчить зменшення значення інтегрального показника з 0,772 у 2010 р. до 0,742 у 2018 р. При цьому варто відзначити зростання рівня інвестиційної безпеки в державі в середньостроковому періоді – після кризового стану у 2015 р., який обумовлений був виведенням інвесторами значних обсягів капіталу за кордон, відбулося зростання інтегрального показника. Покращення стану інвестиційної безпеки відбулося в результаті підвищення відповідності критеріям економічної безпеки таких індикаторів, як

частка вітчизняних інвестицій в основний капітал у ВВП, частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах ПІІ, відношення чистого приросту ПІІ до ВВП, частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій.

Подолання наслідків фінансово-економічної кризи в Україні ускладнюється дефіцитом інвестиційних ресурсів, який обумовлює загострення загроз економічній безпеці держави, пов'язаних зі зношеністю основних виробничих фондів, обмеженням можливостей інноваційного розвитку, збереженням сировинно-орієнтованої структури промисловості. Це підтверджено результатами нашого дослідження, згідно яких найвища чутливість інтегрального показника інвестиційної безпеки України у 2018 р. виявлена до зміни таких індикаторів: ступінь зносу основних засобів ($K_{ч}=0,234$), частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій ($K_{ч}=0,212$), частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах капітальних інвестицій в основний капітал ($K_{ч}=0,186$).

Отже, прями іноземні інвестиції, за умови нарощення їх обсягів, можуть стати важливим чинником інвестиційно-інноваційної моделі економіки, забезпечуючи додаткові фінансові ресурси для реструктуризації економіки, реконструкції та технічної модернізації промислових підприємств. Це підтверджується результатами прогнозування динаміки індикаторів та інтегрального показника інвестиційної безпеки України на 2020-2022 рр. За умови реалізації оптимістичних сценаріїв зміни індикаторів «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП» та «Частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій» та базових сценаріїв за іншими показниками, передбачається підвищення інтегрального показника інвестиційної безпеки України до 0,807 у 2022 р.

РОЗДІЛ 4. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ

4.1. Формування механізму управління зовнішньо- економічною безпекою України в умовах глобальних змін

Механізм управління зовнішньоекономічною безпекою держави охоплює такі елементи: визначення загроз, вибір критеріїв та показників їх оцінки, розрахунок фактичних значень індикаторів та їх відхилень від граничних або оптимальних значень, виявлення потенційних наслідків впливу загроз та ймовірності їх реалізації, розробка та впровадження ефективних заходів протидії цим загрозам. Розглянемо потенційні наслідки загроз, які виникають внаслідок небажаних відхилень фактичних значень індикаторів зовнішньоекономічної безпеки держави від їх граничних значень, та відповідні напрями усунення і попередження цих загроз (табл. 4.1).

Управління ризиками та усунення загроз зовнішньоекономічній безпеці держави потребує розробки комплексної стратегії подолання зазначених проблем на основі сукупності заходів, визначених у таблиці 4.1. Реалізація лише декількох напрямів одночасно забезпечить лише короткострокові ефекти та не змінить дисбаланс у зовнішньоекономічній сфері України. Зокрема, такі загрози, як сировинна спрямованість товарного експорту та його низька високотехнологічність, мають перманентний характер.

Під впливом світової фінансової кризи 2008-2009 рр. та зміни геополітичної ситуації після 2013 р. частина загроз послабилася, що проявилось у зменшенні негативного сальдо зовнішньої торгівлі та зменшенні імпоротної залежності економіки. Проте, ці позитивні ефекти були короткостроковими, а деформована структура зовнішньої торгівлі зберігається й досі, а загрози набувають комплексного характеру. Економіка України й надалі знаходиться під впливом загроз, що виникають внаслідок нераціональної структури економіки, витіснення імпортними товарами вітчизняної продукції з внутрішнього ринку, розміщення в нашій країні технічно застарілих ресурсомістких виробництв, нарощення зовнішнього боргу та витрат на його обслуговування, залежність від імпорту енергетичних ресурсів.

Характеристика загроз зовнішньоекономічній безпеці України та напрями їх зниження²¹⁵

Загрози	Потенційні наслідки дії загрози	Основні напрями усунення та попередження загроз
Негативне сальдо зовнішньої торгівлі	Збільшення зовнішнього валового та державного боргу Девальвація національної грошової одиниці в період дії несприятливих зовнішніх чинників	Розвиток внутрішнього ринку та підтримка виробництва, орієнтованого на імпортозаміщення
Висока експортна залежність	Зростання залежності економіки країни від зовнішньої кон'юнктури на зовнішніх ринках та від світових цін на сировинну продукцію	Розвиток внутрішнього ринку, впровадження новітніх технологій та підвищення конкурентоспроможності виробників високотехнологічних товарів
Висока імпортна залежність	Зростання залежності економіки від імпортних товарів, матеріалів та комплектуючих	Розвиток виробництва, орієнтованого на імпортозаміщення; стимулювання внутрішнього попиту на вітчизняні товари
Низька інвестиційна привабливість для іноземного капіталу	Технологічна відсталість економіки Низькі темпи економічного зростання внаслідок недостатнього фінансування проєктів розвитку	Сприяння формуванню позитивного іміджу України; створення ефективного інституціонального середовища для діяльності зовнішніх та внутрішніх інвесторів
Низька частка високотехнологічних товарів в експорті	Нераціональна структура експорту, негативне сальдо зовнішньої торгівлі, дефіцит платіжного балансу	Створення пільгових умов для розвитку інноваційного сектору економіки, підтримка вітчизняних виробників інноваційної продукції через державні закупівлі
Високий зовнішній державний борг	Дефолт держави Підвищення реального валютного курсу «Імпорт» інфляції в країну	Зниження дефіциту державного бюджету; стимулювання кредитування в національній грошовій одиниці

²¹⁵Складено за: Бабець І.Г. Державна політика імпортозаміщення як інструмент зміцнення економічної безпеки України. *Інтелект XXI*. 2018. №2. С. 49-53; Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози. *Проблеми економіки*. 2010. № 2. С. 39-46.

В цій ситуації, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України повинно ґрунтуватися на створенні оптимального балансу переваг і недоліків співпраці в межах зони вільної торгівлі з ЄС та забезпечення виходу на ринки Азії та Африки в умовах закриття російських ринків для українських товарів.

Європейський Союз є найбільшим торговельним блоком світу, на який припадає п'ята частина світової торгівлі товарами, а для України – другим за значенням торговельним партнером (після країн СНД), на частку якого припадає понад 30% українського зовнішньоторговельного обороту. Ринок ЄС є стратегічно важливим для України з огляду на географічний фактор і загалом основним, на якому експорт низки дуже важливих для України товарів, яких як хімічна продукція, добрива, сталеливарна продукція є, з комерційної точки зору, вигідним.

Свобода руху товарів є однією із чотирьох базових свобод спільного ринку ЄС. Цілковита інтеграція з внутрішнім ринком Союзу означає, що будь-які товари, вироблені в одній країні-члені ЄС, можуть продавати без подальшого контролю в будь-якій іншій країні-члені ЄС. Внутрішній ринок, створюючи умови вільної від бар'єрів торгівлі в межах Союзу, керуються провідною об'єднувальною політикою ЄС, яка надає можливості для дуже важливих економічних досягнень для учасників, але вимагає прийняття всіх норм і стандартів внутрішнього ринку. Це означає не лише скасування всіх митних зборів, прийняття спільних митних тарифів та принципів торговельної політики, а й зняття будь-яких бар'єрів позатарифного характеру. Для забезпечення зовнішньоекономічної безпеки у сферах, щодо яких ЄС вимагає гармонізації, має бути запроваджено нові стандарти, технічні норми та оцінку відповідності, тоді як у сферах, які не підлягають гармонізації, обмеження має бути знято, а управління впорядковано²¹⁶.

²¹⁶ Голубій І. Є. Механізм застосування загальної системи преференцій в ЄС. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія Міжнародні відносини. Київ, 2006. Вип. 21–24. С. 229–233, с. 229-231.

Лібералізацію торгівлі промисловими товарами регулює відповідна угода, водночас, поза сферою лібералізації перебувають сільськогосподарські продукти. З рухом України в бік поглиблення інтеграції ступінь відкритості економіки зростатиме також і в сільськогосподарському секторі. В умовах лібералізації торгівлі, українським виробникам товарів необхідно виготовляти конкурентоспроможну продукцію, щоб мати можливість скористатися перевагами доступу до ринку ЄС.

Наслідки реалізації ЗВТ+ будуть різними за періодом виникнення та часом дії, інтенсивністю та напрямом впливу, доповнюючи та взаємовиключаючи, посилюючи чи послаблюючи один одного у різній проміжок часу. Втім, базовими періодами прояву впливу є короткотерміновий (до 5 років) та довготерміновий.

Оцінка наслідків реалізації ЗВТ+ базується на основних теоретичних концепціях економічної інтеграції, з огляду на структуру попередніх угод ЄС про вільну торгівлю та досвіду їх реалізації. Через існування об'єктивних перешкод ми можемо визначити тільки якісні зміни, пов'язані із реалізацією ЗВТ+.

Позитивні наслідки реалізації ЗВТ+

1. Зростання загальних обсягів експорту України до країн ЄС та третіх країн і, як наслідок, зростання позитивного сальдо торговельного балансу. Враховуючи досвід реалізації попередніх договорів ЄС, шляхом ліквідації торговельних бар'єрів, гармонізації системи стандартизації, а також спрощення та уніфікації митних процедур очікувано зростуть обсяги експорту товарів національного виробництва, товарів, що містять кумуляцію походження, та товарів, що містять високу частку імпортової складової походженням з країн ЄС.

2. Стимулювання розвитку конкурентоспроможних галузей. Реалізація ЗВТ+ підвищить ефективність розподілу ресурсів та сприятиме реалізації порівняльних переваг країни, що є вагомим чинником стабільного економічного зростання. Насамперед, мова йде про підвищення цінової конкурентоспроможності (як

порівняльної переваги) переважно виробників продукції з низьким рівнем переробки чи низького технологічного укладу. Особливої активності розвиток набуде у традиційних експортоорієнтованих галузях, споживачами яких, першочергово, є країни ЄС. Інтенсифікація розвитку галузей і підвищення завантаженості виробничих потужностей пов'язується із наступними наслідками:

- підвищення технологічного рівня економіки, як результат посилення стимулів модернізації виробництва, шляхом інтенсифікації інноваційних процесів та притоку міжнародних технологічних трансферів;

- залучення національного господарства до системи європейського поділу праці, через усунення торгівельних перешкод та залучення національної економіки до європейських мереж виробництва;

- підвищення обсягів платежів податків до Державного бюджету, що буде результатом детінізації економіки, підвищенням рівня промислового виробництва, підприємницької активності, залученням інвестицій та створення нових підприємств;

- підвищення рівня зайнятості населення та зростання продуктивності праці, як результат економічного розвитку конкурентоспроможних галузей економіки.

3. Гармонізація галузевих стандартів, норм та правил, технічного регулювання і процедур оцінки відповідності, що, зокрема, включає взаємне визнання сертифікатів. Важливим є прискорення процесу удосконалення національної системи стандартизації та оцінки відповідності, що в Україні відбувається надзвичайно повільно: запровадження стандартів ЄС галузевим методом, перехід від обов'язкової до недержавної сертифікації продукції.

4. Зростання ефективності інституційного забезпечення державних регулюючих та митних органів, пов'язане із їх узгодженням з вимогами ЄС, призведе до цілої низки позитивних ефектів:

– зменшення адміністративних витрат на роботу митниці та інших державних органів через скорочення посадових одиниць та повноважень (мова йде, насамперед, про державні органи, що забезпечують державне регулювання безпечності та якості харчових продуктів);

– зниження рівня корумпованості державних органів та детінізація економічного середовища;

– спрощення митних та регулюючих процедур, що стимулюватиме активність підприємницького середовища.

5. Зростання обсягів іноземного та внутрішнього інвестування через загальне покращання інвестиційного середовища, перенесення країнами ЄС виробництв до України (країни із нижчою вартістю факторів виробництва та містким внутрішнім ринком), полегшення доступу до потужних і дешевих фінансових ресурсів, удосконалення національного фондового ринку та підвищення прозорості і стабільності фінансового середовища країни.

6. Суттєві позитивні зрушення на споживчому ринку України за рахунок зниження цін, розширення асортименту та зростання якості товарів і послуг, що походять з країн ЄС. Такі зміни будуть викликані покращанням інституційного середовища та зростанням загального рівня конкуренції в економіці України.

Негативні наслідки реалізації ЗВТ+ можуть полягати у наступному:

1. Зростання обсягів імпорту. Спрощення процедур митного оформлення, ліквідація тарифних та істотне зниження нетарифних бар'єрів, зростання купівельної спроможності населення у разі незмінності співвідношення обмінних курсів може викликати погіршення сальдо торговельного балансу.

2. Банкрутство неконкурентоспроможних підприємств. Зростання обсягів імпортного товару вищої якості за нижчою ціною, полегшення можливості відкриття бізнесу іноземними компаніями, використання вищих технологій (у т.ч. маркетингу та

менеджменту) та використання більш дешевих фінансових ресурсів істотно підвищать рівень конкуренції на деяких ринках.

3. Зростання рівня структурного безробіття. Ліквідація неконкурентоспроможних підприємств та підвищення продуктивності праці у багатьох галузях призведе до зростання рівня структурного безробіття. Слабкий розвиток системи професійно-технічного навчання та перекваліфікації, а також неефективність програм розвитку приватного підприємництва, слабкий розвиток транспортної інфраструктури, що стримує обмежує мобільність трудових ресурсів, може поглибити цю проблему.

4. Скорочення надходжень до Державного бюджету. Відміна тарифних бар'єрів для товарів походженням з країн ЄС призведе до зменшення дохідної частини Державного бюджету. Існує ризик відтоку прибутків філій іноземних підприємств (зокрема фінансових установ) за кордон.

5. Зростання загальних обсягів витрат на гармонізацію національних стандартів, на перекваліфікацію чи підвищення кваліфікації фахівців зі стандартизації товарів та митного оформлення, на переобладнання технічних лабораторій та митниць. Загальний обсяг трансакційних витрат на зміну національного інституційного середовища важко передбачити, однак їх можна істотно знизити використовуючи цільову підтримку ЄС.

6. Існує небезпека збереження неефективної (сировинної) структури економіки із втратою можливості її швидкої зміни. Забезпечення конкурентоспроможності України на ринках країн ЄС в умовах збереження існуючої товарної структури зовнішньої торгівлі більшою мірою стосується використання цінових факторів, зокрема, порівняльних переваг у вартості природних ресурсів, робочої сили та низьких екологічних витрат. Реалізація ЗВТ+ і подальша лібералізація світової торгівлі, з часом підвищуватиме залежність від мінливості кон'юнктури світових ринків, а також погіршуватиме конкурентні позиції національних виробників.

Загострення внутрішніх суперечностей та вплив зовнішніх деструктивних чинників обумовлюють низку проблем формування і реалізації ефективної зовнішньоекономічної політики в Україні в умовах посилення геополітичних загроз, для мінімізації чи цілковитої нівеляції дії негативних зовнішніх факторів доцільно удосконалити механізм забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави.

Основні чинники, які визначають рівень зовнішньоекономічної безпеки держави, поділяють на дві групи. Перша група включає організаційно-правові чинники: правова база щодо митно-тарифного, бюджетно-податкового, грошово-кредитного та валютного регулювання; умови ліцензування і квотування, система стандартизації та сертифікації товарів; стимулювання конкуренції, державна підтримка експортерів; відносини із світовими економічними організаціями, участь у міжнародних угодах (ГАТТ/СОТ, зони вільної торгівлі); розвиток інфраструктури та забезпечення підготовки якісних фахівців для роботи у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

До другої групи відносяться ринкові чинники: економічні (виробництво якісних конкурентоспроможних товарів, вмотивованість у задоволенні потреб на зовнішніх ринках, запобігання дефіциту продукції (сировини), зниження собівартості виробництва та підвищення ефективності функціонування підприємств); організаційні (доступ до інформації, формування конкурентного середовища, встановлення зв'язків між учасниками зовнішньоекономічної діяльності, вільний вибір контрагентів та партнерів)²¹⁷.

Відповідно до зазначених чинників виділяють складові елементи механізму управління економічною безпекою держави та його основні інструменти. Структура механізму забезпечення економічної безпеки держави, запропонована вітчизняними

²¹⁷ Бабій І.В. Вплив факторів на забезпечення зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. *Економіка і суспільство: електронне наукове фахове видання*. 2016. Вип. 3. С. 114–118, с. 117.

вченими, відображає взаємозв'язок національних інтересів, внутрішніх і зовнішніх загроз та системи заходів щодо забезпечення економічної безпеки (фінансових, правових, інституційних, організаційних, інформаційних), які покладені в основу відповідних стратегічних документів²¹⁸.

Аналогічний підхід справедливо застосувати й для окреслення сутнісних характеристик механізму зовнішньоекономічної безпеки держави.

Отже, механізм управління зовнішньоекономічною безпекою держави будемо розглядати в контексті його основних сутнісних характеристик, які передбачають використання правових, фінансових, інформаційних, організаційних інструментів та відповідних засобів для впливу на виявлені загрози з метою їх зниження чи усунення. При цьому головним завданням механізму є забезпечення реалізації національних економічних інтересів держави в частині створення інституціональних передумов для соціально-економічного розвитку держави через розробку і реалізацію збалансованої економічної політики відповідно до укладених міжнародних угод, зниження чи усунення загроз, а також зменшення або ліквідацію суперечностей, внаслідок яких виникають ці загрози.

Вирішення суперечностей, нівелювання загроз та подолання їх наслідків здійснюється за допомогою інституціональних інструментів в межах механізму управління зовнішньоекономічною безпекою, до яких відносяться:

1) правові норми (Конституція України, Бюджетний кодекс, Податковий кодекс, закони, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, Міждержавні угоди);

2) засоби, що забезпечують виконання формальних правил (пряме й непряме фінансування, зокрема кредитування

²¹⁸Bondaruk T. G., Bondaruk I. S., Bondaruk O. S. Conceptual basis of mechanism of ensuring budget security. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3 (11), ч. 1. С. 21-28, с. 26.

експортерів; державне страхування; фіскальні пільги і обмеження; тарифне регулювання; валютне регулювання);

3) організації (загальнодержавні та регіональні органи державної влади, Національний банк України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України; товарні, фондові, валютні біржі, торговельні палати; суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (підприємства, фірми, організації); міждержавні та міжрегіональні органи регулювання міжнародної торгівлі (СОТ, ГАТТ, ЄБРР, МВФ)).

Механізм управління зовнішньоекономічною безпекою держави функціонує в змінному геополітичному середовищі, а тому, з огляду на вагомість негативних (в окремих випадках – руйнівних для економіки) наслідків неефективної роботи його елементів, виникає необхідність впровадження нових або удосконалення існуючих засобів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з дотриманням балансу положень міжнародних угод та критеріїв економічної безпеки держави (рис. 4.1).

З цієї точки зору, актуалізується роль інформаційних інструментів механізму управління зовнішньоекономічною безпекою держави, які, згідно рисунку 4.1, дозволяють обґрунтувати напрями його удосконалення на основі: (1) проведення об'єктивного і багаторівневого моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, балансу та структури зовнішньої торгівлі та своєчасне виявлення загроз її незбалансованості; (2) результатів оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки держави та аналізу динаміки інтегрального показника; (3) ідентифікації найбільш впливових загроз зовнішньоекономічній безпеці (ранжування загроз); (4) розробки прогнозних сценаріїв зміни найбільш важливих індикаторів та обґрунтування напрямів їх оптимізації згідно критеріїв економічної безпеки.

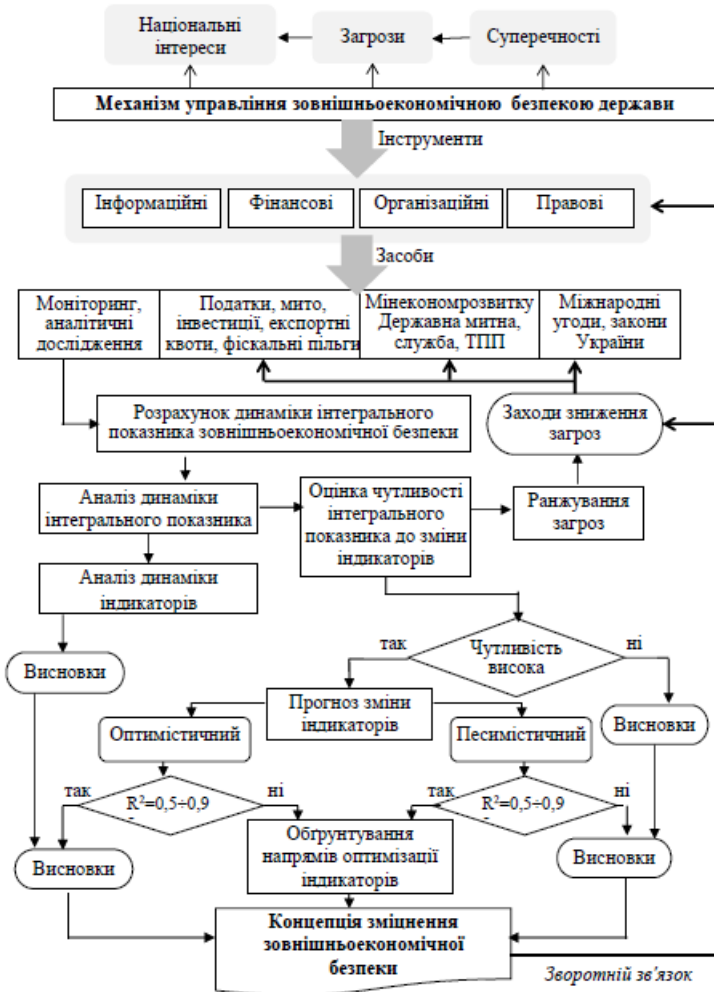

Рис. 4.1. Концептуальна схема удосконалення механізму управління зовнішньоекономічною безпекою держави

Для окреслення напрямів удосконалення механізму управління зовнішньоекономічною безпекою важливим аналітичним інструментом є розробка прогностичних сценаріїв зміни індикаторів, що найбільше впливають на рівень безпеки.

Про найбільші загрози зовнішньоекономічній безпеці України свідчить ступінь невідповідності фактичних значень

індикаторів їх пороговим значенням або значне відхилення від найкращого з точки зору безпеки значення за досліджуваний період. За результатами нашого дослідження найбільш небезпечні загрози пов'язані із погіршенням значень таких показників: частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, коефіцієнт технологічної залежності, коефіцієнт імпортової залежності. Отже, збільшення обсягів імпорту, зокрема й високотехнологічного, становить істотну загрозу економічній безпеці України, тому зосередимо увагу на прогнозуванні індикатора, який має найбільше відхилення від свого граничного значення – коефіцієнт технологічної залежності (рис. 4.2).

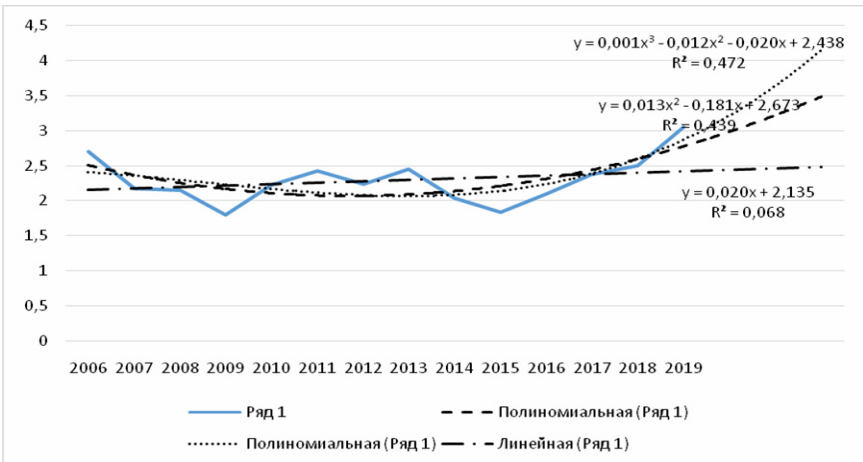

Рис. 4.2. Динаміка та прогнозовані сценарії зміни індикатора «коефіцієнт технологічної залежності» України у 2006-2022 рр.²¹⁹

Для прогнозування застосуємо екстраполяцію тренда на основі інтерполяції функції зміни відповідного індикатора за 2006-2019 рр. При цьому врахуємо, що методи автопрогнозу, які базуються на аналізі часових рядів, екстраполюють ряд значень на основі інформації, що міститься в цьому ряді, тому такий прогноз є коректним лише в коротко- чи середньостроковій перспективі.

²¹⁹ Розраховано за даними: Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2006-2019 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1219_u.htm.

Відповідно, доцільно розробити прогностні сценарії зміни показника на три роки (з 2020 р. по 2022 р.).

Песимістичний сценарій зміни коефіцієнта технологічної залежності є найбільш ймовірним ($R^2=0,47$) згідно поліноміальної функції третього порядку (рис. 3.2), за яким у 2021 р. очікується збільшення показника до 3,8%. Разом з тим, згідно базового сценарію з дещо нижчою ймовірністю ($R^2=0,44$) цей індикатор у 2021 р. досягне значення 3,2%, що й надалі не відповідатиме критеріям безпеки. Реалізація оптимістичного сценарію має дуже низьку ймовірність ($R^2=0,07$). Отже, зниження коефіцієнта технологічної залежності до 2,4% у 2020-2022 рр. не можливе без застосування державою відповідних інституціональних та економічних інструментів для покращення ситуації на внутрішньому ринку та розвитку вітчизняного виробництва високотехнологічної продукції, у тому числі й в рамках програм імпортозаміщення.

4.2. Інституціональні інструменти підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки України

Якщо інтереси окремих системних елементів чи підсистем не збігаються, то виникають суперечності, які, своєю чергою, генерують загрози зовнішньоекономічній безпеці. Так, зовнішньоекономічна безпека України як міжнародного співробітництва визначається ступенем узгодженості інтересів, що беруть участь у реалізації міжнародних проєктів, а також відповідністю галузевого спрямування цих проєктів інтересам держави. Водночас зовнішньоекономічна безпека залежить від рівня узгодженості інтересів усіх учасників, відповідності їхніх інтересів національним інтересам кожної з країн-партнерів та спільній меті, на досягнення якої спрямовано комплекс державних проєктів.

Важливість стратегічного планування державного розвитку не викликає сумнівів і підтверджується наявністю відповідних стратегій з часовим горизонтом планування до 2020 р. у кожному регіоні України. Проте недостатня якість стратегій розвитку та їх неузгодженість із стратегічними документами, ухваленими на

державному рівні, зумовлюють невисоку активність міжнародного співробітництва.

Інструментами програмно-цільового планування пропонуємо вважати:

1) стратегію зовнішньоекономічної безпеки міжнародного співробітництва як стратегічний план заходів для досягнення державних інтересів через оптимізацію зовнішньої торгівлі з використанням переваг участі у європейських програмах та лібералізації режиму торгівлі з країнами ЄС за умови приєднання до ЗВТ+;

2) регіональні програми міжнародного співробітництва як середньострокове планування найбільш доцільних, з точки зору зовнішньоекономічної безпеки;

3) проекти державного співробітництва, спрямовані на підвищення зовнішньоекономічної безпеки тих галузей промисловості, підтримка і розвиток яких є найбільш ефективною для забезпечення реалізації інтересів держави на основі посилення міжнародної конкурентоспроможності в умовах приєднання України до ЗВТ+.

Серед стратегічних пріоритетів економічного та соціального розвитку України, які й надалі зберігають свою актуальність, визначені:

– створення передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС;

– забезпечення сталого економічного зростання;

– утвердження інноваційної моделі розвитку²²⁰.

Досягненню вказаних цілей повинні сприяти заходи, визначені низкою інших стратегічних документів щодо забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України, інтеграції країни в єдиний європейський простір²²¹, активізації

²²⁰Шляхом європейської інтеграції: Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т економ. прогнозування НАН України, Мін. економіки та з питань європ. інтегр. України. – Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с., с. 271–293.

²²¹Стратегія національної безпеки України. Закон «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 N 2469-VIII. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM060344.html.

зовнішньоекономічної діяльності України та наближення їх за рівнем соціально-економічного розвитку до країн ЄС²²², а також реформи, спрямовані на покращення бізнес-клімату, зокрема спрощення і підвищення ефективності процесу митного оформлення товарів²²³.

Стратегія як інституціональний інструмент забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України повинна базуватися на державних програмах, спрямованих на зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держави та підвищення міжнародної конкурентоспроможності економіки за рахунок активізації інноваційної діяльності галузей та секторів економіки. Так, одним із ключових завдань політики національної безпеки визначено стимулювання підвищення технологічного рівня та інноваційної активності держави, розвиток національної інноваційної системи²²⁴.

На виконання цього завдання спрямовані:

- заходи щодо розвитку інноваційної інфраструктури, пріоритетні регіональні проекти з модернізації та реконструкції промислових потужностей, інноваційні науково-технічні розробки²²⁵;
- підвищення рівня інноваційної культури населення²²⁶;
- переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача;
- створення привабливих умов для творців інновацій, стимулювання інноваційної активності²²⁷.

²²²Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2016 р. № 554. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF#Text>.

²²³Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма економічних реформ на 2010–2014 роки. URL: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

²²⁴Стратегія національної безпеки України....

²²⁵Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки. URL: w1.c1.rada.gov.ua.

²²⁶Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>.

З іншого боку, Стратегія повинна сприяти виконанню основних завдань, визначених стратегічними і програмними документами, зокрема:

- забезпечення подальшого розвитку співпраці з країнами ЄС в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, включаючи створення зони вільної торгівлі;

- підвищення конкурентоспроможності регіонів, зміцнення їх ресурсного потенціалу, розвитку міжрегіональної співпраці;

- забезпечення інноваційного розвитку регіонів на основі створення чи удосконалення виробництва високотехнологічної промислової продукції²²⁸.

Таким чином, місія Стратегії зовнішньоекономічної безпеки полягає в удосконаленні системи інституціональних механізмів посилення конкурентоспроможності України шляхом поєднання та координації функцій управління, моніторингу й оцінки процесів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, соціально-економічного розвитку та активізації зовнішньоекономічної діяльності в умовах поглиблення співробітництва України з країнами ЄС.

Методичну основу формування і реалізації Стратегії становлять наступні принципи:

- наукової обґрунтованості стратегічного планування – врахування закономірностей і тенденцій економічного розвитку в умовах поглиблення інтеграційних процесів, що передбачає застосування інформаційних технологій і використання адекватних методів оптимізації співробітництва;

- комплексності – системного узгодження цілей і завдань Стратегії зі стратегічними цілями та операційними завданнями стратегічних і програмних документів, що розробляються на різних рівнях ієрархії управління: на макрорівні – із стратегіями

²²⁷ Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів. URL: <http://kno.rada.gov.ua/komosvitidoccatalog/document?id=48722>.

²²⁸ Державна програма розвитку внутрішнього виробництва. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130. Редакція від 24.12.2019 р. : akon.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-п#Text.

економічної безпеки держави та регіонального розвитку, державною програмою транскордонного співробітництва, державними галузевими програмами; на мезорівні – зі стратегіями соціально-економічного розвитку регіонів-учасників та програмами міжнародного співробітництва;

- економічної оптимальності та інституціональної збалансованості, що означає дотримання економічно обґрунтованого співвідношення між максимально можливим рівнем зовнішньоекономічної безпеки та ступенем досягнення інтересів розвитку за оптимальних витрат на підвищення якості інституціонального середовища;

- системності – формування таких просторово-структурних взаємовідносин регіонів-учасників міжнародного співробітництва, які б забезпечили ефект синергії новоствореної системи у зміцненні зовнішньоекономічної безпеки;

- гнучкості й адаптивності, який передбачає динамічне коригування засобів та інструментів виконання стратегічних завдань відповідно до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз з метою забезпечення досягнення цілей стратегії в разі можливих змін умов її реалізації;

- партнерства – поєднання зусиль і ресурсів центральних і місцевих органів влади в процесі розробки й реалізації стратегії;

- пріоритетності, що визначає ранжування цілей і завдань міжнародного співробітництва відповідно до їх впливу на досягнення максимально можливого рівня зовнішньоекономічної безпеки та ступінь реалізації першочергових інтересів;

- етапності – обґрунтуванні раціональної послідовності реалізації завдань стратегії, визначенні часових горизонтів та ресурсного забезпечення кожного етапу реалізації.

Метою Стратегії є забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави як основи реалізації стратегічних цілей міжнародного співробітництва на основі зміцнення конкурентоспроможності національних виробників в умовах геополітичних змін (рис. 4.3).

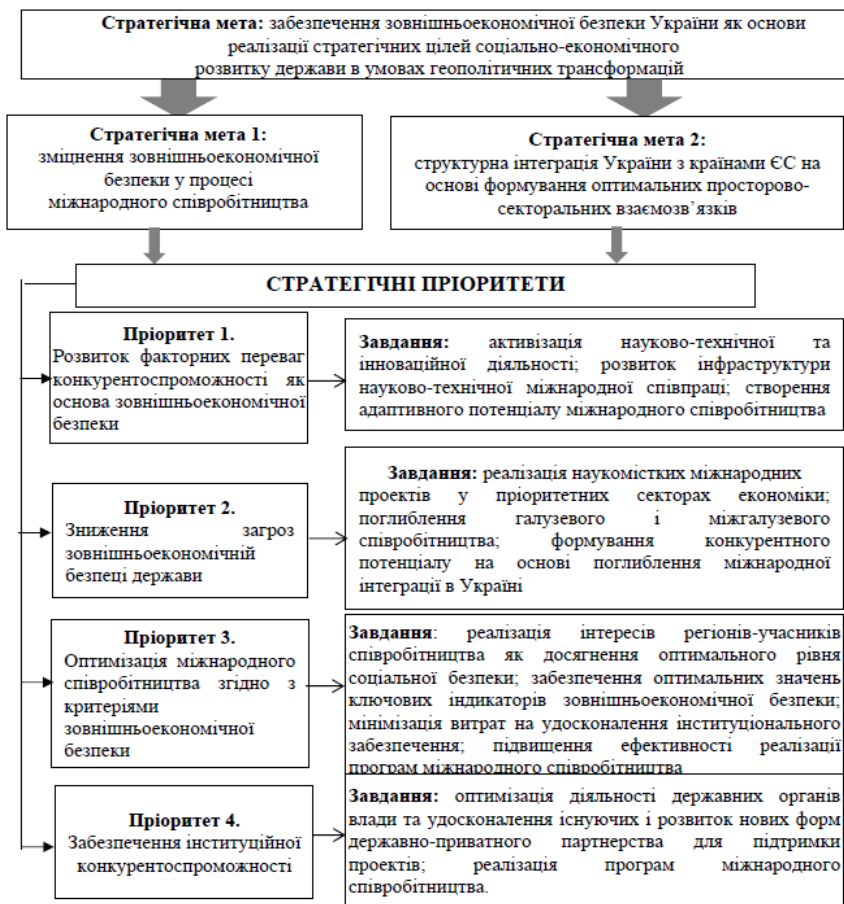

Рис. 4.3. Система стратегічних цілей, пріоритетів і завдань зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України²²⁹

Відповідно, стратегічні цілі передбачають: зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держави у процесі співробітництва з країнами ЄС; забезпечення структурної інтеграції України з

²²⁹Складено за: Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2016 р. № 554. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF#Text>; Бабець І. Г. Зовнішньоекономічна безпека регіонів України в умовах співробітництва з країнами ЄС: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія. Львів: ПАІС, 2011. 400 с.

країнами ЄС на основі формування оптимальних просторово-секторальних взаємозв'язків.

Стратегічними пріоритетами досягнення зазначених цілей визначимо наступні:

- 1) розвиток факторних переваг конкурентоспроможності як основа зовнішньоекономічної безпеки;
- 2) зниження загроз зовнішньоекономічній безпеці міжнародного співробітництва;
- 3) оптимізація міжнародного співробітництва згідно з критеріями зовнішньоекономічної безпеки;
- 4) забезпечення інституціональної конкурентоспроможності.

Досягненню стратегічних цілей сприятиме виконання вказаних на рисунку завдань.

Стратегія становить основу розроблення основних положень програм міжнародного співробітництва органами виконавчої влади, а також суб'єктів господарювання, галузевих науково-дослідних установ, громадських організацій. Управління та координацію роботи у сфері міжнародного співробітництва здійснює Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Виконання завдань, що забезпечують досягнення мети Стратегії, передбачається на основі розроблення і реалізації програм міжнародного співробітництва.

Очікувані результати реалізації Стратегії полягають у:

- підвищенні конкурентоспроможності на основі поглиблення галузевої співпраці;
- зміцненні зовнішньоекономічної безпеки як основи реалізації національних інтересів;
- забезпеченні ефективного процесу міжнародного співробітництва та активізації європейської інтеграції України.

Виходячи з обґрунтованих вище концептуальних положень, Стратегія зовнішньоекономічної безпеки міжнародного співробітництва повинна охоплювати:

– обґрунтування зовнішньоекономічних та інституціональних передумов розвитку України з країнами ЄС, що передбачає дослідження європейської політики в частині розвитку співпраці різних країн, аналіз правової бази із забезпечення міжнародного співробітництва в Україні та країнах ЄС, оцінку основних тенденцій співпраці у зовнішньоторговельній, науково-технічній, інвестиційній сферах;

– оцінку стану зовнішньоекономічної безпеки за основними складовими, які будуть найбільш чутливими до ефектів міжнародного співробітництва (зовнішньоекономічна, виробнича, науково-технологічна, інвестиційна);

– визначення сутності внутрішніх і зовнішніх загроз та ступеня їх впливу на складові зовнішньоекономічної безпеки;

– обґрунтування очікуваних параметрів економічних інтересів та критеріїв зовнішньоекономічної безпеки за сферами життєдіяльності, в яких найбільше проявляються ефекти міжнародного співробітництва;

– сценарії розвитку міжнародного співробітництва та його впливу на стан зовнішньоекономічної безпеки залежно від ступеня реалізації зовнішніх і внутрішніх загроз;

– інструменти оптимізації міжнародного співробітництва за критеріями зовнішньоекономічної безпеки.

Ефективними засобами зниження рівня загроз зовнішньоекономічній безпеці в процесі міжнародного співробітництва визначимо:

1) посилення конкурентних переваг на основі реалізації міжнародних

проектів, зокрема наукомістких у межах інноваційних кластерів;

2) формування сприятливого інвестиційного клімату з використанням диференційованого підходу до визначення умов інвестування залежно від об'єкта;

3) розвиток інноваційної та фінансової інфраструктури;

4) підвищення ефективності діяльності державних інституцій за рахунок розширення повноважень органів влади у сфері міжнародного співробітництва.

Проте, глобалізація яка швидко змінює конфігурацію світової економіки, завдяки інноваційному розвитку, якісно модернізує товарну номенклатуру. Це в свою чергу сприяє зміні традиційної цінової конкуренції на конкуренцію якості товарів, відповідно світових стандартів²³⁰.

В умовах геополітичних трансформацій важливим інструментом зміцнення зовнішньоекономічної безпеки є державна політика імпортозаміщення, спрямована на створення інституціонального середовища для діяльності вітчизняних підприємств та розвитку вітчизняного виробництва тих товарів, які ввозяться в країну з-за кордону. В Україні склалася загрозлива ситуація не лише в сфері зовнішньоекономічної безпеки, але й економічної безпеки загалом, оскільки одночасно зі зменшенням обсягів вітчизняного виробництва продукції в країну ввозиться все більше іноземних товарів.

Так, після зниження обсягів імпорту у 2015 р. (68,9% по відношенню до попереднього року) спостерігалось істотне їх зростання – 126,4% у 2017 р. і 115,3% у 2018 р. При цьому, збільшення імпортних поставок окремих товарів є ще вищим, особливо тих товарних груп, виробництво яких є традиційним для України: молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед – 125,4%; м'ясо та їстівні субпродукти – 149,7%; овочі – 139,7%; цукор і кондитерські вироби з цукру – 141,0%²³¹. Відповідно, ідентифікація причин такого істотного зростання імпорту зазначених товарів, розробка і впровадження заходів щодо їх

²³⁰ I. Mytsenko. The role of institutional factors in the formation of the national innovative environment in the conditions of globalization // Reporter of the Priazovskyi State Technical University. Section: Economic sciences, 2016, Issue 31, Volume 1, p. 18-26.

²³¹ Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2018 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1218_u.htm

усунення є першочерговим завданням держави, оскільки саме галузі агропромислового комплексу можуть стати базовими для реалізації політики імпортозаміщення у короткостроковій перспективі.

У зв'язку з цим, ефективними інструментами цієї політики можуть стати такі заходи та законодавчі норми, що не суперечать положенням СОТ та Угоди про асоціацію України з ЄС і, в основному, передбачають полегшення внутрішніх умов ведення бізнесу, особливо зниження податкового тиску та інвестиційні преференції виробникам імпортозамінної продукції. Отже, нарощення вітчизняного виробництва фармацевтичних препаратів, текстильних товарів, побутової хімії, харчової продукції, транспортних засобів повинно відбуватися не лише на основі використання наявних в країні внутрішніх ресурсів (природних, матеріальних, трудових), але й створення «інституціонального ресурсу» (комфортні «правила гри»), який дозволить розширити і технологічно оновити імпортозамінне виробництво вже функціонуючих підприємств та заохотить іноземних виробників налагодити виробництво товарів в Україні.

У зв'язку з цим, доцільно запровадити низку преференцій для вітчизняних підприємств. Наприклад, дієвим інструментом вважаємо запровадження пільгових (знижених до 5-10%) ставок ПДВ на товари (основні продукти харчування, такі як хліб, молочні та м'ясні продукти, мука, крупи, макаронні вироби, соки) та послуги (будівництво, ремонт, модернізація, утеплення чи перебудова споруд). Це дозволило б здешевити продукцію та послуги вітчизняних підприємств для споживачів, підвищити попит на них та забезпечити їх цінову конкурентоспроможність порівняно з іноземними товарами.

Зростання вітчизняного виробництва та створення умов для розвитку вітчизняних підприємств сприятиме зниженню таких загроз економічній безпеці, як: недостатній рівень доданої вартості у промисловому виробництві, про що свідчить частка переробної

промисловості у загальних обсягах реалізованої промислової продукції (65%), яка не відповідає критеріям безпеки (70%); застаріла матеріально-технічна база і високий ступінь зношеності основних фондів (58,1% у 2016 р. при граничному значенні 35%); зниження індексу промислового виробництва по відношенню до 2010 р. з 114,3% у 2011 р. до 88% у 2015 р. і до 92,4% у 2017 р.²³², скорочення частки вітчизняних товарів у загальних обсягах оптового товарообороту (з 66,5% у 2010 р. до 44,5% у 2016 р.²³³).

Своєю чергою, цінова привабливість вітчизняних товарів за умови їх відповідної якості сприятиме зменшенню споживання аналогічних за якістю, але дорожчих імпортованих виробів, що в результаті покращить зовнішньоторговельний баланс та підвищить рівень економічної безпеки України. Отже, позитивний вплив політики імпортозаміщення на стан економічної безпеки проявляється не лише у зростанні обсягів виробництва та реалізації вітчизняних товарів, але й через зміцнення зовнішньоекономічної безпеки за рахунок скорочення імпортованих поставок товарів. Проблема перевищення обсягів імпорту товарів над експортом є перманентною загрозою економічній безпеці України, яка певною мірою підсилюється загрозою зниження реального промислового виробництва.

Отже, одним з напрямів протидії основним загрозам зовнішньоекономічній безпеці України, що загострилися внаслідок надмірної імпортової залежності економіки, є реалізація заходів державної політики імпортозаміщення, яка, насамперед, повинна забезпечити зниження темпів зростання імпорту, а в подальшому – позитивне сальдо зовнішньої торгівлі.

²³²Основні показники соціально-економічного розвитку України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

²³³Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4.3. Удосконалення економічного та нормативно-правового механізму інвестиційної безпеки України

Важлива роль у зміцненні економічної безпеки держави належить формуванню якісного та ефективного нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності. Потрібно враховувати, що окремі проблеми розвитку інвестиційної сфери в Україні якісно нові, оскільки сучасна національна фінансова система формується в умовах трансформації економіки та інституціонального середовища. До того ж надмірна відкритість економіки України є джерелом потужних зовнішньоекономічних чинників, які не завжди позитивно впливають на рівень інвестиційної безпеки.

На державному рівні розробляються та впроваджуються регулятивні заходи з метою впливу на основні фактори, що формують інвестиційну безпеку, результатом яких має стати підвищення темпів економічного зростання як основа соціально-економічного розвитку країни і досягнення національних інтересів. В науковій літературі державне регулювання інвестиційної складової економічної безпеки визначається як «сукупність форм і способів, що забезпечують: об'єднання державних і приватних інтересів; формування в економіці раціональних пропозицій між споживанням, нагромадженням і інвестуванням; сполучення прогнозування, індикативного регулювання і заходів державного впливу на інвестиційний ринок²³⁴.

Відповідно, від ефективності діючих механізмів регулювання інвестиційної діяльності залежить стан інвестиційної безпеки країни, який, своєю чергою, визначає змістовне наповнення інвестиційної політики держави з урахуванням потреб фінансового забезпечення розвитку інших сфер життєдіяльності. Отже, рівень інвестиційної забезпеченості національної економіки та стан інвестиційної безпеки держави формують матеріальну

²³⁴Кириленко В.І., Кириленко Л.М. Управління інвестиційними процесами в контексті економічної безпеки. *Науковий часопис, НПУ імені М.П. Драгоманова. 2009. Випуск 7. Серія 18: Економіка і право. С.3-8, с.5.*

основу реалізації державної політики щодо забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» серед основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України в економічній сфері визначено необхідність прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв²³⁵.

Одним з основних стратегічних пріоритетів політики національної безпеки визначено: забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, що неможливе без здійснення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Для цього необхідно насамперед поліпшити інвестиційний клімат, зокрема, шляхом забезпечення дієвого захисту права власності, удосконалення регуляторного і корпоративного законодавства, обмеження монополізму, розвитку фінансового і фондового ринків. Одним із найважливіших завдань у даному контексті є реформування податкової системи, забезпечення спрямованості фіскальної політики держави на зменшення питомої ваги усіх складових матеріальних витрат в економіці²³⁶.

Напрями Стратегії національної безпеки та завдання державної інвестиційної політики є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Інвестиційна політика, своєю чергою, є важливою складовою формування інвестиційного клімату, оскільки вона впливає на політичні умови в країні, порядок використання факторів виробництва, обумовлює діяльність суб'єктів в ринкових умовах та конкуренцію. З огляду на ступінь привабливості економічних, політичних та правових умов ведення бізнесу та

²³⁵Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003, № 964-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

²³⁶Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007. <http://www.president.gov.ua/ru/documents/5728.html>.

інвестування іноземні інвестори приймають рішення про вкладення капіталу у відповідну сферу діяльності.

Проведення економічних реформ та структурна перебудова на основі модернізації промислового виробництва в країнах з перехідною економікою потребує відповідного фінансового забезпечення. В умовах недостатніх обсягів внутрішнього капіталу значну роль у фінансуванні структурних трансформацій економіки відіграють прямі іноземні інвестиції.

У зв'язку з цим доречно зауважити, що, як було зазначено у Програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»²³⁷, дієва структурно-інвестиційна політика стає можливою, якщо в країні розроблена і прийнята концепція економічного розвитку, у якій визначені генеральна мета і вектор індустріального перетворення виробничо-господарського комплексу країни. Ця вимога рівнозначно поширюється на формування та утвердження нормативно-правових засад управління інвестиційним розвитком країни.

Основні засади регулювання інвестиційної діяльності в Україні, зокрема прямого іноземного інвестування, визначені в Законах України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про концесію», «Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «Про державно-приватне партнерство».

Порядок і умови здійснення іноземного інвестування, права іноземних інвесторів та гарантії захисту цих прав встановлено Закон України «Про режим іноземного інвестування». Цим Законом передбачено обов'язкову державну реєстрацію іноземних інвестицій, яку здійснюють обласні державні адміністрації упродовж трьох робочих днів після фактичного їх внесення²³⁸.

²³⁷ Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». URL: <http://www.president.gov.ua/>.

²³⁸ Закон України «Про режим іноземного інвестування». Постанова Верховної Ради №94/96 ВР від 19.03.1996 р. Редакція від 01.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

В Україні іноземні інвестори мають дотримуватися законодавства України та не завдавати шкоди її державним, економічним та соціальним інтересам. Держава не може націоналізувати іноземні інвестиції, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 397 Господарського кодексу України в нашій країні вони не підлягають націоналізації²³⁹. Органи державної влади та їх посадові особи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення рятувних заходів під час стихійного лиха, аварій, епідемій. Реквізування може бути здійснене лише на підставі рішення органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України, у порядку, встановленому законом (ч. 4 ст. 397 Господарського кодексу України)²⁴⁰.

Загалом, державне регулювання інвестиційного процесу здійснюється у прямій та непрямій формах і згідно частини 3 статті 12 Закону України «Про інвестиційну діяльність» передбачає, зокрема: надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; заходи щодо розвитку та захисту економічної конкуренції; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; політику ціноутворення; проведення державної експертизи інвестиційних проєктів²⁴¹.

Державне пряме регулювання інвестиційних процесів включає: прогнозування і планування обсягу державних інвестицій; визначення умов та виконання конкретних дій щодо державного інвестування; розміщення державних замовлень та контроль за їх виконанням. Відповідно, організаційно-правові методи регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності охоплюють: розроблення відповідного нормативного законодавства; розробку державних норм та стандартів в інвестиційній сфері; ліцензування інвестиційної діяльності;

²³⁹ Господарський кодекс України. Редакція від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

²⁴⁰ Господарський кодекс України...

²⁴¹ Закон України «Про інвестиційну діяльність». Введений в дію Постановою Верховної Ради № 1561-ХІІ від 18.09.91 р. Редакція від 16.10.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

державну експертизу державних програм та проєктів; антимонопольні заходи; приватизацію і роздержавлення; умови використання землі та інших природних ресурсів. Економічні методи регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності включають: податковий механізм, амортизаційну політику, систему ціноутворення, надання фінансової допомоги.

У Законі України «Про інвестиційну діяльність» передбачена низка організаційних інструментів, за допомогою яких держава регулює процес іноземного інвестування в нашій країні. Економічні інструменти регулювання діяльності іноземних інвесторів не виділяються окремо, відповідно, не передбачені й інструменти стимулювання залучення ПІІ. Проте, виходячи із задекларованого в Законі «рівноправного режиму» діяльності усіх інвесторів (ст. 19 Закону), у тому числі й іноземних, а також можливості ведення спільної інвестиційної діяльності національними суб'єктами та суб'єктами-нерезидентами (ст. 2, ч. 2), до іноземного капіталу застосовуються такі ж інструменти регулювання, як і для вітчизняного (табл. 4.2). Отже, податкові пільги для іноземних інвесторів в Україні не передбачені, але, як можна зрозуміти з положень Закону, вони можуть отримати державну підтримку у випадку подання на конкурс інвестиційного проєкту і його відбору експертами до реалізації.

При цьому звернемо увагу на певні неузгодженості, що існують у законодавчих актах щодо застосування інструменту державно-приватного партнерства для підтримки співпраці держави з іноземним інвестором. Так, згідно Закону України «Про державно-приватне партнерство», «об'єкт державно-приватного партнерства може складатися з майна, що перебуває на балансі кількох державних, комунальних підприємств, установ, організацій, майна господарських товариств, 100% акцій (часток) яких належать державі чи територіальній громаді»²⁴². Виходячи з цього положення, механізм державно-приватного партнерства не може бути застосований в повній мірі для підприємств з іноземними інвестиціями.

²⁴² Закон України «Про державно-приватне партнерство». Редакція від 20.10.2019 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.

**Інструменти державного регулювання ІІІ в Україні згідно
законодавства²⁴³**

Назва нормативно-правового документу	Інструменти підтримки інвесторів	
	Організаційні	Економічні
Закон України «Про інвестиційну діяльність»	<ul style="list-style-type: none"> - заходи щодо розвитку та захисту ринкової конкуренції (ст. 3); - гарантування незмінності умов інвестиційної діяльності (ст. 18, ч. 1); - гарантовано захист іноземних інвестицій незалежно від форм власності (ст. 19, ч. 1); - усім інвесторам, у т. ч. іноземним інвесторам, надається рівноправний режим інвестування, а також передбачені умови і порядок вивозу вкладеного капіталу та отриманого прибутку (ст. 19, ч. 1) 	<ul style="list-style-type: none"> - податки, збори (обов'язкові платежі) сплачуються в розмірах та у порядку, визначених законами України; - державна підтримка реалізації інвестиційних проєктів (дофінансування з державного бюджету, компенсація відсотків за кредитами, кредитування за рахунок коштів державного бюджету; державні гарантії по боргових зобов'язаннях суб'єкта господарювання) (ст. 12, ч. 1)
Закон України «Про режим іноземного інвестування»	<ul style="list-style-type: none"> - встановлено національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності (ст. 7); - іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації (ст. 9); - право на відшкодування збитків, завданих внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами або посадовими особами обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями (ст. 10); - гарантії переказу за кордон прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій (ст. 12) 	<ul style="list-style-type: none"> - пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності для інвестиційних проєктів із залученням ІІІ, які відповідають пріоритетним напрямом економічного та соціального розвитку (ст. 7); - підприємства з іноземними інвестиціями сплачують податки відповідно до законодавства України (ст. 20)

²⁴³Складено за: Закон України «Про інвестиційну діяльність».Постанова Верховної Ради № 1561-ХІІ від 18.09.91 р. Редакція від 16.10.2020 р.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>; Закон України «Про режим іноземного інвестування». Постанова Верховної Ради №94/96 ВР від 19.03.1996 р. Редакція від 01.08.2020 р.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Разом з цим, у статті 22 Закону України «Про режим іноземного інвестування» зазначається, що «надання іноземним інвесторам права на проведення господарської діяльності, пов'язаної з використанням об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності і передаються у концесію, відбувається на підставі відповідного законодавства України шляхом укладення концесійного договору»²⁴⁴. Отже, концесія розглядається як перспективний інструмент державно-приватного партнерства саме за участі іноземного приватного інвестора. Проте, у Законі України «Про концесію» особливі умови такої співпраці для підприємств з прямими іноземними інвестиціями не передбачено.

У Законі України «Про режим іноземного інвестування» поряд із державними гарантіями національного режиму інвестиційної діяльності, права на відшкодування збитків, захисту іноземних інвестицій у разі зміни законодавства, визначається право іноземного інвестора на отримання пільг. У статті 7 цього Закону «для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності»²⁴⁵. Проте, які саме це пільги (податкові, митні чи кредитні) в цьому Законі не визначено, а також відсутні посилання на будь-які інші нормативно-правові документи в сфері регулювання інвестиційної діяльності щодо преференцій іноземним інвесторам.

Єдиний документ, що передбачав пільги для іноземних інвесторів в Україні, втратив свою чинність у 1996 р. Так, Закон України «Про державну програму заохочення іноземних інвестицій

²⁴⁴Закон України «Про режим іноземного інвестування». Постанова Верховної Ради №94/96 ВР від 19.03.1996 р. Редакція від 01.08.2020 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

²⁴⁵Закон України «Про режим іноземного інвестування». Постанова Верховної Ради №94/96 ВР від 19.03.1996 р. Редакція від 01.08.2020 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

в Україні» передбачав для інвестиційних проектів, які реалізуються за участю іноземного інвестора в пріоритетних сферах діяльності (визначених цим Законом), такі пільги: «застосування норм прискореної амортизації для машин та обладнання; звільнення від податку на прибуток від на 1-5 років залежно від обсягів вкладеного капіталу; упродовж 5 років повернення 50% імпортного мита, сплаченого за ввезені з-за кордону товари виробничого призначення, а для імпортованих по кооперації деталей, вузлів, агрегатів – 100% за умови їх використання у власному виробництві; надання податкового кредиту на пільгових умовах щодо тих видів податків, які підлягають сплаті в перші 3 роки існування підприємства з іноземними інвестиціями»²⁴⁶. Тому, можемо зробити висновок, що норма Закону України «Про режим іноземного інвестування» щодо можливості надання пільг іноземним інвесторам в даний час не має інструментів для практичної реалізації, оскільки такі пільги не передбачені жодним іншим нормативно-правовим документом.

Одним з ключових чинників регулювання процесу залучення ПІІ в економіку країни вважається фіскальна політика, зокрема сприятливий режим оподаткування для підприємств з іноземними інвестиціями. Згідно Податкового кодексу України передбачено застосування спеціального податкового режиму для суб'єктів господарювання, який у статті 11 (ч. 2) визначається як «система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів»²⁴⁷. Проте, Податковим кодексом цей режим застосовується у вигляді спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для платників єдиного податку, а жодні пільги для іноземних інвесторів не передбачені.

²⁴⁶Закон України «Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні». Постанова Верховної Ради №3744а-ХІІ від 17.12.1993 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3744-12#Text>.

²⁴⁷Податковий кодекс України. Редакція від 14.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

На даний час основною пільгою для іноземних інвесторів є митні преференції при ввезенні обладнання та устаткування в Україну. Так, відповідно до частини 2 статті 287 Митного кодексу України, «товари (крім товарів для реалізації або використання з метою, безпосередньо не пов'язаною з провадженням підприємницької діяльності), що ввозяться на митну територію України на строк не менше трьох років іноземними інвесторами з метою інвестування на підставі зареєстрованих договорів (контрактів) або як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу підприємства з іноземними інвестиціями, звільняються від сплати ввізного мита. При відчуженні таких товарів раніше трьох років з часу зарахування їх на баланс ввізне мито сплачується на загальних підставах»²⁴⁸. При цьому, згідно Податкового кодексу України операції з передачі основних фондів як внеску в статутний фонд юридичної особи підлягають сплаті акцизного збору і податку на додану вартість на загальних підставах²⁴⁹.

Досліджуючи інституціональні чинники формування інвестиційної безпеки держави необхідно приділяти увагу діючим економіко-правовим механізмам регулювання інвестиційної діяльності, зокрема в частині сприяння залученню ПІІ на регіональному рівні, та ефективності регіональної інвестиційної політики держави в контексті різноманітних організаційних форм як, наприклад, вільні (спеціальні) економічні зони (ВЕЗ, СЕЗ) та території пріоритетного розвитку (ТІР).

Для активізації позитивного впливу чинників інвестиційної безпеки держави істотне значення має інвестиційний клімат та створення в депресивних регіонах преференційних режимів для іноземних інвесторів. Крім неузгодженості окремих положень нормативно-правових актів та високої централізації процесу управління іноземним інвестуванням в нашій країні, істотною проблемою для інвесторів залишається невиконання правових норм

²⁴⁸Митний кодекс України. Редакція від 19.06.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

²⁴⁹Податковий кодекс України. Редакція від 14.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

(наприклад, проблема повернення ПДВ) та нестабільність законодавства.

Як уже зазначалося, іноземним інвесторам на території України надається національний режим діяльності, тобто жодні пільги не передбачені. Лише інвестування у СЕЗ чи ТПР здійснювалося на пільгових умовах. Проте, й ця перевага для інвесторів була скасована у 2005 р. до завершення терміну дії особливого правового режиму на цих територіях. Як бачимо, інституційне забезпечення процесу іноземного інвестування знижує ефективність державної інвестиційної політики через непередбачувані зміни у законодавстві, відсутність чітко визначених повноважень та обмежений вплив місцевих органів влади на інвестиційну діяльність.

Ліквідація державних гарантій інвесторам СЕЗ стосовно незмінності режиму діяльності призвела до численних судових позовів суб'єктів СЕЗ про компенсацію втрат внаслідок дій уряду. Для пом'якшення фінансових і політичних наслідків законодавчих змін було запроваджено компенсаційні механізми для добросовісних інвесторів СЕЗ і ТПР згідно Указу Президента України «Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні»²⁵⁰. Проте, порядок надання компенсацій не був чітко відрегульованим, що призвело до переміщення виробничих потужностей багатьма інвесторами за межі України або до ліквідації підприємств, а на даний час компенсаційний механізм для іноземних інвесторів в СЕЗ не передбачений.

На даний час для іноземних інвесторів, що здійснюють діяльність на території СЕЗ у статті 13 передбачені державні гарантії на «право вивезення прибутків і капіталу, інвестованого в спеціальну (вільну) економічну зону, за межі СЕЗ і України», а стаття 19 гарантує іноземним працівникам «переведення їх доходів, одержаних від роботи у спеціальній (вільній) економічній зоні, за кордон, включаючи накопичення та проценти на них у фінансово-

²⁵⁰Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні. Президент України; Указ від 28.10.2005 № 1513/2005.URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1513/2005>.

кредитних установах СЕЗ»²⁵¹. Жодні пільги для іноземних інвесторів в цьому законі не визначені. При цьому, в нормативно-правових документах, що регулюють діяльність конкретних СЕЗ, статті про надання преференцій інвесторам були вилучені у 2005 р. Отже, в Україні механізм сприяння залученню інвестицій, у т. ч. іноземних, у СЕЗ не працює, оскільки режим інвестиційної діяльності у спеціальних (вільних) економічних зонах не відрізняється від умов інвестування загалом по країні.

Зауважимо, що для активізації інвестиційної діяльності в окремих регіонах розробляються місцеві програми, наприклад, Регіональна цільова програма сприяння залученню інвестицій в економіку Івано-Франківської області²⁵², Програма залучення інвестицій в економіку Хмельницької області на 2011 – 2020 роки²⁵³, Програма залучення інвестицій в економіку Житомирського району на 2016-2020 роки²⁵⁴, Програма сприяння залученню інвестицій до міста Львова та реалізації окремих проєктів на 2020-2021 роки²⁵⁵. Напрями діяльності та заходи цих програм переважно передбачають заходи щодо поширення інформації про інвестиційні пропозиції чи проєкти та інформування потенційних інвесторів про пріоритетні сфери інвестування в регіоні, але конкретних механізмів залучення іноземних інвестицій на регіональному рівні не розроблено.

У Регіональній програмі Івано-Франківської області визначено низку завдань, які переважно мають інформаційну

²⁵¹ Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». Редакція від 17.02.2006 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text>.

²⁵² Регіональна цільова програма сприяння залученню інвестицій в економіку Івано-Франківської області. URL:[http://www.if.gov.ua/files/uploads_\(1\).pdf](http://www.if.gov.ua/files/uploads_(1).pdf).

²⁵³ Програма залучення інвестицій в економіку Хмельницької області на 2011 – 2020 роки. Рішення обласної ради від 2 березня 2011 року № 42-3/2011. URL:<https://adm-km.gov.ua/doc/proginv2011-20.pdf>.

²⁵⁴ Програма залучень інвестицій в економіку Житомирського району на 2016 -2020 роки. URL: [zhytomyr-rda.gov.ua > wp-content > uploads > 2019/01](http://zhytomyr-rda.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01).

²⁵⁵ Ухвала Львівської міської ради №6212 від 23.01.2020 р. Про затвердження Програми сприяння залученню інвестицій до міста Львова та реалізації окремих проєктів на 2020-2021 роки URL:<https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/a19074bb3a9b23eac2256ac40046fcb4/e346d0c953ff14bec2258506002d9b01?OpenDocument>.

спрямованість (інформаційна підтримка інвесторів, поширення інформації про економіку регіону для потенційних інвесторів, створення бази даних інноваційних проєктів), при цьому лише один пункт завдань передбачає створення і функціонування реальних інвестиційних об'єктів - індустріальних парків та розвиток їхньої інфраструктури²⁵⁶).

Сучасні програми з підтримки інвесторів в регіонах істотно відрізняються від регіональних програм, які розроблялися в кожному регіоні та реалізовувалися, наприклад, у 2005-2010 рр. (Програма сприяння бізнесу та інвестиціям «Назустріч інвесторам» у Львівській області, Програма залучення іноземних інвестицій у Дніпропетровську область на 2004 – 2010 роки, Програма зовнішньоекономічної діяльності Луганської області на 2001 – 2010 роки, Програма сприяння залученню іноземних інвестицій в Одеську область на 2009 рік). Ці програмні документи передбачали конкретні заходи щодо сприяння залученню саме іноземних інвестицій в економіку регіонів, проте, стратегічні завдання мали декларативний характер і практично не виконувалися, що зумовило загальну недовіру регіональних програм та показало неспроможність місцевої влади впливати на формування сприятливого інвестиційного клімату в регіонах за існуючих державних механізмів регулювання інвестиційних процесів.

Отже, інвестиційна безпека визначається чіткою інвестиційною політикою, розрахованою на тривалу перспективу. Досягненню інвестиційної безпеки держави перешкоджає низка не вирішених проблем, які генерують відповідні загрози. Інвестиційній безпеці держави загрожують не лише неефективні механізми реалізації правового забезпечення інвестиційного процесу, нерегульованість взаємин місцевих та центральних органів влади, низький професійний рівень управлінських. Негативним чинником також є нечіткість визначених пріоритетів соціально-економічного розвитку, неузгодженість стратегій

²⁵⁶ Регіональна цільова програма сприяння залученню інвестицій в економіку Івано-Франківської області. URL: [http://www.if.gov.ua/files/uploads_\(1\).pdf](http://www.if.gov.ua/files/uploads_(1).pdf).

розвитку з інвестиційними програмами та відсутність дієвих механізмів реалізації національних інтересів на основі оптимізації інвестиційної діяльності. Тому основним завданням держави повинно стати вироблення і впровадження ефективної інвестиційної політики, узгодженої з критеріями економічної безпеки та з можливостями досягнення національних інтересів соціально-економічного розвитку.

Для підвищення інвестиційної активності суб'єктів господарювання необхідне створення чіткого, ефективного і стабільного законодавства, яке б забезпечувало належні інституціональні умови інвестиційної діяльності в Україні, узгоджені з міжнародними нормами і стандартами ведення бізнесу. Активізація та розвиток інвестиційних процесів, виконання державних програм економічних перетворень на сучасному етапі потребують, насамперед, надійних внутрішніх джерел поповнення фінансових ресурсів держави та господарюючих суб'єктів.

Отже, удосконалення інституційного забезпечення інвестиційної діяльності з урахуванням критеріїв економічної безпеки повинно передбачати розробку і запровадження механізму стимулювання, передусім, вітчизняних інвестицій. При цьому важливо забезпечити і належний обсяг залучення коштів вітчизняних інвесторів в економіку, і раціональну структуру інвестування, зокрема в стратегічні та високотехнологічні галузі промисловості.

Розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, які виникають внаслідок недостатнього інвестування економіки, та зміцнення інвестиційної безпеки, на нашу думку, можливе на основі:

- стимулювання участі вітчизняних інвесторів у фінансуванні наукомістких інвестиційних проектів та програм через податкові пільги;

- покращення технологічної структури вітчизняних та зарубіжних інвестицій шляхом активізації участі інвесторів у наукомістких галузевих та міжгалузевих інвестиційних проектах.

Спільною проблемою процесу залучення внутрішніх інвестицій та зарубіжних інвестицій й надалі залишається низька інвестиційна активність інвесторів. На цьому було наголошено у Програмі економічних реформ України на 2010-2014 рр. та визначено основним чинником низької інвестиційної активності несприятливий бізнес-клімат в Україні. У цьому документі зазначається, що «криза значно звузила внутрішні джерела для інвестицій, а міжнародні фінансові ресурси стали практично недоступними»²⁵⁷, оскільки інвестори-нерезиденти змушені були зважати на зростання фінансових та комерційних ризиків в країні.

Для іноземних інвесторів важливим фактором для прийняття рішення про вкладення капіталу в економіку іншої країни є високий рівень інвестиційної активності внутрішніх інвесторів. В Україні, хоча й найбільшу частку в структурі капітальних інвестицій становлять власні кошти суб'єктів господарювання, обсяги внутрішніх інвестицій, зокрема реінвестованого капіталу в розвиток підприємств, є недостатнім. Низька інвестиційна активність інвесторів обумовлена, насамперед, неефективними механізмами сприяння залученню інвестицій та захисту прав власності на тлі макроекономічної нестабільності та несприятливих для інвесторів фіскальних регуляторів.

На державному рівні передбачено низку заходів для сприяння розвитку підприємництва та залученню інвестицій: розширення й підтримка діяльності мережі бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційних центрів, технопарків та інших об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва; забезпечення ефективності та прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства; забезпечення інформаційної й організаційної підтримки іноземним інвесторам; створення на окремих територіях спеціальних режимів залучення інвестицій; розвиток логістичної й комунікаційної інфраструктури на

²⁵⁷ Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10>.

територіях, визначених як пріоритетні для інвестування²⁵⁸. Проте, зазначені заходи стосуються розвитку інфраструктури підтримки підприємництва, інформаційного забезпечення та супроводу діяльності інвесторів, що, на нашу думку, в умовах високого рівня макроекономічних ризиків є недостатнім для покращення інвестиційного клімату в Україні.

Необхідним є запровадження пільг для інвесторів за умови інвестування капіталу у важливі, з точки зору задоволення суспільних потреб, сфери життєдіяльності, передусім у соціальну сферу, у технічне та технологічне вдосконалення виробництва, створення нових робочих місць для громадян, що потребують соціального захисту, в інноваційні проекти у високотехнологічних галузях промисловості, впровадження науково-технічних розробок і винаходів у агропромисловому комплексі, програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, виробництво будівельних матеріалів, в освітні та культурні проекти, а також проекти з охорони довкілля і здоров'я.

Прийняття стратегічних проблемно-орієнтованих програмних документів в умовах перманентної фінансово-економічної кризи є важливим інструментом вирішення інституціональних проблем інвестиційної діяльності. Головною метою є створення передумов для збільшення обсягів надходження капіталів від вітчизняних та іноземних інвесторів в економіку та підвищення ефективності їх використання. Ключова умова досягнення цієї мети – кардинальне покращання інвестиційної привабливості економіки України на основі створення сприятливого інституціонального середовища для інвесторів.

Одним з найважливіших чинників, які регулюють структуру інвестицій та їхній вплив на економіку країни, є фіскальна політика, у центрі якої перебуває податкова система. Основою податкової політики повинно бути розроблення важелів

²⁵⁸ Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»....

впливу на економічні процеси, що відбуваються в країні за ринкових відносин.

Податкова система повинна стимулювати підприємців до вкладення коштів у реальний сектор економіки, але на даний час існуючі податкові інструменти не забезпечують такий рівень прибутковості вкладеного капіталу, який міг би зацікавити інвесторів у реінвестуванні доходів та у подальшому розвитку виробничої діяльності чи надання послуг.

До найбільших перешкод для розвитку бізнесу і, відповідно, інвестування в його розвиток, відноситься неефективна податкова система, зокрема, процедура сплати податків. Складність української податкової системи негативно впливає на діяльність підприємств. Серед чинників, що створюють значні перешкоди для іноземних інвесторів, визначаються: складні податкові правила, адміністративний тиск митних та податкових органів через затримки у відшкодуванні ПДВ, використання практики авансових платежів з податку на прибуток та затримки в оформленні вантажів на кордоні.

Разом з тим, за останні роки відбулися зміни у функціонуванні податкової системи, які сприяли покращенню інвестиційного клімату в нашій країні. Так, у рейтингу «Doing Business 2019» позиції України зміцнилися на +5 пунктів порівняно з попереднім роком, що дозволило зайняти 71 місце серед 190 країн світу. Це відбулося завдяки збільшенню рейтингових оцінок в таких категоріях, як оподаткування (зростання на 110 позицій, 54 місце), міжнародна торгівля (+70 позицій, 78 місце) і захист прав інвесторів (+56 позицій, 72 місце)²⁵⁹. При цьому звернемо увагу, що у 2012 р. Україна посідала в цьому рейтингу 152 місце серед 183 країн світу, зокрема за оцінками кількості та складності сплати податків займала 181 місце, а за умовами отримання дозволів на будівництво – 180-те²⁶⁰.

²⁵⁹ Інвестиційна діяльність в Україні. URL: www.me.gov.ua.

²⁶⁰ Відбулась презентація дослідження Міжнародної фінансової корпорації (IFC) «Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес». URL:

Проте, як показало проведене нами у другому розділі роботи дослідження основних тенденцій іноземного інвестування в Україні за останні 10 років, довіра інвесторів-нерезидентів та їх інтерес до ведення бізнесу в нашій країні ще не відновилися після кризової ситуації, яка склалася у вітчизняній економіці у 2014-2016 рр. Зважаючи на це, для активізації інвестиційної діяльності ключовим пріоритетом податкової політики має стати не лише впровадження сприятливих фіскальних механізмів, які ґрунтуються на оптимізації поточної роботи податкових органів та передбачають розробку і впровадження відповідних законодавчих змін. Необхідними є реальні зміни в частині ставок оподаткування підприємницької діяльності за умови інвестиційної активності підприємців.

У зв'язку з цим доцільно розробити та запровадити додаткові преференції в частині оподаткування результатів діяльності підприємств з метою створення передумов, насамперед, для реінвестування прибутків. Наприклад, до таких стимулів відноситься модель податку на прибуток, запропонована вітчизняними вченими ще у 2013 р., яка передбачає зміни в адмініструванні цього податку з урахуванням зарубіжного досвіду.

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень зазначають, що в розвинених європейських країнах ставки податку досить високі (25-35%), проте вони застосовуються лише для тієї частини прибутку, яку акціонери бажають вилучити (тобто отримати в якості дивідендів). Для частини прибутку, яку підприємство планує інвестувати, діють спрощені податкові режими у формі знижених податкових ставок на прибуток, або загалом звільнення від оподаткування тієї частини податку на прибуток, яку підприємство реінвестує у модернізацію. Вчені вважають, що «ґрунтуючись на досвіді європейських країн, в Україні було б доцільним залишити ставку у розмірі 23% для тієї частини прибутку, яка спрямовується на виплату дивідендів, а для

частини прибутку, що реінвестується в модернізацію основних фондів, – знизити до 10%»²⁶¹.

Тобто, враховуючи, що ставку податку на прибуток було знижено і в даний час діє ставка 18%, прибуток що реінвестується, може бути оподаткований з використанням диференційованої шкали залежно від виду інвестицій. Наприклад, якщо частина прибутку реінвестується в нові технології та новітнє обладнання, то ставка податку на прибуток може бути найнижча і встановлюватися на рівні 10%. У випадку реінвестування в будівлі чи споруди – ставка оподаткування може бути вищою, наприклад, 13%.

З метою стимулювання інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості та інноваційні підприємства доцільно забезпечити державну підтримку функціонування спеціальних правових режимів економічної діяльності, насамперед технопарків. З метою забезпечення дієвих конкурентних переваг інвесторів, які здійснюють підприємницьку діяльність в межах технопарку чи території пріоритетного розвитку, та поширення практики використання низки податкових інструментів на умови економічної діяльності в спеціальних економічних зонах, необхідно у Податковому кодексі України передбачити такі зміни та доповнення:

- у розділі XIV «Спеціальні податкові режими» розширити перелік суб'єктів господарювання, які мають право скористатися спеціальним режимом оподаткування, включивши підприємства, що функціонують в межах спеціальної економічної зони, технопарку, науково-дослідного парку, території пріоритетного розвитку;

- знизити ставку податку на додану вартість (ПДВ) на продукцію підприємств високотехнологічних галузей промисловості, що працюють в межах спеціальних правових

²⁶¹ Молдован О., Біла С., Шевченко О., Кушнір М. Щодо основних напрямів бюджетної політики України на 2013 рік: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/802/>.

режимів економічної діяльності (наприклад, для фармацевтичної продукції -15%, електроніки та приладобудування – 17%);

- запровадити для високотехнологічних підприємств, які є суб'єктами господарювання в межах спеціальних правових режимів економічної діяльності преференції зі сплати податку на прибуток та податку на землю (наприклад, звільнення від сплати цих податків для новостворених підприємств на період від одного до трьох років від початку діяльності залежно від обсягів інвестованого капіталу);

- розробити і впровадити податкові пільги для підприємств, які реалізують інноваційні проекти на всій території України, та передбачити їх застосування упродовж перших двох років від початку діяльності в рамках відповідного проекту.

Зміни податкової політики в частині зниження податкових ставок повинні впроваджуватися відповідно до результатів моніторингу та оцінки обсягів і динаміки вивільнених фінансових ресурсів в результаті використання податкових преференцій та їх реінвестування в розвиток підприємств. Основним завданням податкової політики в контексті зміцнення інвестиційної безпеки України вважаємо зменшення податкового навантаження на галузі промисловості, що потребують значних обсягів інвестицій (як правило, це високотехнологічні галузі, до яких відноситься виробництво фармацевтичної продукції, виробництво електротехнічного обладнання, електроніки та приладів, виробництво літальних апаратів).

Крім цього, з метою спрямування інвестиційних ресурсів для вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності національних виробників продукції на зовнішніх ринках, вважаємо за доцільне знизити податкове навантаження в таких видах економічної діяльності, які визначають спеціалізацію України в міжнародній торгівлі, зокрема це: агропромисловий комплекс, харчова промисловість, металургійна промисловість; машинобудування.

В умовах недостатності власних коштів підприємств України на проведення технічного переозброєння, актуальним

залишається запровадження прискореної амортизації для високотехнологічних підприємств хімічної, машинобудівної та приладобудівної промисловості, які впроваджують новітні технології та використовують енергозберігаюче, ресурсоощадне та екологічне обладнання. Завдяки активному поширенню застосування цього фіскального стимулу підприємства можуть отримати додаткові інвестиційні ресурси за рахунок економії завдяки сплаті менших сум податку на прибуток чи відсотків за користування кредитами.

Для зміцнення інвестиційної безпеки України на основі оптимізації обсягів іноземного капіталу, ефективним механізмом оптимізації процесу залучення іноземних інвестицій може бути активізація діяльності спеціальних економічних зон (СЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТПР), що позитивно вплине на підвищення конкурентоспроможності та зміцнення економічної безпеки регіону. Але існуючий правовий режим діяльності суб'єктів господарювання в СЕЗ не дозволяє повною мірою використати цей механізм для покращення економічної ситуації в країні. Негативні тенденції у зниженні інвестиційної активності в спеціальних економічних зонах зумовлені змінами законодавства, які відбулися у 2005 році. Згідно Закону України «Про внесення змін в Закон України «Про державний бюджет України на 2005 р.», було скасовано податкові пільги і спеціальний митний режим, державні гарантії стабільності правового режиму функціонування СЕЗ і ТПР.

При цьому зауважимо, що механізм активізації іноземних інвесторів має бути орієнтований не просто на нарощення обсягів інвестиційних ресурсів, а на збільшення інвестування у переробну промисловість. Це актуально з точки зору вирішення проблем структурних трансформацій в економіці нашої країни, які стримуються неефективною структурою залучених інвестицій. У зв'язку з цим погодимось з думкою Б. Данилишина, який зазначає, що на даний час «у реальному секторі економіки України основними реципієнтами інвестицій залишаються низько технологічні, енергоємні сфери виробництва та послуг, водночас

відсутня зацікавленість інвесторів у підприємствах інноваційного спрямування»²⁶².

Результати нашого дослідження (підрозділ 3.4) підтверджують істотний вплив частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості у загальних обсягах прямих іноземних інвестицій на інтегральний показник інвестиційної безпеки України. Тому доцільно покращити структуру інвестування, стимулювати притік інвестицій у високотехнологічні сфери економічної діяльності.

Поліпшення інвестиційного клімату в Україні також залежить від вирішення проблем діяльності банківської системи, зокрема підвищення рівня концентрації банківського капіталу, збільшення обсягів довгострокового кредитування реального сектору економіки, залучення вільних коштів населення як інвестиційного ресурсу.

До основних причин, що стримують надання банками довгострокових кредитів підприємствам відносяться: високий рівень кредитних ризиків, неплатоспроможність більшості позичальників, відсутність реальних гарантій повернення кредитів і ліквідної застави, неефективність системи оподаткування.

З метою підвищення інвестиційної активності на основі залучення довгострокових кредитів банків необхідно на державному рівні забезпечити:

- дієвий захист прав кредитора та прозору процедуру реалізації майна, отриманого під заставу;
- зниження відсоткових ставок за користування банківським кредитом, отриманим для інвестування у пріоритетні види економічної діяльності;
- створення привабливих умов для стимулювання інвестиційної активності громадян та забезпечення участі населення у інвестиційних процесах.

Стимулювання надходження іноземних інвестицій у

²⁶² Данилишин Б. Україна на порозі інвестиційної кризи.
URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24734320.html>.

високотехнологічні галузі промисловості потребує виконання послідовних та взаємопов'язаних заходів:

- створення системи пільгового рефінансування комерційних банків у разі надання ними пільгових кредитів для реалізації інвестиційних проектів з розроблення і впровадження високотехнологічного устаткування та інноваційної продукції;
- удосконалення практики пільгового кредитування під заставу майна підприємств;
- формування пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проектів;
- створення належної інфраструктури для розвитку інноваційних процесів і реалізації повного циклу впровадження інновацій від ідеї до виробництва та продажу високотехнологічних продуктів і технологій.

Потрібно зважати, що в Україні фактично не створена система оцінки інвестиційного та інноваційного стану як на національному, так і на регіональному рівні. Інвестори-нерезиденти змушені приймати рішення про інвестування в українську економіку на основі результатів аналітичних досліджень консалтингових організацій, які здійснюють спостереження за інвестиційним кліматом в різних країнах. Проте оцінки інвестиційного клімату України, які здійснюються іноземними експертами без урахування експертних оцінок українських фахівців, виявляються не достатньо точними і об'єктивними. Тому важливим завданням вважаємо створення Національної системи моніторингу інвестиційної привабливості економіки України, що сприятиме здійсненню коректних оцінок інвестиційного стану в нашій країні та залученню більших обсягів прямих іноземних інвестицій із дотриманням структурних пріоритетів інвестування, визначених на державному рівні.

З метою мінімізації загроз інвестиційній безпеці України, що виникають внаслідок інституціональних труднощів інтеграції національної економіки до світової фінансової системи, доцільно запропонувати:

- розробку Концепції державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні, спрямовану на реалізацію національних конкурентних переваг та інноваційних пріоритетів на основі оптимізації співвідношення вітчизняних та іноземних інвестицій;

- здійснити аналіз чинної нормативно-правової бази з метою виявлення норм, які використовуються для легалізації та вивезення капіталу за кордон, та внести відповідні зміни; вжити заходів щодо підвищення відповідальності комерційних банків за конвертацію й експорт коштів фіктивних підприємств;

- сприяти створенню промислово-фінансових груп та створити умови для мобілізації національного капіталу на пріоритетних напрямках розвитку економіки й експортного потенціалу;

- організувати централізовану систему моніторингу та юридичного забезпечення вітчизняних та іноземних інвестицій.

Отже, основними напрямками покращення інвестиційного клімату в Україні, які сприятимуть зміцненню інвестиційної безпеки на основі удосконалення інституціональних інструментів активізації вітчизняних інвесторів та оптимізації прямого іноземного інвестування, повинні стати: удосконалення податкового законодавства в частині запровадження спеціального режиму оподаткування суб'єктів господарювання, що здійснюють інвестиційну діяльність в межах технопарків, спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку; зниження ставок податку на прибуток за диференційованою шкалою для підприємств, що реінвестують прибутки у нові технології, обладнання та устаткування; збільшення обсягів інвестування у розвиток високотехнологічних галузей промисловості на основі надання преференцій підприємствам, які впроваджують інноваційні проекти; створення інституційних умов для залучення коштів населення в якості інвестиційних ресурсів; удосконалення системи державних гарантій інвесторам та забезпечення діяльності венчурних фондів; спрощення системи довгострокового кредитування на основі зниження відсоткових ставок за кредитами.

4.4. Засоби активізації процесу залучення прямих іноземних інвестицій в Україні

З метою пришвидшення процесу виходу з фінансово-економічної кризи та підвищення середнього рівня доходу в Україні необхідно збільшити масштаби інвестицій, головним чином у сектори, що збільшують потенціал розвитку економіки. Особлива роль в цьому відводиться як вітчизняним, так і зарубіжним приватним інвестиціям у виробництво сучасної інноваційної середньо- та високотехнологічної продукції, рівень конкурентоспроможності якої є високим на міжнародних ринках.

Ухвалення раціональних управлінських рішень щодо створення сприятливого інвестиційного середовища для вітчизняних та іноземних інвесторів відбувається в межах організаційно-економічного механізму управління інвестиційною діяльністю. Таким чином, для забезпечення активізації інвестиційної діяльності актуальними залишаються заходи щодо удосконалення цього механізму в частині розробки засад функціонування інституцій, що надають підтримку інвесторам-нерезидентам, беруть безпосередню участь в організації їх діяльності на території нашої країни та сприяють залученню прямих іноземних інвестицій в економіку України.

За визначенням Вовчак О. Д., «економіко-правовий механізм залучення й використання іноземного капіталу – це комплекс засобів і заходів, що визначають умови діяльності, відношення власності й організаційно-правові форми підприємств з іноземними інвестиціями»²⁶³. Формування та функціонування цього механізму відбувається на всіх трьох рівнях ієрархії управління: макрорівні, мезорівні, мікрорівні.

Національний рівень зазначеного механізму охоплює всі дії центральних органів влади щодо регулювання процесу залучення

²⁶³Вовчак О. Д. Інвестування [Текст]: навч. посіб. / О. Д. Вовчак. Львів: «Новий Світ – 2000», 2008. 544 с, с. 345.

прямих іноземних інвестицій. На регіональному рівні місцеві органи влади реалізують інвестиційну політику щодо сприяння надходженню іноземних інвестицій в економіку конкретного регіону. При цьому, варто відзначити, що ефективність регулятивних заходів, застосованих на двох зазначених рівнях, проявляється, насамперед, на мікрорівні, оскільки вони визначають результативність взаємодії між іноземним інвестором та підприємством, в яке вкладається капітал. Тобто, від заходів, вжитих на рівнях державного та регіонального управління залежать обсяги ПІІ, залучених конкретним підприємством, стратегія розвитку цього підприємства, асортимент та наукомісткість продукції, яка виготовляється за участі інвестора-нерезидента.

Основними взаємопов'язаними елементами економіко-правового механізму залучення ПІІ в економіку країни, як і будь-якого механізму державного управління певною сферою діяльності, є: нормативно-правова база, що забезпечує інституціональне підґрунтя залучення і використання іноземного капіталу в країні; інституції, які виконують функції організаційного забезпечення та підтримки процесу прямого іноземного інвестування; державна та регіональна інвестиційна політика та інструменти стимулювання надходжень ПІІ; суб'єкти господарської діяльності, які стали реципієнтами іноземних інвестицій.

Існуюче законодавство в сфері регулювання інвестиційної діяльності не передбачає надання фінансових повноважень та відповідальності щодо інвестування в проекти розвитку жодній спеціалізованій установі. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, яке виконувало завдання створення інвестиційної інфраструктури в країні та стимулювання притоку іноземного капіталу, було ліквідоване у 2015 р. У 2016 р. створено постійний дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України «Офіс залучення інвестицій», який з березня 2018 р. набув статусу державної установи. Основні завдання ДУ «Офіс залучення інвестицій» полягають у залученні інвестицій, забезпеченні інвесторів актуальною інформацією і порадами

стосовно особливостей ведення бізнесу в країні, а також щодо діяльності в основних галузях економіки – агробізнесі, виробництві, енергетиці, інфраструктурі, сфері інноваційних технологій²⁶⁴.

Виходячи з переліку завдань і повноважень ДУ «Офіс залучення інвестицій» можемо зробити висновок про те, що ця установа виконує інформаційні функції щодо поширення серед інвесторів загальної інформації про умови інвестування в українську економіку, при цьому не має можливості використання реальних важелів (фінансових чи інституційних) для пошуку інвесторів чи покращення інвестиційного клімату.

Крім зазначеної державної установи, на даний час в Україні окремі завдання в сфері управління інвестиційною діяльністю виконують різні державні установи. Проте, як зазначає Федорчак О., «їх сукупні повноваження не забезпечують реалізацію повноцінного процесу управління інвестиційною діяльністю»²⁶⁵.

Державне регулювання інвестиційної діяльності та процесу залучення ПІ здійснюють різні державні структури загальнодержавного та регіонального рівня, а їхня роль в управлінні інвестиційними процесами визначається їх функціями в загальній системі управління економікою, які закріплені за ними законодавчо. На загальнодержавному рівні управління процесом залучення інвестицій в економіку країни здійснюють державні органи влади, для яких завдання щодо регулювання інвестиційної діяльності є частиною їхніх загальних повноважень (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського

²⁶⁴ Уряд ухвалив рішення про створення державної установи «Офіс залучення інвестицій». URL:<https://www.me.gov.ua/News/Detail?id=493713fa-be42-46ba-9c65-1f95200d50fd>.

²⁶⁵ Федорчак О. Інституціалізація державного управління інвестиційною діяльністю в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 4(35). С. 136-148, с. 136.

господарства України) та спеціально уповноважені органи центральної виконавчої влади у сфері інвестиційної діяльності.

На регіональному рівні важлива роль у залученні ПІ відводиться регіональним органам влади, які відповідно до їх загальних повноважень мають виконувати завдання в сфері управління інвестиційною діяльністю. Провідна роль належить обласним державним адміністраціям та районним державним адміністраціям, оскільки в процесі реалізації міжрегіонального міжнародного співробітництва ними проводяться різні комунікаційні заходи (виставки, ярмарки, економічні форуми) під час яких налагоджуються зв'язки з потенційними інвесторами.

Отже, крім розв'язання проблем загальнодержавного рівня, які характерні для інвестиційної діяльності (спрощення реєстраційних, ліцензійних, сертифікаційних, митних, зменшення бюрократичних бар'єрів) та оподаткування економічної діяльності вітчизняних та іноземних інвесторів (зменшення кількості податків та спрощення їх адміністрування, забезпечення стабільності податкового законодавства, відшкодування податку на додану вартість), необхідно удосконалювати механізми управління процесами залучення, супроводу та оцінки ефективності інвестицій, внесених в економіку регіонів.

Досвід європейських країн підтверджує важливу роль органів регіонального управління в умовах децентралізованої економіки, коли місцеві органи влади отримують повноваження виконувати господарські функції, пов'язані з формуванням інвестиційного капіталу, що визначається ступенем поділу влади між державою і регіоном²⁶⁶. В нашій країні правовий статус місцевої державної адміністрації визначається Конституцією України й Законом України «Про місцеві державні адміністрації».

Місцева державна адміністрація є безпосереднім учасником процесу управління залученням іноземних інвестицій в економіку регіону. Відповідно до статті 26 Закону України «Про місцеві

²⁶⁶ Грищенко В.М. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. №5. URL:http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf.

державні адміністрації», основними повноваженнями місцевих державних адміністрацій в сфері міжнародних та зовнішньоекономічних відносин визначені, зокрема, такі: укладення договорів з іноземними партнерами про співробітництво в межах компетенції, визначеної законодавством; сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на її території, незалежно від форм власності; внесення у встановленому порядку до відповідних органів пропозиції щодо залучення іноземних інвестицій для розвитку економічного потенціалу відповідної території²⁶⁷.

Діючий в Україні організаційно-економічний механізм залучення зарубіжного капіталу характеризується певними недоліками. Так, насправді регіони не мають достатніх економічних повноважень, щоб самостійно реалізувати зазначені проекти й програми без участі держави. Ймовірність виникнення протиріч у відносинах центральної та місцевої влади є найвищою на етапі відбору перспективних проектів з іноземними інвестиціями, що обумовлює неузгодженість функціонування відповідних елементів механізму державного управління іноземними інвестиціями в Україні, тому в цій частині необхідно вносити відповідні зміни щодо розподілу повноважень між різними щаблями влади. У зв'язку з цим, необхідним є формування коректних взаємовідносин та встановлення чіткого розподілу економічних та політичних повноважень центральних та місцевих органів влади, а також ступінь їх впливу на реалізацію інвестиційних проектів.

В умовах низької динаміки приватних інвестицій стимулювати зростання економіки можливо через розширення та підвищення ефективності державних інвестицій. У той же час, неефективність системи розподілу трансфертів Державного бюджету обумовлює появу проблем з проведення інвестиційної політики в контексті збереження економічної безпеки України.

²⁶⁷ Про місцеві державні адміністрації. Закон України № 586-XIV. Редакція від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

Рішення про розподіл бюджетних коштів у вигляді трансфертів регіонам повинні базуватися на результатах оцінки інвестиційного потенціалу та рівня інвестиційних загроз територій та видів економічної діяльності. Використання даної процедури дозволить сформувати значні фінансові стимули для інвесторів, а також сприяти вирівнюванню структурних дисбалансів інвестиційної безпеки за визначеними регіонами та видами економічної діяльності в них.

Крім цього, може бути застосований більш радикальний підхід для стимулювання інвестиційної діяльності, який передбачає взагалі повне скасування дотацій та субвенцій, і спрямування вивільнених коштів на компенсацію високих відсоткових ставок за банківськими кредитами, які беруться для реалізації інвестиційних проєктів²⁶⁸. Ця позиція дозволить активізувати довгострокове кредитування з низькою відсотковою ставкою.

Зміцнення інвестиційної безпеки залежить не лише від загальнодержавної політики у фінансовій, інвестиційній та інноваційній сферах. В умовах активної участі вітчизняних регіонів в інтеграційних процесах важливою стає взаємодія державних органів влади на всіх рівнях ієрархії управління з підприємницькими структурами на принципах державно-приватного партнерства.

Удосконалення існуючих і розвиток нових форм державно-приватного партнерства передбачає:

1) формування Державного фонду регіонального розвитку у достатньому обсязі і за рахунок стабільних джерел надходження бюджетних коштів;

2) розробку прозорого механізму розподілу коштів Державного фонду регіонального розвитку для фінансування проєктів регіонального розвитку та залучення коштів інвесторів-нерезидентів на умовах державно-приватного партнерства;

3) створення мережі регіональних венчурних фондів чи надання повноважень Державному фонду регіонального розвитку

²⁶⁸Тігіпко С. Л. Україна: Проєкт розвитку. К.: Саміт-книга, 2009. 168 с.

щодо венчурного фінансування інвестиційних проєктів, які передбачають реалізацію інноваційного процесу від початкового етапу до завершального.

До ефективних засобів зниження рівня загроз інвестиційній безпеці в умовах євроінтеграції відносять: посилення конкурентних переваг регіону на основі реалізації міжнародних інвестиційних проєктів, зокрема, наукомістких в межах інноваційних кластерів; формування сприятливого інвестиційного клімату з використанням диференційованого підходу до визначення умов інвестування залежно від об'єкту; покращення інформаційного забезпечення через створення регіонального банку інвестиційних проєктів, проведення моніторингу результатів реалізації інвестиційних проєктів та інформування громадськості; розвиток інноваційної та фінансової інституціональної інфраструктури²⁶⁹.

Закріплена в законодавстві діюча модель Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) як бюджетної програми лише частково вирішує проблему консолідації фінансового ресурсу для потреб регіонального розвитку.

Згідно з частиною першою статті 12 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», фінансування стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій здійснюється не лише за рахунок коштів, передбачених на цю мету в законах України про Державний бюджет України, а й за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел відповідно до законодавства²⁷⁰.

Таким чином, на законодавчому рівні закріплена модель державно-регіонального партнерства, яка передбачає співпрацю суб'єктів макрорівня (держава) та мезорівня (регіональні органи державної влади та місцевого самоврядування, підприємці та

²⁶⁹Бабець І.Г. Активізація інтеррегіонального співробітництва України як засіб посилення економічної безпеки. Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: сб. науч. тр. Вып. 3, т. 2 / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; отв.ред. И.П.Булеев. Донецк, 2010. С.55–63, с. 62.

²⁷⁰ Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів». Редакція від 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>.

громадські організації). Інституційна форма цієї моделі реалізована у функціонуванні Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), який сприяв вирішенню актуальної на момент його створення проблеми – справедливий розподіл коштів державного бюджету для забезпечення фінансування соціально-економічних проектів в регіонах. Аналіз діяльності ДФРР за останні п'ять років дозволяє виділити як позитивні ефекти, так і певні недоліки, усунення яких дозволило б покращити роботу цієї установи та підвищити ефективність з точки зору активізації інвестиційних процесів на регіональному рівні.

Перерозподіл коштів державного бюджету через ДФРР є важливим фінансовим інструментом вирівнювання регіональних диспропорцій в соціально-економічному розвитку, оскільки серед усіх регіонів розподіляється 80% річної квоти пропорційно до кількості населення, а 20% - розподіляється між регіонами, де ВРП у розрахунку на одну особу є меншим 75% середнього показника по Україні²⁷¹. Також позитивом є те, що цей Фонд виділяє кошти з державного бюджету для реалізації інвестиційних проектів з розбудови соціально-економічної інфраструктури в регіонах. Так, у 2016 р. 28% усіх виділених ДФРР коштів були спрямовані для фінансування проектів закладами освіти, 20,3% направлені закладам охорони здоров'я та соціального захисту, 19,2% - на розвиток об'єктів транспортної інфраструктури та 19,1% - на об'єкти водопостачання і водовідведення.

Разом з цим, до основних недоліків існуючої системи фінансування через ДФРР вважаємо використання коштів державного бюджету як єдиного джерела інвестиційних ресурсів, що обумовлює недофінансування регіонів. Зокрема, у 2015 р. з 2,9 млрд. грн. передбачених коштів для фінансування регіональних проектів було виділено 2 млрд. грн., у 2016 р. та 2017 р. сума недофінансування була дещо меншою і становила відповідно 0,2 млрд. грн. та 0,3 млрд. грн. Крім цього, не зважаючи на те, що на

²⁷¹ Державний фонд регіонального розвитку як фінансовий інструмент сталого регіонального розвитку. URL:<https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/DFRR-finansoviy-instrument-stalogo-regionalnogo-rozvitku.pdf>.

конкурс можуть подаватися інноваційні проекти, зокрема які стосуються розвитку інфраструктури індустриальних та інноваційних парків, більшість проектів, з понад 20 тис. поданих на конкурс для реалізації у 2021-2023 рр., стосуються будівництва, реконструкції чи ремонту різних об'єктів соціальної інфраструктури і лише один проект – в сфері інноваційної діяльності (IT-Cluster “Reactor” Luhanshchyna)²⁷².

Отже, можемо стверджувати, що для підвищення ефективності функціонування ДФРР необхідно диверсифікувати джерела фінансування регіонального розвитку, долучивши до участі у проектах кошти місцевих бюджетів, структурних фондів ЄС, а також іноземних інвесторів. Такий підхід забезпечить можливість диференційованого підходу до фінансування регіональних проектів залежно від того, в якій сфері планується їх реалізація. Наприклад, інноваційні проекти, які характеризуються вищим ризиком та довшим часовим горизонтом і більшим періодом окупності, можуть на 25% фінансуватися за кошти державного бюджету, а решта 75% складатися з коштів різних інвесторів (місцевих громад, інвесторів-нерезидентів, приватних вітчизняних інвесторів).

Згідно статті 24 Бюджетного кодексу України, Державний фонд регіонального розвитку створюється у складі загального фонду державного бюджету, а розподіл коштів ДФРР за адміністративно-територіальними одиницями та інвестиційними програмами і проектами регіонального розвитку затверджується Кабінетом Міністрів України за погодженням з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету²⁷³. Зважаючи на необхідність диверсифікації джерел фінансування ДФРР за рахунок коштів вітчизняних та іноземних приватних інвесторів, а також міжнародних фінансових організацій, у т. ч. структурних фондів ЄС, що дозволить вирішити проблему довгострокового (понад 3 роки) фінансування регіональних проектів, вважаємо за доцільне

²⁷² Перелік проектів на 2021-2023 рр. URL: <http://dfr.minregion.gov.ua/Projects-list>.

²⁷³ Бюджетний кодекс України. Верховна Рада України. Документ № 2456-VI. Редакція від 14.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

надати Державному фонду регіонального розвитку статус державної установи з розгалуженою мережею філій в регіонах.

Таке реформування діяльності ДФРР сприятиме залученню іноземних інвестицій, оскільки буде забезпечено прозорість формування загальних коштів Фонду і відповідних витрат, а статус інституції дозволить закріпити за Фондом повноваження щодо співпраці з інвесторами-нерезидентами та відповідальність за результати використання коштів, оскільки на даний час зазначені функції розпорошені між різними державними органами влади.

Одним з напрямів забезпечення достатнього обсягу інвестицій для стабільного економічного розвитку держави та дотримання таких критеріїв інвестиційної безпеки, як наукомісткість інвестицій та їх ефективна галузева структура, є розвиток інституту венчурного інвестування.

У науковій літературі подаються різні дефініції венчурного фінансування, при цьому їх спільними сутнісними ознаками є основне функціональне завдання венчурних інституцій – фінансова підтримка інноваційного підприємництва, яке є ризиковим, здійснюючи інвестиції в підприємство і отримуючи право на володіння пакетом акцій або частку в статутному капіталі.

В Україні, як вважає М. Якубовський, діючі венчурні фонди не виявляють ознак «ризикового капіталу», спрямовуючи свої ресурси, головним чином, на фінансове забезпечення традиційних інвестиційних проєктів і уникаючи фінансування перспективних технологій VI технологічного укладу²⁷⁴. Низька активність та інноваційна спрямованість діяльності венчурних інвесторів в Україні, на нашу думку, обумовлена не лише інфраструктурними чинниками (мала кількість бізнес-інкубаторів, технопарків, наукових парків), а й інституціональними, які визначаються несприятливими податковими умовами для інноваційно активних підприємств, відсутністю економічних стимулів для участі вітчизняних і зарубіжних інвесторів у венчурному підприємстві

²⁷⁴ Якубовський М., Щукін В. Інфраструктура – фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості. Економіка України. 2007. №2. С. 27–38, с. 35.

та неврегульованістю процесів залучення венчурного капіталу і виходу венчурного інвестора з бізнесу.

З огляду на необхідність оптимізації територіальної та галузевої структури інвестицій доцільно створити Інноваційний венчурний фонд, для формування капіталу якого будуть залучатися кошти держави та приватних інвесторів, у тому числі іноземних. До основних принципів функціонування Інноваційного венчурного фонду віднесемо такі: фінансова підтримка високотехнологічних промислових підприємств у перший та другий рік реалізації інноваційного проекту; надання самостійності інноваційному підприємству у прийнятті рішення щодо комерціалізації технологій; прозора процедура відбору інноваційних проектів та забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності і захисту комерційної таємниці. При цьому важливим є застосування податкових пільг для інноваційних підприємств, які реалізують проекти в сфері високих технологій та отримують фінансування з Фонду (наприклад, в частині зменшення бази оподаткування податком на прибуток на суму власних витрат підприємства на наукові дослідження).

Капітал Інноваційного венчурного фонду може формуватися за рахунок коштів приватних інвесторів, великих підприємств, банківських установ, страхових компаній та пенсійних фондів, громадських організацій та держави. В умовах відсутності в країні значної кількості великих приватних вітчизняних інвесторів та низької інноваційної активності громадських організацій через їх фінансову неспроможність, кошти цих інвесторів не можуть виконувати роль основних джерел фінансування Фонду. У зв'язку з цим, основними учасниками венчурного фінансування мають стати держава та іноземні інвестори в особі великих корпорацій, а до групи інституційних інвесторів доцільно включити приватних інвесторів (вітчизняних та зарубіжних), громадські організації, банківські установи та страхові компанії (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Організаційні принципи діяльності Інноваційного венчурного фонду²⁷⁵

Інноваційний венчурний фонд може бути створений у вигляді закритого пайового фонду венчурних інвестицій. Особливістю такої організаційно-правової структури фонду є обмежена кількість учасників і чітке окреслення терміну діяльності (до 10-ти років). Це підвищує привабливість участі у фонді для інвесторів, оскільки відомий завершальний період реалізації інноваційного проекту, а відтак – і строк повернення вкладених коштів та одержання прибутку у разі досягнення успіху.

Механізм роботи закритого пайового фонду венчурних інвестицій полягає у наступному. Керуюча компанія за рахунок коштів інвесторів, що складають капітал Фонду, викуповує частку статутного капіталу інноваційного підприємства і здійснює його подальше фінансування. Використовуючи ці кошти, підприємство реалізує інноваційний проект і збільшує свою вартість. Як правило,

²⁷⁵Бабеш І.Г. Механізми державної підтримки венчурного бізнесу: регіональний аспект. Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк: ДонНУ, 2009. С.1114 – 1118, с. 1117.

прибуток не розподіляється між інвесторами, а реінвестується. У випадку успішної реалізації інноваційного проекту керуюча компанія через визначений термін здійснює продаж придбаних нею акцій на ринку або певним особам, у тому числі й працівникам інноваційного підприємства, і одержує прибуток від вкладених інвестицій²⁷⁶.

Оптимальна структура фінансових ресурсів Регіонального венчурного фонду на час його утворення повинна складатися на 25% з коштів державного бюджету, на 25% – з коштів місцевого бюджету і на 50% – з коштів інших інвесторів²⁷⁷. Таким чином, солідарна готовність держави брати частину ризику інвестування у науково-технічну сферу створить належні умови для інноваційного підприємництва, поступово підвищить привабливість наукомістких проектів для приватних інвесторів, а також посилить відповідальність місцевих органів влади за ефективне використання коштів, спрямованих на інноваційний розвиток.

Діяльність Інноваційного венчурного фонду дозволить вирішити, з одного боку, проблему недостатнього фінансування інноваційних підприємств за рахунок акумулювання коштів ринкових інвесторів і держави, з іншого боку – підвищить рівень наукомісткості інвестицій, збільшить частку високотехнологічних галузей промисловості в загальних обсягах інвестування, забезпечить покращення не лише галузевої, а й територіальної структури інвестицій, що сприятиме зміцненню інвестиційної та науково-технологічної складових безпеки регіону і держави загалом.

²⁷⁶Секретарева О.А. Консолидация, управление и защита корпоративных активов через конструкцию закрытых ПИФов. Венчурное финансирование. URL: <http://www.air-iptac.ru/>.

²⁷⁷Бабець І.Г. Механізми державної підтримки венчурного бізнесу: регіональний аспект. Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк: ДонНУ, 2009. С.1114 – 1118, с. 1117.

Зауважимо, що удосконалення інноваційно-інвестиційної інституціональної інфраструктури в регіоні ще не гарантує надходження значних обсягів інвестицій та їх спрямування саме в ті галузі, розвиток яких неможливий без підтримки інвесторів. Необхідною передумовою привабливого інвестиційного клімату є інституційне забезпечення процесу інвестування на загальнодержавному і на регіональному рівнях. В окремих областях України реалізуються програми сприяння залученню іноземних інвестицій.

Проте, заходи, передбачені для активізації зарубіжного інвестування, мають інформаційний характер, а механізми залучення іноземних інвестицій на регіональному рівні недостатньо розроблені. Тому існує необхідність деталізації інвестиційного плану регіону, який повинен містити не лише перелік пріоритетних галузей, а й визначати умови залучення інвестицій для кожної окремої інвестиційної пропозиції. Крім цього, для об'єктів з низьким рівнем інвестиційної привабливості доцільно передбачати преференційні умови інвестування.

З метою протидії загрозам інвестиційній безпеці держави необхідне удосконалення механізму залучення іноземних інвестицій на регіональному рівні. Зокрема, інвестиційний план регіону повинен мати диференційований характер: визначати умови залучення інвестицій для кожної окремої інвестиційної пропозиції; для об'єктів з низьким рівнем інвестиційної привабливості передбачати преференційні умови інвестування на основі державно-приватного партнерства.

4.5. Напрями формування та реалізації експортного продовольчого потенціалу

Україна має доволі великий експортний потенціал в сфері агропромислового комплексу, але не може його реалізувати. Це пояснюється тим, що на міжнародних ринках Україна зіткнулася з надзвичайно жорсткою конкуренцією і все це посилюється тривалою та глибокою кризою. Проте в Україні зберігаються передумови для створення конкурентоспроможної економіки та закріплення позицій на міжнародних ринках – це, передусім, багаті природні ресурси, вигідне географічне розташування, кваліфікована та відносно дешева робоча сила, високі технології, наука та доволі ефективна система освіти.

На сучасному етапі проблема поліпшення експортного потенціалу України дуже актуальна. Експорт українських товарів та послуг може забезпечити надходження в країну валютних коштів, необхідних для завершення реформування економіки та покращення добробуту суспільства. Проте, на даний час структура агропродовольчого експорту України є неефективною.

Як було показано нами у підрозділах 3.1 і 3.2, у загальній структурі експорту переважають сировинні товари і товари з низьким рівнем доданої вартості (зернові культури, плоди і насіння олійних рослин, жири та олія, яйця, мед). Частка продуктів рослинного походження з низьким ступенем переробки в загальних обсягах експорту у 2019 р. складала 61%.

Для того, щоб сформувати ефективну товарну структуру українського експорту агропродовольчої продукції, і тим самим реалізувати можливості експортного потенціалу країни, необхідно визначити товари, які є найбільш конкурентоспроможними на світових ринках аграрної продукції. Для цього розрахуємо індекс фактичних порівняльних переваг RCA.

Якщо розглядати конкурентоспроможність окремих секторів національної економіки порівняно з іншими секторами економіки країни за допомогою індексу RCA_i (уніфікує експорт та імпорт i -тої галузі із загальним експортом та імпортом усіх галузей певної країни), то розрахунки за 2014 р. та 2018 р. свідчать, що АПК є чистим експортером, тобто більше експортує порівняно з сукупністю інших галузей. Індекс $RCA_i, 2014 = 0,215$, а $RCA_i, 2018 = 0,292$, що говорить про зростання рівня конкурентоспроможності АПК серед інших галузей.

Визначення фактичних порівняльних переваг певної країни по конкретній товарній групі здійснимо за допомогою індексу RCA_{ij} . Крім даних приведених у табл.4.3, для розрахунку індексу необхідно визначення T_{kj} (частка від ділення товарообігу агропродовольчої продукції України на два) та T_{kw} (частка від ділення світового товарообігу агропродовольчої продукції на два). $T_{kj} = 9153,8$ млн. дол. США, $T_{kw} = 712331,3$ млн. дол. США.

За результатами проведених розрахунків рівня фактичних порівняльних переваг нашої країни в експорті агропродовольчих товарів у 2018 р. (табл. 4.3) можемо виділити найбільш конкурентоспроможні товари на світових ринках: соняшникова олія (значення RCA становило 123,143), кукурудза (15,231), ячмінь (13,728), пшениця (11,311). Не зважаючи на те, що у торгівлі насінням соняшника Україна має від'ємне значення індексу RCA (-13,520), вважаємо це позитивом, оскільки така тенденція відображає розвиток переробної промисловості в сфері АПК, зокрема виробництва соняшникової олії, для якого імпорт насіння соняшника як сировини є необхідним.

Порівняльні переваги окремих видів української агропродовольчої продукції на світовому ринку за 2018 р.²⁷⁸

Продукція	Індекс RCA _{ij} 2014 р.	Експорт з України, млн. дол. США	Імпорт в Україну, млн. дол. США	½ світового товарообігу продукції, млн. дол. США	Індекс RCA _{ij} 2018 р.
Пшениця	2,018	3004,4	2,8	20649,8	11,311
Ячмінь	25,154	681,9	2,5	3851,3	13,728
Кукурудза	2,538	3506,1	142,7	17183,5	15,231
Насіння соняшнику	17,249	28,2	258,3	1324,2	-13,520
Соняшникова олія	49,342	4108,8	0,6	2596,1	123,143
Яловичина	6,520	124,8	5,7	3832,4	2,418
Цукор	0,859	215,5	0,3	6836,7	2,449
Вершкове масло	3,562	128,6	7,5	4134,4	2,279
Сухе молоко	6,211	104,2	18,8	3950,9	1,681
Сири	3,349	30,8	66,8	1523,8	-1,838

Порівняння індексу RCA_{ij} у 2018 р. з розрахованим індексом у 2014 р. свідчить, що по окремих товарних позиціях відбулися суттєві зміни. Наприклад, більш конкурентоспроможними на світовому ринку стали соняшникова олія (RCA збільшився з 49,342 до 123,143), кукурудза (з 2,538 до 15,231), пшениця (з 2,018 до 11,311), цукор (з 0,859 до 2,449). За період, що аналізується, порівняльні переваги на міжнародному рівні знизилися для таких товарів, як насіння соняшнику, ячмінь, вершкове масло, сухе молоко, сири та яловичина.

Як правило, для дослідження складного суспільного явища використовують не один метод, а декілька, що значно збагачує його, робить його результати більш обґрунтованими. Для

²⁷⁸Розраховано за даними: Показатели торговли. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/TL>; World Trade Statistical Review 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm; Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 175 с., 53-55.

визначення товарів, експорт яких є найбільш доцільним, скористаємося показником, що визначається як співвідношення частки певного виду експортованої сільськогосподарської продукції у загальному об'ємі експорту продукції АПК до аналогічної частки у загальному світовому експорті (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Визначення доцільності експорту окремих видів української агропродовольчої продукції за 2018 р.²⁷⁹

Продукція	Експорт з України, млн. дол. США	Світовий експорт продукції, млн. дол. США	Показник
Пшениця	3004,4	19967,6	8,755
Ячмінь	681,9	3567,7	17,578
Кукурудза	3506,1	14479,5	15,481
Насіння соняшнику	28,2	1238,2	-15,850
Соняшникова олія	4108,8	2490,55	157,575
Яловичина	124,8	3751,15	3,153
Цукор	215,5	6669,35	1,997
Вершкове масло	128,6	4059,35	2,965
Сухе молоко	104,2	3767,65	2,126
Сир	30,8	8240,6	-2,489

Для розрахунку необхідні дані по загальному експорту агропродовольчої продукції з України (15593,1 млн. дол. США), загальний світовий експорт агропродовольчої продукції (604329,383 млн. дол. США), а також дані таблиці 3.2. Аналіз розрахунків доцільності експорту по певним товарам підтверджує результати, отримані при оцінці порівняльних переваг окремих товарів на світовому ринку. За критерієм доцільності здійснення експортних операцій товари АПК діляться на три групи: продукція для внутрішнього ринку, експортоорієнтована продукція та експортні товари лідери (табл. 4.5).

²⁷⁹Розраховано за даними: Показатели торговли. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/TI>; World Trade Statistical Review 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm; Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 175 с., 53-55.

Класифікація експортних товарів АПК України²⁸⁰

Групи експортних товарів	Класифікаційна характеристика	Приклади товарів
Товари внутрішнього ринку	<ul style="list-style-type: none"> - товари, які виробляються в обсягах, що не покривають рівень самозабезпеченості вітчизняного попиту; - товари, які не мають або мають найменші порівняльні переваги на світовому ринку 	Цитрусові плоди, прянощі, кава, чай, риба, ракоподібні
Експортно-орієнтовані товари	<ul style="list-style-type: none"> - товари, які виробляються в обсязі, що відповідає нормам та фактичному рівню споживання в Україні, або мають можливості перевищити зазначені рівні; - товари, виробництво яких є доволі ефективним та конкурентоспроможним на світовому ринку 	Яловичина, сухе молоко, вершкове масло, пшениця, кукурудза, сир, цукор
Експортні товари лідери	<ul style="list-style-type: none"> - товари, які виробляються в кількості, що перевищує норми та фактичний рівень споживання в Україні; - товари, які мають найбільші порівняльні переваги на світовому ринку; - товари, які нині займають найбільшу питому вагу в товарній структурі експорту 	Соняшникова олія, ячмінь, насіння соняшнику

Варто звернути увагу, що серед основних агропродовольчих товарів, по яким проводилися розрахунки, є товари, які можна вважати товарами для внутрішнього ринку. Тобто такі товари, які не мають або мають низькі порівняльні переваги на світовому ринку та виробництво яких не може покривати рівень самозабезпеченості. Це підтверджують і

²⁸⁰ Гусонька Д.М. Особливості здійснення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку аграрної продукції. Агросвіт. 2017. №22. С. 47-52, с. 49.

розрахунки індексу RCA_{ij} . Для двох з досліджуваних товарів індекс набував негативного значення: насіння соняшника та сири. З огляду на розвинену переробку насіння соняшнику в олію та нарощення експорту олії соняшника, вважаємо навіть не доцільним експорт насіння соняшника, яке Україна змушена ще й закуповувати. Експортними товарами лідерами за результатами наших досліджень є соняшникова олія, кукурудза, ячмінь та пшениця.

Загалом оптимізація структури зовнішньої торгівлі – це в нинішній час головна умова для входження України до системи міжнародних господарських зв'язків та використання переваг міжнародної торгівлі при вирішенні завдань економічного розвитку держави. Зволікання з визначенням цієї ефективної структури не на користь розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Проте варто наголосити на тому, що формування структури повинно ґрунтуватися на загальній закономірності розвитку світової економіки, конкурентних перевагах у світовій економіці, наявності реального високого попиту на товари, отриманні максимальної вигоди та еквівалентності міжнародного обміну товарами.

Напрями формування оптимальної структури експортного потенціалу мають бути спрямовані на розширення номенклатури товарів щодо їх експорту. Але, в першу чергу, необхідно якнайшвидше нарощувати виробництво і експорт тих товарних позицій, що мають найбільшу конкурентоспроможність на світових ринках та можуть в достатній кількості вироблятися в Україні. Тобто група товарів, що є лідерами щодо експорту, і надалі повинна залишатися домінуючою складовою товарної структури експорту.

Існуючі механізми надання фінансової підтримки виробництву, в першу чергу, повинні спрямовуватись на розвиток виробництва цієї групи товарів-лідерів, що дозволить зосередити ресурси і спрямувати їх на збільшення обсягів надходження твердої валюти в АПК і, тим самим, на стабілізацію економіки.

Поряд із покращенням товарної структури агропродовольчої продукції в частині нарощення експорту товарів з вищим ступенем переробки, необхідно диверсифікувати географічну структуру зовнішньої торгівлі продукцією АПК. Це важливо з точки зору економічної безпеки, оскільки підвищення рівня диверсифікованості зовнішньої торгівлі не лише характеризує ефективність міжнародних відносин країни, а й знижує залежність національної економіки від торговельного обміну з окремою країною. Як зазначає В. Реутов, «понад 50% експортних та імпортних поставок продукції АПК припадає лише на 5% країн світу, з якими Україна співпрацює в цій галузі. Це ставить державу у певного роду залежність від цих країн, а також впливає на продовольчу безпеку країни»²⁸¹. Саме цим обумовлена актуальність завдання диверсифікації географічної спрямованості експорту та імпорту України.

Ефективна географічна диверсифікація експорту (імпорту) пов'язана з більш-менш рівномірним розподіленням експортної (імпортної) продукції серед відносно великої кількості країн імпортерів (експортерів). Для визначення оцінки рівня географічної структури нами розроблено індекс ризику географічної диверсифікації (*ІДР*). Проведемо розрахунки значення *ІДР* для основних груп товарів, що вивозилися з України у 2018 р. (табл. 4.6).

Результати проведених розрахунків та аналізу свідчать, що найвищим є індекс диверсифікаційного ризику експорту таких товарів: тютюн та промислові замітники тютюну; алкогольні і безалкогольні напої, оцет; овочі. Проте, їх значення вважаємо не критичними, оскільки експортні поставки цих товарів стали більш диверсифікованими, порівняно з 2013-2014 рр., коли українські виробники були орієнтовані в основному на ринок Російської Федерації.

²⁸¹Реутов В.Є. Стратегічні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності агропродуктового ринку України. Агросвіт. 2012. № 4. С. 2-5.

**Індекс ризику географічної диверсифікації експорту продукції
агропродовольчого комплексу у 2018 р.²⁸²**

Код товару по УКТЗЕД	Товари	Експорт, млн дол.	Кількість країн імпортерів товару (n)	E сер, млн дол.	Кількість країн, де $E_i \geq E_c(m)$	$\sum_{i=1}^m E_i$	ІДР
02	М'ясо та субпродукти	645,9	94	6,87	18	0,191	0,808
07	Овочі	235,7	91	2,59	17	0,187	0,813
22	Алкогольні і безалкогольні напої, оцет	229,8	103	2,23	16	0,155	0,845
04	Молоко та молокопродукти, яйця птиці, натуральний мед	408,9	116	3,52	27	0,233	0,767
11	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	175,8	122	1,44	26	0,213	0,787
17	Цукор і кондитерські вироби з цукру	366,9	100	3,67	24	0,240	0,760
24	Тютюн та промислові замітники тютюну	398,7	47	8,48	7	0,149	0,851
08	Їстівні плоди та горіхи	228,6	84	2,72	21	0,250	0,750
12	Насіння і плоди олійних рослин	1954,1	85	22,98	32	0,376	0,623
10	Зернові культури	7240,6	102	70,98	46	0,451	0,549

²⁸²Розраховано за: Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/kr_tstr/arh_kr_2018.htm.

Відносно низьким є значення індексу диверсифікаційного ризику експорту зернових культур (0,549), насіння і плодів олійних рослин (0,623), їстівних плодів та горіхів (0,750), це свідчить про приблизну однакову зацікавленість цією продукцією у країнах, куди вона постачається, високу конкурентоспроможність цих товарів, у тому числі й на європейських ринках. Також, у разі зменшення поставок на ринок окремої країни, втрати для виробників будуть не такими істотними, оскільки вдасться наростити співпрацю із іншими партнерами, які вже є споживачами цієї продукції.

За аналогічним підходом визначимо індекс ризику диверсифікації імпорту агропродовольчих товарів в Україну (табл. 4.7). За нашими розрахунками, найвищим рівнем ризику характеризуються імпортні поставки таких груп товарів: овочі (0,861), м'ясо та субпродукти (0,833), насіння і плоди олійних рослин (0,829), їстівні плоди та горіхи (0,821). Відносно високим можна вважати також ризик диверсифікованості імпорту кави та чаю, риби та ракоподібних, алкогольних та безалкогольних напоїв і оцту.

На даний час не має сенсу говорити про загрозовий рівень залежності від країн-імпортерів, адже в Україні є можливості для власного виробництва та задоволення як внутрішніх потреб, так і пропозиції вітчизняної продукції АПК на зовнішніх ринках. Крім того, Україна по олійним і зерновим культурам, молокопродуктам має порівняльні переваги на світовому ринку.

При розробці перспективної географічної структури експорту України слід враховувати рівень ризику географічної диверсифікації, можливості країн до виробництва агропродовольчої продукції та наявність у них порівняльних переваг, географічне розташування зовнішніх ринків щодо України, традиції зовнішньоекономічних стосунків, досягнутий рівень міжнародної взаємодії у сфері реалізації сільськогосподарської і продовольчої продукції.

**Індекс ризику географічної диверсифікації імпорту продукції
агропродовольчого комплексу у 2018 р.²⁸³**

Код товару по УКТЗЕД	Товари	Імпорт, млн дол.	Кількість країн експортерів товару (n)	І сер, млн дол.	Кількість країн, де $I_i \geq I_c, (m)$	$\sum_{i=1}^m I_i$	ІДР
02	М'ясо та субпродукти	167,7	36	4,658	6	0,167	0,833
07	Овочі	106,2	65	1,634	9	0,138	0,861
22	Алкогольні і без-алкогольні напої, оцет	489,8	75	6,530	14	0,187	0,813
04	Молоко та молокопродукти, яйця птиці, натуральний мед	106,5	32	3,328	7	0,218	0,781
24	Тютюн та промислові замітники тютюну	420,7	59	7,130	14	0,237	0,762
08	Істівні плоди та горіхи	526,7	95	5,544	17	0,179	0,821
12	Насіння і плоди олійних рослин	397,4	82	4,846	14	0,171	0,829
10	Зернові культури	191,1	45	4,247	10	0,222	0,777
03	Риба і ракоподібні	549,5	61	9,008	12	0,197	0,803
09	Кава, чай	209	88	2,375	16	0,182	0,818

Україна повинна, з одного боку, зберігати традиційні ринки збуту продукції, з другого – цілеспрямовано залучати нові потенційні та перспективні ринки. Особливу увагу необхідно приділити розвитку взаємовідносин в агропродовольчій сфері з країнами, що є найбільшими імпортерами продукції АПК у світі. На основі даних FAO нами проаналізовано стан експорту десяти основних агропродовольчих товарів (по яким Україна має фактичні порівняльні переваги) по 150 країнам світу і визначено країни, що імпортують агропродовольчу продукцію в найбільших обсягах (табл. 4.8).

²⁸³ Розраховано за: Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/kr_tstr/arh_kr_2018.htm.

Таким чином, українським товаровиробникам в аграрній сфері необхідно активізувати свою діяльність на перспективних ринках країн, які, з одного боку, внаслідок географічного розташування та кліматичних умов є залежними від імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а з іншого боку – характеризуються зростаючим попитом на аграрну продукцію та платоспроможністю в результаті стійкого економічного зростання. Такими країнами, насамперед, є країни Близького Сходу, Азії, Північної Африки.

Таблиця 4.8

Найбільші країни-імпортери агропродовольчої продукції у світі в 2018 р.

Товари	Країни-імпортери
Соняшникова олія	Нідерланди, Німеччина, Алжир, Бельгія, Іран, Індія, Італія, Іспанія, Китай, Франція, Єгипет, Мексика
Ячмінь	Саудівська Аравія, Італія, Лівія, Алжир, Бельгія, Іспанія, Нідерланди, Іран, Китай, Японія, Німеччина, Ізраїль, США
Насіння соняшнику	Іспанія, Нідерланди, Туреччина, Німеччина, Італія, Португалія, Австрія, Франція, Пакистан, Бельгія, США, Марокко
Яловичина	Італія, Франція, Греція, Білорусь, Казахстан, Нідерланди, Туреччина, Великобританія, Республіка Корея, Німеччина, Данія, Португалія, Іспанія, США
Сухе молоко	Нідерланди, Алжир, Італія, Мексика, Філіппіни, Таїланд, Індонезія, Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, Малайзія
Вершкове масло	Великобританія, Франція, Германия, Бельгія, Нідерланди, Італія, Російська Федерація, Данія, Мексика, Саудівська Аравія, США, Марокко
Сир	Німеччина, Великобританія, Італія, Бельгія, Франція, США, Японія, Іспанія, Нідерланди, Російська Федерація, Греція, Австрія
Кукурудза	Японія, Республіка Корея, Мексика, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Єгипет, Італія, Іран, Колумбія, Малайзія, Алжир
Пшениця	Китай, Японія, Італія, Алжир, Індонезія, Бразилія, Іспанія, Єгипет, Республіка Корея, Мексика, Нідерланди, Марокко
Цукор	Італія, Бельгія, Німеччина, Іспанія, Об'єднані Арабські Емірати, Франція, Бангладеш, Сирійська Арабська Республіка, Нігерія, Алжир, Індонезія, Шрі-Ланка

Налагодження тісних економічних відносин з країнами Близького Сходу (Іран, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія), що не мають природно-кліматичних умов для виробництва більшості аграрних товарів, є перспективним, адже вони мають можливість їх імпортувати завдяки доходам від експорту нафти. Кожного року Україна експортує до Алжиру, Єгипту, Марокко, Нігерії, Саудівської Аравії значні обсяги сільськогосподарської продукції, зокрема, пшениці, ячменю, кукурудзи, цукру, соняшникової олії, томуці країни розглядаються як перспективні ринки для українських аграрних товарів.

Зокрема, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2019 р. у загальних обсягах експорту ячменю частка Лівії складала 28,8%, Саудівської Аравії – 31,5%, Алжиру – 31,9%, а Об'єднані Арабські Емірати були лідерами із закупівель українського борошна пшеничного (16,2% загального обсягу)²⁸⁴. Така статистика свідчить про конкурентоспроможність українських агропродовольчих товарів на ринках країн цього регіону. Поглиблення співпраці України з країнами Близького Сходу є важливим з точки зору диверсифікації імпорту в нашу країну енергоносіїв та послаблення залежності в цій сфері від Росії.

З метою розвитку співпраці на традиційних ринках, особливо з країнами СНД, Україні доцільно активізувати торгівлю агропромисловою продукцією на взаємовигідних умовах. В товарній структурі українського експорту до цих країн мають переважати продукти переробки сільськогосподарської продукції, зокрема, солодоші, продукція борошномельно-круп'яної промисловості, соняшникова олія, молочні продукти, м'ясні та фруктово-овочеві консерви. Водночас, необхідно підвищувати

²⁸⁴Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК (за січень – березень 2019 року) / [І. М. Демчак, О. О. Митченко, Г. В. Трофімова та ін.]. К.: НДІ "Укראгропромпродуктивність", 2019. – 50 с., с. 16, 37.

якість українських агропродовольчих товарів відповідно до вимог технічних нормативів і стандартів в цих країнах.

Розширення економічної співпраці з європейськими країнами та США, агропродовольчі ринки яких характеризуються високою конкуренцією, вимагає від українських виробників аграрної продукції підвищення технологічного рівня виробничих потужностей в агропромисловому комплексі. Структура експортних поставок України до цих країн повинна і надалі складатися з пшениці, сиру, молока та згущених вершків, кукурудзи та інших. Цей напрямок співпраці та орієнтація на загальноєвропейські структури, що розвиваються на базі ЄС, є найважливішими для України в майбутньому. Переваги загальноєвропейського вектору визначаються можливістю доступу до нових технологій та інвестицій, необхідних для розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

4.6. Комплексний підхід до формування механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю АПК України

Міжнародне економічне співробітництво є одним із головних факторів розвитку економіки будь-якої країни, а тому виступає одним із найважливіших об'єктів державного регулювання. Досвід розвинених країн за останні десятиріччя засвідчує, що найкращі результати можна досягти за ринкових умов у поєднанні із ефективною регулятивною функцією держави.

Визначення Україною свого місця у світі, формування структури національних інтересів та пріоритетів в зовнішніх відносинах було складним процесом на протязі всього періоду незалежності. Починаючи з 1991 р. прийнято багато рішень, що пов'язані з вибором Україною зовнішньоекономічної стратегії та визначенням власних національних інтересів. Проте так і не набула необхідної чіткості політика України щодо зовнішньоекономічної

діяльності, відсутні пріоритети та стратегічні цілі. І хоча існують численні програмні документи, такі як послання Президента, Програма діяльності уряду, галузеві програми тощо, зовнішньоекономічна політика — це не лише декларації, це передовсім ретельно здійснені практичні заходи, спрямовані на її реалізацію. Правильно та професійно написані програми мають підтверджуватися відповідними кроками з боку державної влади.

В теперішній час Україна проводить курс на постійне зближення з європейським та світовим товариством, на входження в міжнародну економічну систему ринкового типу. Однак інтеграція України в систему світогосподарських зв'язків – доволі складний процес. Складнощі полягають у тому, що з одного боку, країни з економікою ринкового типу розвивалися постійно на основі приватної власності, сформулювали у відповідності зі своїми потребами державні регулюючі механізми, встановили та збалансували зв'язки з іншими країнами. З другого боку, господарство України практично було відірвано від економіки країн ринкового типу, воно мало відповідний механізм управління та регулювання економіки. Для того, щоб успішно здійснювати ЗЕД з іншими державами, Україні необхідно час та переорієнтація до вимог, які ставить система світової економіки.

Приєднання України до низки міжнародних угод, зокрема ГАТТ/СОТ та Поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі з ЄС, має неоднозначні наслідки для вітчизняного агропромислового комплексу. Окрім відносного полегшення доступу українських виробників сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на ринки розвинених країн за рахунок зниження митних тарифів та надання безмитних квот на ввезення товарів, відбулося посилення низки загроз для конкурентних позицій вітчизняних підприємств АПК на внутрішньому ринку. Тенденції останніх п'яти років, які простежуються у товарообміні аграрною

продукцією України з країнами ЄС, свідчать про закріплення за нашими виробниками «сировинної» ролі в цій торгівлі.

Асиметрія зовнішньоекономічних відносин України з європейськими країнами відображає вплив політики «подвійних стандартів», яка по суті проводиться Європейським Співтовариством по відношенню до третіх країн: діють жорсткі обмеження на імпорт продукції харчової промисловості на ринок ЄС та кількісні обмеження на безмитне ввезення сільськогосподарської продукції, але взамін отримано європейськими товаровиробниками спрощений режим ввезення продуктів харчування в Україну. Це створює загрозу втрати конкурентних позицій вітчизняних виробників харчових продуктів на внутрішньому ринку. Наприклад, продукти харчування (йогурти, шоколад, печиво), які імпортуються з Польщі, продаються за нижчими цінами без втрати вигоди виробниками, оскільки ПДВ на ці товари в Польщі становить 5% і навіть з митним платежем є конкурентоспроможними за ціною на українському ринку.

Щоб змінити надзвичайно несприятливий розвиток подій необхідно покінчити з помилкою, нібито держава повинна лише створювати правила ринкової поведінки, а економіка, якщо їй не заважати, сама піде ринковим шляхом саморозвитку та саморегулювання. Як свідчить світовий досвід, держава ніде і ніколи не грала роль стороннього спостерігача. Вона нерідко і доволі активно втручалася в економічні процеси, і особливо це відноситься до кризових явищ в економіці. В жодній країні світу вихід із кризи не відбувався (і не міг відбуватися) без істотного впливу держави на економіку. І лише потім стає реальним все більший вплив ринкових стимулів та методів.

Особливої уваги з боку держави потребує специфіка сфери зовнішньоекономічної діяльності АПК. Оскільки на зовнішньому ринку протистоять не лише фірми, а і держави, то без державного

контролю, регулювання і підтримки сприятливий розвиток ЗЕД вітчизняних агропромислових підприємств практично неможливий. Необхідність державного регулювання у цій галузі посилюється ще й неповноцінністю та недосконалістю ринкового середовища в країні. З метою суттєвого підвищення ефективності участі України в міжнародному поділі праці, в міжнародних зв'язках, зміни стану в зовнішньоекономічній сфері, основний наголос потрібно зробити на державну підтримку тих галузей, які мають порівняльні переваги у світовому масштабі, а також здатні до інтервенції у світову економіку.

Державне регулювання ЗЕД АПК України повинно, в першу чергу, сприяти зміцненню економічної та продовольчої безпеки країни, гарантувати захист економічних інтересів країни та суб'єктів цієї діяльності, заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму в сфері ЗЕД, збалансованість та рівновагу внутрішнього ринку аграрної продукції, сприяти структурним змінам в аграрному виробництві, створювати сприятливі умови для укріплення позицій України на світовому ринку продовольства.

До основних проблем, що мають знаходитися у центрі уваги органів державного регулювання відносяться: визначення напрямів розвитку ЗЕД у вигідному для інтересів держави руслі; стратегічне планування і прогнозування розвитку зовнішньоекономічних процесів; захист та підтримка вітчизняних товаровиробників, підвищення рівня конкурентоспроможності; фінансова, організаційна, правова, наукова, інформаційна, дипломатична та інші підтримки ефективного розвитку ЗЕД. Крім того, зважаючи на обмеження згідно умов ГАТТ/СОТ щодо застосування прямих субсидій та підтримки експортоорієнтованих аграрних підприємств, державна політика повинна бути спрямована на підвищення ефективності реалізації потенціалу агропромислового комплексу.

Як свідчить аналіз зарубіжного досвіду, державна підтримка складається із прямих дотацій та виплат з бюджету, компенсації витрат виробникам, заходів щодо підтримки цін, встановлення експортних та імпорتنих квот і тарифів, податкових пільг, страхових виплат, кредитних програм та договорів з комерційними банками щодо зниження відсоткових ставок, програм розвитку міжнародної торгівлі, спрямованих на зняття торговельних бар'єрів та регулювання експортно-імпорتنих операцій тощо.

Ще однією не вирішеною проблемою в діяльності АПК залишаються проблеми легалізації та державного соціального страхування населення, зайнятого в неформальному секторі сільської економіки. Нині більшість членів ОСГ не сплачують ЄСВ, що в майбутньому позбавить їх права на соціальний захист (одержання пенсії тощо). Неформальна зайнятість через її величезні масштаби негативно впливає на формування ринку праці і взагалі на соціально-економічні та психологічні процеси, що відбуваються в суспільстві. Головна її загроза - це погіршення трудової моралі, дискваліфікація робочої сили, втрата професійних здібностей і навичок, розширення тіньової економіки та маргіналізація значної частини суспільства. У той же час, вона є суттєвим амортизатором для працевлаштування громадян. Цей момент потрібно врахувати, зважаючи на те, що особи, зайняті нерегламентовано, виконують переважно корисну для суспільства незаборонену працю. А тому, державі поступово за допомогою пільг та преференцій необхідно регламентувати такі види діяльності.

Вважаємо, що принципи і форми державної, підтримки розвитку сільського господарства зарубіжних країн можуть бути враховані при розробці пропозицій щодо регламентації діяльності населення, зайнятого у неформальному секторі сільської економіки України.

З метою створення сприятливих умов для виходу сільської економіки України з „тіні” та стимулювання сільського населення України до легальної продуктивної зайнятості, вважаємо за необхідне, в законодавчому порядку запровадити комплекс інструментів і заходів, зокрема:

- щодо підтримки цін на продукцію;
- дотації та субсидії виробникам сільськогосподарської продукції;
- пільгове кредитування та оподаткування їх діяльності.

Гострота та багатоаспектність проблеми детінізації діяльності населення у сільськогосподарській галузі України, зумовлюють складність її розв’язання. Адже більшість питань, які при цьому потрібно вирішувати, є наскільки новими і незвичайними на сучасному етапі розвитку українського суспільства, що в багатьох випадках підходи до їх розв’язання ще тільки окреслюються, тому проблема переведення неформальної діяльності в офіційне русло, у вітчизняному сільському господарстві потребує негайного їх вирішення²⁸⁵.

Організаційно-економічний механізм регулювання діяльності АПК повинен включати взаємопов’язані інструменти впливу на інституційну, економічну та екологічну складову розвитку аграрної сфери в Україні (рис. 4.5), що забезпечить зміцнення внутрішнього потенціалу сільського господарства і сприятиме підвищенню міжнародної конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі ефективного використання природно-ресурсних, трудових, технологічних і управлінських факторів.

²⁸⁵ Мищенко І.М., Решитько Т.В. Зарубіжний досвід щодо детінізації діяльності населення у сфері сільськогосподарського виробництва / Наукові праці Центральноукраїнського національного технічного університету. Економічні науки, 2018, вип. 33. – Кропивницький: ЦНТУ, с. 25-31.

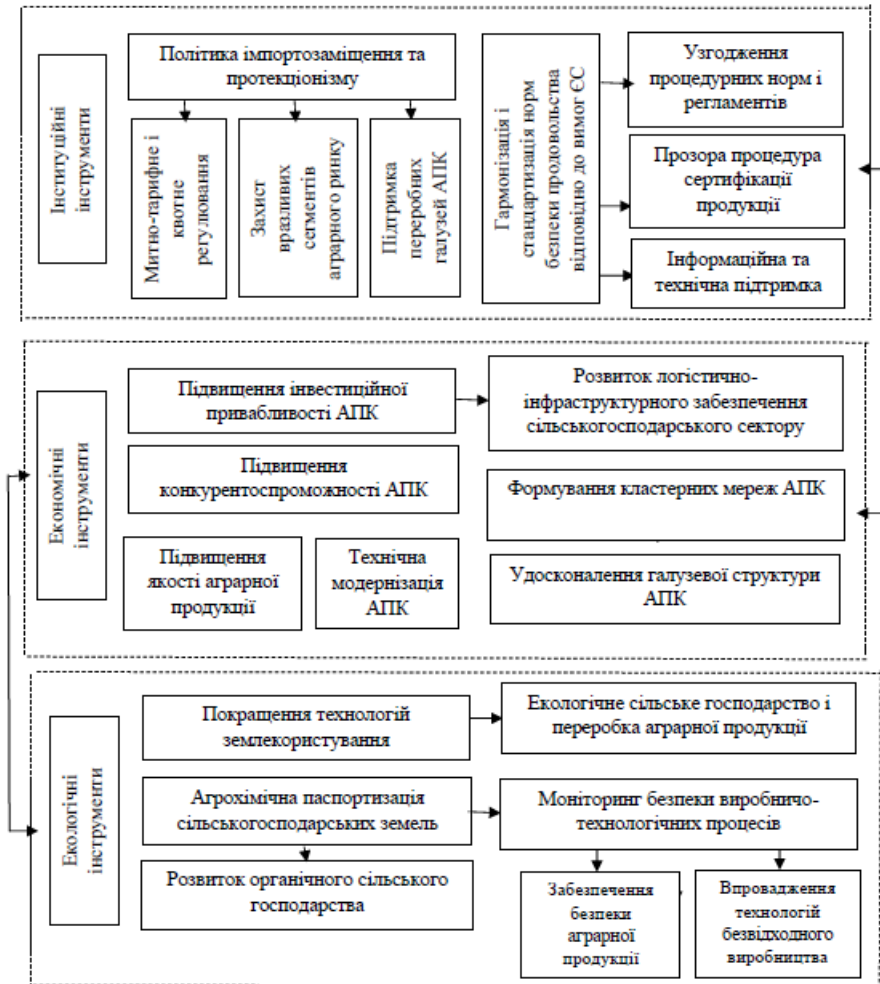

Рис. 4.5. Організаційно-економічний механізм зміцнення зовнішньоекономічного потенціалу АПК

Для впровадження економічного протекціонізму необхідно розробити та послідовно реалізувати відповідну державну програму. Варто зробити наголос, що така програма повинна бути направлена не на захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника та перешкоджання створенню конкурентного середовища, а на підтримку для перетворення його на ефективного

та конкурентоспроможного учасника ринкового середовища. Зі зростанням конкурентоспроможності аграрного виробництва рівень протекціоністського захисту повинен зменшуватись.

Варто відзначити, що в ході трансформацій в аграрному секторі України було ліквідовано державну монополію на землю, відбулося роздержавлення сільськогосподарських підприємств (радгоспів і колгоспів) та створено нові господарські структури ринкового спрямування. Тобто, виникли передумови для запровадження ринкового обороту земель та формування вторинного ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Проте, проблеми пов'язані з організацією і функціонуванням земельного ринку в Україні ще й досі не врегульовані, що створює економічну і соціальну нестабільність в суспільстві.

На думку багатьох вчених, дійсно вільний продаж землі можливий, але тоді коли ринок землі буде конкурентним і прозорим. В іншому випадку землю куплять ті суб'єкти, які мають певні інформаційні та фінансові переваги перед власниками землі. З часом, коли ціна на землю зросте, вони матимуть можливість продати її на більш вигідних умовах.

Досвід зарубіжних країн показує, що для забезпечення ефективного розвитку господарських агроформувань потрібне подальше врегулювання земельних відносин. Відсутність справжнього ринку земель сільськогосподарського призначення, стримує їх ефективний розподіл та гальмує довгострокові інвестиції у землю та сільське господарство в цілому.

Для запобігання виникнення можливих негативних наслідків від впровадження ринку в Україні, на наш погляд, державні органи зобов'язані забезпечувати правовий захист національних сільськогосподарських угідь від колонізації їх іноземцями, спекулянтів, повинні захищати інтересів тих, хто живе і працює на землі.

В умовах функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, розмір земельних угідь

підприємств, рівень зайнятості сільського населення залежатимуть від умов присутності державних інституцій на ньому, дотримання чинного законодавства, цивілізованої поведінки суб'єктів агробізнесу, інтеграції України в європейські та світові торгівельно-економічні структури тощо. Отже, питання соціальної життєдіяльності українського села стоїть досить гостро і їх потрібно вирішувати разом із реформуванням земельних відносин, усуненням диспропорції в зайнятості селян, забезпеченням соціального захисту та реальних доходів населення.

Якщо земельну реформу буде ухвалено в інтересах українського народу, це допоможе країні посилити інститути земельного врядування, створити умови для надходження інвестицій у сільське господарство, підвищити ефективність використання земельних ресурсів та застосовувати нові фінансові інструменти. Все це є запорукою прискорення економічного зростання та покращення якості життя українців²⁸⁶.

За сучасних умов відповідне місце на світовому агропродовольчому ринку можуть зайняти лише ті галузі та окремі сільгоспвиробники, які здатні накопичити та реалізувати якомога більший обсяг наукових знань, сучасні ресурсозберігаючі технології, ефективні методи організації виробництва у поєднанні з заходами підвищення кваліфікації робочої сили. В цій програмі протекціоністські процеси в сільському господарстві можуть бути реалізовані в наступних напрямках.

1. Щодо продукції тваринництва: по живих тваринах необхідно стабілізувати поголів'я корів, свиней, птиці; істотно підвищити продуктивність на основі зміцнення кормової бази, розвитку комбікормової промисловості, поліпшення якісного

²⁸⁶ Миценко І.М., Решитько Т.В.. Проблеми формування ринку землі в Україні в контексті дотримання соціальних гарантій для мешканців сільської місцевості / Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки, вип. 3(36) Кропивницький: ЦНТУ, 2019, с. 24-34.

складу поголів'я та активізації селекційно-племінної роботи. Важливо, щоб генетичний потенціал тварин на 20-30% перевищував відомі досягнення в зарубіжних країнах. Вимагається створити прискорений розвиток свинарства, м'ясного скотарства та птиці.

По м'ясу та субпродуктам доцільно розширити заготівельну мережу та взаємовідносини між товаровиробниками та переробними підприємствами, збільшити обсяги закупівлі худоби в індивідуальних господарствах; розробити та створити ефективне обладнання для первинної переробки м'яса, пакувальної техніки, холодильного та енергетичного устаткування.

По молоку та молочним продуктам необхідно розпочати будівництво сучасних технологічних ферм, щонайменше у кожному районі. Доцільним є розвиток великих товарних тваринницьких ферм і підприємств із широким застосуванням новітніх технологій та досягнень вітчизняної та світової науки; організація мережі торгово-збутових організацій, кооперативів із закупівель та поставок молока та інших формувань; інтеграція товаровиробників, молокопереробних підприємств та обслуговуючі галузі з роздрібною торговельною мережею та банками.

2. Щодо продукції рослинництва необхідно постійне вдосконалення сортів сільськогосподарських культур та поліпшення якості продукції. В першу чергу це стосується зернових культур, де великого значення набуває збільшення виробництва сильних і цінних сортів пшениці. Необхідно створити високопродуктивні сорти та гібриди з високою якістю продукції, а також з підвищеною посухо- та холодостійкістю до хвороб і шкідників. Актуальною проблемою залишається застосування вискоєфективної оброблювальної та збиральної техніки і застосування інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур;

3. Щодо продукції харчової промисловості доцільне впровадження новітніх енергозберігаючих технологій переробки сировини і виробництва продукції та вискоєфективного

обладнання для досягнення необхідної якості та конкурентоспроможності продукції. Потрібно розробляти принципово нові методи, способи та технологій зберігання сільськогосподарської продукції в процесі виробництва, переробки та доведення до споживача, а також забезпечення екологічної чистоти і високої якості продуктів харчування.

Отже, держава повинна створити економічні, організаційні й правові умови для виходу агропромислового комплексу із кризового стану; вишукати та вкласти кошти у розвиток землеробства, тваринництва, рослинництва, харчової промисловості, ринкової та соціальної інфраструктури; здійснити фінансування придбання та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітньої техніки, застосування в необхідних обсягах мінеральних та органічних добрив, високоякісних районованих сортів сільськогосподарських культур, оновлення стада в тваринництві високопродуктивними породами худоби, забезпечити високу оплату праці в сільськогосподарському виробництві.

В останні роки спостерігається посилення екологічних вимог до продукції сільського господарства та харчової промисловості та втілення екологоорієнтованої стратегії економічного зростання. Впровадження даної стратегії сприяє зміцненню експортного потенціалу та формуванню додаткових конкурентних переваг, а саме: поліпшення якості та екологічної безпеки продукції; завоювання товаровиробником нових сегментів ринку; збільшення обсягів доходів; ефективне використання природних та інших ресурсів, економія затрат; поліпшення іміджу продукції та підприємства-продуцента та ін. Крім того, посилення екологічних вимог є засобом стимулювання процесів утворення нових сфер вкладання капіталів, появи нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності підприємств, зміцнення позицій країни на світовому ринку.

Необхідною умовою інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності АПК на сучасному етапі стає, насамперед, пошук ефективності використання його експортного потенціалу. Метою

нарощування експортного потенціалу є створення умов для входження України до системи міжнародних господарських зв'язків та використання переваг міжнародної торгівлі при вирішенні завдань економічного розвитку держави за рахунок розширення обсягів, поліпшення структури та умов збуту вітчизняної продукції на зовнішніх ринках. Основними завданнями розвитку експортного потенціалу АПК та формування механізмів регулювання експорту на сучасному етапі мають стати наступні.

1. Нарощення експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, які утворюють надлишок пропозиції на внутрішньому ринку. Як свідчать проведені розрахунки, до таких товарів в Україні відносяться зернові культури та соняшникова олія. Однак слід враховувати, що світові ринки продукції вже розподілені між основними експортерами. Розвинені країни намагаються загальмувати розвиток країн, що розвиваються, перетворити їх на сировинні придатки. Чільне місце на зовнішньому ринку агропродовольчих товарів можна завоювати справді високою якістю товарів, наприклад, екологічно чистою або органічною продукцією, що користується попитом у споживачів, особливо в розвинених країнах.

2. Забезпечення географічної диверсифікації експорту агропродовольчих товарів з України за рахунок пошуку нових ринків збуту і вихід вітчизняних виробників на ці ринки з конкурентоспроможними товарами. Вітчизняні виробники повинні закріпити свої конкурентні позиції на традиційних ринках сільськогосподарської продукції та продуктів харчування (Європа, країни СНД), а також освоювати перспективні ринки країн Азії, Африки, Середнього та Близького Сходу.

3. Контроль за дотриманням національних інтересів в частині цінової політики вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на зовнішніх ринках з метою мінімізації ризиків застосування по відношенню до українських експортерів процедури антидемпінгових розслідувань та встановлення антидемпінгових

мит на окремі товари, які реалізуються за ціною, нижчою ніж справедлива ціна на відповідному ринку.

З метою зміцнення експортного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу необхідно здійснити комплекс заходів (табл. 4.9), до основних з яких та першочергових можна віднести фінансову підтримку експортерів з урахуванням вимог СОТ, податкові стимули, оптимізацію транспортних тарифів, удосконалення нормативно-правового та інформаційного забезпечення діяльності підприємств АПК.

Фінансова підтримка експортоорієнтованих підприємств із використанням бюджетних коштів має відповідати вимогам СОТ, а тому може включати такі заходи: кредитування експортерів, страхування експортних кредитів від комерційних та політичних ризиків, надання державних гарантій при отриманні довгострокових кредитів в комерційному банку.

Удосконалення системи оподаткування в частині сплати податків підприємствами АПК насамперед повинно стосуватися зменшення податкового тиску на аграрну сферу з одночасним підвищенням внутрішньої конкурентоспроможності цих підприємств для протистояння конкуренції з боку іноземних виробників аналогічної продукції. Відповідно, доцільно передбачити такі заходи: відміну оподаткування реклами експортної продукції АПК; зниження ставки податку на прибуток від реалізації експортованої продукції; зниження ставки податку на додану вартість для продукції харчової промисловості з 20% до 15%.

Удосконалення існуючої системи транспортних тарифів є важливим з огляду на те, що значні транспортні витрати у вартості продукції, які перевищують міжнародні показники, призводять до зниження конкурентоспроможності української експортної продукції.

Комплексна система дій щодо розвитку та підвищення ефективності експорту агропродовольчої продукції

Комплекс завдань, що підлягають вирішенню	Можливі шляхи розв'язання завдань
Розширення експорту товарів та покращення товарної структури експорту агропродовольчої продукції	Збільшення частки продукції переробних галузей, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів, диверсифікація виробництва з урахуванням кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків
Підвищення рівня якості та конкурентоспроможності вітчизняних товарів і зменшення потреб в імпортних поставках їхніх аналогів	Створення виробничо-технічних передумов для підвищення якості та екологічної безпеки вітчизняної продукції, зростання ефективності виробництва
Забезпечення продовольчої безпеки країни	Розширення експорту продукції, обсяги виробництва якої перевищують потреби внутрішнього ринку; зменшення експорту товарів, обсяги виробництва якої недостатні для забезпечення попиту на внутрішньому ринку; заборона експорту стратегічно важливої аграрної продукції, нестача якої призводить до вимушеного імпорту аналогічної продукції за вищими цінами
Впровадження новітніх технологій, підвищення технологічного рівня агропромислового виробництва	Сприяти запровадженню компенсаційного методу освоєння новітніх іноземних технологій з розрахунком готовою продукцією та на інших економічно доцільних умовах
Створення передумов для зменшення імпортомісткості економіки	Розширення обсягів виробництва на власній ресурсній базі імпортозаміщеної продукції виробничо-технічного призначення (сільськогосподарської техніки, обладнання для харчової промисловості)
Географічна диверсифікація експорту з метою пошуку найбільш вигідних з точки зору економічних інтересів умов збуту	Виявлення можливих напрямків та об'єктів економічного співробітництва з країнами усіх регіонів світу; вступ до СОТ та приєднання до його кодексів; поглиблення співпраці з подальшим інтегруванням у ЄС; встановлення взаємовигідних ЗЕЗ з країнами СНД
Демоніполізація та лібералізація зовнішньої торгівлі, створення конкурентного середовища	Відмова від спроб монополізувати експортну діяльність і стимулювання розвитку конкуренції у цій сфері за рахунок розширення кола підприємств-експортерів

Протидія демпінгу та зменшення втрат держави від нееквівалентного товарообміну	Запровадити диференційований підхід до оподаткування експортних операцій, поставивши розмір сплачуваного податку в залежність між світовими цінами та цінами реальних контрактів
Збільшення обсягів валютних надходжень від експорту	Забезпечити поступову відміну продажу валютної виручки за штучно заниженим курсом іноземних валют
Збільшення надходження валютних коштів від експорту	Ввести систему штрафних санкцій за несвоєчасне та неповне повернення валютної виручки від експорту, поставивши розмір штрафів у залежність від термінів затримки репатріації валютних коштів та облікової ставки банківського проценту
Протидія «проїданню» валютних коштів від експорту	На інвестування розвитку виробництва конкурентоспроможної експортоорієнтованої продукції направляти 25% доходів від експорту
Збільшення капіталовкладень у розширення виробництва та експорту аграрної продукції та харчових продуктів	Поліпшення умов залучення іноземних інвестицій, лібералізація режиму іноземного інвестування, передбачивши мінімізацію його вхідного контролю та мінімальні обмеження щодо питомої ваги іноземних інвестицій
Стимулювання підвищення вітчизняного інвестування виробництва та експорту в експортоорієнтованих галузях АПК	Розробка та запровадження системи пільг та інших економічних стимулів залежно від пріоритетності напрямку та об'єкту фінансування
Акумуляція капіталовкладень для розвитку експортоорієнтованого виробництва в АПК	Створення спеціальних фондів для фінансування програм розвитку експортного потенціалу на найбільш перспективних його напрямках
Розвиток експортоорієнтованих виробництв	Підтримка кооперації технологічно пов'язаних виробництв конкурентоспроможної продукції АПК
Державна підтримка українських виробників експортної продукції	Створення пільгових умов господарювання для підприємств-виробників експортної продукції: запровадження пільгового оподаткування, фінансування та кредитування; відміна митних тарифів та ПДВ на всі види експорту продукції АПК, обсяги виробництва якої перевищують потреби внутрішнього ринку

Економічна підтримка діяльності експортерів	Сприяння створенню компаній щодо страхування й перестрахування ризиків у ЗЕД, а також кредитних та інвестиційних ризиків у цій сфері
Заохочення експорту за рахунок забезпечення стабільності нормативно-правової бази ЗЕД, зміцнення економічного іміджу держави	Зведення до необхідного мінімуму змін у нормативно-правовій базі регулювання ЗЕД, звільнення її суб'єктів від нестабільних «правил гри», а іноземних інвесторів – від несприятливого інвестиційного клімату
Поліпшення управління експортними потоками	Розширення та розвиток науково-методичної та інформаційної бази маркетингових досліджень світового ринку, аналізу й прогнозування тенденцій його розвитку
Оцінка можливостей збуту продукції АПК на зовнішніх ринках та рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції	Проведення маркетингових досліджень для просування вітчизняної продукції на зовнішніх ринках збуту, а також аналіз та прогнозування тенденцій розвитку зовнішньоекономічних процесів
Підвищення інформованості товаровиробників, суб'єктів ЗЕД	Створення науково-інформаційної бази у вигляді мережі інформаційно-консультативних служб
Підвищення ефективності зовнішньоекономічних зв'язків	Поліпшення рівня управління ЗЕД АПК через створення системи підготовки і перепідготовки фахівців для забезпечення галузі кваліфікованими кадрами в сфері ЗЕД
Посилення контролю за станом і розвитком ЗЕД щодо недопущення чи зменшення проявів негативних тенденцій в їх розвитку	Формування наукової бази аналізу досліджень та прогнозування розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з метою оптимізації їхньої структури і підвищення ефективності
Вихід України на позиції країна-лідера в експорті агропродовольчої продукції	Субсидювання науково-дослідних робіт, що необхідні для забезпечення високої продуктивності виробництва та конкурентоспроможності вітчизняної продукції
Створення науково-технічної та технологічної бази зростання конкурентоспроможності продукції АПК	Забезпечення своєчасного науково обґрунтованого визначення пріоритетних напрямів технологічного розвитку та вибіркова підтримка останніх ; зміцнення науково-технічного потенціалу

Необхідність покращення нормативно-правового регулювання в сфері зовнішньої торгівлі обумовлена тим, що значна кількість нормативних актів даної сфери відносин (більше 300), їх чисельні зміни та доповнення вносять хаос, суперечність, протиріччя, що супроводжується правопорушеннями та злочинами у сфері зовнішньої торгівлі. Тому реформування законодавства України з дотриманням принципів уніфікації та стандартизації до загальноєвропейського та світового потребує, перш за все, систематизації. Крім того, потрібно передбачити норми, які регулюють відносини державного протекціонізму, що спрямовані на захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника.

Підвищення рівня інформаційного забезпечення ЗЕД в першу чергу повинно передбачати створення системи зовнішньоекономічної інформації у вигляді розгалуженої мережі інформаційно-консультативних служб, що змогли б забезпечити оперативне надання достовірної інформації в необхідних обсягах та в зручній для клієнта формі.

На сучасному етапі актуальним є питання про надання регіонам певних повноважень у зовнішньоекономічних зв'язках, визначення правового поля їх діяльності, адже це сприяє спрощенню та раціоналізації системи зовнішньої торгівлі, а також значному розширенню складу учасників ЗЕД. Необхідним є розкриття експортних потенціалів кожного регіону, що потребує: здійснення програм цілеспрямованого сприяння розвитку галузі АПК; розробки програм з визначенням найбільш перспективних ринків збуту агропродовольчої продукції; створення програм залучення іноземних капіталів; рекламно-інформаційне забезпечення ЗЕД.

В теперішній час експортну політику на регіональному рівні здійснюють відповідні відділи зовнішньоекономічних зв'язків облдержадміністрацій. Доцільним є створення напівкомерційних регіональних центрів експортного регулювання, які б координували свої дії із загальнодержавним центром. Основним завданням даних центрів має бути надання суб'єктам ЗЕД певних послуг, а саме: відомості про стан та місткість зовнішніх ринків; інформації про потенційних зарубіжних споживачів та імпортерів;

консультації щодо особливостей законодавства країн-споживачів української продукції та змін у вітчизняному законодавстві; правова експертиза укладених угод; практична допомога у вирішенні проблем з виконання митних процедур; послуги з впровадження на вітчизняних підприємствах міжнародних стандартів та систем якості продукції та організації виробництва тощо.

Основними завданнями імпоротної політики держави щодо агропродовольчої продукції є забезпечення внутрішнього економічного зростання, збереження вітчизняного виробництва та створення сприятливих умов для його розширення, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів, захист внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції з-за кордону, забезпечення необхідної зайнятості населення, припинення вивезення із країни капіталу. Поліпшення механізмів регулювання імпорту продукції АПК пов'язане з вирішенням наступних першочергових завдань:

- приведення структури ввозу у відповідність до потреб максимального збереження та розвитку виробничого, науково-технічного та технологічного потенціалу та виходу економіки із кризового стану;

- диверсифікацію джерел поставок агропродовольчої продукції (передусім товарів критичного та пріоритетного імпорту) з метою зменшення ресурсної залежності від постачальників-монополістів.

Вирішенню завдань у сфері регулювання імпорту в АПК може сприяти система заходів щодо вдосконалення механізмів регулювання імпорту агропродовольчої продукції (табл. 4.10), серед яких особливу увагу необхідно приділити стимулюванню поставок критичного та пріоритетного імпорту сільськогосподарської продукції, а також товарів виробничого і технічного призначення, які використовуються для підтримання належного технологічного рівня підприємств АПК. Водночас, необхідно забезпечити обмеження імпорту аграрної продукції та продуктів харчування, які виробляються вітчизняними підприємствами АПК в достатній кількості для забезпечення споживчого попиту на внутрішньому ринку.

Комплексна система дій щодо поліпшення механізмів регулювання імпорту агропродовольства

Комплекс завдань, що підлягають вирішенню	Можливі шляхи розв'язання завдань
Зменшення імпортних поставок	Забезпечити підтримку вітчизняних товаровиробників за рахунок системи податкових пільг й кредитування виробництва тих видів продукції, імпорт яких можна обмежити за умови насичення внутрішнього ринку більш дешевими вітчизняними товарами (сільськогосподарська сировина, продукція харчової промисловості)
Покращення та оптимізація товарної структури імпорту	Передбачити диференційовані митні тарифи та ставки акцизного збору: нульові або мінімальні ставки – для продукції, яка не виробляється вітчизняними підприємствами; пільгові – для продукції, яка виробляється в обсягах, недостатніх для задоволення внутрішнього попиту; повні – для товарів, імпорт яких небажаний при наявності власної виробничої бази
Зменшення імпортової залежності від імпорту деяких видів наукомісткої та високотехнологічної продукції для АПК	Розвиток національного виробництва наукомісткої та високотехнологічної продукції в АПК, що можливе в Україні, наприклад, сільськогосподарська техніка, обладнання для зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, обладнання для харчової промисловості
Поступове скорочення імпорту готової харчової продукції	Нарощування виробництва імпорто- заміщуваної продукції на основі збільшення відповідних виробничих потужностей на вітчизняних підприємствах в харчовій промисловості
Зменшення залежності від монопольних постачальників, зміцнення економічної безпеки держави	Диверсифікація джерел поставок продукції, що не виробляється в Україні або не покриває рівень самозабезпеченості вітчизняного попиту; зменшення рівня технологічної залежності від монопольних постачальників

Зменшення ресурсної залежності від постачальників продукції критичного імпорту та поліпшення умов ввозу	Диверсифікація джерел поставок життєво необхідних для розвитку економіки і виходу її з кризи видів імпортової продукції з метою зменшення залежності від монопольних постачальників
Захист інтересів вітчизняних товаровиробників і споживачів	Визначення доцільності імпорту конкретного товару певної якості за існуючих можливостей насичення внутрішнього ринку вітчизняною продукцією
Поліпшення управління зовнішньоекономічними процесами	Прийняття оперативних рішень щодо недопущення або зменшення проявів негативних тенденцій розвитку зовнішньоекономічних процесів
Охорона довкілля та забезпечення безпеки життя та здоров'я людей	Посилення контролю за імпортом шкідливих для здоров'я і довкілля товарів й відходів виробництва
Запобігання ввезенню в Україну екологічно небезпечної продукції	Здійснення сертифікації імпортової продукції відповідно до норм міжнародної практики і національного законодавства
Посилення контролю за якістю імпортової продукції	Збільшення обсягів фінансування, утримання й оснащення державних ветеринарних і карантинних служб
Зменшення залежності від важливої продукції, що імпортується, для розвитку виробництва в АПК та усієї економіки в цілому	Сприяти зменшенню питомої ваги енерго- та ресурсомістких виробництв за рахунок скорочення їхніх застарілих потужностей, технічного переозброєння та запровадження сучасних ресурсо- зберігаючих технологій

Таким чином, основними напрямами регулювання імпорту продукції АПК в Україні повинні бути гнучка митно-тарифна політика, що базується на доцільності ввезення окремих агропродовольчих товарів, запобігання зловживанням з боку імпортерів, посилення захисту внутрішнього агропродовольчого ринку за допомогою нетарифних заходів, у першу чергу фітосанітарних та ветеринарних норм, вимог щодо якості продукції.

Необхідно відзначити, що при формуванні механізмів державного регулювання експорту та імпорту потрібно врахувати інституціональну неспроможність держави щодо підтримки на належному рівні правової, виконавчої, платіжної та податкової дисципліни. Треба також зважати на недостатній професійний рівень, досвід та компетентність працівників апарату управління, відсутність достовірної і своєчасної інформації щодо стану діяльності АПК та ефективності державного управління в аграрній сфері.

Висновки до розділу

З метою підвищення ефективності функціонування механізму управління зовнішньоекономічною безпекою України в змінному геополітичному середовищі, необхідно впроваджувати нові та удосконалювати окремі діючі інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що дозволить знизити вплив загроз чи усунути деякі з них взагалі. У зв'язку з цим, актуальними стають інформаційні інструменти механізму управління зовнішньоекономічною безпекою держави, які передбачають: (1) проведення моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, балансу та структури зовнішньої торгівлі та виявлення загроз; (2) оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки держави та аналіз динаміки інтегрального показника; (3) ідентифікацію найбільш впливових загроз зовнішньоекономічній безпеці; (4) розробку прогностичних сценаріїв зміни найважливіших

індикаторів та обґрунтування напрямів їх оптимізації згідно критеріїв економічної безпеки.

Дієвим інструментом протидії загрозам має стати Стратегія зовнішньоекономічної безпеки України, метою якої є забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави як основи реалізації стратегічних цілей міжнародного співробітництва на основі зміцнення конкурентоспроможності національних виробників в умовах геополітичних змін. Стратегічні пріоритети досягнення генеральної мети наступні: розвиток факторних переваг конкурентоспроможності як основа зовнішньоекономічної безпеки; зниження загроз зовнішньоекономічній безпеці в процесі міжнародного співробітництва; оптимізація міжнародного співробітництва згідно з критеріями зовнішньоекономічної безпеки; забезпечення інституціональної конкурентоспроможності.

В умовах загострення загроз глобального та мегарегіонального середовища одним з головних напрямів зміцнення зовнішньоекономічної безпеки та забезпечення участі України у міжнародному поділі праці вважаємо підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників. При цьому, внутрішня конкурентоспроможність повинна досягатися на основі технічної і технологічної модернізації підприємств, розвитку імпортозаміщуючого виробництва, удосконалення інституціональних механізмів регулювання економіки. Посилення зовнішньої конкурентоспроможності можливе на основі приведення якісних характеристик вітчизняних товарів у відповідність до європейських технічних норм і стандартів, а також впровадження новітніх технологій для виробництва продукції з високим рівнем доданої вартості.

Реалізація політики імпортозаміщення позитивно вплине на стан зовнішньоекономічної безпеки України. Заміна імпортованих товарів вітчизняними сприятиме зростанню індексу реального промислового виробництва та частки вітчизняних товарів у

оптовому товарообороті, що покращить стан виробничої безпеки. Своєю чергою, зниження обсягів імпорту товарів за рахунок заміни частини з них вітчизняними, забезпечить зниження імпоротної залежності України та підвищить рівень зовнішньоекономічної безпеки.

Значна частина загроз інвестиційній безпеці держави обумовлена інституціональним чинником, який загалом характеризується неефективною державною інвестиційною політикою, несприятливим інвестиційним кліматом через відсутність дієвих механізмів дотримання і виконання положень нормативно-правових документів, неефективністю захисту права власності, неузгодженістю інтересів держави та суб'єктів господарювання. Відсутність можливості для іноземних інвесторів скористатися істотними преференціями при веденні бізнесу в Україні в умовах несприятливої макроекономічної та політико-правової кон'юнктури обумовлює низьку привабливість нашої країни для вкладення капіталу.

Для зміцнення інвестиційної безпеки України необхідним є удосконалення інституційного забезпечення інвестиційної діяльності, а саме: стимулювання участі вітчизняних та зарубіжних інвесторів у фінансуванні наукомістких інвестиційних проєктів та програм через податкові пільги; покращення технологічної структури вітчизняних та іноземних інвестицій на основі активізації участі інвесторів у наукомістких галузевих та міжгалузевих інвестиційних проєктах.

Пріоритетними напрямками удосконалення податкової політики в частині формування сприятливих фіскальних механізмів та активізації на їх основі інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання мають стати: диференційовані ставки податку на прибуток за умови реінвестування в модернізацію основних фондів; надання підприємствам, що є суб'єктами спеціальних економічних зон чи територій пріоритетного розвитку,

технологічним та науковим паркам пільги зі сплати податків на прибуток та на землю; запровадити податкові пільги та преференції для суб'єктів господарювання в перші роки реалізації інвестиційних та інноваційних проектів.

Одним з напрямів забезпечення достатнього обсягу інвестицій для стабільного економічного розвитку держави та дотримання таких критеріїв інвестиційної безпеки, як наукомісткість інвестицій та їх ефективна галузева структура, є розвиток венчурного інвестування. З огляду на необхідність оптимізації територіальної та галузевої структури інвестицій доцільно створити Інноваційний венчурний фонд, капітал яких формуватиметься за участю держави та ринкових інвесторів. Оптимальна структура фінансових ресурсів Регіонального венчурного фонду на час його утворення повинна складатися на 25% з коштів державного бюджету, на 25% – з коштів місцевого бюджету і на 50% – з коштів інших інвесторів.

Результати розрахунку індексу фактичних порівняльних переваг України дозволяють стверджувати, що вітчизняний агропромисловий комплекс є чистим експортером аграрної продукції. За нашими розрахунками індексу RCA, Україна має найбільші порівняльні переваги у торгівлі соняшниковою олією, кукурудзою, ячменем та пшеницею. У 2018 р. відбулися зміни у переліку товарів, які визначають порівняльні переваги України продукцією АПК, та змінився рівень цих переваг порівняно з 2014 р. Збільшився рівень міжнародної конкурентоспроможності соняшnikової олії, кукурудзи, пшениці, цукру. За період з 2014 р. по 2018 р. знизилися порівняльні переваги на міжнародних ринках для таких товарів, як насіння соняшнику, ячмінь, вершкове масло, сухе молоко, сири та яловичина.

На основі розрахунків індексів ризику географічної диверсифікації за основними групами товарів у 2018 р., виявлено високий рівень диверсифікаційного ризику експорту тютюну та

промислових замінників тютюну; алкогольних і безалкогольних напоїв, оцту; овочів. Низьким є рівень диверсифікаційного ризику експорту зернових культур, насіння і плодів олійних рослин, їстівних плодів та горіхів. Найвищим рівнем ризику диверсифікації імпорту характеризуються поставки овочів, м'яса та субпродуктів, насіння і плодів олійних рослин, їстівних плодів та горіхів. Відносно високим вважаємо ризик диверсифікованості імпорту кави та чаю, риби та ракоподібних, алкогольних та безалкогольних напоїв і оцту.

Дослідження географічної структури зовнішньої торгівлі України агропродовольчими товарами дозволяє зробити висновок про доцільність активізації діяльності українських виробників аграрної продукції на перспективних ринках країн Близького Сходу, Азії, Північної Африки, які внаслідок географічного розташування та кліматичних умов є залежними від імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування та характеризуються зростаючим попитом на аграрну продукцію в умовах стійкого економічного зростання.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має сприяти зміцненню продовольчої безпеки країни та створювати сприятливі умови для покращення конкурентних позицій України на світових ринках. Основним напрямком державної політики України на цьому етапі повинен бути економічний протекціонізм. Для поліпшення зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу необхідно надати фінансову підтримку вітчизняним експортерам, вдосконалити нормативно-правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, надати регіонам певні права у зовнішньоекономічних відносинах.

РОЗДІЛ 5. ІНВЕСТИЦІЙНА КОМПОНЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

5.1. Характеристика інвестиційної діяльності Кіровоградської області

Кіровоградська область знаходиться на 9-му місці в загальному рейтингу регіонів, розробленому Міністерством розвитку громад та територій України за результатами моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів України у 2019 р. При цьому, за напрямом «Інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» регіон посів 3-тє місце серед регіонів України, насамперед, завдяки найкращому показнику частки реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції (4,8%, 1 місце серед усіх регіонів)²⁸⁷.

Не зважаючи на високі рейтингові позиції за вказаним напрямом, Кіровоградська область має один з найнижчих показників обсягу накопичених наростаючим підсумком ПІІ у розрахунку на одного мешканця (80 дол. США на одну особу, 23 місце), випередивши лише Чернівецьку та Тернопільську області, які за цим показником посіли 24 та 25 місця відповідно. Дещо кращим є значення річних темпів приросту ПІІ, який становив 107,7% та забезпечив 11 місце регіону в рейтингу за цим показником. Індекс капітальних інвестицій в регіоні у 2019 р. склав 122,8% до попереднього року (10 місце), а за показником обсягів капітальних інвестицій (без урахування інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу область посіла 16 місце (7536,1 грн.).

²⁸⁷Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2019 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. Директорат регіонального розвитку, травень 2020 р. URL:<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/>.

Упродовж 2010-2019 рр. в регіоні спостерігалася загалом зростаюча тенденція обсягів капітальних інвестицій (рис. 5.1), які збільшилися з 2123 млн. грн. до 7794,3 млн. грн., за винятком кризових 2013-2014 рр., коли відбулося істотне зменшення інвестицій до 3224 млн. грн. та 3122,4 млн. грн. порівняно з 2012 р. (4576,2 млн. грн.). Інвестування економіки Кіровоградської області здійснюється в основному за власні кошти підприємств та організацій (додаток Д, табл. Д.1), частка яких у загальному обсязі капітальних інвестицій за досліджуваний період збільшилася з 72,0% до 75,3%, а максимальне значення цього показника (81,3%) спостерігалася у 2016 р.

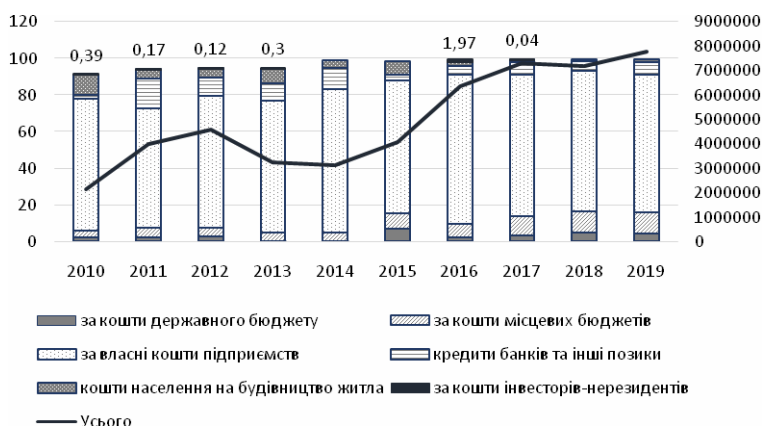

Рис. 5.1. Динаміка обсягів капітальних інвестицій та їх структури за джерелами фінансування у Кіровоградській області у 2010-2019 рр.²⁸⁸

Як видно з рисунку, за досліджуваний період відбулися істотні зміни в структурі джерел фінансування капітальних інвестицій. Частка коштів державного бюджету збільшилися з 2,2% до 4,4%, частка місцевих бюджетів – з 3,75% до 11,47%, натомість частка коштів населення на будівництво житла зменшилася з 11% до 1,5%. Водночас, частка коштів інвесторів-нерезидентів

²⁸⁸ Побудовано за даними: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2019 роки. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest2.

переважно була менше 1%, за винятком 2016 р., коли її значення сягнуло 1,97%, а за досліджуваний період відбулося зменшення цього показника з 0,39% до 0,04%. При цьому, у 2018 р. капітальні інвестиції іноземними інвесторами не здійснювалися, а у 2014-2015 рр. та 2019 р. дані не оприлюднені з огляду на їх конфіденційність відповідно до Закону України «Про державну статистику». Проте, можемо зробити висновок, що навіть у випадку здійснення капітальних інвестицій іноземними інвесторами у зазначені періоди, їх обсяги були незначні, оскільки частка цих інвестицій разом з іншими джерелами фінансування не перевищувала 1,5%, що не впливало на стан інвестиційного процесу в регіоні.

У структурі капітальних інвестицій у 2019 р. (рис. 5.2) найбільшу частку склали інвестиції в підприємства, що працюють в сфері сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства (42%). Частка промисловості у загальних обсягах капітальних інвестицій є дещо меншою (30%), що може свідчити про аграрний характер економіки регіону і нижчий рівень привабливості промислового сектора для вітчизняних інвесторів.

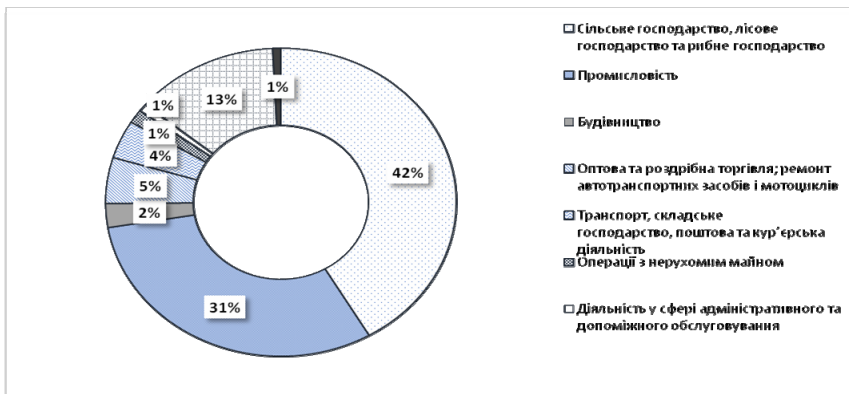

Рис. 5.2. Структура капітальних інвестицій в економіку Кіровоградської області за видами економічної діяльності у 2019 р.²⁸⁹

²⁸⁹ Побудовано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1.

Дослідження динаміки структури капітальних інвестицій дозволило виявити різні темпи зміни обсягів інвестування за видами економічної діяльності. У довгостроковому періоді відбулося збільшення обсягів капітальних інвестицій в тих сферах, які є пріоритетними для інвесторів – у сільське, лісове та рибне господарство у 4,5 рази (з 679 млн. грн. до 3122,4 млн. грн.), у промисловість – у 5,5 рази (з 418,3 млн. грн. до 2307,1 млн. грн.). При цьому темпи зміни обсягів капітальних інвестицій у зазначені галузі мали хвилеподібний характер з істотними зниженнями у 2013 р. та 2018 р. (рис. 5.3). Починаючи з 2018 р. відбувається нарощення обсягів капітальних інвестицій у промисловість, у 2019 р. їх обсяг збільшився на 50% порівняно з попереднім роком, а темпи інвестування у сільське, лісове та рибне господарство за цей період зменшилися і упродовж останніх трьох років не перевищували 95%.

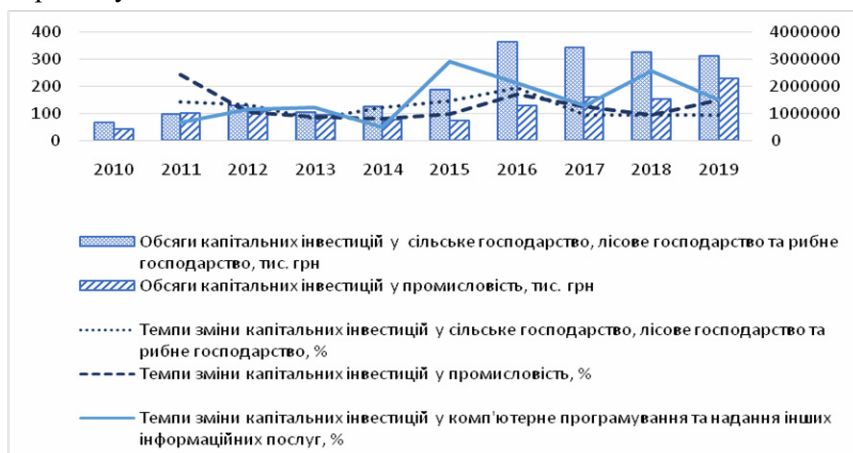

Рис. 5.3. Темпи зміни обсягів капітальних інвестицій за окремими видами економічної діяльності в Кіровоградській області у 2010-2019 рр.²⁹⁰

²⁹⁰ Побудовано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1.

Варто звернути увагу на істотне зростання інвестицій у наукомісткі послуги, розвиток яких є важливим для реалізації концепції сталого розвитку регіону. Зокрема, обсяги капітальних інвестицій у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг у 2019 р. порівняно з 2010 р. збільшилися у 13,8 рази, хоча у загальній структурі капітальних інвестицій в регіоні частка цього виду економічної діяльності залишається не значною (збільшилася з 0,04% до 0,15% відповідно). Слід звернути увагу на те, що в періоди істотного зниження темпів інвестування у такі види економічної діяльності, як промисловість і сільське, лісове та рибне господарство, відбувалося збільшення темпів приросту капітальних інвестицій у комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг: у 2013 р. – до 122,1%, у 2015 р. – до 293%, у 2018 р. – до 258%.

Також за досліджуваний період спостерігалось збільшення капітальних інвестицій у професійну, наукову та технічну діяльність у 1,85 рази. При цьому, негативна тенденція залучення капітальних інвестицій характерна для наукових досліджень та розробок – обсяги інвестування у 2019 р. зменшилися у 2,5 рази порівняно з 2010 р.

Про недостатнє фінансування наукомістких видів економічної діяльності свідчить незначна частка капітальних інвестицій у нематеріальні активи, яка у 2019 р. становила лише 1,2%, проте слід відзначити її збільшення у 4,9 рази порівняно з 2010 р. Капітальні інвестиції у права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії збільшилися у 1,8 рази – з 1602 тис. грн. у 2010 р. до 2944 тис. грн. у 2019 р. (додаток Д). При цьому звернемо увагу на істотне зростання їх обсягів у 2014 р. та 2017 р. – відповідно до 34737 тис. грн. та 124966 тис. грн.

Капітальні інвестиції у програмне забезпечення та бази даних за досліджуваний період збільшилися у 3,7 рази, з 3134 тис. грн. до 11482 тис. грн., при цьому їх динаміка є відносно рівномірною, а максимальне значення цього показника спостерігалось у 2018 р. (12355 тис. грн.).

Як зазначалося вище, капітальні інвестиції в основному зосереджуються в матеріальних активах, у 2019 р. їх частка складала 98,8%. Як видно з рис. 5.4, в загальних обсягах капітальних інвестицій в матеріальні активи переважають інвестиції в машини, обладнання та інвентар (44%), що вважаємо позитивним з точки зору модернізації промислових підприємств. Іншу частину капітальних інвестицій становить фінансування розвитку інфраструктурних об'єктів (будівлі нежитлові – 20%, інженерні споруди – 19%) та оновлення транспортного парку (12%).

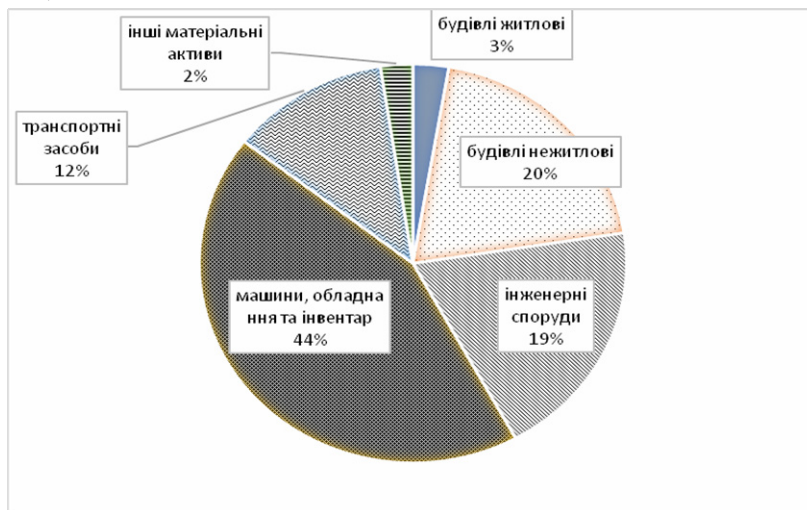

Рис. 5.4. Структура капітальних інвестицій у матеріальні активи в Кіровоградській області у 2019 р.²⁹¹

²⁹¹Розраховано і побудовано за даними: Капітальні інвестиції за видами активів за 2010-2019 роки. URL:http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest3.

Як було зазначено на початку підрозділу, ПП в Кіровоградську область здійснюються в невеликих обсягах порівняно з іншими регіонами України. Так, станом на 31 грудня 2018 р. обсяг ПП в економіці регіону становив 74,5 млн. дол. США, що є у 227 разів менше, ніж у м. Києві, та у 48 разів менше, порівняно з Дніпропетровською областю, які є лідерами в Україні за обсягами залучених ПП. За даними Державної служби статистики України²⁹², обсяг ПП у розрахунку на одну особу в Кіровоградській області становив 78,9 дол. США, що істотно менше у порівнянні з сусідніми регіонами – Дніпропетровською (1112,7 дол. США), Миколаївською (200,3 дол. США), Одеською (509,2 дол. США) та Черкаською (276,3 дол. США) областями.

Динаміка обсягів ПП в Кіровоградській області є хвилеподібною з чітко вираженими спадами інвестування у кризові періоди (рис. 5.5). Зокрема, зменшення обсягів накопичених ПП у економіці регіону до 52,1 млн. дол. США у 2011 р. було наслідком реакції іноземних інвесторів на економічну кризу в Україні під впливом світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Виведення інвесторами з економіки регіону майже 88 млн. дол. США у період з 1 січня 2014 р. по 1 січня 2015 р. стало наслідком воєнних дій у східних регіонах нашої країни та окупацією російськими військами частини території Донецької та Луганської областей.

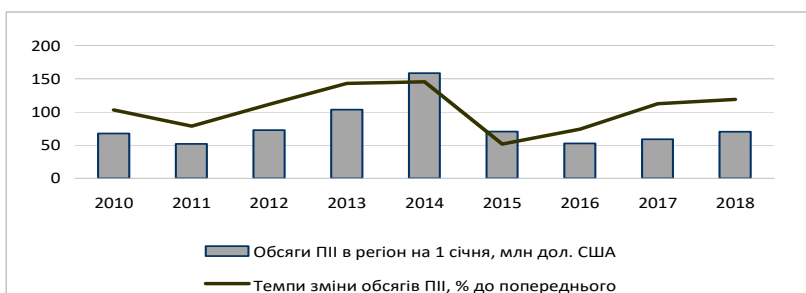

Рис. 5.5. Динаміка ПП в Кіровоградську область у 2010-2019 рр.²⁹³

²⁹²Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с., с. 616.

²⁹³Побудовано за даними: Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2012. 801 с., с. 793-795; Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ:

Як видно з рис. 5.5, темпи зміни обсягів ПІІ в економіці Кіровоградської області свідчать про те, що інтерес іноземних інвесторів до продовження бізнесу в регіоні відновився швидше у 2012-2013 рр., коли темпи нарощення ПІІ склали 143,3% та 145,4% відповідно. Порівняно з розглянутим періодом, відновлення надходження ПІІ в економіку регіону у 2017-2018 рр. відбувалося повільніше, оскільки темпи зростання становили лише 112,3% та 119% відповідно, що свідчить про істотний вплив на рішення іноземних інвесторів щодо інвестування ризиків та загроз, що виникли внаслідок економічної та політичної нестабільності, довготривалого воєнного конфлікту.

Інвестиції з країн Європейського Союзу станом на 31 грудня 2019 р. склали 80% загального обсягу ПІІ в регіоні (табл. 5.1). Після різкого зменшення їх обсягу з 91,4 млн. дол. США у 2015 р. до 58,0 млн. дол. США у 2016 р., починаючи з 2017 р. спостерігалось їх збільшення до 118,2 млн. дол. США у 2019 р. Найбільшим інвестором в економіку Кіровоградської області упродовж досліджуваного періоду були Нідерланди. Частка інвестицій з цієї країни у загальних обсягах ПІІ станом на 31 грудня 2019 р. складала 50,6%. Упродовж 2015-2019 рр. відбулось збільшення ПІІ з цієї країни з 50,2 млн. дол. США до 74,7 млн. дол. США.

За досліджуваний період відбулось істотне, майже утричі, скорочення інвестицій з Російської Федерації – їх обсяги зменшилися з 10,4 млн. дол. США у 2015 р. до 3,7 млн. дол. США у 2019 р. Інвестиції з Канади упродовж 2015-2018 рр. здійснювались у невеликих обсягах і не перевищували 2,0 млн. дол. США, а у 2019 р. інвестування з цієї країни практично припинилось.

Географічна структура ІІІ в Кіровоградську область у 2015-2019 рр.²⁹⁴

Країна походження інвестицій	2015 р.		2016 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.	
	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%
Усього	106,8	100	74,8	100	84,4	100	126,1	100	147,7	100
Британські Віргінські Острови	1,1	1,1	1,9	2,5	1,7	2,0	1,0	0,8	0,7	0,5
Канада	1,8	1,7	2,0	2,6	2,0	2,4	2,0	1,6	-	-
Кіпр	24,9	23,4	14,1	18,8	14,4	17,1	15,1	12,0	19,6	13,3
Німеччина	0,9	0,8	0,5	0,6	0,4	0,5	1,4	1,1	0,3	0,2
Ізраїль	0,9	0,8	1,0	1,3	0,9	1,1	1,0	0,8	1,1	0,7
Нідерланди	50,2	47,1	23,1	30,9	23,1	27,4	60,3	47,8	74,7	50,6
Польща	0,5	0,4	0,5	0,7	0,5	0,7	0,1	0,1	0,1	0,1
Російська Федерація	10,4	9,7	8,5	11,4	7,9	9,3	5,3	4,2	3,7	2,5
Сейшельські Острови	-	-	1,8	2,4	8,5	10,1	13,8	10,9	20,4	13,8
Туреччина	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	1,3	2,0	1,3
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	12,9	12,1	16,8	22,5	17,0	20,1	15,7	12,5	13,8	9,3
<i>Країни ЄС</i>	<i>91,4</i>	<i>85,6</i>	<i>58,0</i>	<i>77,6</i>	<i>61,8</i>	<i>73,3</i>	<i>100,2</i>	<i>79,4</i>	<i>118,2</i>	<i>80,0</i>

Значні обсяги інвестицій надходять з Сейшельських Островів та Кіпру. Інвестиції з Сейшельських Островів склали у 2019 р. 13,8% від загального обсягу ІІІ в економіку регіону, при цьому їх обсяг збільшився в 11,3 рази порівняно з 2015 р. Обсяг інвестицій з Кіпру у 2019 р. склав 19,6 млн. дол. США (13,3% від загального обсягу ІІІ), що на 21,3% менше, порівняно з 2015 р.

²⁹⁴ Складено за даними: Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за країнами світу. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>.

Інвестиції з Кіпру, Сейшельських Островів та Британських Віргінських Островів вважаються псевдоіноземними інвестиціями, оскільки надходять з офшорних юрисдикцій з метою легалізації в Україні коштів, отриманих злочинним шляхом і виведених з української економіки через численні підставні фірми. Це підтверджують результати дослідження Національного банку України, проведеного щодо ПІІ, які надійшли в Україну у 2010-2017 рр. – 22% усіх інвестицій, або 7,9 млрд. дол. США, були повернуті з офшорних рахунків²⁹⁵.

З точки зору реалізації концепції сталого розвитку на регіональному рівні важливою є структура ПІІ за видами економічної діяльності (додаток Д, табл. Д.2), оскільки дофінансування іноземними інвесторами базових сфер економіки з урахуванням екологічних аспектів позитивно впливає на соціальну складову через створення додаткових робочих місць, підвищення середньої заробітної плати та забезпечення «соціальним пакетом» працівників. Разом з цим, як було показано у підрозділі 1.5, не завжди іноземний інвестор організовує діяльність свого підприємства на засадах сталого розвитку і з дотриманням екологічних та соціальних стандартів. Тому в розвинених країнах на державному рівні визначається перелік стратегічних галузей, щодо яких встановлюються обмеження на участь іноземних інвесторів в управлінні. Зокрема, такі обмеження щодо ПІІ запроваджуються в гірничодобувній промисловості, аграрному секторі, в транспортних та фінансових і страхових послугах²⁹⁶.

У Кіровоградській області у 2019 р. найбільша частка іноземних інвестицій (49% загального обсягу ПІІ) була зосереджена у добувній промисловості, розробленні кар'єрів та у

²⁹⁵Національний банк оцінив обсяг коштів вітчизняного походження, які надійшли в Україну як прямі іноземні інвестиції в 2010-2017 роках. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-otsiniv-obsyag-koshtiv-vitchiznyanogo-pohodjennya-yaki-nadiyshli-v-ukrayinu-yak-pryami-inozemni-investitsiyi-v-2010-2017-rokah>.

²⁹⁶Беззуб І. Іноземні інвестиції в українській економіці.

URL:http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2240:%20inozemni-investitsiji-v-ukrajinskij-ekonomitsi&%20catid=%208&Itemid=350.

постачанні електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря (рис. 5.6). З точки зору сталого розвитку регіону залучення ПІІ у вказані види економічної діяльності можна вважати корисним, оскільки ці галузі не відносяться до стратегічних (частка валової доданої вартості (ВДВ) добувної промисловості та розроблення кар'єрів у загальних обсягах ВДВ регіону у 2018 р. становила 6,7%, а частка постачання газу, електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря – 2,2%²⁹⁷.

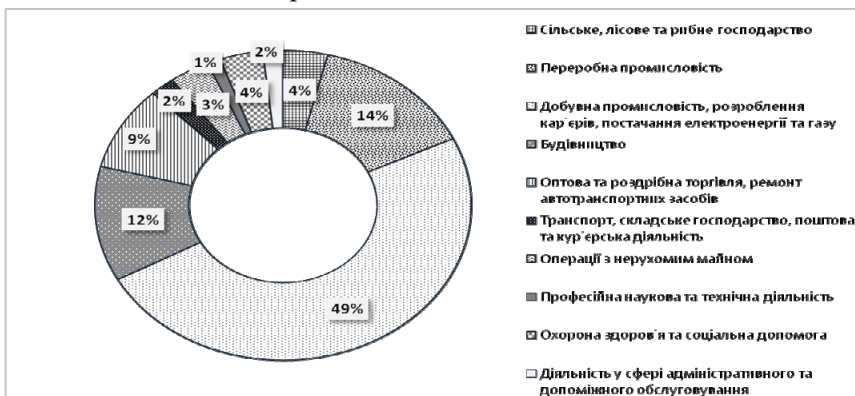

Рис. 5.6. Структура ПІІ в економіку Кіровоградської області у 2019 р.²⁹⁸

Інвестиції у сільське, лісове та рибне господарство у 2019 р. становили 4% загального обсягу ПІІ Кіровоградської області. Цей вид економічної діяльності є стратегічним для регіонального розвитку, про що свідчить висока частка ВДВ сільського господарства у загальних обсягах ВДВ (32,9% у 2018 р.). Проте, ПІІ здійснюються в незначних обсягах, що не загрожує втратою контролю вітчизняних суб'єктів господарювання та інвесторів над

²⁹⁷ Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., с. 131.

²⁹⁸ Побудовано за даними: Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за видами економічної діяльності. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external/#5>.

цією галуззю. Навпаки, очікується, що завдяки співпраці з іноземними інвесторами, зокрема з компанією «Black Swan Holding LTD» (Нідерланди), в регіон надійдуть нові технології, що позитивно вплинуть на розвиток альтернативної енергетики та сільського господарства (виробництво біоетанолу²⁹⁹).

Позитивним з точки зору сталого розвитку вважаємо надходження ПІІ в переробну промисловість (14% від загального обсягу ПІІ у 2019 р.), що дозволить підвищити технологічний рівень промислового виробництва і наростити обсяги продукції з вищим рівнем доданої вартості, порівняно з аграрним сектором. При цьому зауважимо, що динаміка ПІІ у переробній промисловості характеризується незначними негативними тенденціями: обсяг інвестицій у 2019 р. дещо зменшився порівняно з 2015 р. (з 21,6 млн дол. США до 20,6 млн. дол. США).

Для розвитку інфраструктури та сфери соціально-орієнтованих послуг позитивним є залучення ПІІ, хоча їх частка у відповідні види економічної діяльності не перевищувала 5% (інвестиції у сферу транспортних послуг склали 2% від загального обсягу ПІІ в регіоні, у операції з нерухомим майном – 3%, у професійну наукову і технічну діяльність – 1%, у сферу охорони здоров'я – 4%, у діяльність в сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 2%).

Результати проведеного дослідження показали, що ПІІ не виконують вагомій доповнюючої ролі в процесі інвестування економічного розвитку Кіровоградської області, оскільки їх частка в загальних обсягах капітальних інвестицій регіону є надзвичайно малою. В географічній структурі ПІІ переважають інвестиції, що надходять з Нідерландів. Вагому частку становлять ПІІ походженням з острівних територій, які є офшорними

²⁹⁹Перероблятиме кукурудзу на біоетанол: на Кіровоградщині голландці збудують завод. URL:<https://landlord.ua/news/pererobliatyme-kukurudzu-na-bioetanol-na-kirovohradshchyni-hollandtsi-zbuduiut-zavod/>.

юрисдикціями, що свідчить про надходження псевдоіноземних інвестицій та повернення в регіональну економіку тіньових капіталів. Структура ПІІ за видами економічної діяльності загалом відповідає інтересам розвитку регіону відповідно до концепції сталого розвитку, але обсяги цих інвестицій є недостатніми для здійснення відчутних змін у переробній промисловості, енергетиці та соціальній сфері.

5.2. Оцінка використання інвестиційного потенціалу регіону в контексті економічної безпеки

Інвестиційний потенціал регіону являє собою сукупність наявних фінансових, виробничих, трудових, природних, інфраструктурних ресурсів, від інтенсивності використання яких залежить соціально-економічний розвиток. Як було нами зазначено, на рівень розвитку регіону впливає не стільки наявність інвестиційного потенціалу, скільки ефективність його використання. Тому, для визначення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку Кіровоградської області необхідно оцінити стан використання інвестиційного потенціалу. Використовуючи систему відносних показників, запропонованих у підрозділі 2.3, проведемо оцінку ефективності використання інвестиційного потенціалу з урахуванням ключових принципів сталого розвитку.

Динаміка загальних показників, що характеризують обсяг інвестицій в регіоні по відношенню до ВРП (рис. 5.7), підтверджує попередньо зроблений нами у підрозділі 5.1. висновок про те, що основна роль у інвестиційному забезпеченні регіонального розвитку належить капітальним інвестиціям, в загальному обсязі яких переважають кошти суб'єктів господарювання.

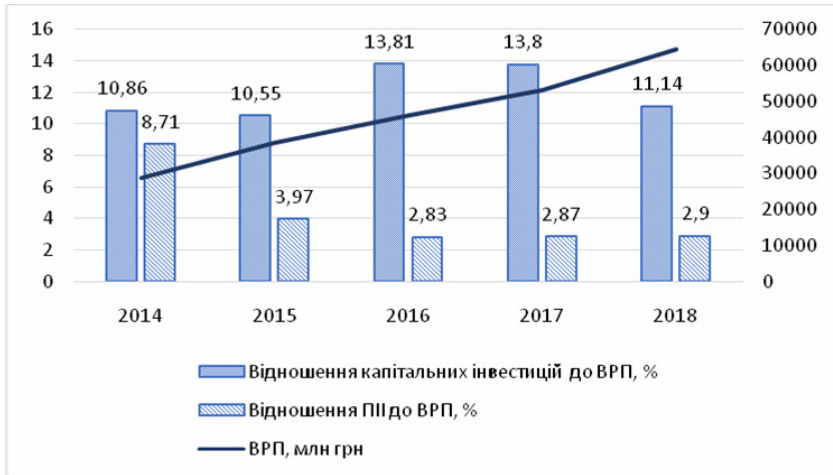

Рис. 5.7. Динаміка показників частки інвестицій у ВРП у Кіровоградській області у 2014-2018 рр.³⁰⁰

Водночас, ПІІ хоча і розглядаються як додаткове джерело фінансування, проте їх обсяги є незначними для вирішення проблеми браку коштів в економіці регіону, оскільки у 2015 р. частка цих інвестицій у ВРП різко зменшилася і ця тенденція продовжувалася до 2018 р.

Як видно з рис. 5.7, зміна відношення капітальних інвестицій до ВРП також має хвилеподібний характер, проте різкого зниження цього показника за досліджуваний період не відбувалося і його значення перевищувало 10%. При цьому, відносно зменшення частки капітальних інвестицій у ВРП у 2018 р.

³⁰⁰Розраховано і побудовано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. URL: [http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1](http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1;); Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за видами економічної діяльності. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>. Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., с. 16.

певною мірою обумовлене вищими темпами зростання ВРП порівняно з попередніми періодами.

Ключовими показниками ефективності використання інвестиційного потенціалу Кіровоградської області є відповідні показники, які характеризують вид економічної діяльності (ВЕД), який обумовлює спеціалізацію регіону у загальнодержавному виробництві доданої вартості. Такою галуззю спеціалізації Кіровоградської області є сільське, лісове та рибне господарство, оскільки, за даними Державної служби статистики України, частка випуску продукції цього виду економічної діяльності у 2018 р. складала 4,9% загального виробництва сільськогосподарської продукції України³⁰¹.

До 2015 р. сільське господарство було пріоритетною сферою для іноземних інвесторів, про що свідчить висока частка інвестицій, залучених у цей вид діяльності, в загальних обсягах ПІІ (рис. 5.8). У 2015 р. залишки інвестицій в сільськогосподарському секторі зменшилися до 1,9% загального обсягу ПІІ в регіоні внаслідок виведення інвесторами коштів за кордон через нестабільну політичну й економічну ситуацію та військові дії на сході України. Починаючи з 2016 р. обсяг ПІІ в сільське, лісове та рибне господарство поступово збільшувався, проте їх частка в загальних обсягах ПІІ в регіоні залишається втричі меншою порівняно з 2014 р.

³⁰¹ Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с., с. 32.

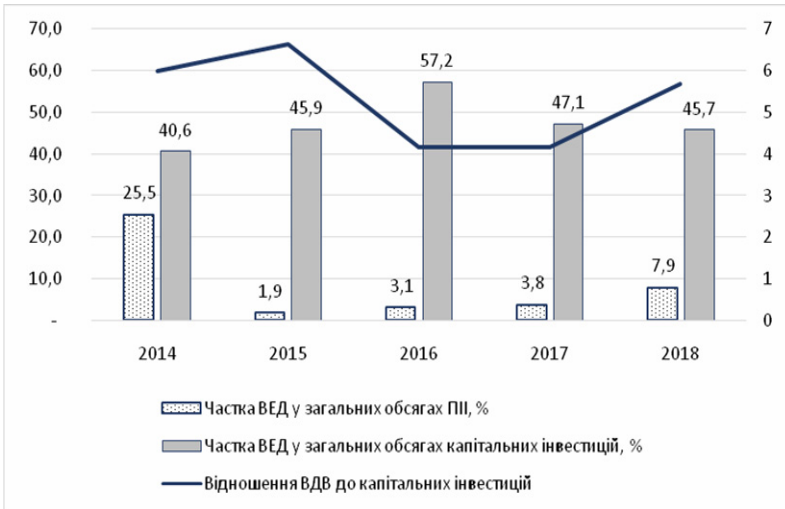

Рис. 5.8. Динаміка показників ефективності використання інвестиційного потенціалу ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» Кіровоградської області у 2014-2018 рр.³⁰²

Частка інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство в загальних обсягах капітальних інвестицій характеризувалася зростаючою тенденцією упродовж 2014-2016 рр. і у 2016 р. перевищила половину всього обсягу вкладених в економіку регіону інвестицій, після чого спостерігалось поступове зниження цього показника. Варто звернути увагу на невідповідність динаміки показника частки ВЕД у загальних обсягах капітальних інвестицій та показника відношення валової доданої вартості до обсягу капітальних інвестицій в сільськогосподарській сфері. На нашу думку, це обумовлено певним часовим лагом від моменту

³⁰²Розраховано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL:

інвестування та отриманням ефекту від вкладених інвестицій. Саме тому, не зважаючи на спадну динаміку показника частки інвестицій в сільське господарство в загальних обсягах капітальних інвестицій у 2017-2018 рр., спостерігалось підвищення ефективності їх використання у 2018 р.

Згідно концепції сталого розвитку важливим є зменшення техногенного навантаження на довкілля, що досягається за рахунок скорочення екологічно шкідливого промислового виробництва і розвитку сфери послуг. Ключова роль в цих процесах відводиться науці та інноваціям. Наукомісткими видами економічної діяльності є сфера інформації та телекомунікації, а також професійна наукова та технічна діяльність.

В сферу інформації та телекомунікації залучений невеликі обсяги ПІІ: упродовж 2014-2017 рр. їх залишок був незмінним і становив 0,2 млн. дол. США щорічно, а у 2018 р. – зменшився до 0,1 млн. дол. США. Професійна наукова та технічна діяльність виявилася більш привабливою для іноземних інвесторів. Обсяги ПІІ в цій сфері складали 1,7 млн. дол. США у 2014 р., упродовж 2015-2017 рр. відбулося їх зменшення до 1,5 млн. дол. США, а у 2018 р. залишки ПІІ знову збільшилися до рівня 2014 р.

Слід відзначити істотне, у 5,4 рази, збільшення обсягів капітальних інвестицій у підприємства, що працюють в сфері інформації та телекомунікації – з 2,9 млн. грн. у 2014 р. до 15,9 млн. грн. у 2018 р. Зростаюча тенденція капітальних інвестицій в інформацію та телекомунікації також зберігалася при перерахунку в доларовому еквіваленті – з 0,18 млн. дол. США до 0,59 млн. дол. США. Зростання обсягів капітальних інвестицій у професійну наукову і технічну діяльність за досліджуваний період відбувалося порівняно меншими темпами – у 2018 р. вони збільшилися у 1,3 рази порівняно з 2014 р. (з 12,3 до 15,9 млн. грн). При цьому

динаміка обсягів капітальних інвестицій мала хвилеподібний характер і максимальне значення спостерігалось у 2016 р. (16,8 млн. грн.).

Не зважаючи на те, що абсолютні показники обсягів ПІІ є меншими за обсяги капітальних інвестицій, частка наукомістких ВЕД у загальній структурі ПІІ практично на порядок перевищувала частку інвестицій у ці види діяльності в загальних обсягах капітальних інвестицій регіону (рис. 5.9). Це свідчить про істотний інтерес іноземних інвесторів до вкладання капіталу в наукомістку сферу діяльності, оскільки віддача від таких інвестицій є високою.

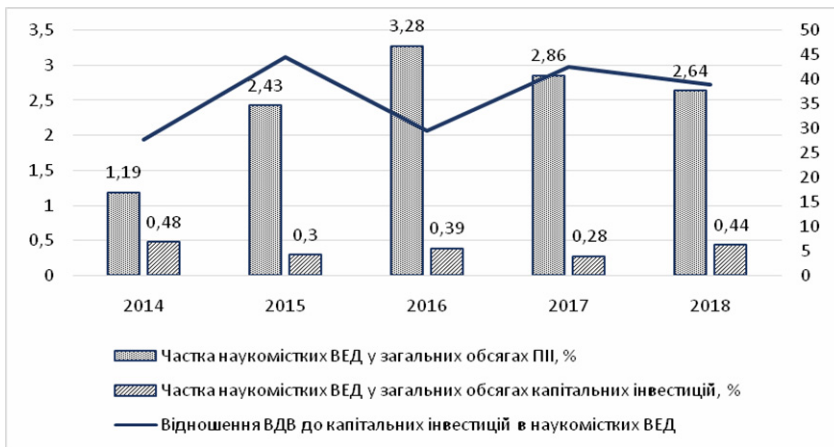

Рис. 5.9. Динаміка показників ефективності використання інвестиційного потенціалу наукомістких видів економічної діяльності Кіровоградської області у 2014-2018 рр.³⁰³

Доцільність інвестування підтверджується й показником відношення ВДВ до капітальних інвестицій в наукомістких ВЕД: на 1 грн вкладених інвестицій у 2014 р. було отримано 27,7 грн.

³⁰³Розраховано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1;__ Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за видами економічної діяльності. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external/#5;_ Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с.

вальної доданої вартості, а у 2017 р. цей показник збільшився до 42,6 грн. Тобто, порівнюючи за нашими розрахунками ефективність інвестування у наукомісткі ВЕД з ефективністю інвестування у сільське, лісове та рибне господарство (4,14 грн. у 2017 р.), зробимо висновок про те, що віддача від інвестицій у наукомісткі сфери була в 10 разів вища ніж у сировинну галузь.

Третьою складовою сталого розвитку регіону є соціальна сфера, через інвестування якої повинен забезпечуватися належний рівень якості життя населення. До соціально-орієнтованих видів економічної діяльності, які сприяють розвитку соціальної сфери і реалізації соціальних пріоритетів сталого розвитку включимо такі: транспорт та складське господарство, поштова і кур'єрська діяльність; оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; охорона здоров'я. Для об'єктивності проведення порівняльного аналізу ми перерахували дані про обсяги капітальних інвестицій у соціально-орієнтовані ВЕД у доларовому еквіваленті (табл. 5.2), використовуючи курс національної грошової одиниці до долара США за даними Міністерства фінансів України³⁰⁴.

³⁰⁴Курси валют. Офіційний сайт Міністерства фінансів України.
URL:<https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/>.

Капітальні інвестиції та ПІ в соціально-орієнтовані види економічної діяльності Кіровоградської області у 2014-2018 рр.³⁰⁵

Рік	Охорона здоров'я	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів
Капітальні інвестиції, млн. дол. США				
2014	0,9	17,4	8,1	11,4
2015	6,8	0,6	8,8	5,2
2016	2,7	0,7	10,3	12
2017	4,6	0,8	16,6	12,1
2018	5,9	0,8	14,6	10,9
Прямі іноземні інвестиції, млн. дол. США				
2014	0,1	4,4	5,1	3,8
2015	0,1	4,7	4,9	4,4
2016	0,1	5,5	5,0	6,7
2017	0,1	6,2	4,7	9,9
2018	5,4	2,5	3,1	12,9

Як видно з таблиці 5.2, загалом найбільше привабливою для інвесторів є сфера транспортних, складських послуг, поштової та кур'єрської діяльності, оскільки у 2018 р. в цю сферу було залучено 14,6 млн. дол. США капітальних інвестицій, що в 1,3 рази перевищувало інвестиції в торговельну сферу, у 2,5 рази – в охорону здоров'я, у 18,2 рази – в діяльність з адміністративних послуг. Проте, у досліджуваному періоді іноземні інвестори надавали перевагу оптовій та роздрібній торгівлі, ремонту автотранспортних засобів, залишки інвестицій на кінець 2018 р. становили 12,9 млн. дол. США, що у 2,4 рази більше, ніж було

³⁰⁵Розраховано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1; Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за видами економічної діяльності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>; Курси валют. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/>.

інвестовано в охорону здоров'я, у 5 разів перевищувало інвестиції в адміністративні послуги та у 4,2 рази – в транспортні послуги.

Звернемо увагу на позитивну динаміку надходження інвестицій в сферу охорони здоров'я. Обсяг капітальних інвестицій у 2018 р. збільшився у 6,5 рази порівняно з 2014 р., а обсяг ПІІ за цей же період – майже у 49 разів, що свідчить про підвищення інвестиційної привабливості та покращення абсорбційних можливостей цього виду економічної діяльності в результаті впровадження змін згідно медичної реформи.

Аналіз основних показників ефективності використання інвестиційного потенціалу соціально-орієнтованих ВЕД (рис. 5.10) свідчить про зростання інтересу іноземних інвесторів до інвестування цих сфер діяльності. Частка соціально-орієнтованих ВЕД у загальних обсягах ПІІ збільшилася більше ніж у 4 рази, з 8,4% у 2014 р. до 35,5% у 2017 р., а у 2018 р. відбулося незначне її зменшення – до 34,2%. Водночас, частка цієї сфери діяльності у загальних обсягах капітальних інвестицій зменшилася з 19,1% у 2014 р. до 11,9% у 2018 р., що свідчить про втрату зацікавленості насамперед вітчизняних інвесторів.

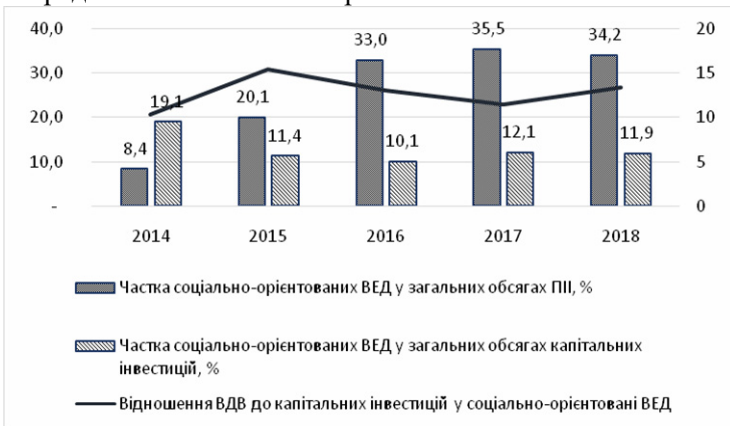

Рис. 5.10. Динаміка показників ефективності використання інвестиційного потенціалу соціально-орієнтованих видів економічної діяльності Кіровоградської області у 2014-2018 рр.³⁰⁶

³⁰⁶ Розраховано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1; Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за видами економічної діяльності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector->

Як видно з рис. 5.10, соціально-орієнтовані ВЕД також відносяться до галузей зі зростаючою віддачою від вкладеного капіталу. Показник відношення ВДВ до обсягу капітальних інвестицій в ці сфери діяльності за досліджуваний період збільшився з 10,3 до 13,4, що перевищує значення аналогічного показника для сільського, лісового та рибного господарства більше ніж удвічі. Проте віддача від інвестицій у соціально-орієнтовані види економічної діяльності у 2018 р. була нижчою, порівняно з наукомісткими ВЕД у три рази. Отже, на основі розрахованих з використанням статистичних даних і проаналізованих вище показників інвестиційної діяльності Кіровоградської області сформуємо вхідні дані для оцінки ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону з урахуванням критеріїв економічної безпеки (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Фактичні значення показників ефективності використання інвестиційного потенціалу Кіровоградської області у 2014-2018 рр.³⁰⁷

Назва показника	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Відношення капітальних інвестицій до ВРП, %	10,86	10,55	13,81*	13,8	11,14
Відношення ПІІ до ВРП, %	8,71*	3,97	2,83	2,87	2,9
Частка галузі спеціалізації у загальних обсягах ПІІ, %	25,47*	1,85	3,14	3,85	7,94
Частка наукомістких ВЕД у загальних обсягах ПІІ, %	1,19	2,44	3,28*	2,86	2,64
Частка соціально-орієнтованих ВЕД у загальних обсягах ПІІ, %	8,43	20,09	33,03	35,49*	34,16
Відношення ВДВ до капітальних інвестицій в галузь спеціалізації	5,98	6,64*	4,15	4,15	5,68
Відношення ВДВ до капітальних інвестицій в наукомістких ВЕД	27,69	44,6*	29,44	42,58	38,97
Відношення ВДВ до капітальних інвестицій у соціально-орієнтовані ВЕД	10,31	15,47*	13,07	11,49	13,43

*Нормувальні значення показників

external#5: Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с.

³⁰⁷ Розраховано за даними: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL: [http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1;__Прямі_інвестиції_\(інструменти_участі_в_капіталі\)_в_економіці_Кіровоградської_області:_залишки_за_видами_економічної_діяльності._URL:_https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5](http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1;__Прямі_інвестиції_(інструменти_участі_в_капіталі)_в_економіці_Кіровоградської_області:_залишки_за_видами_економічної_діяльності._URL:_https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5); Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с.

З метою розрахунку інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону необхідно привести фактичні значення показників, які подані у табл. 5.3, до стандартизованих значень. Оскільки зростання фактичних значень кожного з розглянутих вище показників інвестиційної діяльності позитивно вплине на загальну ефективність використання інвестиційного потенціалу, в якості нормувальних значень використаємо максимальні значення відповідних показників за досліджуваний період. Наприклад, для показника «Відношення капітальних інвестицій до ВРП» нормувальне значення становить 13,81% (в табл. 5.3 нормувальні значення виділені жирним шрифтом). Інтегральний показник ефективності використання інвестиційного потенціалу розраховуємо як суму добутків нормалізованих значень показників на відповідні вагові коефіцієнти, які розраховуємо за допомогою моделі головних компонент в програмі «Statistica 7.0». Нормалізовані значення показників інвестиційної діяльності, вагові коефіцієнти та значення інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу подані у таблиці 5.4.

Таблиця 5.4

Інтегральний показник ефективності використання інвестиційного потенціалу Кіровоградської області у 2014-2018 рр.

Назва показника	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Вагові коеф-ти
Відношення капітальних інвестицій до ВРП, %	0,786	0,763	1	0,999	0,807	0,091
Відношення ПШ до ВРП, %	1	0,455	0,324	0,329	0,332	0,138
Частка галузі спеціалізації у загальних обсягах ПШ, %	1	0,072	0,123	0,151	0,311	0,164
Частка наукомістких ВЕД у загальних обсягах ПШ, %	0,362	0,743	1	0,872	0,804	0,155
Частка соціально-орієнтованих ВЕД у загальних обсягах ПШ, %	0,237	0,566	0,93	1	0,962	0,101
Відношення ВДВ до капітальних інвестицій в галузь спеціалізації	0,9	1	0,625	0,625	0,855	0,091
Відношення ВДВ до капітальних інвестицій в наукомістких ВЕД	0,621	1	0,66	0,954	0,873	0,080
Відношення ВДВ до капітальних інвестицій у соціально-орієнтовані ВЕД	0,666	1	0,844	0,742	0,868	0,180
Інтегральний показник ефективності використання інвестиційного потенціалу	0,705	0,668	0,666	0,664	0,696	-

За нашими розрахунками у Кіровоградській області за досліджуваний період спостерігалось зниження ефективності використання інвестиційного потенціалу, оскільки інтегральний показник зменшився з 0,705 у 2014 р. до 0,696 у 2018 р. При цьому, у 2018 р. інвестиційний потенціал використовувався ефективніше порівняно з попереднім роком, що, на нашу думку, відбулося за рахунок покращення показника «Відношення ВДВ до капітальних інвестицій у соціально-орієнтовані ВЕД», оскільки внесок цього інвестиційного чинника у формування інтегральної оцінки є найбільшим (значення вагового коефіцієнта є найвищим – 0,180). Отже, збільшення віддачі на одну вкладену гривню в соціально-орієнтовані види діяльності з 11,49 грн. у 2017 р. до 13,43 грн. у 2018 р. можемо вважати основним фактором підвищення ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону в 2018 р.

Також до основних чинників підвищення ефективності використання інвестиційного потенціалу Кіровоградської області у 2018 р. віднесемо показник «Частка галузі спеціалізації у загальних обсягах ПШ», вагомість впливу якого на інтегральний показник також є істотною (ваговий коефіцієнт становить 0,164). Частка сільського, лісового та рибного господарства у загальних обсягах ПШ у 2018 р. збільшилася більше ніж у два рази порівняно з 2017 р., що сприяло підвищенню інтегрального показника ефективності.

При цьому звернемо увагу, що вагомість показника «Частка наукомістких ВЕД у загальних обсягах ПШ» у формуванні інтегральної ефективності використання інвестиційного потенціалу також є істотною (ваговий коефіцієнт – 0,155). Проте погіршення його значення з 2,86% у 2017 р. до 2,64% у 2018 р. можемо розглядати як чинник, що певною мірою стримав зростання інтегрального показника у 2018 р.

Отже, виходячи з результатів проведеного дослідження, визначимо соціально-орієнтовані та наукомісткі види економічної діяльності пріоритетними сферами інвестування в Кіровоградській області з огляду на їхню високу економічну ефективність, що загалом і відповідає принципам сталого розвитку регіону.

5.3. Аналіз виконання інвестиційних завдань стратегічного розвитку Кіровоградської області

Інституціональними інструментами активізації інвестиційної діяльності на регіональному рівні є обласні стратегії та програми. На вирішення проблем інвестиційної діяльності та залучення інвестицій в економіку регіону спрямовані окремі завдання Стратегії економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки (далі - Стратегія), а також Програми формування позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу Кіровоградської області на 2017-2020 роки (затверджена рішенням Кіровоградської обласної ради від 23.12.2016 р. №195). Загалом, основними характеристиками внутрішнього розвитку Кіровоградщини у Стратегії розвитку області визначено збільшення територіальних диспропорцій соціально-економічного розвитку, посилення периферійності окремих територій, низький рівень їх інвестиційної привабливості та, як наслідок, загалом низька конкурентоспроможність³⁰⁸.

До головних викликів розвитку регіону у Стратегії віднесено низку проблем, розв'язання яких потребує залучення інвестиційних ресурсів. Серед них, в контексті нашого дослідження, варто звернути увагу на такі:

- неефективна структура промислового виробництва, в якому переважають сировинні галузі;
- високий ступінь зношеності основних виробничих фондів та недостатні обсяги інвестування на оновлення матеріально-технічної бази промислових підприємств;
- не сформованість інфраструктури підтримки підприємств, що працюють в аграрній сфері, та недостатнє матеріально-технічне їх забезпечення;
- низький рівень інвестиційної привабливості окремих районів області, що обумовлює неспроможність фінансування проектів соціально-економічного розвитку.

³⁰⁸ Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки. Рішення Кіровоградської обласної ради від 21.12.2012 р. №411. <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>.

У Стратегії економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 рр. розглядалося два сценарії можливого розвитку регіону. Перший, еволюційний сценарій, який ґрунтується на екстенсивній моделі економічного зростання за збереження існуючої структури економіки регіону, не дозволяє отримати корисні ефекти з точки зору реалізації принципів сталого розвитку (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Порівняння сутності та очікуваних ефектів сценаріїв розвитку Кіровоградської області³⁰⁹

<i>Назва сценарію розвитку</i>	Еволюційний сценарій	Сценарій якісного зростання
<i>Сутність сценарію</i>	Зростання на основі екстенсивної моделі розвитку та ресурсорієнтованої моделі експорту	Інтенсивна модель економічного розвитку та запровадження сучасних управлінських технологій
<i>Очікувані ефекти</i>	<ul style="list-style-type: none"> - зростання ВРП на основі збільшення випуску продукції традиційних секторів економіки; - залучення інвестицій в агропромисловий комплекс та харчову промисловість; - незначне зростання заробітних плат; - покращення інфраструктури життєзабезпечення у містах обласного значення; - відновлення експлуатаційних характеристик основних транспортних магістралей області. 	<ul style="list-style-type: none"> - зростання ВРП на основі структурних трансформацій промисловості регіону за рахунок розвитку наукомістких видів економічної діяльності та високотехнологічних галузей промисловості; - інвестування в проекти модернізації та інноваційного розвитку економіки; - структурна перебудова економіки та зміна спеціалізації депресивних районів та сільських територій.
<i>Відповідність ефектів принципам сталого розвитку</i>	Відсутність структурних змін у господарському комплексі області посилюватиме техногенне та антропогенне навантаження на довкілля, негативно вплине на якість життя населення, що не відповідає концепції сталого розвитку.	Структурні трансформації в економіці, створення «точок зростання» у машинобудівній промисловості, формування базової інфраструктури з підтримки наукомістких сфер діяльності відповідають принципам сталого розвитку.

³⁰⁹Складено за: Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки. Рішення Кіровоградської обласної ради від 21.12.2012 р. №411. <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>.

Другий сценарій, який передбачає якісні зміни в економіці на основі структурних трансформацій та залучення інвестицій в розвиток високотехнологічних галузей промисловості та наукомістких видів економічної діяльності, відповідає принципам сталого розвитку, оскільки очікувані ефекти від його реалізації спрямовані на перехід від ресурсо-орієнтованої індустріальної економіки до інноваційно-орієнтованої економіки, яка відкриває можливості побудови постіндустріального суспільства в довгостроковій перспективі.

У зв'язку з обґрунтованим вибором сценарію якісного зростання для Кіровоградської області серед стратегічних напрямів, які заплановані для досягнення інтегральних цілей Стратегії, варто звернути увагу на ті, що забезпечують реалізацію принципів сталого розвитку в регіоні. Зокрема, розвиток промислового потенціалу пов'язується з підтримкою високотехнологічних галузей промисловості, впровадженням ресурсозберігаючих технологій, екологізацією промислового виробництва, впровадженням енергозберігаючих технологій та використанням альтернативної енергетики. З метою підвищення високотехнологічності сільськогосподарської сфери у Стратегії передбачено формування замкнених циклів виробництва і переробки сільськогосподарської продукції для підвищення частки доданої вартості, розвиток виробництва наукомісткої аграрної продукції.

Також у Стратегії окремим блоком виділено інтегральні стратегічні цілі, орієнтовані на сталий розвиток Кіровоградської області на засадах «зеленої» економіки: екологічна збалансованість промисловості та сільського господарства; збільшення в паливно-енергетичному балансі частки електроенергії, отриманої з відновлювальних та альтернативних джерел; розвиток «зеленого» туризму.

Не зважаючи на виокремлення серед основних проблем в промисловості низького рівня інвестування, завдання, сформульовані в Стратегії щодо покращення забезпечення

інвестиційними ресурсами промислових підприємств стосуються переважно сировинних та ресурсомістких галузей. Зокрема, передбачено сприяння залученню приватних інвесторів для завершення будівництва Новокосянтинівської шахти ДП «Східний гірничо-збагачувальний комбінат» та сприяння відновленню діяльності підприємств буровугільного комплексу, забезпечення організаційної та інформаційної підтримки реалізації існуючих інвестиційних проектів з розробки родовищ гранітів, піску та інших корисних копалин з метою забезпечення випереджального розвитку та реалізації потенціалу області у виробництві будівельних сумішей і матеріалів³¹⁰.

Варто звернути увагу, що при цьому не передбачені завдання та заходи для їх вирішення в частині залучення інвестицій в наукомісткі види економічної діяльності, які, згідно результатів нашого дослідження, дають найбільшу віддачу від капіталовкладень. Завдання, які спрямовані на активізацію інноваційної діяльності у промисловості, підтримку розвитку виробництва високотехнологічної продукції машинобудування, приладобудування та харчової промисловості, мають декларативний характер. Крім цього, у Стратегії взагалі не передбачені інструменти залучення інвестицій для виконання зазначених завдань.

Для розбудови інвестиційного потенціалу промисловості Кіровоградської області Стратегією передбачено покращення інвестиційного клімату в основному за рахунок спрощення процедур започаткування ведення бізнесу та оформлення права на користування земельними ділянками, а сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій передбачено створювати через проведення інформаційних заходів щодо ознайомлення інвесторів з

³¹⁰Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки. Рішення Кіровоградської обласної ради від 21.12.2012 р. №411. <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>.

інвестиційними пропозиціями Кіровоградської області та об'єктами інвестування.

Реальним кроком у реалізації заходів щодо розвитку бізнесової інфраструктури як основи підвищення інвестиційної привабливості Кіровоградської області стало створення індустріального парку «Олександрія», метою якого визначено забезпечення сталого економічного розвитку міста Олександрії шляхом формування єдиної території з облаштованою інфраструктурою для розміщення нових об'єктів промисловості, інноваційної сфери, логістики і супутніх послуг, спрямованих на забезпечення економічного зростання³¹¹. Пріоритетними сферами діяльності індустріального парку визначені: виробництво сільськогосподарської техніки, запчастин та комплектуючих для автомобілів та сільськогосподарської техніки; швейне виробництво; виробництво побутових електроприладів³¹².

За рахунок створення сприятливих умов ведення діяльності в межах цього індустріального парку (створюється на 49 років, розмір річної орендної плати передбачається встановити на рівні 0,3 дол. США за 1 м. кв.) очікується залучити 12,9 млн дол. США інвестицій. На період 2019-2022 рр. заплановані підготовчі роботи щодо створення та будівництва Індустріального парку «Олександрія», а організація його діяльності та наповнення плануються у 2022-2026 рр. Слід відзначити, що на початкових етапах фінансування робіт здійснюється за кошти Державного фонду регіонального розвитку (4140 тис. грн) та місцевого бюджету (460 тис. грн), а кошти партнерів (інших підприємств та іноземних інвесторів) не залучаються.

Серед ключових проблем розвитку аграрного сектору у Стратегії визначене недостатнє матеріально-технічне забезпечення аграрних підприємств та низький рівень інвестування, що

³¹¹Благоустрій території Індустріального парку «Олександрія». URL: <http://dfr.minregion.gov.ua/Project-annotation?PROJT=19091>.

³¹²Інвестиційний потенціал Кіровоградської області. URL: <http://ekonomika.kr-admin.gov.ua/files>.

унеможливило проведення технічної модернізації підприємств для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції³¹³. Проте, Стратегія не передбачає жодних заходів щодо залучення інвестицій, зокрема іноземних, в розвиток сільськогосподарського виробництва, яке є галуззю спеціалізації Кіровоградської області.

Стратегічні напрями та завдання щодо розвитку транспортної, туристичної та соціальної інфраструктури також не підкріплені дієвими інвестиційними заходами, хоча саме в цих сферах запланована найбільша кількість завдань з метою розбудови та модернізації інфраструктурних об'єктів, що є важливим з точки зору забезпечення сталого розвитку регіону.

З метою забезпечення реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку Кіровоградської області розробляються та впроваджуються відповідні плани заходів щодо її реалізації, щорічні програми соціально-економічного розвитку, обласні цільові програми.

Про ефективність реалізації цих документів свідчить ступінь виконання планованих значень індикативних показників, визначених в Стратегії економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 рр. Реалізація Стратегії охоплює три етапи, для кожного з яких визначаються специфічні особливості та кількісні показники, що характеризують виконання поставлених завдань і досягнення оперативних цілей.

Перший етап охоплював часовий період 2013-2015 рр., а його завдання були спрямовані на сповільнення депресивних тенденцій та створення умов для структурних зрушень в економіці. Серед особливих завдань цього етапу жодних дій щодо змін в інвестиційній діяльності не передбачалося, проте, згідно

³¹³Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки. Рішення Кіровоградської обласної ради від 21.12.2012 р. №411. <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>.

індикативного показника, планувалося збільшення обсягів капітальних інвестицій на 22,5% у реальному вимірі (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Результати виконання планових індикативних показників інвестиційної діяльності у Кіровоградській області у 2013-2019 рр.³¹⁴

Індикативний показник	Темпи зміни капітальних інвестицій, %		Частка інвестицій у ВРП, %		
	План	Факт		План	Факт
грн		дол. США			
1. Етап подолання депресивних тенденцій та формування передумов структурних зрушень 2013-2015 рр.	Збільшення на 22,5%	25,8%	-24,3%	Не визначено	Зниження з 12,7% до 10,5%
2. Етап структурної перебудови економіки регіону 2016-2017 рр.	Збільшення на 21,7%	15,2%	10,3%	Не визначено	13,8% (без змін за період)
3. Етап переходу до стабільного поступу регіону 2018-2020 рр. (дані по 2019 р.)	Збільшення на 46,9%	7,3%	8,5%	Не визначено	Зниження з 13,8% (2017 р.) до 11,1% (2018 р.)
Загалом за період 2013-2019 рр.	Збільшення на 119%	141,7%	16,4%	39,5%	11,1% (2018 р.)

³¹⁴ Розроблено за даними: Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки. Рішення Кіровоградської обласної ради від 21.12.2012 р. №411. <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>; Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1; Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с.

У Стратегії не вказано, за яким принципом оцінюються реальні зміни капітальних інвестицій, тому для визначення ступеня досягнення планового показника ми розрахували темпи зміни капітальних інвестицій для їх обсягів у національній грошовій одиниці та доларах США.

За нашими розрахунками за період 2013-2015 рр. обсяг капітальних інвестицій у гривнях збільшився на 25,8%, що свідчить про перевиконання планового показника. Проте, результати розрахунку зміни обсягів капітальних інвестицій у доларах США, що власне й дозволяє оцінити реальний стан в цій сфері, показують не виконання плану та зменшення обсягів інвестицій у 2015 р. на 24,3% порівняно з 2013 р.

Особливістю реалізації другого етапу (2016-2017 рр.) згідно Стратегії було забезпечення високих темпів збільшення обсягів капітальних інвестицій з одночасною зміною їх структури та зростання частки переробної промисловості та інвестування у технологічні інновації. Індикатором виконання цього стратегічного етапу в частині нарощення обсягів капітальних інвестицій було досягнення темпів їх зростання на рівні 21,7%. Згідно проведених нами розрахунків, обсяги капітальних інвестицій в економіку регіону у 2017 р. збільшилися на 15,2% (у національній грошовій одиниці) або на 10,3% (у доларах США) порівняно з 2016 р., що свідчить про невиконання планового показника.

Підсумком третього етапу, що реалізується на даний час (2018-2020 рр.), має стати перехід економіки до стабільного зростання, одним з чинників якого визначено прискорений приріст інвестицій в основний капітал, а індикативний показник його досягнення є приріст обсягів капітальних інвестицій на 46,9%. З огляду на те, що етап ще не завершився, можемо проаналізувати його виконання станом на 2019 р. За нашими розрахунками, обсяги капітальних інвестицій в економіку регіону у 2019 р. збільшилися на 7,3% (в гривнях) або на 8,5% (в доларах США), що свідчить про нижчі темпи їх зростання порівняно з попереднім етапом реалізації Стратегії.

Загальний індикативний показник, що характеризує виконання стратегічних завдань щодо нарощення капітальних інвестицій передбачає збільшення їх обсягів на 119% за період реалізації Стратегії. Як видно з таблиці 2.6, у 2019 р. відбулося зростання обсягів капітальних інвестицій у гривнях на 141,7% порівняно з 2013 р., а у доларовому еквіваленті – на 16,4%. Отже, в національній грошовій одиниці збільшення обсягів інвестицій показує перевиконання плану. Враховуючи необхідність проведення реальних оцінок, звернемо увагу на темпи зміни цього показника у доларах США, які були додатні і загалом свідчать про зростаючу тенденцію обсягів капітальних інвестицій в економіку регіону за період реалізації Стратегії.

Планові індикатори для показника «Частка інвестицій у ВРП» визначені лише загалом на завершення терміну реалізації Стратегії, а для проміжних етапів - не встановлені. Тому ми провели розрахунки фактичних значень з метою їх порівняння в динаміці як підсумкових оцінок реалізації кожного етапу. За нашими розрахунками, за часовий період першого етапу частка капітальних інвестицій у ВРП знизилася з 12,7% до 10,5%, що характеризує погіршення ситуації в інвестиційній сфері регіону на фоні загострення економічної кризи внаслідок воєнних дій на сході нашої країни. На другому етапі реалізації Стратегії, у 2016-2017 рр., відбулася відносна стабілізація загальної економічної ситуації, що певною мірою вплинуло на підвищення частки капітальних інвестицій у ВРП до 13,8%. Для третього етапу, який ще триває, характерною є тенденція до зменшення частки капітальних інвестицій у ВРП (з 13,8% у 2017 р. до 11,1% у 2018 р.).

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновки про недостатні обсяги інвестування та фінансову незабезпеченість процесу подолання депресивних тенденцій у регіональній економіці на першому етапі реалізації Стратегії. На наступних етапах динаміка зростання обсягів капітальних інвестицій покращилася, проте, досягнуті показники реального інвестування в економіку Кіровоградської області є гіршими порівняно з плановими індикативними показниками за весь період

реалізації Стратегії. Водночас, для показника частки капітальних інвестицій у ВРП характерна спадна динаміка за час реалізації Стратегії і у 2018 р. його значення було майже у чотири рази менше за встановлене планове.

Невиконання індикативних показників за стратегічними завданнями щодо інвестиційного забезпечення соціально-економічного розвитку Кіровоградської області вважаємо наслідком не лише негативних інституціональних процесів, що відбуваються на державному рівні, але, певною мірою, й наслідком недосконалих інструментів реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку регіону.

Як вже зазначалося, одним з основних інституційних інструментів реалізації Стратегії є Програма формування позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу Кіровоградської області на 2017-2020 рр., серед основних завдань якої зазначено «створення умов для забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та нарощування інвестиційного потенціалу області»³¹⁵. Заходи для реалізації програмних завдань переважно мають інформаційну спрямованість і включають: організацію поїздок делегацій з Кіровоградської області до інших країн, зокрема Європейського Союзу, активізацію виставкової діяльності, поширення інформації серед дипломатичних установ іноземних країн про експортний потенціал підприємств регіону, розповсюдження інформації про інвестиційні та комерційні пропозиції Кіровоградської області в засобах масової інформації та в мережі Інтернет.

Серед заходів, які були заплановані в Програмі для популяризації інвестиційного потенціалу області варто виділити створення інвестиційного порталу і проаналізувати його змістовне наповнення. На виконання Програми було створено Центральнoукраїнський інвестиційний портал, на якому

³¹⁵Програма формування позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу Кіровоградської області на 2017-2020 рр. URL: <https://oblrada.kr.ua/decision/2017/programu-formuvannya-pozitivnogo-mizhnarodnogo-ta-investitsijnogo-imidzhu-kirovogradskoi-oblasti-na-2017---2020-roki-28-12-2016>.

передбачено подання інвестиційних пропозицій за такими сферами діяльності: альтернативна енергетика, видобувна промисловість, житлово-комунальне господарство, культура і туризм, торгівля, транспорт, харчова промисловість, агропромисловий комплекс, охорона здоров'я (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Характеристика інвестиційних пропозицій Центральноукраїнського інвестиційного порталу³¹⁶

Сфера життєдіяльності	Зміст інвестиційної пропозиції	Обсяг інвестицій
1. Альтернативна енергетика		
2. Видобувна промисловість	Створення індустріального парку «Олександрія»	525,4 млн грн
	Розробка Лікарівського родовища	15 млн євро
	Розробка Петроострівського родовища гранітів	12 млн дол. США
3. Житлово-комунальне господарство	Ремонтно-реставраційні роботи водонапірної башти	0,6 млн грн
4. Культура, туризм	Будівництво готельного комплексу з виставковою залю	1,2 млн дол. США
5. Торгівля		
6. Транспорт	Відкриття регулярних внутрішніх та міжнародних авіарейсів	10,7 млн дол. США
7. Харчова промисловість		
8. Агро-промисловий комплекс	Створення підприємства з переробки сільськогосподарської продукції	10 млн дол. США
9. Охорона здоров'я	Створення реабілітаційно-оздоровчого комплексу «Покровська долина»	5 млн дол. США
	Відновлення роботи санаторію «Гусарське урочище»	15 млн дол. США

³¹⁶Складено за даними: Центральноукраїнський інвестиційний портал <http://invest.kr-admin.gov.ua/index.php/uk/investoru/investytsiini-propozytzii/>.

У результаті аналізу інвестиційних пропозицій, розміщених на Центральноукраїнському інвестиційному порталі, нами було виявлено низку невідповідностей. Насамперед, окремі інвестиційні пропозиції подаються у розділах, яким не відповідають за видом економічної діяльності.

Так, проект щодо створення індустріального парку «Олександрія», яким передбачається виробництво сільськогосподарської техніки та запчастин і комплектуючих для сільськогосподарської техніки і автомобілів, переробка та зберігання сільськогосподарської продукції, виробництво побутових електроприладів та побутової техніки, розміщений в розділі «Видобувна промисловість». На нашу думку, розміщення цієї пропозиції поряд з проектами розробки родовищ корисних копалин дезорієнтує інвестора, який прагне вкласти капітал у підприємства переробної промисловості.

Інвестиційна пропозиція з проведення ремонтно-реставраційних робіт водонапірної башти, метою яких є відновлення історичного вигляду пам'ятки архітектури та створення привабливого туристичного об'єкту, розміщена в розділі «Житлово-комунальне господарство». Проте, на нашу думку, інформацію про цей проект доцільно було б подавати в розділі «Туризм і культура».

Крім цього, лише чотири проекти, які стосуються розвитку туристичної сфери, транспортної інфраструктури та охорони здоров'я, віднесемо до таких, що відповідають принципам сталого розвитку з точки зору їхнього соціального спрямування. Не запропоновано жодного проекту в сфері альтернативної енергетики, торгівлі та харчової промисловості.

Істотним недоліком існуючого механізму реалізації аналізованої Програми є відсутність реальної фінансової участі місцевих органів влади у реалізації інвестиційних проектів. Для іноземного інвестора, поряд із загальними інституціональними умовами ведення бізнесу, важливим індикатором сприятливого інвестиційного клімату в регіоні є готовність внутрішнього інвестора брати участь у реалізації інвестиційних проектів, у тому

числі й на засадах державно-приватного партнерства. Загальне ресурсне забезпечення реалізації Програми на 2017-2020 рр. передбачене на суму 6,2 млн. грн. за рахунок обласного бюджету. За ці кошти заплановано виконання заходів, які охоплюють такі програмні напрями: забезпечення співпраці з дипломатичними представництвами іноземних держав; організація візитів делегацій від області до інших країн; сплата членських внесків за участь в Асамблеї Європейських Регіонів; проведення семінарів, конференцій та «круглих столів»; створення та забезпечення функціонування інвестиційного порталу; проведення інвестиційного форуму; виготовлення промоційних відеоматеріалів про інвестиційний потенціал регіону.

За напрямками, які спрямовані на реалізацію безпосередньо інвестиційних проєктів, зокрема за кошти міжнародної технічної допомоги, розподіл коштів обласного бюджету не передбачений. Так, здійснення заходів щодо організації співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, забезпечення участі регіону у проєктах міжнародної технічної допомоги та програмах міжнародних фінансових організацій, передбачається за кошти виконавців цих заходів та проєктів. Такий підхід певною мірою шкодить позитивному іміджу Кіровоградської області, оскільки іноземні інвестори, відчуваючи відсутність впевненості місцевих органів влади в успішності реалізації інвестиційних проєктів (оскільки не надають фінансової підтримки), також не виявляють інтересу до цих проєктів.

Отже, відсутність дієвих інструментів реалізації завдань з підвищення інвестиційної привабливості та покращення міжнародного іміджу регіону негативно вплинула на стан інвестиційної діяльності та обумовила невідповідність фактичних індикативних показників в частині залучення інвестицій в економіку запланованими показникам в Стратегії економічного та соціального розвитку Кіровоградської області.

5.4. Стратегічні напрями покращення інвестиційної привабливості регіону для іноземного інвестора

Кіровоградська область має значний потенціал для активізації інвестиційної діяльності із урахуванням розвинутого агропромислового комплексу і промисловості, наявності значних обсягів корисних копалин, сприятливих погодно-кліматичних умов, наявної соціально-дорожньої інфраструктури, що створює умови для регіонального розвитку, підвищення інвестиційної привабливості і поліпшення умов життєдіяльності населення тощо.

Разом із тим, як показали результати аналізу стратегічних і програмних документів в частині заходів щодо забезпечення інвестиційної діяльності, недостатній рівень інвестиційної активності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, обмеженість інфраструктури і фахівців із розробки інвестиційних проектів та інвестиційних пропозицій та їх презентацій в Україні і за її межами, обмеженість вільних земельних ділянок промислового призначення великих розмірів із відповідною інфраструктурою, які можуть бути надані в довгострокову оренду, обмеженість фінансової спроможності місцевих бюджетів створюють перешкоди для регіонального розвитку.

З метою обґрунтування стратегічних напрямів підвищення інвестиційної привабливості Кіровоградської області для іноземних інвесторів проведемо SWOT-аналіз за методикою, розглянутою у підрозділі 2.3. Першим етапом проведення стратегічного аналізу є оцінка внутрішнього середовища регіону на основі ідентифікації сильних і слабких сторін (табл. 5.8).

Як було виявлено в підрозділі 5.2, найбільш привабливим видом економічної діяльності для іноземних інвесторів є сільське господарство, оскільки найбільша частка ПП зосереджена саме в цій галузі. Значні площі сільськогосподарського призначення та висока якість ґрунтів роблять цю сферу привабливою для інвесторів, що вважаємо однією з сильних сторін Кіровоградської області, вплив якої на рішення інвестора є високим. Перевагою регіону також вважаємо хорошу сировинну базу, що обумовлює надходження іноземних інвестицій у промисловість, яка посідає

друге місце після сільського господарства за часткою інвестицій в загальних обсягах ПІІ.

З позицій концепції сталого розвитку, значний вплив на формування інвестиційного потенціалу здійснює висока рентабельність наукомістких видів діяльності в Кіровоградській області, хоча на даний час іноземне інвестування цієї сфери відбувається ще не в таких масштабах, як сільського господарства та промисловості. Це пов'язане з тим, що інвестори вкладають капітал в галузі з меншим ризиком ведення підприємницької діяльності. Враховуючи, що значна частина ПІІ є псевдоіноземними, тобто фактичним поверненням національного капіталу, ми повинні враховувати при проведенні аналізу незацікавленість інвесторів наукомісткими сферами діяльності через високий ризик втрати капіталу.

Таблиця 5.8

SWOT-аналіз інвестиційної привабливості Кіровоградської області для іноземного інвестора: сильні та слабкі сторони

Сильні сторони	Vi	Ri	Wi	Слабкі сторони	Vm	Rm	Wm
1. Якісні чорноземи та значні площі земель с/г призначення	5	0,25	1,25	1. Низькі доходи населення та недостатній споживчий попит на товари та послуги	5	0,3	1,5
2. Наявність мінеральних ресурсів	5	0,25	1,25	2. Нерозвинена інфраструктура підтримки бізнесової діяльності	3	0,2	0,6
3. Висока віддача від інвестицій у наукомісткі ВЕД	4	0,15	0,6	3. Низька інвестиційна активність місцевих органів влади	3	0,15	0,45
4. Вільні ніші для підприємств ритейлу та в сфері громадського харчування	2	0,12	0,24	4. Низька якість та недостатня інформаційна наповненість заходів з маркетингу регіону	5	0,2	1
5. Привабливі природно-рекреаційні та туристичні об'єкти	3	0,13	0,39	5. Низька фінансова спроможність місцевих бюджетів	4	0,15	0,6
6. Сприятливі передумови для розвитку авіаційних перевезень	2	0,1	0,2				
Підсумкова оцінка	21	1	3,93	Підсумкова оцінка	20	1	4,15

При проведенні аналізу до сильних сторін віднесено наявність вільних ніш для підприємств оптово-роздрібною торгівлі та громадського харчування. Проте, відсутність інтересу таких транснаціональних корпорацій, як «Ашан», «Метро», «Мак Дональдс» обумовлена негативними демографічними процесами (зменшення чисельності населення, від'ємне сальдо міграції), а також низькою купівельною спроможністю мешканців регіону, що визначає слабкі сторони інвестиційного потенціалу.

Слід відзначити, що в умовах карантинних обмежень з метою протидії поширенню пандемії COVID-19 та зниженням активності в міжнародному туризмі, зростає роль внутрішнього рекреаційно-оздоровчого і туристичного потенціалу. Використання цієї переваги обумовлює необхідність розвитку транспортної інфраструктури та підвищення якості обслуговування в туристичних об'єктах. Вигідне географічне положення регіону (в центрі країни) обумовлює переваги для розвитку авіаційних сполучень. Але вплив і вага цього фактору, що відноситься до сильних сторін, є незначними в умовах високого рівня монополізації ринку авіаперевезень в Україні.

Як уже зазначалося вище, до слабких сторін інвестиційної привабливості ми віднесли низький рівень доходів населення та недостатній споживчий попит на товари та послуги, що знижує привабливість для іноземних інвесторів таких видів діяльності, як торговельні мережі та громадське харчування, індустрія розваг, туризм і відпочинок. Нерозвиненість інфраструктури з підтримки підприємництва та недостатність інформації про інвестиційні проекти і умови залучення іноземних інвестицій для їх реалізації також послаблюють інвестиційну привабливість регіону для іноземних інвесторів. При цьому низька фінансова спроможність місцевих бюджетів та відсутність можливостей дофінансування з

цих коштів інвестиційних проєктів негативно впливають на інвестиційну привабливість, оскільки важливим сигналом для іноземних інвесторів є активна інвестиційна діяльність національних суб'єктів (підприємств, організацій та органів влади).

Отже, за результатами проведеного аналізу, підсумкова оцінка слабких сторін (4,15) інвестиційної привабливості для іноземного інвестора є вищою, ніж підсумкова оцінка сильних сторін (3,93).

З огляду на значний сільськогосподарський потенціал Кіровоградської області та високорозвинений агропромисловий комплекс, однією з головних можливостей покращення інвестиційної привабливості регіону вважаємо зростання попиту на продовольчу продукцію на міжнародних ринках, що обумовлене сучасними тенденціями забезпечення продовольчої безпеки країн та підвищення вимог споживачів до якості та екологічності харчування. Тому при проведенні SWOT-аналізу цей фактор отримав високу оцінку та вагомість (табл. 5.9). Для іноземних інвесторів також привабливими є суміжні з сільським господарством галузі переробної промисловості, зокрема виготовлення біопалива із сільськогосподарської сировини, про що свідчить меморандум про співробітництво³¹⁷, підписаний у лютому 2020 р. між нідерландською компанією «Black Swan Holding LTD» та Кіровоградською обласною державною адміністрацією про будівництво заводу з виробництва біоетанолу.

³¹⁷Кіровоградщина та Королівство Нідерландів підписали меморандум про співробітництво. URL: <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=News1/Ua/2020/14022005.html>.

**SWOT-аналіз інвестиційної привабливості Кіровоградської області
для іноземного інвестора: можливості та загрози**

Можливості	V_n	R_n	W_n	Загрози	V_p	R_p	W_p
1. Підвищення попиту на продовольчу продукцію на міжнародних ринках	5	0,3	1,5	1. Політична нестабільність та воєнні дії в східних регіонах країни.	4	0,25	1,0
2. Впровадження сучасних технологій з переробки с/г сировини	4	0,2	0,8	2. Нестабільність законодавства в частині регулювання бізнесової діяльності	5	0,25	1,25
3. Створення спільних підприємств з іноземними інвесторами	3	0,15	0,45	3. Рейдерство, незахищеність прав власності.	4	0,2	0,8
4. Залучення грантових коштів на реалізацію проектів сталого розвитку	2	0,15	0,3	4. Зміна кон'юнктури на світових ринках сировинної продукції.	3	0,15	0,45
5. Децентралізація влади та підвищення фінансової спроможності місцевих громад	3	0,1	0,3	5. Відтік кваліфікованих кадрів за межі регіону	3	0,15	0,45
6. Зростання популярності внутрішнього туризму	3	0,1	0,3				
Підсумкова оцінка	20	1	3,7	Підсумкова оцінка	20	1	3,95

Перспективи підвищення інвестиційної привабливості регіону також пов'язуються з можливостями залучення грантів міжнародних організацій. Проте, вплив та вагомість цього фактора отримали відносно невисокі оцінки, оскільки проекти, які реалізуються за грантові кошти, переважно стосуються проведення освітніх заходів та аудиторських експертиз і не передбачають створення спільних підприємств чи іншої форми залучення ПІІ. Зокрема, у 2018 р. завершено реалізацію міжнародного проекту

«Українська регіональна платформа громадських ініціатив»³¹⁸, в результаті якого було проведено 28 освітніх заходів (тренінгів, воркшопів, вебінарів) для підвищення кваліфікації представників місцевих громад.

Успішному використанню можливостей, зазначених у табл. 5.9, перешкоджають загрози, які генеровані в зовнішньому оточенні і здійснюють істотний негативний вплив на інвестиційний потенціал регіону. Насамперед, вагомою загрозою є тривалий військовий конфлікт на сході нашої країни та окупація російськими військами частини території Донецької та Луганської областей, що, поряд із незахищеністю прав власності, обумовлює високий ризик втрати вкладеного капіталу та нестабільність доходів інвестора.

Як бачимо з таблиці 5.9, підсумкова оцінка загроз розвитку інвестиційної привабливості Кіровоградської області дещо перевищує підсумкову оцінку можливостей. Такий стан є несприятливим для інвестиційної діяльності регіону, зважаючи на те, що вплив слабких сторін на формування інвестиційної привабливості також є більшим порівняно з впливом сильних сторін. Тому для обґрунтування стратегічних напрямів підвищення інвестиційної привабливості регіону важливо ефективно використати наявні ресурси (фінансові, інституціональні, інформаційні, інтелектуальні) з метою зміцнення сильних сторін та подолання слабких сторін на основі використання тих можливостей, що доступні в зовнішньому середовищі.

Ґрунтуючись на результатах проведеного стратегічного аналізу інвестиційної привабливості Кіровоградської області, визначимо порівняльні переваги регіону на основі зіставлення факторів сильних сторін та можливостей. Сильною стороною

³¹⁸Щорічний (проміжний) звіт про стан виконання у 2018 році Програми формування позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу Кіровоградської області на 2017-2020 роки. URL: <https://oblrada.kr.ua/decission/2017/pro-programu-formuvannya-pozitivnogo-mizhnarodnogo-ta-investitsijnogo-imidzhu-kirovogradskoi-oblasti-na-2017---2020-roki-28-12-2016>.

Кіровоградської області є значний потенціал для розвитку сільського, лісового та рибного господарства, що обумовлено помірно-континентальним кліматом, наявністю родючих ґрунтів та їх значних площ сільськогосподарського призначення. Привабливим для іноземних інвесторів також є розвинена інфраструктура для зберігання та обробки сільськогосподарської продукції, наявність великих підприємств з переробки сільськогосподарської сировини. Ці сильні сторони підтримуватимуться такими можливостями як зростання попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольчі товари на зовнішніх ринках і в Україні, розширення та надання державної підтримки для вітчизняних товаровиробників.

Надра Кіровоградської області мають значні запаси мінеральних ресурсів, які є сировиною для металургійної промисловості, виробництва електро- та радіотехнічних матеріалів, хімічної промисловості, авіа- та машинобудівної промисловості, виробництва будівельних матеріалів та благородних металів. Подальший розвиток зазначених галузей промисловості пов'язаний з використанням таких можливостей, як покращення інвестиційного клімату та бізнес-клімату в Україні, розвиток зовнішньоекономічних зв'язків із партнерами з інших країн та зростання внутрішнього споживчого попиту в Україні.

Однією з переваг області є наявність унікальних об'єктів природно-рекреаційного значення, об'єктів туризму та широкорозвиненої мережі закладів культури і мистецтва із високим рівнем надання культурно-відпочинкових послуг, що підсилюється зростанням популярності серед населення України та іноземних туристів сільського зеленого туризму, об'єктів культурної і архітектурної спадщини. Залучення грантових коштів на реалізацію проектів регіонального розвитку, фінансування заходів і проектів державних цільових програм та бюджетних програм дасть можливість прискорити розвиток туристичної сфери, що може

слугувати джерелом доходів місцевих бюджетів та збільшення зайнятості в громадах.

В результаті аналізу слабких сторін та можливостей нами визначені виклики інвестиційній привабливості регіону, які потребують раціонального використання факторів зовнішнього середовища для посилення інвестиційного потенціалу. З цієї точки зору важливим є використання зростаючого попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольство на зовнішніх і внутрішніх ринках, для задоволення якого підприємствам необхідно нарощувати виробничі потужності з переробки сільськогосподарської продукції та підвищувати її якість, що зменшить сировинну спрямованість експорту цього виду економічної діяльності.

Децентралізація влади, зростання бюджетної спроможності громад розглядається як ефективний інструмент подолання таких факторів, що знижують інвестиційну привабливість регіону (слабких сторін), до яких відносяться: незадовільний технічний стан дорожньої та соціальної інфраструктури в сільській місцевості, значний ступінь зносу об'єктів інфраструктури. Крім цього, розширення заходів з підтримки малого й середнього підприємництва, популяризації сільського зеленого туризму та історичних об'єктів сприятиме розвитку туристичної інфраструктури, підвищенню зайнятості та доходів населення.

Ризики для розвитку інвестиційного потенціалу регіону визначалися на основі співставлення факторів слабких сторін та загроз. До найбільших ризиків варто віднести наступні. Насамперед, зниження цінової конкурентоспроможності продукції і товарів місцевих товаровиробників на зовнішніх ринках через цінові коливання на міжнародних ринках ресурсомісткої продукції, складна демографічна ситуація, відтік молоді та фахових працівників за межі регіону в довгостроковому періоді негативно вплинуть на розвиток галузей переробної промисловості, зокрема,

машинобудування, та збережуть сировинну орієнтацію сільськогосподарського експорту.

Обмеження фінансування державних програм соціального захисту населення, пенсійного забезпечення створює ризик для подальшого зменшення рівня доходів значної частини населення, що ускладнює демографічну ситуацію та стимулює відтік кваліфікованих інженерно-технічних кадрів, працівників робітничих професій за межі області і України.

Призупинення або уповільнення процесу децентралізації влади в Україні унеможливить підвищення фінансової спроможності територіальних громад та збільшення їх інвестиційної складової, що, своєю чергою, призведе до погіршення стану об'єктів дорожньої та соціальної інфраструктури населених пунктів, поглибленню диспропорцій у розвитку територій та адміністративно-територіальних одиниць області.

Ґрунтуючись на результатах проведеного SWOT-аналізу, визначимо найбільш важливі заходи щодо стимулювання інвестиційного розвитку регіону на основі підвищення його інвестиційної привабливості для іноземних інвесторів:

- внесення доповнень до відповідних нормативно-законодавчих актів України щодо надання повноважень місцевим, регіональним і державним органам влади із розроблення основних напрямів інвестиційної політики в регіоні, які б стосувалися визначення стратегічних пріоритетів інвестування регіону, залучення коштів під перспективні інвестиційні проекти;

- надання державної підтримки інвестиційним проектам, що реалізуються в реальному секторі економіки, через пільгові кредити, державні гарантії повернення коштів інвесторів, залучення коштів небанківських приватних установ, коштів міжнародних організацій, підприємств і населення, використання механізмів державно-приватного партнерства для реалізації інвестиційних проектів;

- ініціювання місцевими органами влади створення інвестиційних фондів із реалізації регіональних проектів із залученням бюджетних коштів і приватного капіталу;

- підтримка інфраструктурних проектів, зокрема надання інвестиційних субвенцій елементам виробничої, комерційної та соціальної інфраструктури регіонів для забезпечення їх розвитку;

- уникнення вузької спеціалізації виробництв у регіоні для диверсифікації надходжень інвестиційних ресурсів та їх використання насамперед у галузях, здатних сформувати мультиплікативний ефект у короткостроковому періоді та сприяти розвитку супутніх галузей;

- концентрація інвестиційних ресурсів у пріоритетних видах економічної діяльності, спрямування коштів у високотехнологічні сфери виробництва та наукомісткі види економічної діяльності, розвиток енергозберігаючих технологій;

- здійснення місцевими органами влади широкої інформаційної підтримки на власних інтернет-сторінках інвестиційного потенціалу регіону через розроблення інвестиційних паспортів об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

За результатами проведеного дослідження визначимо стратегічні напрями досягнення генеральної мети в сфері інвестування, яка полягає у підвищенні інвестиційної привабливості Кіровоградської області для іноземних інвесторів.

Стратегічний напрям 1. Зміцнення інвестиційної привабливості регіону на основі створення сприятливих умов для впровадження новітніх технологій в галузях спеціалізації.

Сільське господарство є і буде залишатися галуззю спеціалізації економіки регіону з огляду на сприятливі природно-кліматичні умови. Перспективи розвитку сільського господарства пов'язані зі створенням сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій в підприємства з переробки сільськогосподарської продукції на основі новітніх технологій. Головним завданням в цій

сфері є налагодження виробництва та реалізація за межі регіону аграрної продукції з високим рівнем доданої вартості, а саме продукції харчової промисловості. Сільськогосподарське виробництво повинно бути зосереджене на безпечних та якісних продуктах харчування. Тому об'єктом особливої уваги мають бути, з одного боку, інновації в сільському господарстві та виробництві продуктів харчування, а з іншого – підтримка виробництва традиційних продуктів.

Позиції фермерів та переробних підприємств у ланцюзі постачання продуктів харчування повинні бути зміцнені за допомогою не лише технічних та організаційних інновацій, але й за рахунок державної підтримки в частині формування регіональної інвестиційної політики, яка передбачатиме податкові пільги для новостворених спільних підприємств із залученням ПІІ за умови їх спеціалізації на переробленні аграрної продукції.

Стратегічний напрям 2. Розвиток державно-приватного партнерства в сфері залучення інвестицій в пріоритетні види економічної діяльності регіону. Основними завданнями для реалізації цього напрямку визначимо створення інституціональних умов для активного використання механізму державно-приватного партнерства у формі концесії, орендних відносин, договорів про спільну діяльність, а також у формі дофінансування інвестиційних проектів з місцевих бюджетів.

Механізми державно-приватного партнерства у формі фінансової участі місцевих органів влади чи громад доцільно впроваджувати, насамперед, для реалізації інвестиційних проектів за участю іноземних інвесторів у сільському господарстві, як галузі спеціалізації регіону, та наукомістких видах діяльності, які характеризуються найбільшою віддачею на вкладений капітал.

З метою підвищення інтересу іноземних інвесторів до реалізації інфраструктурних проектів необхідно використовувати такі форми державно-приватного партнерства, як концесія, оренда,

договір про спільну діяльність, що дозволить активізувати залучення інвестицій у проекти з реконструкції та модернізації об'єктів житлово-комунального господарства, мереж розподілення газу, тепло- та електроенергії, води, будівництва екологічних об'єктів (очисних споруд, підприємств з переробки твердих побутових відходів).

Стратегічний напрям 3. Створення ефективного інституційного та інфраструктурного забезпечення підприємницької діяльності. Для реалізації цього стратегічного напрямку необхідне подальше спрощення процедури започаткування та ведення бізнесової діяльності, розвиток мережі бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, технологічних парків в регіоні. Важлива роль відводиться налагодженню ефективної взаємодії місцевих органів влади з представниками малого й середнього бізнесу, зокрема в частині інституціонального та інформаційного сприяння підприємницької діяльності.

Для підтримки іноземних інвесторів необхідно налагодити інвестиційний супровід, який повинен передбачати: консультування потенційних інвесторів щодо методичних та організаційних аспектів вкладання капіталу в економіку регіону; інформування інвесторів про зміни в інституціональному забезпеченні процесу залучення ІІІ; створення та змістовне наповнення бази даних інвестиційних проектів, що реалізуються за участю іноземних інвесторів в регіоні.

Практична реалізація інвестиційного супроводу потребує здійснення комплексу організаційних заходів:

- щорічне визначення та актуалізація видів економічної діяльності для кожної ОТГ, які є пріоритетними з точки зору забезпечення сталого розвитку території та мають високу економічну віддачу на вкладений капітал;

- підготовка інвестиційних пропозицій, їх включення до Інвестиційного паспорта Кіровоградської області та розміщення

детальної інформації на інвестиційному порталі у відповідних розділах, які повинні відповідати видам економічної діяльності;

- прийняття місцевих комплексних програм підвищення інвестиційної привабливості територій та забезпечення їх належного фінансування із залученням коштів місцевих бюджетів;

- виготовлення і розповсюдження презентаційних матеріалів про потенціал територій, конкурентні переваги;

- відведення комерційно привабливих земельних ділянок для реалізації інвестиційних проектів, підготовка на них відповідної документації, підведення до цих ділянок комунікаційних мереж та створення необхідної інфраструктури;

- проведення підготовки і підвищення кваліфікації фахівців проектного менеджменту, взаємодія і робота з інвесторами;

- створення у штатній структурі місцевих органів виконавчої влади окремих структурних підрозділів із питань інвестиційної діяльності або інших самостійних установ по роботі з іноземними інвесторами.

Істотне покращення інвестиційної привабливості не можливо забезпечити лише за рахунок заходів щодо підтримки іноземних інвесторів на регіональному рівні, оскільки інвестиційна діяльність є чутливою до чинників зовнішнього оточення. Саме тому, інвестиційна привабливість регіону підвищиться за умов макроекономічної стабілізації, раціоналізації державної фіскальної політики та створення сприятливих інституціональних умов для розвитку підприємництва та захисту прав власності. Разом з цим, навіть в умовах незмінного оточуючого середовища можна досягти покращення інвестиційної привабливості на регіональному рівні за рахунок удосконалення існуючого механізму управління інвестиційною діяльністю на мезорівні ієрархії управління.

5.5. Удосконалення механізму залучення прямих іноземних інвестицій в економіку регіону

Механізм державного управління будь-якою сферою діяльності являє собою систему взаємоузгоджених важелів, за допомогою яких здійснюються конкретні заходи і через які держава впливає на суспільну діяльність людей з метою досягнення визначених цілей. На регіональному рівні соціально-економічний розвиток регулюється центральними та місцевими органами державної влади, відповідно можна розглядати функціонування механізму управління регіональним розвитком, який використовує інструменти та важелі макро- і мезорівня.

У науковій літературі дефініція «механізм державного управління» визначається по різному залежно від сфери, об'єкту і суб'єкту регулювання. З позицій державного регулювання економіки, механізм державного управління – це система засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій³¹⁹. Круглов М. визначає механізм державного управління як сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління на їх діяльність із забезпеченням узгоджених інтересів учасників державного управління, які взаємодіють³²⁰.

З урахуванням регіонального аспекту Амосов О. визначає механізм державного управління як «сукупність форм і методів впливу територіальних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на реформування та функціонування економічних

³¹⁹Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: [монографія]. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с, с. 16.

³²⁰Круглов М.И. Стратегическое управление компанией: [учеб. для вузов]. М.: Рус. деловая лит-ра, 1998. 356 с, с.111.

суб'єктів у всіх сегментах і ланках господарства району»³²¹. В контексті організації співпраці з іноземними інвесторами звернемо увагу на механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, під яким розуміють «складну систему способів та інструментів управління в країні та її регіонах, найважливішими з яких є концептуальні основи, принципи і перспективи міжнародного співробітництва»³²².

Фахівці з державного управління по різному підходять до визначення змісту структури механізму державного управління. За Авер'яновим В. механізм державного управління складається із системи органів виконавчої влади та сукупності правових норм, що регламентують організаційну структуру системи органів виконавчої влади, процеси її функціонування та розвитку³²³. Крім того, система органів державного управління має ресурсне забезпечення для реалізації владних повноважень: правове, інформаційне, економічне, технічне та ін.

На думку інших дослідників структура механізму державного управління містить такі основні елементи: методи, важелі, інструменти; політика; правове, нормативне та інформаційне забезпечення³²⁴. З урахуванням особливостей макроекономічного регулювання ринкової економіки змішаного типу механізм державного управління включає: ринкові регулятори; важелі державного впливу на економіку; корпоративне

³²¹Амосов О.Ю. Перетворення механізмів державного регулювання економічного розвитку // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць / за заг. ред. Г.І. Мостового, Г.С. Одінцової. Харків: ХарПІДУ УАДУ, 2001. Вип.2. С.10-16.

³²²Шевченко А.В., Шарапа С.В. Формирование политики государственного регулирования внешнеэкономической деятельности в трансформационной экономике. URL: <http://www.nbu.gov.ua>.

³²³Державне управління в Україні: [навчальний посібник] / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К., 1998. 225 с.

³²⁴Рудніцька Р. М., Сидорчук О.Г., Стельмах О.М. Механізми державного управління: сутність і зміст / за наук. ред. Лесечка М. Д., Чемериса А. О. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 28 с; Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf.

управління; інститут соціального партнерства³²⁵. Узагальнюючи розглянуті підходи до визначення структури механізму державного управління, зробимо висновок, що його складовими елементами є: система органів управління; методи, важелі, інструменти впливу на об'єкти управління; правове, нормативне, технічне та інформаційне забезпечення.

Активізація інвестиційних процесів на регіональному рівні потребує активного державного регулювання шляхом розробки механізму реалізації стратегічних і тактичних завдань інвестиційної політики. Остання визначає реальні джерела, напрями, структуру інвестицій, здійснення раціональних і ефективних заходів для виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих соціально-економічних і технологічних програм з метою зміцнення інвестиційного потенціалу регіону, збільшення обсягів інвестицій у реальний сектор економіки забезпечення відтворювальних процесів на мікро-, мезо- та макрорівнях. Відповідно, розглянемо сутність і основні принципи формування механізму забезпечення інвестиційної безпеки регіону.

Так, М. Долішній визначає механізм інвестування регіону як сукупність економічних, організаційних, мотиваційних, соціальних та правових форм і методів взаємодії між суб'єктами інвестиційного процесу з приводу формування та розміщення інвестиційних ресурсів з метою досягнення підвищення ефективності підприємницького сектора і високих темпів соціально-економічного розвитку регіону³²⁶.

В науковій літературі також визначається поняття «механізм державного регулювання регіональних інвестиційних процесів» як цілеспрямований вплив держави на регіональний інвестиційний процес за допомогою принципів, функцій, методів і

³²⁵ Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.] К.: Знання-Прес, 2000. 209 с., с. 21.

³²⁶ Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети: монографія. К., Наукова думка, 2006. 511 с, с. 231.

засобів з приводу формування та розміщення інвестиційних ресурсів з метою погодження інтересів між учасниками інвестиційного процесу для досягнення цілей інвестиційного розвитку регіону³²⁷.

Прямі іноземні інвестиції є невід'ємною частиною відкритої та ефективної регіональної економічної системи та головним каталізатором соціально-економічного розвитку. Стимулювання припливу ПІІ до регіональної економіки потребує створення сприятливих умов для залучення інвестицій, а також формування людського та інституційного потенціалу для їх реалізації. Для забезпечення ефективності інвестиційного процесу місцеві органи влади повинні удосконалювати інструменти управління інвестиційною діяльністю в регіоні, спрямовані на встановлення безпосередніх контактів з іноземним інвестором, підтримку цих зв'язків та супровід процесу інвестування.

Механізм залучення прямих іноземних інвестицій у науковій літературі визначається як сукупність елементів, які взаємопов'язані між собою. Основними структурними елементами механізму залучення іноземних інвестицій є: інвестиційні суб'єкти (що діють під впливом конкретного бізнес-середовища); об'єкти, в які вкладаються інвестиції; інвестиційні проекти; форми залучення інвестицій³²⁸. Вивчення взаємовідносин та зв'язків між елементами механізму залучення ПІІ допоможе визначити напрями удосконалення інструментів управління процесом залучення інвестицій в економіку регіону. Формалізація механізму залучення ПІІ спрямована на вирішення низки проблем та перешкод, що

³²⁷Покотило Т.В. Сутність і складові механізму державного регулювання регіональних інвестиційних процесів. Теорія та практика державного управління. 2009. Вип. 3 (26). С. 1–10, с. 4.

³²⁸Бойко А.О., Боженко В.В., Безрук В.В. Механізм залучення іноземних інвестицій. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. Т. 29 (68). № 6., С. 15-19, с. 16.

стримують прийняття рішення іноземним інвестором про інвестування в економіку Кіровоградської області.

Розглядаючи механізм залучення ПІІ необхідно враховувати не лише аспекти ефективного розміщення та використання інвестицій підприємствами регіону, а й відповідність інвестиційного процесу принципам сталого розвитку, можливості його реалізації в умовах загострення внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників та досягнення інтересів регіону згідно концепції сталого розвитку.

Якщо розглядати механізм залучення ПІІ в економіку регіону, який можна вважати складовою чи підсистемою механізму інвестиційного забезпечення регіональної економіки, то основна увага повинна приділятися ефективності застосовуваних форм і методів стимулювання та підтримки інвестиційної діяльності та її відповідності принципам сталого розвитку.

Отже, визначимо механізм залучення ПІІ в економіку регіону як сукупність інструментів для організації управління рухом інвестиційних ресурсів суб'єктів-нерезидентів для забезпечення реалізації регіональних інтересів, запобігання впливу фінансово-економічних криз, ліквідації їх наслідків та досягнення оптимальних значень індикативних показників інвестиційної діяльності як основи сталого розвитку регіону.

До цього механізму належать види, форми і методи організації інвестиційних відносин та інвестиційної діяльності, способи їх кількісного визначення і встановлення взаємозалежності з показниками сталого розвитку регіону. У нашому розумінні механізм залучення ПІІ – це комплексна діяльність, яка виражається у побудові системи взаємозв'язків і залежностей між динамікою інвестиційних процесів і станом соціально-економічного розвитку регіону. Всі зв'язки та залежності, характерні для інвестиційної політики та інвестиційного комплексу, розкриваються в системі організаційно-економічних форм, тобто у механізмі залучення ПІІ в економіку регіону.

Механізм залучення ПІІ об'єднує всі фази інвестиційного циклу в одне ціле - від формування умов і джерел інвестування для іноземного інвестора до отримання прибутку суб'єктами інвестування та утилізації використаного устаткування. Як форма економічних відносин механізм залучення ПІІ гарантує єдність у системі економічних інтересів у інвестиційній сфері та вирішення суперечностей, що між ними виникають. У цьому випадку механізм залучення ПІІ є способом узгодження інтересів і формою вирішення суперечностей. Крім того, механізм залучення ПІІ в економіку регіону є складною системою, яка працюватиме ефективно лише за умови налагодження оптимальних взаємозв'язків та чіткої роботи усіх її складових.

У структурі механізму залучення ПІІ виділимо органи державної влади, які є суб'єктами управління, що регулюють зазначену сферу діяльності на двох рівнях: загальнодержавному (макрорівні) та регіональному (мезорівні) (рис. 3.1). На макрорівні управління інвестиційною діяльністю здійснюється Верховною Радою України, Президентом та підлеглими йому структурами (Секретаріат, Рада Національної безпеки і оборони; Міністр оборони та Міністр закордонних справ), на мезорівні – обласними державними адміністраціями, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Як видно з рисунку, суб'єкти управління впливають на об'єкти (підприємства, установи і організації) за допомогою методів, що поділяються відповідно до засобів впливу на нормативно-правові, організаційні, фінансово-економічні, адміністративні, науково-методичні, інформаційні.

Серед засобів, через які реалізується механізм залучення ПІІ в економіку регіону, доцільно виділити основні, що сприяють активізації інвестиційної діяльності.

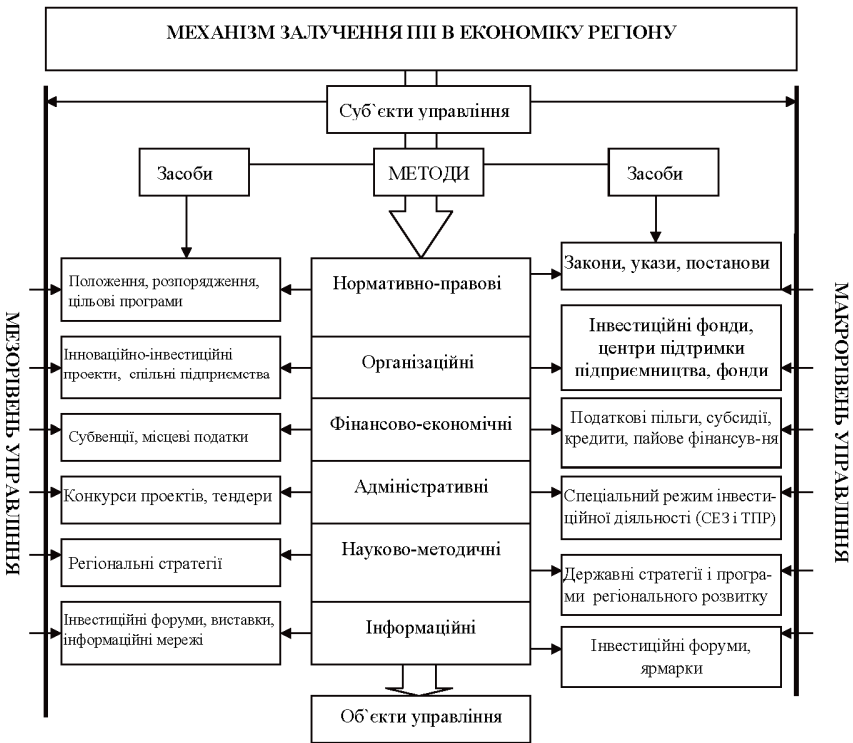

Рис. 5.11. Структура механізму залучення ПІІ в економіку регіону

На загальнодержавному рівні до таких засобів відносяться: нормативно-правова база регулювання інвестиційної діяльності та забезпечення виконання законодавчих і нормативних актів центральних органів влади; створення інвестиційних фондів, центрів підтримки підприємництва, фондів регіонального розвитку; податкові пільги, надання субсидій та пільгових кредитів для підприємств та організацій, що реалізують інвестиційні проекти в пріоритетних сферах економіки; забезпечення преференційних

режимів діяльності іноземних інвесторів (вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку); розробка і реалізація державних стратегій регіонального розвитку, стратегічних та програмних документів соціально-економічного розвитку регіонів.

На рівні регіону застосовуються наступні засоби стимулювання інвестиційної діяльності: реалізація цільових програм та інноваційно-інвестиційних проєктів; створення спільних підприємств; регіональні стратегії та програми розвитку міжнародного співробітництва.

Основним елементом механізму залучення прямих іноземних інвестицій в регіоні є його суб'єкти, від діяльності яких залежить досягнення поставлених цілей та ефективність використання інвестицій. Згідно з «Енциклопедією інвестицій», суб'єктом інвестиційної діяльності є «група фізичних та юридичних осіб - прямих інвесторів та учасників інвестиційної діяльності»³²⁹. Отже, суб'єктами прямих іноземних інвестицій є учасники цього процесу, які поділяються на основні та другорядні.

Основними суб'єктами інвестиційного процесу на регіональному рівні з одного боку є підприємства та організації, які реалізують інвестиційні проєкти і відповідають за побудову, функціонування та розвиток механізму залучення прямих іноземних інвестицій до регіональної економіки, та, з іншого боку – які з огляду на інституціональні умови, бізнес-середовище та інвестиційну привабливість регіону приймають рішення про вкладення капіталу і визначають його обсяги та строк інвестування.

Другорядні суб'єкти системи залучення ПІІ – це місцеві органи влади та представники бізнесової інфраструктури (регіональні промислові палати, агенції підтримки підприємницької діяльності, консалтингові компанії, неурядові організації, банківські установи), які опосередковано впливають на

³²⁹ Дяків Р., Бохан А., Козак Я., Ліфінцев С. Енциклопедія інвестицій. Київ: Міжнародна економічна фундація, 2008. 511 с, с. 457.

процес інвестиційної діяльності та залучення ПІІ, покращуючи інституціональне середовище. Формуючи ділове середовище, ці суб'єкти також можуть бути активними учасниками реалізації конкретного інвестиційного проекту як сполучної ланки між основними його виконавцями та інвесторами.

Співпраця з державними органами влади відбувається тоді, коли інвестиції мають особливе значення для розвитку регіону або країни в цілому. Однак здебільшого така можливість є ситуативною і залежить від рішень основних суб'єктів системи. Слід зазначити, що функціонально органи влади також можуть виконувати роль посередника між основними учасниками інвестиційного процесу та сприяти залученню прямих іноземних інвестицій. Це трапляється тоді, коли на державному рівні приймається рішення про створення інвестиційної агенції, основною метою якої є залучення інвестицій та подальший інформаційний супровід інвестора.

Кошти, що надходять у вигляді прямих іноземних інвестицій, залучаються під реалізацію конкретного інвестиційного проекту, який цікавить іноземного інвестора. Оскільки запропоновані для розгляду іноземним інвестором кількісні та якісні характеристики інвестиційного проекту визначатимуть результат механізму залучення прямих іноземних інвестицій на підприємстві, пропонується виділити його як окремий елемент механізму.

Основними елементами механізму визначимо:

- об'єктивний та всебічний моніторинг соціально-економічного стану та інвестиційної сфери регіону для виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх чинників, що негативно впливають на інвестиційну привабливість;

- обґрунтування гранично допустимих значень показників інвестиційної діяльності, зокрема в частині залучення ПІІ, недотримання яких свідчить про низьку інвестиційну активність, нестабільність соціально-економічної ситуації в регіоні та

неможливість реалізації концепції сталого розвитку;

- діяльність державних органів влади щодо виявлення, усунення чи попередження внутрішніх і зовнішніх деструктивних чинників, які знижують інвестиційну привабливість та негативно впливають на ступінь реалізації інтересів регіону.

Найважливішим елементом механізму залучення ПІІ в економіку регіону є своєчасна та ефективна діяльність органів державної влади з виявлення і попередження загроз, що виникають в інвестиційній сфері. Виділимо основні напрями цієї діяльності.

Насамперед, в результаті моніторингу повинні виявлятися випадки відхилення фактичних чи прогнозних параметрів інвестиційної діяльності від їх граничних та оптимальних значень, розроблятися комплексні заходи для виведення інвестиційної сфери регіону із кризової ситуації. При цьому, заходи та інструменти для підвищення інвестиційної привабливості регіону опрацьовуються одночасно з державними програмами соціально-економічного та регіонального розвитку.

По-друге, важливою є організація ефективної роботи щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на подолання чи недопущення виникнення загроз інвестиційній діяльності, наслідком яких стане вилучення ПІІ з економіки регіону. Під час цієї роботи розглядається концепція регіонального розвитку з точки зору відповідності стратегічних пріоритетів регіону та пріоритетних напрямів залучення ПІІ принципам сталого розвитку. Уряд координує роботу місцевих органів виконавчої влади щодо реалізації необхідних заходів, у тому числі з підготовки законодавчих та інших нормативних актів.

По-третє, обов'язково повинна проводитися експертиза реалізованих управлінських рішень в інвестиційній сфері з урахуванням принципів сталого розвитку. Необхідно здійснювати не лише оцінку ефективності регіональних інвестиційних програм, стратегій регіонального розвитку та інвестиційних проектів, але й

визначати їх вплив на зміну ключових індикаторів та інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу.

Розглянувши структуру та визначивши основні елементи механізму залучення ПІІ в економіку регіону, запропонуємо алгоритм його формування.

Першим кроком алгоритму є встановлення суперечностей в інвестиційній сфері, які виникають внаслідок розбіжностей інтересів між суб'єктом та об'єктом її регулювання, та ідентифікація на цій основі негативних чинників впливу на формування інвестиційної привабливості регіону. Це дозволить сформувати на другому етапі систему індикативних показників інвестиційної привабливості регіону та розрахувати їх фактичні значення та визначити інтегральний показник ефективності використання інвестиційного потенціалу. На основі аналізу динаміки інтегрального показника та оцінки його чутливості до зміни індикативних показників розробляються прогностичні сценарії (оптимістичний та песимістичний) розвитку інвестиційної діяльності в регіоні та залучення ПІІ. З урахуванням можливостей реалізації оптимістичного та песимістичного сценаріїв обґрунтовуються напрями оптимізації значень ключових індикативних показників, які найбільше впливають на стан інвестиційної привабливості регіону.

Результати розрахунків, аналітичні матеріали та висновки, отримані в результаті вищезазначених кроків використовуються як основа розробки стратегії залучення ПІІ в економіку регіону, важливими складовими якої є забезпечення інвестиційної привабливості для іноземних інвесторів та ефективність використання інвестиційного потенціалу. Для реалізації цього етапу насамперед визначаються принципи та формулюються цілі підвищення інвестиційної привабливості – результат діяльності регіональної системи в інвестиційній сфері та реалізація інтересів регіону за певний період часу.

Головною метою механізму залучення ПІІ в економіку регіону є досягнення планових значень індикативних показників інвестиційної діяльності за рахунок підвищення інвестиційної активності іноземних інвесторів, зростання обсягів інвестиційних ресурсів, покращення структури інвестицій. Досягнення мети механізму залучення ПІІ в економіку регіону реалізується через такі цілі:

- розвиток регіонального інвестиційного ринку;
- підвищення ефективності діяльності регіональних органів влади в інвестиційному процесі.

Зазначені цілі реалізуються через комплекс взаємопов'язаних завдань, основними з яких є:

- підтримка інвесторів;
- розвиток інвестиційної інфраструктури;
- удосконалення нормативно-правової бази;
- зниження адміністративних бар'єрів на шляху інвестування;
- зниження інвестиційних ризиків в регіоні.

Критерії забезпечення інвестиційної привабливості для іноземного інвестора доповнюють поняття цілі і визначають ступінь її досягнення. Встановлення кількісних критеріїв на основі аналітичного взаємозв'язку цілі та ресурсів її досягнення дозволяє оцінити ефективність функціонування системи. Таким чином, ключовими критеріями забезпечення інвестиційної привабливості регіону мають слугувати такі: ступінь відповідності фактичних значень індикативних показників їх оптимальним значенням; позитивна динаміка інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу; висока ймовірність реалізації оптимістичного прогнозу розвитку інвестиційної сфери в регіоні.

Відповідно до критеріїв визначаються фактори підвищення інвестиційної привабливості, на які потрібно здійснювати вплив, щоб досягти поставлених цілей. Такими факторами можуть бути

властивості і елементи об'єкта регулювання в цілому (загальних обсяг інвестицій в регіоні, обсяг ПІІ на одного мешканця), властивості цих елементів (частка інвестицій в пріоритетні сфери інвестування в загальних обсягах залучених ПІІ, частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості), їх зв'язки з іншими елементами та взаємозв'язки об'єкта регулювання із зовнішнім середовищем (міжрегіональні та міжнародні інвестиційні проекти).

Наступний етап удосконалення механізму забезпечення інвестиційної безпеки передбачає встановлення методів, які впливають на фактори регулювання інвестиційної діяльності і дозволяють оптимізувати значення ключових показників інвестиційної діяльності. Також на цьому етапі необхідно визначити ресурси, за допомогою яких здійснюється регулюючий вплив на стан відповідних факторів підвищення інвестиційної привабливості для іноземних інвесторів. Обмеженість ресурсів передбачає перегляд складу визначених факторів або методів забезпечення інвестиційної привабливості, що, своєю чергою, потребує коригування встановлених цілей та приведення їх у відповідність з реальними можливостями впливу на фактори.

Системні властивості механізму залучення ПІІ в економіку регіону та його взаємодія з внутрішнім та зовнішнім середовищем інвестиційної діяльності проявляються через його функції. Як відомо, з позиції системного підходу, функції системи визначаються тими функціями, які виконуються кожним її елементом. Кожний елемент системи виконує власні функції, спрямовані на досягнення цілісного результату, розвитку всієї системи.

Таким чином, до функцій механізму залучення ПІІ в економіку регіону віднесемо наступні:

- 1) активізація структурних трансформацій в економіці регіону за рахунок покращення структури інвестицій відповідно до принципів сталого розвитку;

2) модернізація сільського господарства та промислового комплексу, впровадження новітніх технологій з метою збільшення випуску продукції з високим рівнем доданої вартості;

3) узгодження економічних інтересів макро- та мезорівня з інтересами сталого розвитку відповідно до пріоритетів територіальних громад;

4) забезпечення балансу інтересів іноземних інвесторів з національними та регіональними інтересами;

5) підвищення ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону на основі залучення інвестицій у пріоритетні види економічної діяльності, розвиток яких сприятиме оптимізації співвідношення економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку регіону.

В результаті застосування пропонованого механізму залучення ПІІ в економіку регіону очікується отримання прямих та непрямих ефектів. Прямі або безпосередні ефекти впливу функціонування механізму проявляються в результаті послідовних етапів залучення інвестицій та реалізації інвестиційних проектів і відображаються у ступені відповідності фактичних показників інвестиційної діяльності запланованим значенням індикативних показників. До цього ж виду впливів також відносяться показники ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону.

Непрямі або опосередковані ефекти функціонування механізму залучення ПІІ в економіку регіону виникає в результаті інтенсивного використання інвестицій в пріоритетних видах економічної діяльності і проявляються через розвиток суміжних галузей промисловості чи сфери послуг, підвищення на цій основі якості життя населення та пришвидшення структурних трансформацій в економіці регіону відповідно до критеріїв сталого розвитку.

Механізм залучення ПІІ в економіку регіону характеризується наступними особливостями: включає в себе інвестиційну діяльність усіх суб'єктів регіону; будується на

переважній координації економічних інтересів при безумовному пріоритеті цілей національної економічної безпеки; розглядається як взаємопов'язаний, що постійно повторюється, процес формування і використання інвестиційних ресурсів у рамках відтворення суспільного продукту; виступає як динамічна система економічних взаємозв'язків, що потребує постійних коригуючих впливів.

Отже, механізм залучення ПІІ в економіку регіону складається із низки структурних елементів: принципів, пріоритетів, критеріїв, методів, засобів та інструментів регулювання інвестиційної діяльності. Всі складові зазначеного механізму є багаторівневими, тобто мають центральний, регіональний і локальний рівні. Тому ефективність застосування будь-якого структурного елементу механізму безпосередньо залежить від узгодженості дій органів влади на всіх рівнях системної ієрархії управління.

Висновки до розділу

На основі проведеного аналізу основних показників інвестиційної діяльності в Кіровоградській області у 2015-2019 рр. виявлено такі тенденції: позитивна динаміка капітальних інвестицій в економіку регіону, зростання в їх структурі частки бюджетних коштів та зменшення частки коштів іноземних інвесторів; переважання в структурі капітальних інвестицій частки сільського, лісового та рибного господарства, а також промисловості, та збільшення обсягів інвестицій саме в ці види економічної діяльності; з точки зору сталого розвитку важливим є збільшення обсягів інвестицій в наукомісткі послуги, зокрема в комп'ютерне програмування, надання інформаційних послуг та у професійну наукову й технічну діяльність.

Доповнююча роль ПІІ у інвестиційному забезпеченні економічного розвитку Кіровоградської області є недостатньою. Обсяг ПІІ в економіку регіону є значно менший порівняно з

іншими регіонами України. При цьому спостерігається чітко виражена циклічність процесу інвестування: зниження обсягів ПІІ у кризові періоди в економіці України (2011 р., 2016 р.); темпи зростання ПІІ у 2012-2013 рр. були вищими, порівняно з темпами відновлення обсягів ПІІ у 2017-2018 рр.; динаміка інвестицій з країн ЄС також мала хвилеподібний характер (зменшення обсягів у 2015 р., збільшення – починаючи з 2017 р.). Структурні зміни у ПІІ характеризуються зменшенням частки Російської Федерації та припиненням їх надходження з Канади, збільшенням ПІІ, які вважаємо псевдоіноземними, оскільки вони надходять з територій з офшорними юрисдикціями.

За досліджуваний період відбулося зниження ефективності використання інвестиційного потенціалу Кіровоградської області, про що свідчить зменшення інтегрального показника з 0,705 у 2014 р. до 0,696 у 2018 р. На відносно зростання ефективності використання інвестиційного потенціалу у 2018 р. порівняно з 2017 р. позитивно вплинуло збільшення фактичних значень таких показників, як відношення ВДВ до капітальних інвестицій у соціально-орієнтовані види економічної діяльності, частка галузі спеціалізації у загальних обсягах ПІІ. Зважаючи на високу економічну ефективність залучення інвестицій та вагомість внеску показників інвестиційної діяльності соціально-орієнтованих та наукомістких ВЕД у формування інтегрального показника ефективності використання інвестиційного потенціалу Кіровоградської області, визначимо ці сфери пріоритетними для вкладення інвестицій.

Проведений аналіз пріоритетних напрямів та завдань Стратегії економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 рр. дозволяє зробити висновок про неіснуючі інструменти їх реалізації. Це підтверджують фактичні значення показників темпів зміни капітальних інвестицій та частки інвестицій у ВРП, які є нижчими за встановлені планові значення цих індикативних показників, визначених в Стратегії. На нашу

думку це обумовлене недосконалими інструментами реалізації регіональної інвестиційної політики, зокрема недостатнім інформаційним наповненням інвестиційного порталу регіону, відсутністю бюджетного фінансування (за рахунок обласного бюджету) реальних інвестиційних проєктів, розпорошенням бюджетних коштів між великою кількістю інформаційних заходів та незначною кількістю безпосередніх контактів органів місцевої влади з потенційними іноземними інвесторами.

Результати стратегічного аналізу інвестиційної привабливості Кіровоградської області для іноземного інвестора свідчать про переважання слабких сторін над сильними у внутрішньому середовищі та переважання загроз над можливостями у зовнішньому оточенні. Несприятлива ситуація в інвестиційній сфері обумовлює низькі обсяги залучених ПІІ в економіку регіону. Тому в регіоні необхідно проводити раціональну інвестиційну політику, спрямовану на ефективне використання наявних ресурсів з метою зміцнення сильних сторін та подолання слабкостей за рахунок використання можливостей зовнішнього середовища.

Генеральною метою стратегії залучення ПІІ в економіку Кіровоградської області визначимо підвищення інвестиційної привабливості регіону для іноземних інвесторів. Досягнення цієї мети повинно відбуватися за такими стратегічними напрямками: (1) зміцнення інвестиційної привабливості регіону на основі створення сприятливих умов для впровадження новітніх технологій в галузях спеціалізації; (2) розвиток державно-приватного партнерства в сфері залучення інвестицій в пріоритетні види економічної діяльності регіону; (3) створення ефективного інституційного та інфраструктурного забезпечення підприємницької діяльності. Для реалізації зазначених стратегічних напрямів необхідно підвищити ефективність системи управління інвестиційною діяльністю в Кіровоградській області через удосконалення механізму залучення ПІІ в економіку регіону.

Механізм залучення ПІІ в економіку регіону – це спосіб організації управління рухом інвестиційних ресурсів суб'єктів-нерезидентів для забезпечення реалізації регіональних інтересів згідно з принципами сталого розвитку, зниження негативного впливу деструктивних факторів на інвестиційну привабливість регіону, підвищення ефективності використання інвестиційного потенціалу як основи сталого розвитку регіону. Механізм залучення ПІІ в економіку регіону передбачає комплекс дій та заходів із побудови системи взаємозв'язків і залежностей між динамікою інвестиційних процесів і рівнем сталого розвитку регіону.

Основними елементами механізму є: моніторинг соціально-економічного стану та інвестиційної сфери регіону для виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інвестиційній безпеці; обґрунтування гранично допустимих значень індикаторів інвестиційної безпеки; діяльність державних органів влади щодо виявлення, усунення чи попередження внутрішніх і зовнішніх загроз інвестиційній безпеці та реалізації інтересів регіону. Всі складові зазначеного механізму є багаторівневими, тобто мають центральний, регіональний і локальний рівні. Відповідно, поряд із засобами макrorівня для реалізації механізму забезпечення інвестиційної безпеки повинні активно застосовуватися засоби мезорівня (цільові програми, регіональні стратегії, інноваційно-інвестиційні проекти, інвестиційні форуми та інформаційні мережі), які розробляються у відповідності до особливостей інвестиційного потенціалу регіону, стратегічних напрямів та пріоритетних галузей інвестування, найбільш впливових загроз інвестиційній безпеці регіону та ключових індикаторів, впливаючи на які можна знизити рівень загроз.

ВИСНОВКИ

В умовах геополітичних трансформацій економічна безпека держави формується під впливом зовнішніх загроз, які виникають і загострюються внаслідок економічних суперечностей між державами щодо перерозподілу доступу до ресурсів та ринків збуту товарів, що також проявляється у застосуванні агресивних політичних рішень та військових дій по відношенню до країн – колишніх торговельних партнерів. На стан зовнішньоекономічної безпеки України істотний вплив здійснюють зовнішні чинники, обумовлені євроінтеграційним процесом і приєднанням до зони вільної торгівлі з ЄС, а також економічними, політичними та військовими діями Російської Федерації, які спрямовані на повернення нашої країни до східного вектору розвитку.

Результати вивчення основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України дозволили виділити низку особливостей: (1) залежність динаміки обсягів експорту та імпорту від зовнішніх факторів (світова фінансово-економічна криза, агресія Російської Федерації); (2) у кризові періоди темпи скорочення експорту були меншими порівняно з темпами скорочення імпорту, що обумовило зменшення негативного сальдо зовнішньоторговельного обороту; (3) під впливом геополітичних чинників відбулася диверсифікація зовнішньої торгівлі України: збільшилася частка країн ЄС та Китаю і зменшилася частка Росії в зовнішньоторговельному обороті, що відповідає критеріям економічної безпеки; (4) неефективна структура зовнішньої торгівлі, яка характеризується переважанням в експорті товарів з низьким рівнем доданої вартості та залежністю від технологічного імпорту.

Важливим зовнішнім чинником зовнішньоекономічної безпеки є участь у поглибленій та розширеній зоні вільної торгівлі з ЄС, що значною мірою вплинуло на покращення диверсифікованості зовнішньої торгівлі після обмеження доступу до російського ринку. Проте, актуальними залишаються загрози, що виникають внаслідок неефективної структури експорту та імпорту, сировинної спеціалізації експортерів, ускладненого

процесу стандартизації та сертифікації вітчизняних товарів відповідно до європейських норм, низької конкурентоспроможності вітчизняних високотехнологічних товарів на ринках країн ЄС.

З метою зниження впливу геополітичних загроз економічній безпеці України необхідно розробити і впровадити Стратегію забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, місія якої полягає в удосконаленні системи інституціональних механізмів посилення конкурентоспроможності національних товаровиробників на основі поєднання та координації функцій управління, моніторингу й оцінки процесів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, соціально-економічного розвитку та активізації зовнішньоекономічної діяльності в умовах поглиблення співробітництва України з країнами ЄС.

Зміни в зовнішньому середовищі генерують загрози економічній безпеці держави та, водночас, створюють нові можливості для економічного розвитку. Впровадження в дію Угоди про зону вільної торгівлі України з ЄС сприяло вирішенню проблеми переорієнтації вітчизняних агропромислових підприємств на європейський ринок після закриття ринку Російської Федерації. Разом з цим, зовнішня торгівля аграрною продукцією України з країнами ЄС характеризується значною часткою сировинних товарів у структурі експорту, зниженням темпів росту продукції з вищим ступенем переробки в експорті та переважанням готових харчових продуктів у загальних обсягах аграрного імпорту. Асиметрія зовнішньоекономічних відносин України з країнами ЄС обумовлена застосуванням в рамках Спільної аграрної політики ЄС інструментів державної підтримки сільськогосподарського виробництва та стимулювання експорту аграрної продукції, які Україна не має права застосовувати відповідно до правил СОТ.

Асиметричність зовнішньої торгівлі України, що проявляється в структурі експорту АПК, обумовлює чутливість національної економіки до кон'юнктурних коливань на світовому агропродовольчому ринку та значні ризики для вітчизняного

аграрного сектору. Разом з цим, збільшуються обсяги імпорту продовольчих товарів, які традиційно виробляються в Україні, що загрожує поступовою втратою конкурентних позицій національних виробників на внутрішньому ринку. Більшість показників зовнішньої торгівлі України сільськогосподарською продукцією не відповідають оптимальним значенням, що свідчить про неефективність зовнішньоекономічної діяльності агропромислових підприємств.

Ефективне використання експортного потенціалу агропромислового комплексу потребує розробки оптимальної товарної та географічної структури експорту. Для формування раціональної товарної структури необхідно стимулювати нарощення обсягів виробництва та експорту найбільш конкурентоспроможних товарів на світових агропродовольчих ринках (соняшникова олія, ячмінь, пшениця, яловичина, сухе молоко, вершкове масло). Перспективи оптимізації географічної структури експорту, на нашу думку, пов'язані із зниженням ризику географічної диверсифікації, що забезпечить Україні стабільне положення на світовому сільськогосподарському ринку. Українські виробники повинні підтримувати конкурентні позиції на традиційних ринках (ЄС, країни СНД) та освоювати нові перспективні ринки Близького Сходу, Азії, Північної Африки.

Реалізація експортного потенціалу та розширення власної ніші на світовому агропродовольчому ринку вимагає забезпечення високих темпів розвитку агропромислового комплексу України. Для цього необхідно розробити та запровадити ефективну систему механізмів створення, регулювання та функціонування експортно-орієнтованого агропромислового комплексу. Основними напрямками такої програми мають бути: фінансування агропромислового виробництва, розвиток ринку сільськогосподарської продукції, розвиток інфраструктури та соціальної сфери, вдосконалення інформаційного забезпечення експортно-імпоротної діяльності.

В умовах глобальної конкуренції забезпечення сталого економічного зростання України та посилення

конкурентоспроможності національної економіки не можливе без ефективних інвестицій та розвинених високотехнологічних галузей промисловості. Забезпеченість виробництва інвестиційними ресурсами є важливим фактором зміцнення конкурентоспроможності економіки, а структура інвестицій значною мірою визначає стан економічної безпеки держави.

Формування інвестиційної безпеки України відбувається під впливом дестабілізуючих чинників, основними з яких є: недостатні обсяги та диспропорції в структурі інвестицій в основний капітал; повільне залучення іноземних інвестицій у промисловий сектор; регіональні, технологічні, галузеві диспропорції іноземного інвестування; незахищеність прав іноземних інвесторів; відсутність інвестиційної стратегії та ефективних механізмів трансформації заощаджень в інвестиції.

Дотримання оптимального співвідношення національних та іноземних інвестицій, реалізація політики активного державного захисту позицій національного капіталу та стимулювання не лише кількісного зростання прямих іноземних інвестицій, а й їх якісних характеристик, забезпечить належний рівень інвестиційної безпеки України. У зв'язку з цим, необхідним вважаємо удосконалення інституційного забезпечення інвестиційної діяльності в таких напрямках: стимулювання участі інвесторів у фінансуванні наукомістких інвестиційних проєктів та програм через податкові пільги; покращення технологічної структури вітчизняних та іноземних інвестицій на основі активізації участі інвесторів у наукомістких галузевих та міжгалузевих інвестиційних проєктах.

Одним з напрямів забезпечення достатнього обсягу інвестицій для стабільного економічного розвитку держави та дотримання таких критеріїв інвестиційної безпеки, як наукомісткість інвестицій та їх ефективна галузева структура, є удосконалення механізму управління інвестиційними процесами, зокрема й на регіональному рівні. Необхідно більше уваги приділяти покращенню умов діяльності внутрішніх та зарубіжних інвесторів на регіональному рівні.

З огляду на недостатні обсяги внутрішніх інвестицій в Україні та доцільність активізації іноземного інвестування, потребує удосконалення механізм залучення ПІІ на регіональному рівні, який забезпечує: організацію управління рухом інвестиційних ресурсів суб'єктів-нерезидентів для забезпечення реалізації регіональних інтересів згідно з критеріями економічної безпеки; зниження негативного впливу деструктивних факторів на інвестиційну привабливість регіону; підвищення ефективності використання інвестиційного потенціалу як основи сталого розвитку.

Всі складові зазначеного механізму є багаторівневими і функціонують на центральному, регіональному і локальному рівнях. Отже, поряд із засобами макrorівня для реалізації механізму забезпечення інвестиційної безпеки держави повинні активно застосовуватися засоби мезорівня (цільові програми, регіональні стратегії, інноваційно-інвестиційні проекти, інвестиційні форуми та інформаційні мережі), які розробляються у відповідності до особливостей інвестиційного потенціалу регіону, стратегічних напрямів та пріоритетних галузей інвестування, та з метою протидії найбільш впливовим загрозам інвестиційній безпеці регіону.

Важливою складовою механізму залучення ПІІ на регіональному рівні вважаємо розробку і впровадження відповідних стратегічних документів місцевими органами влади. На прикладі Кіровоградської області запропоновані інституціональні інструменти вирішення проблем підвищення інвестиційної привабливості та ефективності використання інвестиційного потенціалу регіону. Стратегічні напрями залучення ПІІ в економіку Кіровоградської області передбачають: зміцнення інвестиційної привабливості регіону на основі створення сприятливих умов для впровадження новітніх технологій в галузях спеціалізації; розвиток державно-приватного партнерства в сфері залучення інвестицій в пріоритетні види економічної діяльності регіону; створення ефективного інституційного та інфраструктурного забезпечення підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акулюшина М.О. Застосування методики SWOT–аналізу при плануванні інвестиційно-інноваційних процесів на підприємстві. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. № 1/6 (21). С. 8-13.
2. Александрова О.Ю. Система індикаторів оцінки економічної безпеки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 30. С. 34–37.
3. Амосов О.Ю. Перетворення механізмів державного регулювання економічного розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук. праць / за заг. ред. Г.І. Мостового, Г.С. Одінцової. Харків: ХарРІДУ УАДУ, 2001. Вип.2. С.10-16.
4. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероблене. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
5. Архів валютних курсів в Україні. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/archive/>.
6. Архирейська Н.В., Панасейко І.М. Сучасні проблеми забезпечення та оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки України. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 1. С. 40–45.
7. Бабець І.Г. Активізація інтеррегіонального співробітництва України як засіб посилення економічної безпеки. *Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності*: сб. науч. тр. Вып. 3, т. 2 / НАН Украины. Ин-т економікипром-сти; отв.ред. И.П.Булеев. Донецк, 2010. С.55–63.
8. Бабець І.Г. Внутрішні чинники зовнішньоекономічної безпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 8 (170). С. 91-99.
9. Бабець І.Г. Державна політика імпортозаміщення як інструмент зміцнення економічної безпеки України. *Інтелект XXI*. 2018. №2. С. 49-53.
10. Бабець І.Г. Зовнішньоекономічна безпека регіонів України в умовах співробітництва з країнами ЄС: теоретико-

методологічні та прикладні аспекти: монографія. Львів: ПАІС, 2011. 400 с.

11. Бабець І.Г. Механізми державної підтримки венчурного бізнесу: регіональний аспект. Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк: ДонНУ, 2009. С.1114 – 1118.

12. Бабець І.Г. Науково-технічна складова інвестиційної безпеки регіонів України в умовах євроінтеграції. *Економічний вісник університету*: зб. наук. праць учених та аспірантів. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет ім. Григорія Сковороди», 2012. Вип. 18/2. 364 с., с. 8-14.

13. Бабець І. Г., Сергієнко С. В. Проблеми методології дослідження сталого розвитку регіону в контексті економічної безпеки. *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 22 (1). С. 121-127.

14. Бабець І. Проблеми забезпечення фінансової безпеки Львівської області. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць, 2013. Вип. 2. С. 191-202.

15. Бабій І.В. Вплив факторів на забезпечення зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. *Економіка і суспільство*: електронне наукове фахове видання. 2016. Вип. 3. С. 114–118.

16. Балацкий Е. «Нераспознанный бум» в динамике иностранных инвестиций в России. Международные процессы. *Журнал теории международных отношений и мировой политики*. URL:<http://www.intertrends.ru/nin/eth/010.htm>.

17. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.

18. Беззуб І. Іноземні інвестиції в українській економіці. URL:http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2240:%20inozemni-investitsiji-v-ukrajinskij-ekonomitsi&%20catid=%208&Itemid=350.

19. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія /за ред. Власюка О.С. Київ: НІСД, 2017. – 384 с.

20. Бендесюк О. О. Критерії і індикатори соціально-економічної безпеки. *Вісник Хмельницького університету*. 2010. № 1. С. 7–11.

21. Біловодська О.А., Мельник Ю.М. Оцінка маркетингової привабливості регіону згідно з концепцією сталого розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С. 242-255.

22. Благоустрій території Індустріального парку «Олександрія». URL: <http://dfrr.minregion.gov.ua/Project-annotation?PROJT=19091>.

23. Богомолов В. А. Экономическая безопасность: учеб. пособ. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 303 с.

24. Бойко А.О., Боженко В.В., Безрук В.В. Механізм залучення іноземних інвестицій. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. Т. 29 (68). № 6,. С. 15-19.

25. Бюджетний кодекс України. Верховна Рада України. Закон № 2456-VI. Редакція від 14.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

26. Валовий внутрішній продукт України у 2006-2019 рр. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/vvp/vvp_kv/v/ vvp_kv_u/arh_vvp_kv.html.

27. Валовий регіональний продукт у 2018 р. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с.

28. Варналій З. С. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України. *Економіка і управління*. 2001. № 3. С. 3-12, с. 8-10.

29. Венцковський Д. Ю. Зовнішньоекономічна безпека України: стан та напрями забезпечення. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 56-63.

30. Відбулась презентація дослідження Міжнародної фінансової корпорації (IFC) «Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес». URL: <http://www.vesti.dp.ua/index.php>

?option=com_content&view=article&id=14708:-ifcl-
r&catid=134:2011-09-10-06-36-04&Itemid=568.

31. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/arh_vtr_u.htm.

32. Власюк О. С. Система економічної безпеки держави / [О. С. Власюк, А. І. Сухоруков, І. В. Недін та ін.]; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ: Стилос, 2010. 684 с.

33. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ, 2008. 48 с.

34. Вовчак О. Д. Інвестування [Текст]: навч. посіб. / О. Д. Вовчак. Львів: «Новий Світ – 2000», 2008. 544 с.

35. Волков В. Ю. Влияние иностранных инвестиций на национальную безопасность России. URL: <http://jurnal.org/articles/2007/ekon37.html>.

36. Впроваджуючи Угоду про асоціацію Україна - ЄС: перші уроки, наслідки, практики використання: Аналітична доповідь / [О. Сушко, Р. Хорольський, В. Мовчан, О. Мірошниченко]; за ред. Сушка О.В. К.: Інститут Євро-Атлантичного Співробітництва, 2016. 41 с.

37. Гаврилюк О.В., Дольний Ю.З. Причини та напрямки впливу прямих іноземних інвестицій на економіку приймаючої країни. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка*. 2019. Вип. 820. С. 18-25/

38. Гбур З. Складові економічної безпеки та їх вплив на економічну безпеку України в умовах євроінтеграції. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3(52). Ч. 2. С. 251-257.

39. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр. / Державна служба статистики України. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2019.html.

40. Герасимчук З. В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2006. 244 с.

41. Герасимчук З.В., Ткачук В.Р. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення: Монографія. Луцьк: Надстир'я, 2009. 232 с.

42. Герзанич В.М. Основні недоліки та проблеми залучення іноземних інвестицій в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. Вип. №4. С. 43–48.

43. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія [Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін.]; за ред. О. Г. Білоруса. К.: КНЕУ, 2001. 733 с/

44. Говорушко Т.А., Обушна Н.І. Сутність прямих іноземних інвестицій та їх класифікація. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10871/1/20134.pdf>

45. Голубій І. Є. Механізм застосування загальної системи преференцій в ЄС. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Серія Міжнародні відносини. Київ, 2006. Вип. 21–24. С. 229–233.

46. Господарський кодекс України. Редакція від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

47. Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози. *Проблеми економіки*. 2010. № 2. С. 39-46.

48. Григорова-Беренда Л. І., Шуба М.В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі: навчальний посібник. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. 136 с.

49. Григорчук М. В. Напрями діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України в системі зовнішньоекономічної безпеки держави. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 147–155.

50. Градов А. П. Национальная экономика. [2-е изд.]. СПб.: Питер, 2005. 240 с.

51. Грищенко В.М. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. №5.

URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf.

52. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія. Київ: ДП «Укрархбудінформ», 2001. 122 с.

53. Гусонька Д.М. Особливості здійснення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку аграрної продукції. *Агросвіт*. 2017. №22. С. 47-52.

54. Данилишин Б. Україна на порозі інвестиційної кризи. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24734320.html>.

55. Денисенко М.П. Інвестиційне партнерство та його роль у прискоренні розвитку економіки. *Проблеми науки*. 2003. № 1. С.15-23.

56. Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки. URL: w1.c1.rada.gov.ua.

57. Державна програма розвитку внутрішнього виробництва. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130. Редакція від 24.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-п#Text>.

58. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2016 р. № 554. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF#Text>.

59. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. №385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>.

60. Державне управління в Україні: [навчальний посібник] / За заг. ред. В.Б. Авер`янова. К., 1998. 225 с.

61. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2010. 288 с.

62. Державний фонд регіонального розвитку як фінансовий інструмент сталого регіонального розвитку. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/DFRR-finansoviy-instrument-stalogo-regionalnogo-rozvitku.pdf>.

63. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр. / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/g_s_rik_u.html.

64. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.] К.: Знання-Прес, 2000. 209 с.

65. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети: монографія. К., Наукова думка, 2006. 511 с.

66. Дунська А.Р., Бойко А.В. Прямі іноземні інвестиції як чинник розвитку економіки України. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2016. № 13. С. 460-466.

67. Дяків Р., Бохан А., Козак Я., Ліфінцев С. Енциклопедія інвестицій. Київ: Міжнародна економічна фундація, 2008. 511 с.

68. Економічна безпека: навч. посіб. / під заг. ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.

69. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за січень-грудень 2013 р. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua>.

70. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за січень-вересень 2016 р. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua>.

71. Завгородній А.В. Теоретико-методичні аспекти впливу прямих іноземних інвестицій на регіональну економіку. *Вісник Призовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. Вип. 36. С. 29-36.

72. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма економічних реформ на 2010–2014 роки. URL: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

73. Замора О.І., Ярема Л.В. Проблеми і перспективи розвитку соціально-економічної сфери регіону. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 13-16.

74. Зануда А. Що дасть Україні та українцям вільна торгівля з ЄС? URL:http://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/09/130930_free_trade_ukraine_eu

75. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту у 2019 році. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/vvp/ind_vvp/ind_2019u.htm.

76. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 175 с.

77. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК/ [І. М. Демчак, О. О. Митченко, Г. В. Трофімова та ін.]. К.: НДІ "Украгропромпродуктивність", 2019. 50 с.

78. Зубков Р.С. Маркетингова складова комплексної оцінки інвестиційної привабливості Миколаївського регіону. Бізнес-навігатор. 2012. №1 (27). С. 189-194.

79. Ілясова Ю.В., Пучкова М.І. Порівняльні переваги української харчової промисловості в євроінтеграційному просторі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 113. Ч. II. С. 83-88.

80. Інвестиційна безпека перехідних економік в умовах глобальної інтеграції: теоретико-методологічні підстави та прикладні аспекти: монографія / [Двігун А.О., Бабець І.Г., Гудзій З.З. та ін.]; За ред. В.Андрійчука, М.Флейчук, А.Мокія; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Донецьк: Ін-т економіки пром-сті, 2012. 324 с.

81. Інвестиційний потенціал Кіровоградської області. URL: <http://economy.kr-admin.gov.ua/files>.

82. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2009-2019 рр. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

83. Інвестування : підручник / [В. М. Гриньова, В. О. Коюда; Т. І. Лепейко; О. П. Коюда]. К. : Знання, 2008. 458 с. URL: http://pidruchniki.ws/15840720/investuvannya/investuvannya_-_grinova_vm.

84. Індекс промислової продукції (2016=100%) без і з усуненням сезонних коливань. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/pr/ipp/ipp_u/arh_ipp_u.htm.

85. Иванченко В. Общность критериев экономической и государственной безопасности. *Экономист*. 1996. № 5. С. 3-15.

86. Илларионов А. Критерии экономической безопасности. *Вопросы экономики*. 2002. № 10. С. 17–21.

87. Капітальні інвестиції (річні показники). Державна служба статистики України. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ioz_19.htm.

88. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2019 роки. Головне управління статистики в Кіровоградській області. URL:

http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest2

89. Капітальні інвестиції за видами активів за 2010-2019 рр. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm.

90. Капітальні інвестиції за видами активів за 2010-2019 роки. Головне управління статистики в Кіровоградській області. URL:http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest3

91. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності промисловості (2010-2019 рр.). URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_p_u_e_bez.htm.

92. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2019 роки. Головне управління статистики в Кіровоградській області.

URL:http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest1

93. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2019 роки. Державна служба статистики України. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ibd/iokjf/iokjf_u_10-13_bez.htm.

94. Карчева Г.Т., Галицька О.В. Іноземні інвестиції – важливий фактор підвищення конкурентоспроможності та ефективності економіки України. *Фінансовий простір*. 2018. №3(31). С. 90-98.

95. Катан Л. І. Фінансові аспекти іноземного інвестування. *Економіка и управление*. 2006. № 2-3. С. 26–29.

96. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*. М.: Гелиос АРВ, 2002. 352 с.

97. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.01.01 «економічна теорія». К., 2006. 33 с.

98. Кириленко В.І., Кириленко Л.М. Управління інвестиційними процесами в контексті економічної безпеки. *Науковий часопис, НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2009. Випуск 7. Серія 18: Економіка і право. С.3-8.

99. Кіровоградщина та Королівство Нідерландів підписали меморандум про співробітництво. URL: <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=News1/Ua/2020/14022005.html>.

100. Кибиткин А.И., Скотаренко О.В. Эконометрические методы оценки чувствительности экономической системы. Вестник МГТУ. 2010. №1. С. 22-26.

101. Кирилов В. И., Старченко А.А. Логика. Москва : Юрист, 1998. 256 с.

102. Коденська М. Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. Економіка АПК. 2018. № 6. С. 30-39.

103. Козловський С. В., Шаульська Л. В., Козловський В. О., Мазур Г. Ф., Жураківський Є. С. Економічна безпека аграрної галузі України в умовах інституційних трансформацій : Монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 254 с.

104. Коковський Л. О. Сучасні проблеми зовнішньоекономічної безпеки України та напрями їх подолання. *Ефективна економіка*. 2011. № 10. URL: http://economy.nayka.com.ua/index.php?nomer_data=10&year_data=20

105. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі: колективна монографія / за ред. Мокія А.І. Львів, 2019. 872 с.

106. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: [монографія]. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.

107. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/kr_tstr/arh_kr_2018.htm.

108. Кришталь Т.М., Лаглер К., Підвальна О.Г. Інвестиційний потенціал регіону як основа забезпечення його сталого розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2018. № 5 (90). С. 13-18.

109. Круглов М.И. Стратегическое управление компаний: [учеб. для вузов]. М.: Рус. деловая лит-ра, 1998. 356 с.

110. Кублікова Т.Б. Прямі іноземні інвестиції: стратегія розвитку України: монографія. Одеса: Атлант, 2012. 278 с.

111. Кукса В.М. Стан та напрями покращення інвестиційної привабливості Черкаського регіону. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 2. С. 233-240.

112. Ладиченко К.І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки. *Економічний простір*. 2015. №95. С. 16-25.

113. Ліпкан В. А., Ліпкан О.С. Національна і міжнародна безпека : у визначеннях та поняттях : словник-довідник : 2-ге вид., доп. і перероб. Київ, 2008. 398 с.

114. Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1794>.

115. Любімов В. І. Поняття та критерії інвестиційної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=136>.

116. Малютін О. К. Складові системи інвестиційних стимулів інтенсифікації капіталовкладень в національну економіку в умовах підсилення економічних загроз. *Вісник Дніпропетровського університету: Серія "Економіка"*. 2012. Вип. 6/4. С. 46-54.

117. Мандзінівська Х.О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки*. 2016. №2 (53). С. 159-166.

118. Медвідь Ф. Економічна безпека: небезпека і загрози національним та національно-державним інтересам України. *Вісник Української академії державного управління при Президентіві України*. 2007. № 2. С. 129–135.

119. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. К.: НІПМБ, 2003. 42 с.

120. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України. Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова ; за ред. К. А. Кононенка. К. : НІСД, 2013. 56 с.

121. Міжнародна інвестиційна діяльність: Підручник / Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський, О.М. Мозговий та ін.; За ред. Д.Г.Лук'яненка. К.: КНЕУ, 2003. 387с.

122. Мірошніченко П.І. Активізація використання інвестиційного потенціалу регіону: автореф. дис. кандидата

екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». Донецьк, 2007. 20 с.

123. Митний кодекс України. Редакція від 19.06.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

124. Миценко І.М. Глобальні виклики і трансформація гео економічної політики України // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 20, ч. I. – Кіровоград: КНТУ, 2011. - С. 17-27.

125. І.М. Миценко. Формування інноваційного механізму в умовах асиметричності глобального розвитку // Управління економікою: теорія і практика. Четверті Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2015. – С. 80-99.

126. Ivan Mytsenko, Lidiya Synytsia et al. Investment Security Models in Mergers and Acquisition Agreements for International Corporations. JOURNAL OF SECURITY AND SUSTAINABILITY ISSUES ISSN 2029-7017 print/ISSN 2029-7025 online. 2019, Vol. 9 Issue 1. [http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1\(1\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2019.9.1(1)). – P. 185-197.

127. I. Mytsenko. The role of institutional factors in the formation of the national innovative environment in the conditions of globalization // Reporter of the Priazovskyi State Technical University. Section: Economic sciences, 2016, Issue 31, Volume 1, p. 18-26.

128. Миценко І.М., Решитько Т.В. Зарубіжний досвід щодо детінізації діяльності населення у сфері сільськогосподарського виробництва / Наукові праці Центральноукраїнського національного технічного університету. Економічні науки, 2018, вип. 33. – Кропивницький: ЦНТУ, с. 25-31.

129. Миценко І.М., Решитько Т.В.. Проблеми формування ринку землі в Україні в контексті дотримання соціальних гарантій для мешканців сільської місцевості / Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки, вип. 3(36) Кропивницький: ЦНТУ, 2019, с. 24-34.

130. Миценко І.М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми. – Кіровоград: Центрально-Український видавництво 2001. – 204 с.

131. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова

Т. С., Черняк О. І. та ін.] / за ред. Гейця В. М. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с.

132. Молдован О., Біла С., Шевченко О., Кушнір М. Щодо основних напрямів бюджетної політики України на 2013 рік: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/802/>.

133. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2019 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. Директорат регіонального розвитку, травень 2020 р. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/>.

134. Мошенський С. Інвестиційна безпека в системі забезпечення економічної безпеки держави: поняття, категорії, сутність. *Наука молода*. 2008. №10. С. 166–171.

135. Мунтян В.І. Економічна безпека України. К.: Вид-во КВШ, 1999. 464 с.

136. Наслідки створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Кількісна оцінка за допомогою прикладної моделі загальної рівноваги. URL: http://www.ier.com.ua/files//Projects/report_2014-11-28_edited.pdf.

137. Національний банк оцінив обсяг коштів вітчизняного походження, які надійшли в Україну як прямі іноземні інвестиції в 2010-2017 роках. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-otsiniv-obsyag-koshtiv-vitchiznyanogo-pohodjennya-yaki-nadiyshli-v-ukrayinu-yak-pryami-inozemni-investitsiyi-v-2010-2017-rokah>.

138. Національна безпека України: теорія і практика: Навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук, В. М. Литвин. К.: Кондор, 2007. 614 с.

139. Наумова М. Перспективи і проблеми розвитку соціального підприємництва в Україні. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. 2016. №8(185). С. 13-22.

140. Нарышкин С. Инвестиционная безопасность как фактор устойчивого экономического развития. Вопросы экономики. 2010. №5. С. 16–25.

141. Нікітенко Д.В. Загрози інвестиційній безпеці держави: сутність та класифікація. *Ефективна економіка*. 2018. №12. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/100.pdf.

142. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010-2019 роках. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp_rik/orp_rik_u.htm.

143. Олександренко І.В. Оцінювання впливу прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток регіону. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2009. № 4. С. 134-142.

144. Олексієнко М. М. Уточнення сутнісних характеристик зовнішньоекономічної безпеки регіону та окреслення пріоритетів її зміцнення. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. [збірник научних трудов]. Донецьк : ДонНУ, 2010. С. 298 – 301.

145. Олійник Н.М., Корчевська Л.О., Макаренко С.М. Оцінка інвестиційної складової економічної безпеки Херсонської області з метою залучення міжнародних проектів. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 1. С. 130-134.

146. Орловська Ю.В., Чала В.С., Варламова О.А. Сучасні теорії міжнародної спеціалізації: можливості застосування на регіональному рівні. *Економічний простір*. 2016. №116. С. 42-59.

147. Основні засоби України за 2018 рік. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm.

148. Основні показники соціально-економічного розвитку України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

149. Оцінка впливу Угоди про асоціацію ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь, за ред. В. Гейця, Т. Осташко, Л. Шинкарук. Київ, 2014.

150. Оцінка обсягу прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

151. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / за ред. К. А. Кононенка. К.: НІСД, 2013. 56 с.

152. Пащенко О. В. Інвестиційні стратегії країн в умовах регіоналізації міжнародної торгівлі. Дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2018. 335 с.

153. Перелік проектів на 2021-2023 рр. URL: <http://dfrr.minregion.gov.ua/Projects-list>.

154. Перероблятиме кукурудзу на біоетанол: на Кіровоградщині голландці збудують завод. URL: <https://landlord.ua/news/pererobliatyime-kukurudzu-na-bioetanol-na-kirovohradshchyni-hollandtsi-zbuduiut-zavod/>.

155. Петров Н. А. Факторы процесса иностранного инвестирования и его влияние на развитие национальных экономик. *Вестник Самарського фінансово-економічного інституту*. 2011. № 1 (9), С. 4–10.

156. Податковий кодекс України. Редакція від 14.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

157. Покатаєва К. П. Теоретичні аспекти визначення категорії «інвестиційний потенціал» та «інвестиційна привабливість». *Комунальне господарство міст: Науково-технічний збірник*. Вип. 75. 2007. С. 262-268. URL: <http://www.eprints.ksame.kharkov.ua/1542/1>.

158. Покотило Т. В. Сутність і складові механізми державного регулювання регіональних інвестиційних процесів. Теорія та практика державного управління. 2009. Вип. 3 (26). С. 1–10.

159. Програма залучення інвестицій в економіку Хмельницької області на 2011 – 2020 роки. Рішення обласної ради від 2 березня 2011 року № 42-3/2011. URL: <https://adm-km.gov.ua//doc/proginv2011-20.pdf>.

160. Програма залучень інвестицій в економіку Житомирського району на 2016 -2020 роки. URL: [zhytomyr-rda.gov.ua > wp-content > uploads > 2019/01.](http://zhytomyr-rda.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/)

161. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». URL: <http://www.president.gov.ua/>.

162. Програма формування позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу Кіровоградської області на 2017-2020 рр. URL: <https://oblrada.kr.ua/decission/2017/pro-programu-formuvannya-pozitivnogo-mizhnarodnogo-ta-investitsijnogo-imidzhu-kirovogradskoi-oblasti-na-2017---2020-roki-28-12-2016>.

163. Про державно-приватне партнерство. Закон України. Редакція від 20.10.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.

164. Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні. Верховна Рада України; Закон №3744а-ХІІ від 17.12.1993 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3744-12#Text>.

165. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон. Закон України. Редакція від 17.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text>.

166. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MethodichniRekomendatsii>.

167. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.

168. Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні. Президент України; Указ від 28.10.2005 № 1513/2005. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1513/2005>.

169. Про зовнішньоекономічну діяльність. Верховна Рада України; Закон від 16.04.1991 №960-ХІІ. Дата оновлення: 15.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.

170. Про інвестиційну діяльність. Верховна Рада України; Закон № 1561-ХІІ від 18.09.91 р. Редакція від 16.10.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

171. Про місцеві державні адміністрації. Верховна Рада України; Закон № 586-XIV. Редакція від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

172. Про основи національної безпеки України. Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003, № 964-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

173. Про режим іноземного інвестування. Верховна Рада України; Закон від 19.03.1996. № 93/96-ВР. Редакція від 01.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

174. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур: Закон України від 10.09.1999. № 1033-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 44. Ст. 389.

175. Про стимулювання розвитку регіонів. Верховна Рада України; Закон від 08.09.2005 № 2850-IV. Редакція від 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>

176. Прямі інвестиції в Україну: залишки за видами економічної діяльності. Офіційний сайт Національного банку України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

177. Прямі інвестиції в Україну: залишки за країнами світу. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

178. Прямі інвестиції в Україну: операції за видами економічної діяльності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.

179. Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за видами економічної діяльності. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>.

180. Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за країнами світу. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>.

181. Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 416 с.

182. Регіональна цільова програма сприяння залученню інвестицій в економіку Івано-Франківської області. URL: [http://www.if.gov.ua/files/uploads_\(1\).pdf](http://www.if.gov.ua/files/uploads_(1).pdf).

183. Регіони України, 2012. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2012. 801 с.

184. Регіони України, 2016. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с.

185. Регіони України, 2019. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 657 с.

186. Реутов В.Є. Стратегічні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності агропродуктового ринку України. *Агросвіт*. 2012. № 4. С. 2-5.

187. Рудніцька Р. М., Сидорчук О.Г., Стельмах О.М. Механізми державного управління: сутність і зміст / за наук. ред. Лесечка М. Д., Чемериса А. О. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 28 с.

188. Сегеда С.А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. №2. С. 73-83.

189. Секретарева О.А. Консолидация, управление и защита корпоративных активов через конструкцию закрытых ПИФов. Венчурное финансирование. URL: <http://www.aip-imac.ru/>.

190. Секторальна експортна стратегія на 2019-2013 рр. Харчова і переробна промисловість України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6eb894d9-ed5c-4622-8643-a6825fc2307a&tag=SektorKharchovoiTaPererobnoiPromislovosti>.

191. Сільське господарство України 2017 рік / за ред. О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2018. 245 с., с. 133-134.

192. Сидоренко-Стеценко Д. В. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її вимірювання. *Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки*. 2009. Вип. 152. С. 109–114.

193. Система економічної безпеки держави / [О. С. Власюк, А. І. Сухоруков, І. В. Недін та ін.]; Нац. ін-т пробл. міжнар. Безпеки. Київ : Стилюс, 2010. 684 с.

194. Скоробогатова Н.Є., Потапова В.П. Роль інвестицій у формуванні економічного зростання України. *Актуальні проблеми*

економіки та управління : збірник наукових праць молодих вчених.
2018. Вип. 12. URL:
<https://ela.kpi.ua/handle/123456789/24600?locale=uk>.

195. Скороход І. С., Ліповська-Маковецька Н. І. Інвестиційний потенціал як фактор розвитку екологічних послуг. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 10. С. 194-198.

196. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2017 р. Статистичний збірник. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_ES_2017.pdf.

197. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2019 р. Статистичний збірник: Державна служба статистики України. Київ, 2020. 62 с.

198. Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки. Рішення Кіровоградської обласної ради від 21.12.2012 р. №411. <http://kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>.

199. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів. URL:
<http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48722>.

200. Стратегія національної безпеки України. Закон «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 N 2469-VIII. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM060344.html.

201. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

202. Сундук А., Юрін Я. Банківське кредитування як чинник гарантування інвестиційної безпеки регіонів України. *Вісник Національного банку України.* 2004. № 1. С. 24-26.

203. Сухоруков А. І. Методологія оцінки рівня економічної безпеки. *Вісник КНТЕУ.* 2008. № 1. С. 49–55.

204. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України: [монографія]. К.: НППМБ, 2005. 140 с.

205. Сухоруков А.І., Мошенський С.З., Петрук О.М. Національна економічна безпека: навч. посібник / за ред. А.І.Сухорукова. Житомир: Рута, 2010. 384 с.

206. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю.М. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. Банківська справа. 2011. № 4. С. 13–32.

207. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю.М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. Стратегічні пріоритети. 2013. № 3 (28). С. 5-15.

208. Тігіпко С. Л. Україна: Проект розвитку. К.: Саміт-книга, 2009. 168 с.

209. Ткаленко С. І. Інвестиційна політика України в контексті забезпечення економічної безпеки. URL: <http://sworld.com.ua/konfer24/770.htm>.

210. Ткач С.М., Урбан І.Р. Вплив зовнішнього макросередовища на формування маркетингової товарної політики сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*, 2017. Т. 19. № 76 . С. 108-111.

211. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2006 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/zd/tsztt/tsztt_u/arh_stztt2006.html.

212. Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2010-2018 рр. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2020_u.html.

213. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1219_u.htm.

214. Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/tsztt_ES_19_u.htm.

215. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. К.: Либідь, 2002. 470 с.

216. Уряд ухвалив рішення про створення державної установи «Офіс залучення інвестицій». URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?id=493713fa-be42-46ba-9c65-1f95200d50fd>.

217. Ухвала Львівської міської ради №6212 від 23.01.2020 р. Про затвердження Програми сприяння залученню інвестицій до міста Львова та реалізації окремих проектів на 2020-2021 роки URL: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/a19074bb3a9b23eac2256ac40046fcb4/e346d0c953ff14bec2258506002d9b01?OpenDocument>.

218. Федоров Р., Осовець О. Як залучати прямі іноземні інвестиції: практич. посіб. [для українських міст та районів]. К.: ПРООН, 2013.

219. Федорова Е.А., Коркмазова Б.К., Муратов М.А. Спилловер-ефекты в российской экономике: региональная специфика. *Економика региона*. 2016. Т. 12. Вып. 1. С. 139–149.

220. Федорчак О. Інституціалізація державного управління інвестиційною діяльністю в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 4(35). С. 136-148.

221. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf.

222. Фон Крамон-Таубадель Ш., Штрівє Л. Реформа спільної аграрної політики ЄС та стратегія аграрної політики дня України // Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффмана та Ф. Мьоллерса. К.: Фенікс, 2008. 397 с.

223. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.

224. Харазішвілі Ю.М., Дронь В.Є. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави. *Банківська справа*. 2015. № 1 (133). С. 3–21.

225. Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В.І. Проблеми оцінки та інтегральні індекси сталого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки. *Економіка України*. 2017. № 2. С. 3-23.

226. Хаустова В.Є., Григорова-Беренда Л.І. Теорія і практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2011. № 3. С. 28-34.

227. Химич О.В. Інвестиції в регіони України: проблеми і тенденції. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL:<http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/22853/1/34-233-242.pdf>.

228. Хоменко Т.Ю., Круш П.В. Методичні підходи до оцінки ефективності управління зовнішньоекономічною діяльністю. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2017. №11. URL: http://ela.kpi.ua/bitstream/-123456789/22596/1/2017-11_4-08.pdf.

229. Цанько О. Принципи сталого розвитку і проблеми формування державної інвестиційної політики. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 4 (53). Ч. 2. С. 189-196.

230. Центральнoукраїнський інвестиційний портал <http://invest.kr-admin.gov.ua/index.php/uk/investoru/investytsiini-propozytsii/>.

231. Цьомик Ю.В. Критерії та показники оцінки ефективності зовнішньоекономічної системи країни. *Економіка и управление*. 2005. №6. С. 48-52.

232. Чернова О.В., Попко В.М. Комплексна оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2017. №9. С. 133-138.

233. Чернишев В.Г., Окара Д.В., Ковальова І.Л. Сучасний стан іноземного інвестування в сільське, лісове та рибне господарства за регіонами України. *Агросвіт*. 2019. №21. С. 36-46.

234. Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.05.01. Київ, 2006. 19 с.

235. Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів. *Ефективна економіка*. 05.06.2013. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2437/>.

236. Шевченко А.В., Шарапа С.В. Формирование политики государственного регулирования внешнеэкономической деятельности в трансформационной экономике. URL: <http://www.nbuu.gov.ua>.

237. Шевчик Б. М. Оцінка економічної ефективності зовнішньої торгівлі як важливої домінанти економічної безпеки України. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2004. № 2. С. 59-61.

238. Шляхом європейської інтеграції: Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т економ. прогнозування НАН України, Мін. економіки та з питань європ. інтегр. України. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416с.

239. Щорічний (проміжний) звіт про стан виконання у 2018 році Програми формування позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу Кіровоградської області на 2017-2020 роки. URL: <https://oblrada.kr.ua/decission/2017/pro-programu-formuvannya-pozitivnogo-mizhnarodnogo-ta-investitsijnogo-imidzhu-kirovogradskoi-oblasti-na-2017---2020-roki-28-12-2016>.

240. Щукін О.І., Целіна Н.О., Дерев'янка Я.М. Методичні підходи оцінки інвестиційного потенціалу регіону. Економічний вісник Донбасу. 2008. №1. С. 79-90.

241. Якубовський М., Щукін В. Інфраструктура – фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості. *Економіка України*. 2007. №2. С. 27–38.

242. Экономическая безопасность России: общий курс: учебник / под. ред. В. К. Сенчагова. 2-е изд. Москва: Дело, 2005. 896 с.

243. Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід: монографія. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. 524 с, с. 39 – 40.

244. Adams S. Can foreign direct investment (FDI) help to promote growth in Africa? *African Journal of Business Management*. 2009, Vol. 3(5).

245. Benchmark Definition of Foreign Direct Investment. Third Edition. OECD. Paris, 1999. 51 p. URL: <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2090148.pdf>.

246. Bengoa M., Sanchez-Robles B. Foreign direct investment, economic free demand growth: New evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*. 2003. Vol. 19. № 3. P. 529-545.

247. Bondaruk T. G., Bondaruk I. S., Bondaruk O. S. Conceptual basis of mechanism of ensuring budget security. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3 (11), ч. 1. С. 21-28

248. International economic relations and prospects for national developments contemporary challenges and solutions: monograph / ed.

M. Fleychuk, U. Ganski, V.Kazlouski. Daugavpils: DaugavaPrint, 2018. 368 p., p. 219-230.

249. Fry J. The sunflower seed export tax in Ukraine. Presentation for the workshop on policy dialogue in the sunflower oil sector, FAO and EBRD. Kiev, July 2004.

250. J. Heller, R. Warżała, Regionalne warunki nianapływube zpośrednichinwesty cji zagraniczych do Polski. *Ekonomista*. 2005. №6. c. 785-790.

251. Inward Foreign Direct Investment from the rest of the world. URL:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/globalisation/indicato>

252. Olofsdotter K. Foreign direct investment, country capabilities and economic growth. *Weltwirtschaftliches Archi*. 1998. № 134 (3). P. 534-547.

253. Porter M.E. The competitive advantage of nations, New York 1990, s. 545–546.

254. Pugachov N. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. Springer International Publishing. Switzerland, 2017. 180 p.

255. Warr P.G. Welfare Effects of an Export Tax: Thailand's Rice Premium. *American Journal of Agricultural Economics*, 2001. Vol. 83(4). P. 903-920.

256. World Investment Report 1999, Foreign Direct Investment and the Challenge of Development, United Nations, New York and Geneva 1999. https://unctad.org/en/Docs/wir1999_en.pdf.

257. World Trade Statistical Review 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm.

Позитивні ефекти та негативні наслідки прямого іноземного інвестування для різних учасників інвестиційного процесу³³⁰

Об'єкт впливу	Позитивні ефекти	Негативні наслідки
Транснаціональні корпорації	<ul style="list-style-type: none"> - вихід на нові ринки збуту; - доступ до дефіцитних або дешевших ресурсів, обладнання; - нові канали збуту; - пільгові умови ведення бізнесу; - диверсифікація ризиків, уникнення кризових ситуацій; - отримання прибутку в довгостроковій перспективі. 	<ul style="list-style-type: none"> - ризик націоналізації іноземної власності; - протекціоністські заходи ведення інвестиційної політики приймаючою країною.
Країна-імпортер ПІІ	<ul style="list-style-type: none"> - отримання додаткових ресурсів (капітал, технології, управлінський досвід, кваліфікована праця); - створення нових робочих місць; - зростання виробництва та продуктивності праці, економія праці; - стимулювання конкуренції; - отримання держбюджетом додаткових податкових доходів; - розвиток супроводжуваних галузей; - прискорення темпів НТП, капіталовкладення в розробку екологічно безпечних технологій; - поліпшення платіжного балансу країни; - імпортозаміщення та розширення експорту; - розвиток сфери послуг; - модернізація методів управління та маркетингу; - спрямування ПІІ в нові або недостатньо розвинені сфери економічної діяльності; - підвищення прозорості економіки країни, її привабливості для іноземних інвесторів, що сприяє залученню додаткових капіталовкладень. 	<ul style="list-style-type: none"> - зовнішній контроль за вибором спеціалізації країни у світовому господарстві; - посилення конкуренції та витіснення національного бізнесу з найбільш привабливих сфер; - втрата контролю над частиною національного ринку з боку вітчизняних виробників; - ухилення великого бізнесу від податків; - можливе вивезення сировинних ресурсів; - репатріація прибутків; - деякі втрати політичної свободи (насамперед це стосується країн, що розвиваються); - забруднення навколишнього середовища у разі безконтрольного імпорту капіталу; - збільшення залежності країни від іноземного капіталу; - організація «витоку мізків» в материнську компанію.

Продовження *Таблиці А.1*

³³⁰Пашенко О. В. Інвестиційні стратегії країн в умовах регіоналізації міжнародної торгівлі. Дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2018. 335 с., с. 45.

<p>Країна-експортер ППІ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - уніфікація економічних “правил гри” (імпорт інститутів), зростання впливу на інші країни; - зростання доходів; - розширення ринків збуту; - диверсифікація ризиків; - доступ до дефіцитних ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> - зниження державного контролю; - ухилення великого бізнесу від податків;
<p>Світове господарство</p>	<ul style="list-style-type: none"> - прискорення глобалізації, зростання єдності світового господарства; - формування регіональних інтеграційних об'єднань та створення зон преференційної торгівлі, що сприяють зміцненню позицій країн на міжнародній арені та розвитку міжнародної торгівлі; - приріст світового ВВП; - удосконалення міжнародних угод, що регулюють міжнародні інвестиційні потоки, - їх оптимізація і лібералізація; - удосконалення інфраструктури та створення розгалуженої міжнародної транспортної системи; - розвиток промислової інтеграції; - стимулювання економічного розвитку країн та підвищення їх конкурентоспроможності; - розповсюдження міжнародних стандартів підготовки кваліфікованих кадрів та зростання продуктивності праці; - інтернаціоналізація виробництва. 	<ul style="list-style-type: none"> - поява сильних центрів економічної влади, що діють у приватних інтересах, які можуть не співпадати із загальнолюдьськими цінностями; - країни, в яких більше 50% ВВП складає капітал МНК, знаходяться у великій залежності від їх діяльності та мають ризики щодо самостійності проведення зовнішньої політики; - збільшення регіональних торговельних угод, частина з яких суперечать принципам СОТ та створюють перешкоди для розвитку світової торгівлі; - можливість виникнення рецесії внаслідок переливання великих валютних мас між країнами; - зміна валютних курсів; - монопольне ціноутворення; - монополія на продаж певних товарів; - неможливість повного контролю над діяльністю МНК та міжнародних інвестиційних потоків; - порушення законів (наприклад, укриття доходів від оподаткування шляхом перекачування їх з однієї країни в іншу).

Таблиця Б.1

Показники зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр.³³¹

Рік	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США	Експорт до ЄС млн дол. США	Імпорт з ЄС, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
2006	38367,704	45034,49	-6666,79	12166,3	16232,2	-4065,9
2007	49248,063	60669,92	-11421,9	14021,3	22274,5	-8253,2
2008	66954,429	85535,36	-18580,9	18265,7	28928,6	-10662,9
2009	39702,883	45435,56	-5732,68	9514,3	15438,5	-5924,2
2010	51430,521	60739,97	-9309,45	13085,3	19151,4	-6066,1
2011	68394,195	82608,24	-14214	18021,5	25805,8	-7784,3
2012	68809,81	84658,06	-15848,2	17123,7	26237,2	-9113,5
2013	63312,022	76963,97	-13651,9	16758,6	27046,5	-10287,9
2014	53901,689	54428,72	-527,027	17002,9	21069,1	-4066,2
2015	38127,149	37516,44	610,706	13015,2	15330,2	-2315,0
2016	36361,711	39249,8	-2888,09	13496,3	17140,8	-3644,5
2017	43264,736	49607,17	-6342,44	17533,4	20799,4	-3266,0
2018	47334,987	57187,58	-9852,59	20157,0	23216,5	-3059,5
2019	50054,605	60800,17	-10745,6	20750,7	25012,2	-4261,5

³³¹Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр. / Державна служба статистики України.
URL:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2019.html.

Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами,

млн дол. США³³²

Рік	Усього	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (28)	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
Експорт									
2006	38368,0	12351,1	26016,9	12625,5	12166,3	8446,2	2373,7	2550,9	17,9
2007	49296,1	18087,0	31209,1	14773,8	14021,3	10881,6	2792,0	2686,3	15,7
2008	66967,3	23166,3	43801,0	19732,8	18265,7	15887,0	3902,4	4144,0	64,0
2009	39695,7	13472,9	26222,8	10264,5	9514,3	12131,7	2627,8	1124,2	21,6
2010	51405,2	18740,6	32664,6	13829,6	13085,3	13715,4	3018,7	2000,0	28,4
2011	68394,2	26177,0	42217,2	18442,4	18021,5	17737,8	3344,2	2552,3	29,8
2012	68830,4	25318,6	43511,8	17424,0	17123,7	17681,1	5638,2	2607,7	50,9
2013	63320,7	22077,3	41243,4	17064,2	16758,6	16813,0	5094,7	2163,6	40,1
2014	53901,7	14882,3	39019,4	17122,1	17002,9	15350,9	5098,2	1372,2	23,5
2015	38127,1	7806,1	30321,0	13248,3	13015,2	12378,9	3803,3	785,6	13,6
2016	36361,7	6031,5	30330,2	13790,1	13496,3	11796,3	3865,1	735,2	18,3
2017	43264,7	6916,4	36348,3	17901,9	17533,4	12967,3	4047,7	1207,9	71,9
2018	47335,0	7025,2	40309,8	20606,0	20157,0	13754,1	4127,0	1620,0	48,6
2019	50054,6	–	–	26739,5	20750,7	16646,1	4971,5	1467,9	59,0
Імпорт									
2006	45038,6	20112,3	24926,3	16804,2	16232,2	6143,7	413,0	1465,3	99,5
2007	60618,0	25469,3	35148,7	23048,9	22274,5	9042,2	673,1	2255,4	128,4
2008	85535,3	33377,8	52157,5	30477,0	28928,6	15497,7	1559,1	4190,6	431,7
2009	45433,1	19692,6	25740,5	16233,8	15438,5	6538,6	617,6	2197,9	149,4
2010	60742,2	26697,4	34044,8	20004,5	19151,4	10023,3	874,4	2879,4	261,4
2011	82608,2	37212,4	45395,8	27065,9	25805,8	13279,9	940,6	3913,9	194,0
2012	84717,6	34497,2	50220,4	27569,6	26237,2	17140,5	851,3	4446,7	195,7
2013	76986,8	27941,6	49045,2	28566,2	27046,5	15237,3	749,8	4339,9	93,7
2014	54428,7	17276,9	37151,8	22383,0	21069,1	10848,3	679,9	3021,5	182,2
2015	37516,4	10485,5	27030,9	16665,3	15330,2	7235,8	601,7	2336,6	169,6
2016	39249,8	8565,4	30684,4	18470,2	17140,8	8920,5	553,9	2594,8	120,6
2017	49607,2	11477,9	38129,3	22922,4	20799,4	10679,4	719,0	3615,6	151,4
2018	57187,6	13209,1	43978,5	25370,8	23216,5	13617,3	757,9	4110,6	69,3
2019	60800,2	–	–	38001,9	25012,2	17394,5	819,2	4397,7	116,8

³³² Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі України товарами у 2006-2019 рр. / Державна служба статистики України.

URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gz_rik_u.html.

**Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС
у 2019 році³³³**

	Експорт		Імпорт		Сальдо
	тис.дол. США	у % до 2018	тис.дол. США	у % до 2018	
Усього	20750741,6	102,9	25012187,7	107,7	-4261446,1
у тому числі					
Австрія	598319,5	108,2	657000,3	108,1	-58680,8
Бельгія	680704,4	112,8	549463,0	99,2	131241,3
Болгарія	482168,2	93,8	459341,9	177,1	22826,3
Греція	274211,5	98,0	311635,1	115,2	-37423,6
Данія	254684,7	101,9	274188,2	99,5	-19503,5
Естонія	139859,9	92,0	144388,1	150,7	-4528,1
Ірландія	153235,2	197,7	169564,7	117,9	-16329,5
Іспанія	1500801,3	109,6	844213,8	132,6	656587,5
Італія	2418875,4	92,0	2074753,7	102,1	344121,7
Кіпр	43043,5	106,6	23165,0	101,6	19878,5
Латвія	300080,9	101,9	166467,0	109,4	133613,9
Литва	410796,4	119,9	1144499,2	130,2	-733702,8
Люксембург	20179,0	276,8	53130,7	64,5	-32951,7
Мальта	41427,2	63,1	5220,0	78,6	36207,3
Нідерланди	1848424,7	115,3	765085,6	98,5	1083339,1
Німеччина	2383003,1	107,9	5986873,6	100,1	-3603870,5
Польща	3295846,6	101,2	4109083,2	112,8	-813236,7
Португалія	282174,2	114,2	74806,3	121,5	207367,9
Румунія	1005591,3	107,8	645529,3	126,3	360062,0
Словаччина	709620,1	82,1	651805,4	123,9	57814,7
Словенія	38945,3	116,9	245038,8	128,6	-206093,5
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	628087,7	107,5	769910,5	86,3	-141822,8
Угорщина	1562809,4	94,9	1251100,5	99,3	311708,9
Фінляндія	46178,7	57,3	275264,6	84,4	-229085,9
Франція	596505,8	110,9	1652665,3	111,6	-1056159,5
Хорватія	37197,4	106,2	52505,4	113,0	-15308,0
Чехія	920901,6	104,9	1165526,6	112,6	-244625,0
Швеція	77068,7	109,8	489042,0	105,1	-411973,2

³³³ Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС у 2019 році.
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt_ES/ztt_es_u/ztt_es_19_u.htm.

Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2016-2018 рр.³³⁴

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, у % до загального обсягу			Імпорт, у % до загального обсягу		
	2016	2018	2019	2016	2018	2019
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	2,1	2,6	2,6	1,6	1,6	1,8
01 живі тварини	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
02 м'ясо та їстівні субпродукти	1,1	1,4	1,4	0,2	0,3	0,3
03 риба і ракоподібні	0,0	0,1	0,1	1,0	1,0	1,1
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	0,9	1,0	0,9	0,2	0,2	0,3
05 інші продукти тваринного походження	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
II. Продукти рослинного походження	22,3	20,9	25,8	3,3	2,7	3,0
06 живі дерева та інші рослини	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
07 овочі	0,4	0,5	0,4	0,2	0,2	0,3
08 їстівні плоди та горіхи	0,4	0,5	0,5	1,2	0,9	1,1
09 кава, чай	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4	0,4
10 зернові культури	16,7	15,3	19,2	0,4	0,3	0,3
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,4	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1
12 насіння і плоди олійних рослин	4,2	4,1	5,1	0,8	0,7	0,7
13 шелак природний	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0
14 рослинні матеріали для виготовлення	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	10,9	9,5	9,5	0,6	0,5	0,4

³³⁴Товарна структура зовнішньої торгівлі України.

IV. Готові харчові продукти	6,7	6,4	6,4	4,4	4,1	4,3
16 продукти з м'яса, риби	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	1,0	0,8	0,5	0,1	0,1	0,1
18 какао та продукти з нього	0,4	0,4	0,4	0,6	0,5	0,5
19 готові продукти із зерна	0,6	0,6	0,5	0,2	0,3	0,3
20 продукти переробки овочів	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3
21 різні харчові продукти	0,3	0,3	0,3	0,8	0,7	0,7
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	0,5	0,5	0,4	0,7	0,9	0,9
23 залишки і відходи харчової промисловості	2,7	2,6	3,0	0,4	0,4	0,4
24 тютюн і промислові замітники тютюну	0,9	0,8	0,9	1,1	0,7	0,8
V. Мінеральні продукти	7,5	9,2	9,7	21,6	24,8	21,4
25 сіль; сірка; землі та каміння	0,9	0,9	0,8	0,5	0,5	0,5
26 руди, шлак і зола	5,4	6,4	7,2	1,1	0,9	0,9
27 палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	1,2	1,8	1,7	20,0	23,4	20,0
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	4,3	4,0	3,9	14,3	12,3	12,3
28 продукти неорганічної хімії	1,7	1,9	1,6	0,8	0,8	0,7
29 органічні хімічні сполуки	0,2	0,5	0,4	1,4	1,3	1,2
30 фармацевтична продукція	0,5	0,5	0,5	4,1	3,4	3,5
31 добрива	0,9	0,1	0,4	2,1	1,7	2,0
32 екстракти дубильні	0,2	0,2	0,2	0,8	0,7	0,6
33 ефірні олії	0,3	0,3	0,2	1,3	1,2	1,3

34 мило, поверхнево-активні органічні речовини	0,1	0,1	0,1	0,7	0,6	0,6
35 білкові речовини	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
36 порох і вибухові речовини	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
37 фотографічні або кінематографічні товари	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
38 різноманітна хімічна продукція	0,2	0,3	0,3	2,8	2,4	2,2
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	1,1	1,5	1,4	7,3	6,2	5,9
39 пластмаси, полімерні матеріали	0,9	1,3	1,3	5,6	4,7	4,3
40 каучук, гума	0,2	0,2	0,2	1,7	1,5	1,5
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	0,3	0,3	2,8	0,5	0,5	0,5
41 шкури	0,2	0,2	2,8	0,3	0,3	0,3
42 вироби із шкіри	0,1	0,1	0,0	0,2	0,2	0,2
43 натуральне та штучне хутро	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
IX. Деревина і вироби з деревини	3,1	3,2	0,9	0,5	0,5	0,5
44 деревина і вироби з деревини	3,1	3,2	0,0	0,5	0,5	0,5
45 корок та вироби з нього	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0
46 вироби із соломи	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1,5	1,2	1,7	2,3	1,9	1,6
47 маса з деревини	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2
48 папір та картон	1,3	1,0	0,0	2,0	1,6	1,4
49 друкована продукція	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	1,9	1,8	0,0	3,9	3,5	3,9
50 шовк	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
51 вовна	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
52 бавовна	0,0	0,0	0,2	0,4	0,3	0,2

53 інші текстильні волокна	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
54 нитки синтетичні або штучні	0,0	0,0	0,0	0,5	0,5	0,4
55 синтетичні або штучні штапельні волокна	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4	0,3
56 вата	0,2	0,2	0,0	0,3	0,3	0,2
57 килими	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1
58 спеціальні тканини	0,0	0,0	0,8	0,1	0,1	0,1
59 текстильні матеріали	0,0	0,0	0,3	0,3	0,3	0,3
60 трикотажні полотна	0,0	0,0	0,4	0,2	0,2	0,3
61 одяг та додаткові речі до одягу, трикотажні	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,7
62 одяг та додаткові речі до одягу, текстильні	1,0	0,9	0,0	0,5	0,4	0,6
63 інші готові текстильні вироби	0,3	0,3	0,0	0,5	0,5	0,6
XII. Взуття, головні убори, парасольки	0,5	0,4	2,8	0,7	0,6	0,8
64 взуття	0,4	0,4	2,8	0,6	0,6	0,7
65 головні убори	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
66 парасольки	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
67 оброблені пір'я та пух	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,8	0,8	0,8	1,5	1,3	1,3
68 вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,2	0,2	0,2	0,5	0,4	0,4
69 керамічні вироби	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4
70 скло та вироби із скла	0,3	0,3	0,4	0,6	0,6	0,5
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	22,9	24,6	20,5	5,9	6,3	6,0
72 чорні метали	19,9	21,0	17,5	2,0	2,4	2,1
73 вироби з чорних металів	1,9	2,3	2,1	1,6	1,7	1,8
74 мідь і вироби з неї	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2
75 нікель і вироби з нього	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1

76 алюміній і вироби з нього	0,3	0,3	0,2	0,7	0,7	0,7
78 свинець і вироби з нього	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
79 цинк і вироби з нього	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
80 олово і вироби з нього	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
81 інші недорогоцінні метали	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
82 інструменти, ножові вироби	0,0	0,1	0,1	0,4	0,4	0,4
83 інші вироби з недорогоцінних металів	0,3	0,3	0,3	0,5	0,4	0,5
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	10,0	9,8	8,9	20,1	20,9	21,9
84 реактори ядерні, котли, машини	4,3	3,6	3,4	11,9	11,3	11,0
85 електричні машини	5,7	6,2	5,5	8,2	9,6	10,9
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1,5	1,4	1,8	7,5	8,0	10,1
86 залізничні локомотиви	0,7	0,5	1,1	0,2	0,4	0,3
87 засоби наземного транспорту, крім залізничного	0,4	0,3	0,3	7,2	7,4	9,5
88 літальні апарати	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,3
89 судна	0,3	0,5	0,3	0,0	0,0	0,0
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,4	0,3	0,4	1,5	1,6	1,8
90 прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,4	0,3	0,4	1,4	1,6	1,7
91 годинники	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
92 музичні інструменти	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
XX. Різні промислові товари	1,5	1,7	1,7	1,6	1,5	1,7
94 меблі	1,1	1,3	1,3	0,5	0,6	0,6
95 іграшки	0,2	0,2	0,2	0,5	0,5	0,5
96 різні готові вироби	0,2	0,2	0,2	0,6	0,5	0,5
XXI. 97 Твори мистецтва	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Товари, придбані в портах	0,0	0,0	0,0	0,4	0,8	0,6

Продовження додатку Б

Таблиця Б.5

Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС у 2019 р.³³⁵

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до 208	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до 2018	у % до загального обсягу
Усього	20750741,6	102,9	100,0	25012187,7	107,7	100,0
у тому числі						
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	347127,6	91,6	1,7	507816,7	117,8	2,0
01 живі тварини	824,4	130,1	0,0	75852,0	107,3	0,3
02 м'ясо та їстівні субпродукти	198164,6	83,4	1,0	146855,9	93,3	0,6
03 риба і ракоподібні	23709,9	127,5	0,1	117425,6	121,0	0,5
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	117573,9	101,2	0,6	163300,6	161,5	0,7
05 інші продукти тваринного походження	6854,8	115,3	0,0	4382,6	88,3	0,0
II. Продукти рослинного походження	4480008,9	121,2	21,6	580166,5	119,7	2,3
06 живі дерева та інші рослини	2084,0	146,2	0,0	33381,4	122,4	0,1
07 овочі	70399,7	76,3	0,3	60996,2	210,7	0,2
08 їстівні плоди та горіхи	161463,2	105,6	0,8	117951,7	156,6	0,5
09 кава, чай	2919,2	84,8	0,0	84057,0	120,9	0,3
10 зернові культури	2628520,4	118,2	12,7	117688,5	100,4	0,5
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	23678,4	94,5	0,1	12457,9	115,2	0,0
12 насіння і плоди олійних рослин	1539434,1	132,3	7,4	139799,0	99,3	0,6
13 шелак природний	159,6	58,5	0,0	13793,5	94,0	0,1
14 рослинні матеріали для виготовлення	51350,2	156,3	0,2	41,4	74,6	0,0
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1544502,7	135,0	7,4	68899,4	114,9	0,3

³³⁵Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/tsztt_ES_19_u.htm.

IV. Готові харчові продукти	942493,2	103,7	4,5	1683983,3	116,6	6,7
16 продукти з м'яса, риби	2212,0	69,7	0,0	49214,0	133,9	0,2
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	73983,9	107,7	0,4	46468,4	115,0	0,2
18 какао та продукти з нього	59155,8	115,5	0,3	183585,3	105,4	0,7
19 готові продукти із зерна	95613,2	121,1	0,5	169424,5	132,2	0,7
20 продукти переробки овочів	89065,6	92,8	0,4	109704,2	100,6	0,4
21 різні харчові продукти	56332,4	122,1	0,3	314010,8	107,3	1,3
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	36306,6	96,1	0,2	343122,8	111,0	1,4
23 залишки і відходи харчової промисловості	524374,7	100,8	2,5	189955,9	106,1	0,8
24 тютюн і промислові замітники тютюну	5449,1	85,1	0,0	278497,5	158,8	1,1
V. Мінеральні продукти	2697072,7	99,7	13,0	2798002,6	85,5	11,2
25 сіль; сірка; землі та каміння	228092,8	98,9	1,1	67191,4	94,0	0,3
26 руди, шлак і зола	1772821,1	97,5	8,5	9204,1	104,4	0,0
27 палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	696158,8	106,2	3,4	2721607,1	85,2	10,9
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	559879,7	96,0	2,7	4384653,0	109,1	17,5
28 продукти неорганічної хімії	129400,8	93,9	0,6	111783,7	107,6	0,4
29 органічні хімічні сполуки	150428,8	75,5	0,7	190659,5	91,4	0,8
30 фармацевтична продукція	23420,4	107,7	0,1	1562688,2	110,2	6,2
31 добрива	54575,6	291,8	0,3	434919,6	169,6	1,7
32 екстракти дубильні	74214,7	112,6	0,4	262971,7	97,2	1,1
33 ефірні олії	24190,0	120,1	0,1	568360,2	110,2	2,3
34 мило, поверхнево-активні органічні речовини	11450,0	50,4	0,1	284095,3	106,7	1,1

35 білкові речовини	33914,5	80,7	0,2	87124,7	100,9	0,3
36 порох і вибухові речовини	4298,4	63,0	0,0	7312,2	160,0	0,0
37 фотографічні або кінематографічні товари	70,1	205,3	0,0	14299,8	95,3	0,1
38 різноманітна хімічна продукція	53916,2	111,9	0,3	860438,1	98,7	3,4
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	203828,2	110,9	1,0	1682716,7	98,9	6,7
39 пластмаси, полімерні матеріали	179559,7	109,7	0,9	1340421,4	96,6	5,4
40 каучук, гума	24268,5	120,7	0,1	342295,3	108,8	1,4
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	139104,1	89,0	0,7	129614,3	92,5	0,5
41 шкури	79775,9	92,5	0,4	102430,9	94,6	0,4
42 вироби із шкіри	40533,3	91,3	0,2	25907,0	92,2	0,1
43 натуральне та штучне хутро	18794,9	73,2	0,1	1276,4	35,0	0,0
IX. Деревина і вироби з деревини	1004866,6	96,3	4,8	151891,6	99,0	0,6
44 деревина і вироби з деревини	1003609,6	96,2	4,8	144932,3	99,0	0,6
45 корок та вироби з нього	120,7	127,1	0,0	6746,3	97,0	0,0
46 вироби із соломи	1136,3	142,2	0,0	213,0	252,1	0,0
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	119967,0	110,4	0,6	668976,0	95,3	2,7
47 маса з деревини	2828,9	122,2	0,0	34333,1	73,2	0,1
48 папір та картон	108829,2	113,1	0,5	611453,5	96,6	2,4
49 друкована продукція	8309,0	82,5	0,0	23189,4	106,5	0,1
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	706631,1	100,0	3,4	761749,9	101,9	3,0
50 шовк	49,2	224,3	0,0	435,4	64,6	0,0
51 вовна	2804,7	50,8	0,0	42056,8	89,3	0,2
52 бавовна	1162,1	94,9	0,0	52615,2	89,2	0,2
53 інші текстильні волокна	442,2	55,1	0,0	2947,5	147,6	0,0
54 нитки синтетичні або штучні	5366,5	142,9	0,0	61950,2	97,2	0,2
55 синтетичні або штучні штапельні волокна	9434,3	135,4	0,0	74137,2	99,3	0,3

56 вата	45816,7	126,0	0,2	87229,3	108,5	0,3
57 килими	12741,5	140,1	0,1	18897,4	98,9	0,1
58 спеціальні тканини	2697,8	106,6	0,0	32522,9	87,9	0,1
59 текстильні матеріали	1991,5	131,2	0,0	109776,3	102,5	0,4
60 трикотажні полотна	4929,1	55,8	0,0	44660,2	101,0	0,2
61 одяг та додаткові речі до одягу, трикотажні	108058,4	96,0	0,5	33165,8	110,0	0,1
62 одяг та додаткові речі до одягу, текстильні	378968,1	96,6	1,8	30780,9	94,2	0,1
63 інші готові текстильні вироби	132169,1	105,9	0,6	170574,8	114,0	0,7
XII. Взуття, головні убори, парасольки	160942,9	92,7	0,8	62861,8	97,6	0,3
64 взуття	152754,8	92,2	0,7	58921,6	97,6	0,2
65 головні убори	5536,4	114,0	0,0	1966,2	80,0	0,0
66 парасольки	1855,8	67,5	0,0	223,6	93,2	0,0
67 оброблені пір'я та пух	796,0	178,8	0,0	1750,4	129,3	0,0
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	220347,3	111,6	1,1	326204,0	111,8	1,3
68 вироби з каменю, гіпсу, цементу	37656,7	93,6	0,2	90065,1	104,8	0,4
69 керамічні вироби	49191,0	99,5	0,2	144166,5	120,6	0,6
70 скло та вироби із скла	133499,6	123,9	0,6	91972,4	106,7	0,4
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	20497,0	146,9	0,1	35750,6	171,3	0,1
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	3796558,2	85,6	18,3	1325499,1	107,9	5,3
72 чорні метали	3145590,3	84,7	15,2	339907,8	104,8	1,4
73 вироби з чорних металів	439798,9	91,8	2,1	469917,0	114,3	1,9
74 мідь і вироби з неї	17644,4	67,6	0,1	82252,4	112,7	0,3
75 нікель і вироби з нього	1273,3	37,7	0,0	13684,0	96,1	0,1
76 алюміній і вироби з нього	57396,6	67,7	0,3	145064,3	96,4	0,6
78 свинець і вироби з нього	23669,2	75,7	0,1	1464,8	198,6	0,0
79 цинк і вироби з нього	397,1	120,5	0,0	9647,8	135,8	0,0
80 олово і вироби з нього	27,0	9,0	0,0	1826,8	100,9	0,0

81 інші недорогоцінні метали	63218,8	109,0	0,3	15878,6	92,4	0,1
82 інструменти, ножові вироби	5816,8	125,4	0,0	98575,1	112,5	0,4
83 інші вироби з недорогоцінних металів	41725,7	122,1	0,2	147280,3	104,5	0,6
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	2825029,7	98,8	13,6	5435556,7	105,9	21,7
84 реактори ядерні, котли, машини	516362,4	105,8	2,5	3335038,6	103,4	13,3
85 електричні машини	2308667,3	97,4	11,1	2100518,1	110,0	8,4
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	203422,1	127,2	1,0	3367432,0	145,1	13,5
86 залізничні локомотиви	91123,0	138,7	0,4	56801,8	111,7	0,2
87 засоби наземного транспорту, крім залізничного	44365,8	86,2	0,2	3255344,4	146,2	13,0
88 літальні апарати	11064,1	155,4	0,1	52129,2	155,4	0,2
89 судна	56869,2	159,3	0,3	3156,7	37,7	0,0
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	58954,1	159,0	0,3	494005,4	112,4	2,0
90 прилади та апарати оптичні, фотографічні	58380,9	160,7	0,3	490665,3	112,6	2,0
91 годинники	130,8	44,9	0,0	1772,8	65,0	0,0
92 музичні інструменти	442,3	95,0	0,0	1567,3	126,2	0,0
XX. Різні промислові товари	709607,3	107,9	3,4	328044,0	98,9	1,3
94 меблі	562860,5	111,0	2,7	129760,5	97,9	0,5
95 іграшки	78303,7	103,7	0,4	30152,2	111,1	0,1
96 різні готові вироби	68443,2	91,0	0,3	168131,3	97,7	0,7
XXI. 97 Твори мистецтва	357,8	47,3	0,0	1527,2	99,7	0,0
Товари, придбані в портах	3753,7	87,2	0,0	149874,7	91,0	0,6

Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2019 році³³⁶

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт			Сальдо, тис. дол.
	тис. дол. США	у % до 2018	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2018	у % до загального обсягу	
Усього	50054605,8	105,7	100,0	60800173,1	106,3	100,0	-10745567,2
у тому числі							
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1277015,8	105,5	2,6	1071472,8	116,7	1,8	205543,0
01 живі тварини	62547,7	136,6	0,1	76639,9	106,7	0,1	-14092,2
02 м'ясо та їстівні субпродукти	711895,1	110,2	1,4	158603,9	94,6	0,3	553291,2
03 риба і ракоподібні	33637,5	134,6	0,1	644617,7	117,3	1,1	-610980,2
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	453877,2	94,4	0,9	169492,1	159,2	0,3	284385,1
05 інші продукти тваринного походження	15058,3	116,4	0,0	22119,2	98,3	0,0	-7060,9
II. Продукти рослинного походження	12914543,1	130,6	25,8	1794636,6	117,4	3,0	11119906,5
06 живі дерева та інші рослини	6479,7	145,8	0,0	40905,9	120,4	0,1	-34426,2
07 овочі	184515,0	78,3	0,4	212383,8	200,0	0,3	-27868,8
08 їстівні плоди та горіхи	260112,2	113,8	0,5	673160,7	127,8	1,1	-413048,5
09 кава, чай	11709,0	97,1	0,0	222433,8	106,4	0,4	-210724,8
10 зернові культури	9633333,9	133,0	19,2	180817,4	94,6	0,3	9452516,5
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	202099,4	115,0	0,4	35083,1	102,2	0,1	167016,3
12 насіння і плоди олійних рослин	2563242,3	131,2	5,1	400839,7	100,9	0,7	2162402,6

³³⁶Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tszt/tszt_u/tszt1219_u.htm.

13 шелак природний	818,5	75,0	0,0	28303,8	95,4	0,0	-27485,2
14 рослинні матеріали для виготовлення	52233,1	155,0	0,1	708,5	93,1	0,0	51524,6
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	4732237,5	105,2	9,5	253298,1	94,7	0,4	4478939,4
IV. Готові харчові продукти	3220383,8	106,7	6,4	2616621,0	111,8	4,3	603762,9
16 продукти з м'яса, риби	22842,6	105,0	0,0	127411,1	131,0	0,2	-104568,5
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	254389,7	69,3	0,5	70485,4	105,0	0,1	183904,3
18 какао та продукти з нього	204586,8	100,3	0,4	327139,7	106,7	0,5	-122552,9
19 готові продукти із зерна	269366,0	100,4	0,5	200744,6	130,7	0,3	68621,4
20 продукти переробки овочів	191858,1	111,4	0,4	189950,0	104,7	0,3	1908,1
21 різні харчові продукти	142677,8	108,1	0,3	439702,1	107,7	0,7	-297024,3
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	210822,0	91,7	0,4	533060,2	108,8	0,9	-322238,2
23 залишки і відходи харчової промисловості	1486234,6	121,3	3,0	231525,0	107,1	0,4	1254709,6
24 тютюн і промислові замітники тютюну	437606,2	109,8	0,9	496602,9	118,0	0,8	-58996,6

Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС
у 2019 р.³³⁷

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до 208	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2018	у % до загального обсягу
Усього	20750741,6	102,9	100,0	25012187,7	107,7	100,0
у тому числі						
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	347127,6	91,6	1,7	507816,7	117,8	2,0
01 живі тварини	824,4	130,1	0,0	75852,0	107,3	0,3
02 м'ясо та їстівні субпродукти	198164,6	83,4	1,0	146855,9	93,3	0,6
03 риба і ракоподібні	23709,9	127,5	0,1	117425,6	121,0	0,5
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	117573,9	101,2	0,6	163300,6	161,5	0,7
05 інші продукти тваринного походження	6854,8	115,3	0,0	4382,6	88,3	0,0
II. Продукти рослинного походження	4480008,9	121,2	21,6	580166,5	119,7	2,3
06 живі дерева та інші рослини	2084,0	146,2	0,0	33381,4	122,4	0,1
07 овочі	70399,7	76,3	0,3	60996,2	210,7	0,2
08 їстівні плоди та горіхи	161463,2	105,6	0,8	117951,7	156,6	0,5
09 кава, чай	2919,2	84,8	0,0	84057,0	120,9	0,3
10 зернові культури	2628520,4	118,2	12,7	117688,5	100,4	0,5
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	23678,4	94,5	0,1	12457,9	115,2	0,0
12 насіння і плоди олійних рослин	1539434,1	132,3	7,4	139799,0	99,3	0,6

³³⁷Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/tsztt_ES_19_u.htm.

13 шелак природний	159,6	58,5	0,0	13793,5	94,0	0,1
14 рослинні матеріали для виготовлення	51350,2	156,3	0,2	41,4	74,6	0,0
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	1544502,7	135,0	7,4	68899,4	114,9	0,3
IV. Готові харчові продукти	942493,2	103,7	4,5	1683983,3	116,6	6,7
16 продукти з м'яса, риби	2212,0	69,7	0,0	49214,0	133,9	0,2
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	73983,9	107,7	0,4	46468,4	115,0	0,2
18 какао та продукти з нього	59155,8	115,5	0,3	183585,3	105,4	0,7
19 готові продукти із зерна	95613,2	121,1	0,5	169424,5	132,2	0,7
20 продукти переробки овочів	89065,6	92,8	0,4	109704,2	100,6	0,4
21 різні харчові продукти	56332,4	122,1	0,3	314010,8	107,3	1,3
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	36306,6	96,1	0,2	343122,8	111,0	1,4
23 залишки і відходи харчової промисловості	524374,7	100,8	2,5	189955,9	106,1	0,8
24 тютюн і промислові замітники тютюну	5449,1	85,1	0,0	278497,5	158,8	1,1

**Капітальні інвестиції за джерелами фінансування
в Кіровоградській області, тис. грн³³⁸**

Рік	Усього	За кошти державного бюджету	За кошти місцевих бюджетів	За власні кошти підприємств	За кошти інвесторів -нерезидентів	Кошти населення на будівництво житла	Кредити банків та інші позики
2010	2123053	46039	79717	1529477	8259	233228	46818
2011	3993206	103793	199078	2609473	6702	206582	644821
2012	4576219	135019	203125	3308925	5500	237726	444280
2013	3224031	26371	136919	2321941	9710	262484	297085
2014	3122384	32205	119248	2452016	к	136608	357998
2015	4057085	294692	327143	2948402	к	299533	127163
2016	6355304	139752	484568	5165819	125565	112338	309793
2017	7320933	248630	774339	5646484	2928	105066	506584
2018	7181482	341090	828683	5527950	–	93462	361985
2019	7794271	341396	894472	5867431	к	113998	550223

³³⁸ Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2019 роки. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL: http://kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2020/05/invest/stat_inf_rik_invest/.

**Прямі іноземні інвестиції в економіку Кіровоградської області
у 2015-2019 рр. станом на 31 грудня, млн дол. США³³⁹**

Вид економічної діяльності	Код за ВЕД	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Усього за видами економічної діяльності</i>		<i>106,8</i>	<i>74,8</i>	<i>84,4</i>	<i>126,1</i>	<i>147,7</i>
Сільське, лісове та рибне господарство	A	40,4	1,3	1,6	2,3	5,6
Промисловість	B+C+ D+E	46,5	43,0	42,6	76,2	92,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	B	*	*	*	*	*
Переробна промисловість	C	21,6	22,2	22,1	18,5	20,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	*	*	*	*	*
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	E	*	-	-	-	-
Будівництво	F	0,9	9,3	15,1	19,3	17,5
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	3,8	4,4	6,7	9,9	12,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	5,1	4,9	5,0	4,7	3,1
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	*	*	*	*	*
Інформація та телекомунікації	J	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Фінансова та страхова діяльність	K	-	*	*	*	*
Операції з нерухомим майном	L	3,8	4,1	4,6	4,4	5,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	1,7	1,5	1,5	1,5	1,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	4,4	4,7	5,5	6,2	2,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	0,1	0,1	0,1	0,1	5,4

³³⁹Прямі інвестиції (інструменти участі в капіталі) в економіці Кіровоградської області: залишки за видами економічної діяльності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>.

Для приміток

Для приміток

Для приміток

Для приміток

Для приміток

Для приміток

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЮ
БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Підписано до друку 14.04.2021. Формат 60х90/16.

Умовн. друк. арк. 29. Наклад 120 прим.

Замовлення №663.

Друк ТОВ «Поліграф-Сервіс»,
вул. Садова 88А, м. Кропивницький, 25009